

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA

bir yedek subayın anıları

Faik Tonguç

Anı

PAYLAŞIM GRUBU

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

PAYLAŞIM GRUBU

PAYLAŞIM GRUBU

PAYLAŞIM GRUBU

PAYLAŞIM GRUBU

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
bir yedek subayın anıları

Faik Tonguç

Anı

PAYLAŞIM GRUBU

PAYLAŞIM GRUBU

İçindekiler

Sunuş 9
Önsöz 11
1914 Genci 13
İstanbul'dan Hareket 21
Korkunç Gerçekle Yüz Yüze 25
Sivri'de Bir Yaralı 53
Esirlik 169
İki Kişi Kaçıyor 232
Esirler Gazete Çıkarıyor 260
Çar'ın Askerleri Gidiyor, Bolşevikler Geliyor 283
Yeni Bir Kaçış Planı 298
Şarya 301
Sevinç, Hüzün ve Şok! 339
Çapanoğlu'nun Elinde 359

PAYLAŞIM GRUBU

Sunuş

Bu kitapta, Mülkiye Mektebi mezunu bir gencin I. Dünya Savaşı yıllarında yaşadıkları anlatılıyor. Büyük bir bölümü cephede günü gününe tutulmuş notlardan oluşan elinizdeki yapıtı, bir macera romanı gibi soluk soluğa okuyacaksınız.

Mülkiye'yi bitirdikten sonra Londra'ya giden Faik Tonguç, büyük savaşın patlamak üzere olduğu günlerde İstanbul'a dönmüş ve gönüllü olarak Doğu Cephesi'nde savaşa katılmış gençlerden biri. O yıllarda yükseköğrenim gençliğinin önemli bir bölümü "Turan" idealine; daha doğrusu hayaline inanıyordu. Türk Ocağı Cemiyeti'nin, Türk Yurdu gibi yayınların etkisi altında kalan binlerce genç bu duygularla savaşa katıldı. Hayalleri, Türk ırkının yaşadığına inandıkları geniş bir coğrafyayı fethedip, büyük ideali gerçekleştirmekti. 600 yıllık ömrünün yüzde 61'ini savaşlarda geçirmiş imparatorluğun gün görmüş yaşlıları "Ham hayallerin peşinde koşuyorsunuz" dedilerse de, gerçeği görmek için savaşın sonunu beklemek gerekecekti.

Savaş meydanlarında "cehalet ve ataklık kurbanı" olan o gençlerin göremediği gerçeği tarihler şöyle anlatır: Birinci Dünya Savaşı'na girilirken Doğu Cephesi, Türk ordusunun Kafkasya'ya girmesi ve bazı Rus kuvvetlerinin bu bölgede tutularak dolaylı yoldan, doğu Avrupa'daki Alman-Rus cephesine yardım edilmesi düşüncesiyle açılan bir cepheydi. (Bu ne-

denle Almanların "Turan" idealinin yaygınlaşmasında rolü olduğunu öne süren tarihçiler de vardır).

Ne var ki, olaylar Türk tarafının düşüncesinin tam tersine gelişti. Kafkasya değil, Doğu Anadolu istilaya uğradı. 1914-1917 yılları arasında 240.000 kişi Doğu Cephesi'nde can verdi. 160.000 kişi sakat kaldı, Karadeniz sahili ve Doğu Anadolu halkının büyük bir bölümü yerlerinden yurtlarından koparıldı, yüzbinlerce asker kaçağı büyük kentleri doldurdu, yolsuzluk, ahlaksızlık olağanüstü boyutlara ulaştı. Faik Tonguç bu süreçte küçük bir birliğe komuta ederken yaşadıklarını aktarıyor anılarında. Kimi yerde alabildiğine duygusal bir tavır sergileyip, askerlik alt kültürünün etkisinde kalmasına karşın, okurlara tarihi bir belge sunuyor.

Cephede, ileri hatlarda savaşı; esirlikte Rus Devrimi'ni; ülkesine döndüğünde Kurtuluş Savaşı sürecini görmüş, yaşamış olan Faik Tonguç'un anılarını ilgiyle okuyacağınıza inanıyoruz.

Önsöz

Hatırat denilince insanın aklına büyük adamların, memleket çapında büyük işler görmüş önemli siyasi rollerde bulunmuş ve iç yüzünü çok kimsenin bilmediği olaylara karışmış devlet adamlarının yazdıkları eserler gelir. Benim defterim birçok maceralar geçirmiş, tesadüflerin yardımı ile hayatta kalabilmiş çoğu zaman günü gününe tutulmuş bir adamın hatıralarıdır.

Bunun için de hiçbir siyasi, devlet adamınınki gibi önemli bir siyasi yönü yoktur.

Vatanın savunmasıyla başlayan, hayat mücadelesiyle biten, her sınıf halk arasında çeşitli işlerde geçmiş bir ömrün panoramasıdır. Bu ömür, okuyuculara küçük bir ders verebilirse kendimi bahtiyar sayacağım.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun doğu cephesindeki küçük bir birliğinden söz açacağım. Bana öyle geliyor ki, bu küçük birliğin çektiklerini, birlikle bizim çektiklerimizi, bu hayatı yaşayanlar kadar kimse takdir edemez ve anlatamaz. Bu zor şartlar altında nasıl hayatta kalabildik, ona şaşıyorum. Savaş ve esirlik beni o kadar dayanıklı hale getirmişti ki, ilk günlerde geçirdiğim ateşli hummanın, dışında hiçbir hastalık görmedim. Erzurum dağlarında kışın çadır bile bulamayarak karların üstünde yattık. Sefalet, açlık çektik. Nezle bile olduğumu hatırlamıyorum. Son zamanlarda bu hatıra defterimden çocuklarıma, arkadaşlarıma bazı sayfalar okuyordum, ilgileniyorlardı. Defteri yeni harflerle çekmemi istedi-

ler, defteri yeni harflerle çekince bu defterden birçok kimsenin ilgileneceğini sandığım bu kitap meydana geliverdi. Okunabilecek yazının kolay yazılmayacağını, bunun bir meslek olduğunu biliyordum. Fakat ibretle okunacak dört yıllık bir siper ve esaret hayatım var. Bu hayat bence kusurlu yazılmışsa da görülmeye ve okunmaya değer. Kitabımı okuyanların yazıcılık kusurlarımı bağışlayacaklarını ümit ediyorum.

Faik Tonguç

1914'ün yaz aylarında Avrupa'da heyecan verici haberler ve olaylar birbirini takip ediyordu. O sırada Londra'da öğrenim görüyordum. Elçilikler ve konsolosluklar kendi vatandaşlarına, mümkün olan çabuklukla memleketlerine dönmeleri için tebligat yapıyorlardı. Ben de pasaport almak, memlekete dönmek için üç defa konsolosluğumuza müracaat ettim. Genç bir İngiliz kâtibinden başka kimseyi bulamadım. Onun da pasaport verecek yetkisi yoktu.

Elimde ufak bir çanta, Charing-Cross Garı'nda Fransa'ya dönmekte olan binlerce Fransız gencinin arasına karıştım. Bu gençlerle beraber trende, vapurda bir engele uğramadan Boulogne rıhtımına yanaştık. Vapurdan çıkarken pasaport kontrolü başladı. Vapur tamamıyla boşaldıktan sonra, pasaport gösteremeyen altı kişiyi polisler yakaladı. Boulogne demiryolu istasyonunun bir odasına kapadılar. Bu altı kişiden biri de bendim. Büyük bir heyecan içinde bulunan Fransız gençleriyle dolu trenler birbiri arkasından kalkıyor, Marseillase marşları ile "Berlin'e, Berlin'e" sesleriyle ortalık çınlıyordu. İstasyon odasındaki pasaportsuz altı kişiden İspanyol karı kocayı akşama doğru bıraktılar. İki İsveçli, bir Danimarkalı bir de ben, dört kişi istasyon odasında altımıza atılan otların üstünde kaldık. Böyle önemli bir zamanda vazifesi başında bulunmayan, beni bu duruma düşüren konsolos efendiye tabii hayır dua okumuyordum. Gece yarısına doğru öteki üç genci de götürdüler,

PAYLAŞIM GRUBU
odada karanlıkta yalnız kaldım. Bu gençlerin divanı harbe gönderildiklerini kapının önünde dolaşan süngülü askerlerin konuşmalarından anlamıştım. Fransızların her yerde bir Alman casusu olduğu korkusuyla uykularının kaçtığı görülüyordu. Durumum sandığımdan çok daha ciddiydi. Alman orduları Belçika üstünden yıldırım hızıyla Fransa'ya doğru ilerliyorlardı. Türk olduğumu ispat edebilirsem mesele kalmayacaktı. Yanımda bulunan okul belgelerine, mektuplara beni sorguya çeken subaylar inanmıyordu. Ertesi gün öğleye doğru sert tavırlı bir sivil komiserin karşısına çıkarıldım. Komiser Arapça konuşuyordu. Arapça bilmediğimi söyledim, cebinden çıkardığı Arapça gazetelerden birkaç kelime okudum. İstanbul hakkında birçok şey sordu, karşılık verdim. Komiserin yüzünün biraz yumuşadığını, yanındaki subaylara bakarak gülümsediğini gördüm. Biraz ferahladım. Komiser ve subaylarla kumandanın yanına gittik. Üniversite öğrencisi olduğuma inanmışlardı.

Öğrenciye saygı, kolaylık göstermek bu memlekette bir gelenektir. Şehre gidip vesikalık resim getirmemi istediler, beni serbest bıraktılar.

İstasyona döndüğümde resmi işlemleri bitmiş olan belgeyi aldım. Paris'e gider gitmez pasaport çıkartmamı sıkı sıkı tenbih ettiler. Paris'e gelir gelmez ilk işim pasaport almak oldu. Vapur Marsilya'dan İstanbul'a on gün sonra kalkacağından, bu on günü Paris'te geçirecektim. Londra'dayken oturduğum pansiyonda tanıştığım Fransız arkadaşımı buldum. Büyük bir ekmek ve pasta fabrikası sahibi olan babası ve annesi biricik oğullarına Londra'da gösterdiğim iyiliklerden dolayı bana karşı çok yakınlık gösterdiler. Beni iyi ağırladılar. Arkadaşımla gece yarılarına kadar Eyfel Kulesi'ni, karşıdaki "Trocadero" bahçelerini dolaşıyorduk. Askerlik çağındaki iki gencin parklarda dolaşmaları, eğlenmeleri kapılarının önünde savaş tartışması yapan bezgin ihtiyarların homurtularına sebep oluyordu. Bizim arkadaş da şakacı bir genç olduğundan, bize atılan lâfların hiçbirini karşılıksız bırakmıyordu.

Vapur vaktinden önce kalktı. Bu vapur İstanbul'a gidecek olan son vapurmuş, bundan sonra Akdeniz'e de artık vapur

işlemeyecekmiş; gerçekten de öyle oldu. Kısa bir süre sonra iki Alman savaş gemisi Akdeniz'e girdi. Bazı Fransız limanlarını bombardıman ettikten sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'a geldikten bir hafta sonra bağlı bulunduğum Aksaray Askerlik Şubesi'ne müracaat ederek Harbiye Mektebi'ne kaydoldum.

20 HAZİRAN 1914

Yirmi gün sonra Maçka talimgâhına ayrıldım. Dört aylık askeri eğitim çok faydalı geçti. Başlangıçta oldukça zorluk çektim. Elimdeki mavzer taşınmaz bir yük gibi geliyordu. Ama bir süre sonra bir baston kadar ağırlığı kalmadı. Ufak tefek rahatsızlıklarım geçtikten sonra, eğitim sonu kendimi çelik gibi kuvvetli hissediyordum. Yaptığımız eğitimler, koşular bazı günler yedi sekiz saati buluyordu. Bu kadar yorucu eğitimden sonra izinli çıktığım zaman Fatih'e kadar da yürüyordum. Yorgunluk aklıma bile gelmiyordu. Bu eğitimlerin bir kısmı pek can sıkıcıydı. Faydasızdı da. Gösterişten başka bir şey değildi. Onun için böylesi eğitimlere bir değer vermezdik. Mesela yürürken, dururken 'selam dur', 'silah omza' yaparken birlik ve çabukluk, doldurmak ve kapamak gibi hareketler saatlerce devam eder, bizi usandırırdı. Bir de sabahın erken saatlerinde kalk borusuna itaat etmek bize ağır geliyordu. Ama kalk borusuyla birlikte bazı arkadaşların kalk borusunun ahengine uyarak "Nazlıydın niçin geldin askere" nakaratını tekrar ediş-leri neşemizi çabucak yerine getiriyordu.

Bu dört aylık eğitim sırasında askerlik hakkında bir fikir edinmişsem o da iki kere kıta halinde tatbikat yapmamızdandır. Biri Kâğıthane sırtlarında bir bölüğün savunduğu mevzileri tatbikat mermisi kullanarak süngü hücumu ile almak, öteki de Zincirlikuyu tarafında topçu ile savunmada kalarak bir bölüğün taarruzunu püskürtmek oldu. Bir küçük subay postası-

nın hatasından başka bir kusurumuz olmadığı için bu tatbikatlarda bölüğümüz başarılı sayıldı.

Eğitime gidip gelirken Beyoğlu'nda, eğitimden döndükten sonra, boş zamanlarımızda özellikle akşamları vatan, millet şarkıları, marşları söyleyerek adeta kendimizden geçiyorduk. Meşrutiyetin ilanıyla beraber okullarda temeli atılan Türk Ocağı Cemiyeti ve Türk Yurdu gibi gazete ve dergilerin tesiri altında kalan binlerce genç Turan aşkıyla yanıyordu. Türklük ve Turancılık hemen bütün memleket gençliğini sarmıştı. Acaba neydi bu Turancılık? Nerede başlayıp, nerede bitiyordu? Bunu pek açık olarak biz de anlayamıyorduk. Yalnız şöyle hayalimizde büyük Türk ırkının yaşadığı ülkeler gözüküyordu. Memleketin her tarafından gelmiş gençler arasında kimler yoktu ki: Hukukçular, hariciyeciler, mülkiyeliler, medreseliler, yüksekokul öğrencileri, yani İstanbul'un nazeninleri, taşranın nazlıları öğrenim ve terbiye düzeyleri ne olursa olsun bir tek emel ve idealde birleşmişlerdi. Turan marşları söylemek, bir ibadet haline gelmişti. Akşam sabah koro halinde tekrar ettiğimiz Turan duası ile Albayrak marşını bir fikir verir umuduyla aşağıya alıyorum:

TURAN DUASI

Ulu Tanrı... Sen sağlık ver Türke,
Hakan buyruğunu hep kardeşlere ilet.
Yüce uluğ yükselsin bir Bozkurt ihsan et.

Yeni Turan, ey sevgili ülke,
Söyle sana yol nerede yalvarıyoruz.
Çağırıyor bizi büyük atamız Oğuz.

Yüce uluğ sen sağlık ver Türk'e,
Turan yolu aydınlansın, tütsün ocaklar,
Parıldasın gün gibi köşe bucaklar.

Türk Ocağı'nın ikinci defa doğuşu dolayısıyla gazetelerde okuduğum nutuklardan öğrendiğime göre Ocağın kuruluş şekli, ne Karacaahmet Mezarlığı'nda üç beş kişinin ve ne de büyük şöhretli kimselerin eseridir. Bu cemiyet başlangıçta sa-

PAYLAŞIM GRUBU
dece küçük bir öğrenci cemiyetiydi. Hatırladığıma göre kuruluşu şöyle olmuştu:

Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan birçok cemiyet gibi o zaman Ankara İdadisi (Lisesi) mezunları arasında "Ankara Talebe Cemiyeti" adıyla bir dernek kurulmuştu. Toplantılarımızın birinde bu cemiyetin bütün yüksek öğrenim gençliğini kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verildi. Öğrenci cemiyetlerini bir araya toplayarak daha büyük bir öğrenci cemiyeti kurulması düşünüldü. Bunun adının da "Türk Ocağı" olması kararlaştırıldı. Bu girişimden yüksek öğrenim gençliği haberdar edildi. 31 Mart felaketinden bir buçuk ay kadar sonra bir cuma günü her okuldan gelen ikişer üçer öğrenciyle ilk toplantı yapıldı. Yanan adliye binasının arkasında Kabasakal'da bir evin küçük salonundaki bu toplantılarda tüzük taslakları kaleme alındı. Evin salonu yeterli gelmediği için arkadaşların bir kısmı ayakta bitişik odalardan tartışmalara katılıyorlardı. Türk Ocağı'nın amacı bir öğrenci cemiyeti olarak üyeleri arasında milli duyguların güçlenmesine hizmet etmekti. Öğrenci olan sürekli üyelerden başka, onursal üye de kaydedilecek ve bu üyeler konferanslar vermek, yayın yapmak suretiyle sürekli üyeleri aydınlatacaklar ve para yardımında bulunacaklardı. Siyaset çarkına kapılarak idam edilen çok çalışkan, aydın bir genç olan Halis'le birlikte maksadımızı izah ederek yardımlarını istediğimiz Hüseyin Cahit Bey'in –o zaman için önemli olan– beş lira, mebusumuz Münir, siyasi tarih hocamız Ferit Bey'lerin ikişer lira ocağımıza bağışta bulunduklarını iyi hatırlıyorum. Sonraları Türk Ocağı Merkezi Divanyolu'ndaki Türk Yurdu dergisi yönetim yerine taşınarak çalışma alanını genişletti. Yusuf Akçora, Ahmet Ağaoğlu, Ferit Bey gibi Türkçülük önderleri tarafından her hafta konferanslar vermek, yayın yapmak suretiyle gençler aydınlatılırdı. Kısa bir süre sonra Türkçülük aşkı iman haline gelmiş, bu uğurda binlerce genç savaş meydanlarında canlarını feda etmişlerdir.

O zamanlar Osmanlılık prensiplerine dayanarak bu fikre karşı gelenlere böylece karşılık veriliyordu. Milliyet duygularının gelişmesine çalışan Türk Ocağı öğrenci cemiyeti Osmanlı

PAYLAŞIM GRUBU
halkını oluşturan öteki halkların öğrencilerinin kurdukları cemiyetlerden sonra kurulmuştur. Arapların, Arnavutların, hatta Kürtlerin milliyete dayanan öğrenci cemiyetleri çok önceden kurulmuş ve faaliyete geçmişti.

Oldukça kalabalık bir dershane içinde kendi aralarında gruplar halinde toplantılar yaparak bize karşı düşmanca tavır alırlar ve bu yüzden sınıfta kavga, gürültü eksik olmazdı. Bir gün şiddetli bir tartışma sonucunda Halep mebusunun bıyıklı oğlunu kırık çekmece kapakları ile hırpalamış, bu soysuz yaratıkları pıstırmıştık.

AL BAYRAK MARŞI

Al bayrağın altında, atalarım yürüdü,
Gök bayrağın altında yeni Turan büyüdü.
Büyük emel ruhumda, Allah, Kur'an dilimde,
Tüfenk demir elimde, benim için şan, kavga.

Yürüyün dağlar eğilsin, Altınordu şan versin,
Al bayrak Kafkasya üzerinde yükselsin.
Biz Uyguruz dönmeyiz, konağımız dağ, ova.
Türküz bizimdir Asya, Türküz, Türküz, hepimiz.

Cengizhan'ın bayrağı allı, şanlı sallandı,
Atlı hanın bayrağı, harpte böyle allandı.
Yürüyün dağlar eğilsin, Türk ordusu şan versin,
Al bayrak Altaylar üzerinde yükselsin.

İki örneğini gösterdiğim bu dua ve marşları evlerimizde de tekrarlamaktan büyük zevk alırdık. Evimizin büyükleriyle tartışmalar yapardık. Yaşlılar bizim ham hayaller peşinde koştuğumuzu söylerlerdi. Biz de onlara, yakında mektuplarımızı Gence'den, Bakü'den alacaksınız cevabını verirdik.

O anda marşlarımız dudaklarımızdan dökülürdü:

Yüz sene var ki, Moskof'un derdi,
Yurdumuzun bağrını deldi.
Marş, marş, haydi arkadaş,
Göğsünü ger, Kafkaslar'ı aş,

PAYLAŞIM GRUBU
O sırada savaş başlamış, resmi bildiriler Sarıkamış ve Kars'tan söz ediyorlardı. Turan'ın fethine yetişemeyeceğimizden endişe ediyorduk. Savaşın ne demek olduğunu bilen, facialarını görmüş ve yaşamış olan yaşlıların umutsuz halinin ne kadar haklı olduğunu çok acı deneyimlerden ve çok zaman geçtikten sonra anlayacaktık.

Asıl komşumuzu hiç tanımamışız. Bize göre çok zengin iaşe, malzeme, teçhizat, insan kaynağı, kısacası her bakımdan bir devle yolsuz, fakir, nüfus ve üretimi pek düşük olan bizim gibi küçük milletlerin çarpışmasının feci sonuçlarını görerek ihtiyarları hatırlamamak mümkün değildi. Memleketi savaşa sürükleyenler bilerek bilmeyerek, vatanı nasıl bir uçuruma yuvarladıklarını fark ettikleri zaman iş işten geçmişti. Çok geç kalmış olduklarını anladılar. Maçka kışlasında gündüz eğitim, geceleri de Turan şarkılarıyla meşgul olup dururken, bölük kumandanı her bölükten yirmişer gönüllü ayrılarak bir "mürettep bölük" teşkil edileceğini ve derhal cepheye gönderileceğini bildirdi.

"Silah başına" yapıldı. Bölüklerden elliden fazla kişi öne çıktı. Bölük kumandanının ikinci emri üzerine öne çıkanlardan yarısı tekrar yerlerine döndü. Kanın, gençliğin verdiği cesaret ve kuvvetle biz yerlerimizde kaldık. Bir an önce cepheye gitmeye, dövüşmeye can atıyorduk. Aynı gece bütün teçhizatımız tamamlandı. Evleri İstanbul'da bulunanlara üç saat izin verildi. Ertesi gün bir söylenti çıktı: Talât Bey, bir süre daha bu gençlerin yerlerinde kalmasını emretmiş.

Yirmi gün de mürettep bölükte eğitim gördük. Dayanıklılık ve doğum yerlerimize göre sağlık kontrolleri yapıldı. Soğuk, sıcak yörelere gidecekler ayrıldı. Mürettebe ayrılamayan efendiler bize gıpta ediyorlar, geride kalanlar subay olmayacaklarmış. Halbuki şimdi biz de onbaşı olarak gidiyoruz. Terfilerimiz orduya katıldıktan sonra olacakmış. Balkan savaşındaki sayıları az olan yedek subaylar sayılmazsa ilk defa böyle önemli bir kitle vatan hizmetine alınmış oluyordu.

İSTANBUL'DAN HAREKET

13 OCAK 1915

Gözyaşları arasında evden ayrıldım. Ben ne kadar sevinerek gidiyorsam ev halkı da o derece umutsuz, üzgündü. Birçok kez evimden ayrılmıştım ama bu seferki ayrılış öncekilere benzemiyordu.

Ağlamaların bana da sıçrayacağından korkarak, kendimi dışarı attım. Arkamdan gelenek icabı sular döküldü, dualar edildi. O sırada Ankara-Erzurum inşaatını idare etmekte olan Levazım Reisi T. İsmail Hakkı Paşa'nın fen müşavirliğini yapmakta olan kardeşim hemen her gün Paşa ile temas ediyordu. Hicaz Demiryolu inşaatından beri deneyimli mühendis olan kardeşime Paşa çok yakınlık gösteriyordu.

Bunu anlatmaktan maksadım şu: Herhangi bir levazım şubesinde yerleşmek bir sorun değildi. Kardeşim de ısrarla bunu istiyordu. Fakat Moskof'la dövüşmek, Turan'a gitmek aşkı o kadar güçlüydü ki hiçbir engel dinlemiyordu. Bir gece Harbiye Nezareti'nde Bekirağa Bölüğü yanındaki camide kalarak, ertesi gün erkenden Haydarpaşa'dan Konya'ya doğru yola çıktık. Tren yolculuğu eğlenceli geçti. Bizden evvel geçen postalar Konya'da birer gün kalıyorlarmış. Sevk memuru bizi iki kısma ayırdı. Bir kısmımız Ulukışla'ya geldik. 15-20 hanelik harap bir köy manzarası gösteren bu kasaba, yerinin önemi dolayısıyla kaza merkezi yapılmış, bir gün önce gelen arkadaşlarla burada birleştik.

17 OCAK 1915

Geceyi bu harap kasabanın köhne okulunda geçirdikten sonra menzilden verilen atlar, eşeklerle erkenden yola çıktık. Önde eşekliler, arkada atlılar garip bir manzara gösteriyordu. Kafilemiz bol kahkaha, eğlencelerle gidiyordu. Yolun yarısında benim hayvanın nalı düştü. Bir süre sonra yürüyemez hale geldi. Ulukışla'dan bir yaylı arabayla seyahat etmekte olan Almanla yolda tanıştık. Birlikte Niğde'ye geldik. Niğde'de otel olarak kullanılan evde geceyi geçirdikten sonra, ertesi gün İncesu kasabasında konakladık. Burasının şarabı bizim doktorun pek hoşuna gitti. Yol için üç testi şarap aldık. Bütün gün yol boyunca Türk halkının bakımsızlığından, zavallılığından konuştuk. Kasabalar, köyler ve köylüler hiçbir himmet görmemiş, boyuna soyulmuş, askere alınmış, sağlık durumları hiç düşünülmemişti. Korkunç bir sefalet ve perişanlık içinde yüzdükleri görülüyordu. Yüreklerimiz sızlıyordu. Hayvanlara yem vermek için bir köyün yakınında durduğumuz sırada köylüler arkadaşın doktor olduğunu haber alınca, hemen dört tarafımızı yaralı bereli, hasta 20-30 kişi aldı.

Doktor da üşenmeden, usanmadan sandıklarını, kutularını açıyor, çeşit çeşit ilaç çıkarıyor, hastaları birer birer muayene ederek, bu bahtsız insanların çıbanlarını, yaralarını sarıyor, öğütler veriyordu. Alman doktor yürekten gelen bir yakınlıkla, acı acı konuşuyordu: "Küçük bir himmetle binlerce insan kazanabilirsiniz. Başlangıçta önemsiz gibi görünen bu hasta-

PAYLAŞIM GRUBU
lıklar, genel nüfus üzerine büyük darbeler vurur; şu çamur, toprak yığınlarında ömürleri sefaletle geçer gider." Uzaktan kulağa hoş gelen Niğde, Konya gibi şehirleri gördüğü zaman insan hayal kırıklığına uğruyor, baştan başa kara, kasvetli manzara insana çok dokunuyordu.

Kayseri'yi gördüğümüz zaman, doktor hayretler içinde kaldı. Kitaplarda okuduğumuz 72.000 nüfuslu, ticaret ve sanayii ile meşhur büyük şehir, daracık sokakları, kapkara evleriyle Ortaçağ yadigârı bir harabeymiş. Kapalı çarşısından başka görülecek bir tarafı yoktu. Birçok Selçuklu eseri varsa da genellikle bakımsız, harabe halindeydi. Her yerde olduğu gibi burada da Hıristiyan mahalleleri oldukça bakımlıydı; Samsun'un Çiftlik, Ankara'nın Hisarönü mahalleleri gibi. Kayseri son derece ucuz, paranın değerinin pek yüksek olduğu bir şehirdi, bu ucuzluğa dair bir örnek vereyim: Ticaret merkezindeki bir hanın içinde bulunan, oldukça temiz bir lokantanın yemek listesindeki fiyatlar yirmi, kırk, altmış paradan ibaretti. Nefis bir hindi dolması 60 para, komposto bir kuruş, pilav ve sebzeler 20'şer paraydı.

Alman doktorla arkadaşlığımız burada bitti. Bu zat Rusça, Gürcüce, İngilizce bildiği için, Belçika cephesinden alınarak, özel bir görevle Çoruh cephesine gönderiliyormuş. Şimdi de bütün gayretiyle Türkçe öğrenmeye çalışıyordu. Bir günde Sivas'a gitmek üzere, 27 arkadaş bir yük kamyonuna dolduk. Erkenden hükümet konağı meydanında uğurlandık. Sultan Hanı denen eski bir kervansarayda, benzin bittiği için, dört gün kaldık. Bu yüzden bizimle birlikte Kayseri'den hareket eden yük arabalarıyla birlikte Sivas'a varabildik.

Benzin bulmakla seyahat zorluğu halledilmiş olmuyordu. Bizim şose ve köprülerimizin yabancısı olan bu ulaşım aracı dayanamıyor, sık sık yol üstündeki hendeklere düşüyor, pek çok çalışma, heyamolalarla kamyonu yolun pençesinden kurtarıyorduk. Hele o zavallı köprüler, üzerinden geçerken inim inim inliyorlar, dereye yuvarlanmamak için, 27 kuvvetli kol büyük ağaçlarla köprüyü destekliyordu. Bazen bu yardımlar da yetmiyor, suya, batağa saplanıp kalıyorduk, yakındaki

köylülerin mandalarına ihtiyaç duyuyorduk. Bu yollar, kağnı ve arabalar için yapılmış; yapıldığından beri bir defa tamir yüzü görmemiş. Köylülerin su geçirmek için açtıkları derin hendekler şosede yol manzarası bırakmamış.

PAYLAŞIM GRUBU

KORKUNÇ GERÇEKLE YÜZ YÜZE

29 OCAK 1915

Güneş doğarken, karlı, buzlu soğuklar arasında, Kızılırmak'ın güzel köprüsünü geçerek, bir ağızdan söylediğimiz vatan şarkılarıyla Sivaslıları sıcak yataklarından sokaklara attık. Sivas'ın ilk görünüşü bizde iyi izlenimler bıraktıysa da, diğer Anadolu şehirleri gibi çamuru, toprak evleri, temiz olmayan sokakları, halkın kılık ve kıyafetinin perişanlığı insana üzüntü veriyordu.

Sivas'ta kaldığımız günlerin birinde, Mısır'ı fethe giden ordumuzun Süveyş Kanalı'nı geçtiği haberi geldi, büyük tezahürat yapıldı, fener alayları tertip edilerek vatan şarkıları söylenerek çarşı ve mahalleler dolaşıldı. Kafkas Cephesi'nden gelen yaralı Türk, Alman subaylarıyla görüştük, bir şeyler sezer gibi olduksa da kötüye yormaktan korkuyorduk.

Şubatın beşinde menzilden verilen hayvanlarla 64 kişilik bir ihtiyat subay adayı kafilesiyle Erzincan'a doğru yola çıkıldı. Bir gece büyük bir Ermeni köyünde kaldıktan sonra güzel ve şirin kazalardan biri olan Zara'ya geldik, bizi evlere taksim ettiler, halk tarafından çok iyi karşılandık, olağanüstü konukseverlik ve saygı gördük. Öteki kazalara oranla bakımlı, düzenli olan güzel Zara'da birçok askeri pavyon inşa edilmekteydi. Zara'dan sonra birçok dağlar geçerek sekiz on evle birkaç handan ibaret Refahiye'de geceyi geçirdik. Çardaklı Dağları'nı, kar ve tipi arasında oldukça zahmetle geçerek, Erzincan'ın yazlığı olan Yalnızbağ'da geceyi geçirdikten sonra, yük-

PAYLAŞIM GRUBU
sek kubbeli camisiyle çok uzaklardan görülen Erzincan'a erkenden vardık. Anadolu'nun ortasında böyle bir şehir bulunacağını hayal bile edemezdim. Temiz olmamakla beraber, geniş sokakları, muhteşem resmi binaları, halkın misafirseverliği, bizde çok güzel duygular yarattı. Meşrutiyet'ten önce 4. Ordu'nun merkezi olması burasının imar görmesine sebep olmuş, birkaç da fabrika kazandırmış. Bir kaç arkadaşla deri ve kösele fabrikasını gezdik, Avrupa malı ayarında sağlam mal çıkardığını gördük. Dayanıklı kumaş yapan çuha fabrikasını, uzakta bulunduğu için göremedik.

Lise arkadaşlarımdan deve kataı doktoru olan Asım Bey'le Erzurum'a doğru yola çıktık. Şimdiye kadar ordumuzun başarılı saldırılarıyla sürekli ilerlediği hayaliyle avunduk. Gerçeğin sert çehresiyle, Sarıkamış'ta felakete uğrayanlarla ilk defa buralarda karşılaştık. Özellikle Erzincan'dan sonra, yollarda hasta, yaralı binlerce asker perişan, bitkin gerilere gitmeye çalışıyorlardı. Yol kenarlarında gördüğümüz cesetlerden üzüntü ve heyecan duymamak mümkün olmuyordu. Başıboş bırakılan bu sefil insanlarla konuştuğumuz vakit hepsi ağız birliği etmiş gibi, Allahüekber Dağları'ndan, Sarıkamış ormanlarından söz açıyorlarsa da, henüz gerçeğin ne olduğunu anlayamıyorduk, daha doğrusu anlamak istemiyorduk.

Huysuz, deli bir katırın sırtında, Fırat vadisini geçtikten sonra karlı dağlara tırmanmaya başladım. Şiddetli soğuklar, fırtınalar arasında bir akşamüzeri deve katarını kaybettim, mezarlıklardan, açıkta yatan ölülerden istikamet tayin ederek yatsı vaktine doğru Elmalı köyüne ulaştım. 220 deveden şimdi elde 100 deve kalmış olduğunu arkadaşım yana yakıla anlatıyordu. Yollarda insan ölüleriyle birlikte, 15-20 metrede bir hayvan leşine rastlanıyordu. Kış savaşı, yalnız insanları değil, hayvanları da felâkete sürüklemişti.

Erzincan'dan hareketimizin yedinci günü, birçok köyü geçtikten sonra, geceleri çadırda kalarak Ilıca'ya vardık. Nahiye Müdürü eski arkadaşlardan Necip Bey hasta olmasına rağmen bizi misafir etti. Üç saatlik bir yolumuz kalan Erzurum büyük bir ovanın doğusuna yaslanmış, uzaktan görünüyordu. Geçici

PAYLAŞIM GRUBU
olarak ayrıldığımız arkadaşlarla subay misafirhanesinde buluştuk.

Şehirde, üst baş perişan, soluk yüzlü, zayıf, bitkin, hasta, yaralı subaylarla konuşarak birçok acı gerçeği öğreniyorduk. Hemen hepsi, bu felaketin biricik yaratıcısı Enver Paşa'yı gösteriyorlar. "Buradan kaçması biraz geç kalsaydı canına okuyacaktık" gibi sözlerle harbiye nazırına, kahvede yüksek sesle, hiç çekinmeden, korkmadan en ağır küfürleri hakaretleri pervasız savuruyorlardı. Görüştüğümüz çeşitli rütbedeki subayların anlattıklarına göre, Osmanlı Devleti'nin eşini bir daha göremeyeceği, hazırlayamayacağı, ihtiyatları hariç, tam mevcutlu üç kolordu (9., 10. ve 11. Kolordular) savaş başladığı zaman, tasavvur edilemeyecek bir savaş gücünde bulunuyordu. 10. Kolordu topçu, makineli tüfek, kadroları tam olarak 1.034 subay, 59.897 er, 10.768 beygir, 1.012 öküz ve mandadan ibaret bir kuvvetle taarruza başladığı halde, dönüşte 4.500 kadar bir kuvvetle enkaz haline gelmişti. (Salâhattin Bey'in Konferansı: Askeri Mecmua).

Ordu kumandanı bulunan deneyimli ihtiyar paşa, bu mevsimde, bu yörede bir askeri harekâtın uygun olmadığını, ilkbahara bırakılmasını istiyor, başkumandan vekili, harbiye nazırı, İstanbul'dan geliyor, hemen taarruzun başlamasını emrediyor. Kışın şiddetle hüküm sürdüğü bu mevsimde taarruza geçmenin doğru olmadığını sağdan soldan tekrar edenler olmuşsa da her ne sebeptense harbiye nazırı fikrinde ısrar ediyor, başkumandan vekiline vaktiyle hocalık etmiş olan yaşlı paşayı İstanbul'a gönderiyor, ordu erkânı gençleştiriliyor, kumandanlıklara genç paşalar tayin ediliyor ve derhal taarruz harekâtına geçiliyor. Bu aceleye sebep olarak herkes bir şeyler söylüyorsa da, benim gibi subay bile olmamış bir onbaşı için bu söylentilerin araştırılıp belgelenmesine, soru sormasına doğal olarak imkân yoktu. Bu facialarn sebebi ve yapanların gerçek çehresi hatır gönül tanımayan tarih sayfalarına geçecekse de, şimdilik söylentilerin en kuvvetlisi şudur: Başkumandan vekili bu taarruz emrini Berlin'den almış. Almanların Doğu cephesindeki Rus kuvvetlerinden bir kısmını Kafkas Cep-

PAYLAŞIM GRUBU
hesi'ne çektirmek için, Alman başkumandanının emir ve onayıyla, her ne bahasına olursa olsun, bu taarruz felaketi adeta isteyerek yapılmış.

Avrupalı devlet adamları, o derece bencil, milli menfaatlerine o kadar düşkün insanlardır ki bu uğurda, müttefiki ve silah arkadaşı da olsa, başka bir milletin varlığını tehlikeye atabilecek durumlar yaratmakta asla tereddüt göstermediklerini, özellikle Doğu milletlerini ikinci, üçüncü derecede insanlar arasında saydıklarını, bu milletlerin tarihini biraz bilenler, bu milletlerle az çok temasta bulunanlar pek iyi bilirler.

Ordu adına elde ne kalmışsa, sınıra çekilerek yeniden teşkil ve tanzimine başlandığı sırada bölüklere dağıtıldık. Taburumuza katıldıktan sonra da bu harekâtın içinde yaşayanlardan ciltler dolduracak facialar dinledim.

Erzurum'u savaştan pek çabuk bıkmış, usanmış bir şehir olarak gördük. Şimdiye kadar geçtiğimiz kasaba ve köylerde oldukça iyi karşılanmıştık, burada halkın bakışları insana pek garip geliyordu; her şeyin fiyatı özellikle askerler için üç, dört misli artmıştı. Bozguna uğrayan orduyla gelen her türlü hastalık şehir ve köyleri istilâ etmiş, halkı bitkin ve perişan bırakmıştı. 93'teki kahraman Erzurumluları görmeyi, gerektiği vakit o asaleti göstermelerini candan temenni ediyorduk.

Erzurum, büyükçe bir şehir olmakla beraber, Hükümet Meydanı'ndaki resmi binalardan başka, tamamıyla çatısız, toprak ve kerpiçle yapılmış evleriyle kasvetli bir manzarası vardı. Yalnızca Ermeni Mahallesi, kilise meydanındaki evlerin çatılı ve beyaz badanalı olduğu görülüyordu. Halkın kıyafeti de, başlarındaki sarıkların kalınlığı, büyüklüğüyle bir özellik göstermekteydi. Havasının sertliğiyle tanınmış olan bu yörede mart ayı gelmiş olmakla beraber acı soğuklar hüküm sürüyor, sokaklardaki kalın buzlara güneş etki etmiyordu.

Mevcut efendiler ordu dairesinde üç kolorduya taksim edildiler. Birkaç iltimaslı efendi ordu karargâhına ayrıldı. İltiması daha kuvvetli olan sekiz kişi İstanbul'da kalmışlardı. Bu gibi küçük yolsuzlukların diğerleri üzerindeki etkisi, hatıra bile gelmiyordu. Kolordulara tayin olunan efendiler, kiraladıkla-

PAYLAŞIM GRUBU
rı kızaklar ve hayvanlarla sınırda bulunan birliklerine gitmeye başladılar. 10. Kolordu'ya verilen postalardan altı kişiye, birer hayvan verilmesi için yazılı emri menzil kumandanlığından almışsak da bir faydası olmadı. Sevk dairesi, bizi, zamanın biricik ulaşım aracı olan deve katarlarıyla göndermeye karar verdi. Mart ayının ilk günü, Kavak Kapısı'nda bulunan deve katarı kumandanına emri verdik, eşyamızı mübarek develer üzerine attık. Kataran hareketinden iki saat sonra yetişmek üzere bir arkadaşla geri kalmıştık. Öğle vakti karlı ve fırtınalı bir havada Erzurum tabyalarını geçerek kuvvetimiz dinçliğimiz yerinde, yola koyulduk. Arkadaşım Şevki ile, "Şimdiye kadar gördüğümüz, askerlik mesleğinin oyuncak tarafıydı, asıl askerlik bu saatten itibaren başlıyor" diye konuşarak, koltuklarımız kabararak, şevk, neşe içinde sınıra, cenge, vatan savunmasına, kör Moskof'la dövüşmeye gidiyorduk. Bu kadar felaket haberi işittiğimiz halde, aşk ve imanımıza zerre kadar halel gelmemişti. Birinci konak Kösemehmet köyüydü. Tabyalardan ayrıldıktan bir saat sonra yolu, deve izlerini kaybettik, akşamın karanlığı bastı, kar fırtınası devam ediyor. Ovanın ortasında, yolsuz, izsiz şaşırdık kaldık. Daha ilk günden talihsizlik baş göstermişti, çok zor bir duruma düşmüştük. Ortalığı yoğun bir sis, duman kaplamıştı; yer gök belli olmuyordu. İki el tabanca sıkarak dinledik, köpek sesleri gelen tarafa doğru giderken önümüze büyük bir bina çıktı. Uzunca yalvarma ve para vaadinden sonra çıkan genç adam, Kösemehmet köyünün bulunduğu tarafı gösterdi. Eski zamanlarda bir hanım tarafından yaptırılmış olduğu söylenen, büyük taşlarla döşenmiş kaldırımı takip ederek köyü bulabildik. Ertesi gün hava güneşliydi, katırla birlikte, tepelerin arasına sıkışmış, Kızılkilise köyünde kaldık. Kızılkilise Ovası Erzurum ilinin en yüksek yaylasıymış, iki metreye yakın kar vardı. Sivas'tan sonra görmeye başladığımız ahır sekilerinin kıymetini gittikçe daha iyi anlıyorduk. Bir günlüğüne bu köyde mola verdikten sonra, Tortum kazasının merkezi olan Nihan kasabasına geldik. Geniş bir derenin iki tarafına dağılmış, toprak evleri, çamur deryası sokaklarıyla bu bir Anadolu köyüydü. Kar kalkmıştı. Kı-

zılkilise'nin sert rüzgârlarından burada eser yoktu ama, Sarıkamış faciasına ait sahneler pek bol görülüyordu. Hastane yapılan damlar, evler, hasta ve yaralılarla doluydu. Kasabanın boş yerlerinde, her biri 20-30 ceset alabilen geniş çukurlar kazılmış, bunlardan bazıları dolmuş, ötekilerin dolması bekleniyordu.

İki günlük erzakımızı aldık, menzilden verilen hayvanlara eşyamızı yükledik, söğüt ağaçlarıyla süslü yeşil vadiler geçtik. Liskav köyüne vardık.

Geceyi geçirmek için hastası bulunmayan bir dam altı bulmak bir mesele oldu. Hastalıktan korunmaya elden geldiği kadar çalışıyorduk. Cansız, yarı canlı insanın olmadığı, bir gece geçirecek yer bulamadığımız için birkaç arkadaş Yukarı Liskav yolunu tuttuk. Duygularımıza biraz da kuşku karıştı. Kuşkulu olmamanın imkânı da yoktu. Her taraf, her türlü hastalığın milyarlarca mikrobu ile doluydu. Bilhassa tifo ve tifüsün askerlerden köylüye bulaşarak yaptığı tahribat çok korkunçtu. Binlerce aile sönmüş, köyler tenhalaşmış, ordunun verdiği zayiatın birkaç mislini halk vermişti. Evinde misafir kaldığımız Mustafa Ağa boynunu bükmüş, üzgün ve kadere boyun eğmiş bir halde diyordu ki; "Köyümüzde 15 kadar ihtiyardan başka kimse kalmadı, hele çocuklar toptan bitti, halimiz böyle ne olacak?" Zavallı adamın gözyaşları ak sakalını ıslatıyordu. Facianın korkunçluğunun elle tutulur bir durumda olduğu geçtiğimiz yerlerde, ak sakallı dedelerle, yüzü buruşmuş ninelerden başkasının görülmemesinden belliydi.

9 MART 1915

10. Kolordu'nun merkezi olan İd kasabasına geldik. Geçtiğimiz dağlarda henüz bir metre kar olduğu halde bu kasabada kardan eser bile yoktu; güneşin etkisi de oldukça şiddetliydi. Liskav'da yattığımız odanın in gibi küçük kapılı, toprağa gömülmüş, penceresiz bir dam olduğunu anlatmak için "Mart dokuzda inden çıktık İd'e girdik" diyerek, tarih düşürmeye çalışan arkadaşlar bile oldu.

Şimdiye kadar gördüğümüz kasaba ve köyler içinde İd birinciliği kazanmıştı! Sokaklardan geçerken topuğa kadar yükselen çamur içerisinde, daha gömülmelerine vakit bulunamamış bir cesedin koluna, bacağına basmadan geçmek mümkün olmuyordu. Dam içlerinde tüyler ürpertici manzaralar; kapısının üstünde 'Şehitler Mezarlığı' yazılı levhası bulunan dört duvar arasındaki ölü yığınları; savaştan önce kışla olan büyük bir binada, birbiri üzerine yığılmış, kereste taşır gibi iplerle sıkı sıkı sarılmış, düşüncesizlik, ataklık kurbanlarının yüklü bulunduğu kağnıların hazin hazin ses vererek gelişleri, ağızları yarı açık, sönmüş gözleri arasından toprağın doymak bilmeyen midesine atılmalarını bekleyen ölüler, insan eti yiyerek domuz gibi olmuş, yamyamlaşmış bir sürü köpeğin korkunç bakışları, insanın duygularını, düşüncelerini felce uğratacak ve yaşadıkça hafızasından silinmeyecek hatıralar.

Birbiri üzerine yığılmış, tepecikler meydana getirmiş olan bu cehalet şehitlerinin hemen hepsi, tifo, ateşli humma ve

PAYLAŞIM GRUBU
özellikle tifüsün yaptığı tahribattan ileri gelmişti. Bu bahtsız, küme küme yatan Anadolu çocukları karşısında arkadaşların ne düşündüklerini bilmiyorum, ben bu sahneleri olduğu gibi anlatamadığıma esef ediyorum. Güçlü bir yazar bu manzaraların ilhamıyla ciltler dolusu eser vücuda getirebilirdi. Bu sahnelerin destanı yazılmalı, gelecekteki Türk nesillerine bırakılmalı. Çünkü dünya dünya olalı böyle bir faciayı görmemiştir. Bu faciaları yaşayan, bu dram içinde bulunan amir ve subaylar arasında kalem sahiplerinin, gelecek kuşaklara ders olacak kıymetli eserler bırakacaklarına şüphe yoktur.*

Bu sırada garip bir çağrışımla Meşrutiyet'in ilanı senelerini hatırlıyorum:

Okulda bir toplantı yapıyoruz. Sadrazam Kâmil Paşa, hürriyet kahramanları Niyazi, Enver Beyler okulumuza şeref veri-

* Aradan geçen kırk beş yıldan bu yana, bu harekâtın içinde yaşamış olan bazı zevat tarafından, savaşın genel durumu hakkında, tenkit eder mahiyette bir çok eser yayınlanmışsa da kütüphaneleri dolaştığım, pek çok kitap karıştırdığun halde bugünkü nesle ibret dersi verebilecek, bu faciaları lâyıkıyla tasvir eden bir esere tesadüf edemedim. Yalnız pek nazikâne ve çelebice yazılmış şu üç beş satır yazıdan sayfa okumak ve anlam çıkarmak kabildir

"Enver Paşa'nın Ordu Kumandanlığını da üzerine alması günleri, yeni bir askerlik usulü icadettiği sanısında bulunan, dahilden hariçten, küçükten, büyükten her taraftan şımartılıp, kendi dehâsına inandırılan Başkumandan vekilinin hiçbir kurala, muharebe usulüne uymayan, hiçbir hükümetin, milletin okulunun taktik ve asker yönetme kitaplarında yeri olmayan sevk ve idarei savaş zamanıdır...

Başkumandan Vekili, bu büyük savaşın azametini kavrayacak, ona göre tedbir alacak kudrette değildi. Kendisinde yaratma gücü tahayyül etmişti, halbuki Almanların aleti olmuştur. Doğru sözler susmuş, ikiyüzlüler, dalkavukların sesleri her şeyden daha çok yükselmiş, ilim, fen hiçe sayılmış, maceracılar iktidara geçmiştir. Neticede Türklüğün büyük Kafkas Ordusu bu hataları kanıyla ödemiştir. (Kafkas cephesi hatıraları, Aziz Samih).

Bu pek kısaltılmış, üstü kapalı bir kaç cümleyle beraber o büyük trajedi de tarihin karanlık ambarına atılmıştır.

Bir de son zamanlarda Beyazıt kütüphanesinde bu savaşa katılmış bir Rus kurmay albayının eserini gördüm. Bu eserde de Türk Ordusunun Sarıkamış'ta maruz kaldığı felâkete dair bir bahis yoktu, daha ziyade Rus ordusunun kahramanlık menkıbelerine yer verilmişti. Kitabın bir yerinde "İmparatorumuzun sadık ve kahraman bir bölüğü bir Türk Kolordusunu esir etmişti" gibi inanılmayacak mübalâgalı cümlelerle doluydu. Gerçekte, Rus bölüğünün esir ettiği kolordu değil, kolordu karargâhındaki subaylardan ibarettir.

PAYLAŞIM GRUBU
yorlar; onları alkış tufanına boğuyoruz. Bir torba kemik haline gelmiş, boyuna çenesini oynatan, koltuğa gömülmüş ihtiyar kurt, göz ucuyla hürriyet kahramanlarını inceliyor, bizse sesimizin çıktığı kadar "Yaşasın Niyaziler, Enverler, var olsun hamiyetli askerler" şarkısı ve marşlarıyla ve sınırsız bir heyecanla sınıfta kıyameti koparıyoruz. Niyazi Bey'in saf, babacan bir hali var, gülümseyerek, koca bıyıklarını sıvazlayarak kayıtsızca etrafa göz gezdiriyor. Enver Bey kimsenin yüzüne bakmıyor, içten pazarlıklı, ciddi ve sıkılgan bir tavır alarak gözlerini yere dikmiş, şimdi o durgun haliyle gözlerimin önüne geliyor ve canlanıyor. Bu 200.000'i aşan askeri mahvü perişan eden bu utangaç, yakışıklı genç miymiş?..

Anlattıklarına göre, bu felaketin biricik sorumlusu oymuş.

Gerek İd'de ve gerek Aha köyündeki ölü bolluğu, Erzincan'dan sonra yol kenarlarında gördüğümüz 3-5 ölü kadar bile bizi etkilemez olmuştu. Erzurum'dan sonra sık sık karşılaştığımız, köy damlarında küme küme yatan, bir kısmı soyulmuş, bir donla bırakılmış Türk çocuklarının ölülerine artık iyice alışmıştık. Bu ölüler kasabasında dört gün kaldık, yeme içme zorluğu ilk defa bizi burada karşıladı. Sular, evler, yiyecekler her taraf bulaşık, her taraf mikrop yuvası. İçinde ceset bulunmayan bir dam altı bulamadık. Merkez kumandanlığına müracaata mecbur olduk, emirerlerinin yanında gösterilen bir köşede gecelerimizi geçirdik. Yemeklerimiz çaydan, peksimetten ibaretti, suyumuzu da kasabanın iki kilometre kadar güneyinde bulunan temiz gözeden getiriyorduk.

Tayin emrini almak için kolorduya gittiğim vakit, idare reisi bey içini dökecek adam arıyormuş, binlerce askerin açlıktan, yorgunluktan, hastalıktan; bir kelimeyle, idaresizlikten Sarıkamış ormanlarında nasıl mahvü perişan olduklarını anlatmakla bitiremedi. Bu acı, yürekleri sızlatan sözleri buraya yazmaya kalksam sayfalarca tutar. Kolordu kumandanıyken sonradan ordu kumandanı olan Hafız Hakkı Paşa bile tifüsten yakasını kurtaramamış, şehitler arasına karışmıştır.

Anlattım: "Beyefendi, İstanbul'dan hareketimizde ordumuza Kars kuşatmasında veya daha ileride yetişeceğimizi tahmin

PAYLAŞIM GRUBU
ediyorduk. Her gün yayımlanan resmi bildirilerde Rus ordusunun perişan olduğundan, Sarıkamış'ın zaptından, Batum'un düştüğünden bahsediliyor; daha ileri gidilerek Tiflis'in boşaltıldığı söyleniyordu. Bu vaziyet karşısında çok büyük hayal kırıklığına uğramış bulunuyoruz."

(Bunların tamamı hayal ürünü değildi. Bu resmi bildiriler tamamen veya kısmen bir hakikatin ifadesiydi. Fakat Kale Boğazı'nda, Azap sırtlarında büyük bir yenilgiye uğrayan düşmanı şiddetli ve devamlı takip etmek, açlık, uykusuzluk, bulaşıcı hastalıklar, kışın şiddeti, binlerce mevcudu olan alayları mahvetti. Subay kadroları dolu, bölüklerin mevcudu 250'şer neferden ibaret iken henüz hedefe varmadan bölüklerde 15-20 nefer kalmıştı. Bu kırımın ancak yüzde ikisinin düşman ateşiyle olduğu tahmin edilebilir.)

Kolordu beni beş arkadaşımla 30. Tümen, 88. Alay'a tayin etti. Alaydan gelen erzak hayvanlarına eşyamızı attık. Erzurum'dan bu yana yaya geldiğimiz için yürüyüş idmanımız kuvvetlenmişti. Artık kendimize binecek hayvan aramıyorduk. İstesek de umut yoktu.

14 Mart'ta Güneş doğarken erzak hayvanlarını takip ederek düşmanla karşı karşıya bulunan alayımıza geldik. Bugünkü yolumuz pek sarp, aşılması güç dağlar, hayvanların tehlikeler atlatarak geçtikleri patikalardı. İd'den henüz ayrıldığımız sırada bir düşman uçağının İd üzerinde keşif uçuşu yaptığını gördük. Aha'dan sonra yüksek dağları, derin vadileri geçerek Sivri Deresi'nin bir noktasından Tümen karargahı olan Tutmaç köyüne uğradık. Tümenden alay için ayrı bir emir alarak, geç vakit alay karargahı olan Kiğik köyüne geldik. Molalarımızla beraber bugün tam 12 saat yol yürümüştük. Yatsı vakti kendimizi bir ahır sekisine attığımız zaman büyük bir saadete kavuşmuş olduk. Yarım saat geçmeden, daha yorgunluğumuzu almadan bizi alay kumandanının odasına götürdüler. Birinci karşılaşmada yekdiğeriyle ilgisiz sözlerle konudan konuya atlayarak, bir sürü laf eden bu adam bize sempatik gelmedi. Bu Binbaşı R. Bey'e, emirleri altında çalışacağımızı, bu uğurda canımızı bile esirgemeyeceğimizi arkadaşlarım adına birkaç

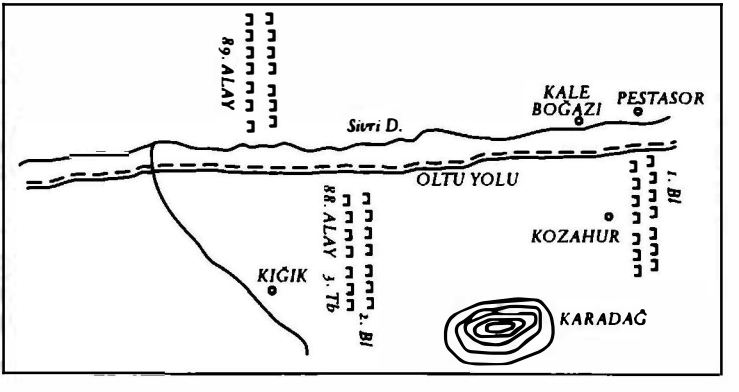
PAYLAŞIM GRUBU
cümleyle ifade edip, baştan savma bir teşekkürden sonra yanından ayrıldık.

Ertesi gün arkadaşlarım 1. ve 2. Taburlara, benim de 3. Tabur'a tayinimiz bildirildi. Tabur kumandanım M. Ali Efendi beni güler yüzle karşıladı. Bu zat bende çok iyi bir etki bıraktı. Dün akşam bazı subaylardan gördüğüm soğuk davranışı unutuverdim. M. Ali Efendi ne ihtiyacım olursa kendisine söylememi tembih etti. Bir hafta I. Bölük'te kalmak üzere, 10. Bölük 1. Takım kumandanlığına tayin edildim. Bölük kumandanım Erzincanlı Hakkı Efendi'ydi. Alayda içkisiyle ve Harbiye'den sürgün edilmiş olmasıyla tanınmış, hoşsohbet, arkadaş canlısı muhterem bir adamdı. Üç gün sonra geçici bulunduğum bu bölükle bir ileri karakol teslim aldık. Artık benim için bir çalışma devresi başlamıştı. Hem de öyle bir çalışma ki; soğuk, kar, yağmur ve sefaletin her çeşitiyle cebelleşecektim.

İlk defa ileri karakol bölüğüyle gittiğim bu yerde kayda değer hiçbir şey göremedim. Düşmanla aramız çok olduğundan hiç temasımız yoktu.

Esas vazifemiz Kale Boğazı'ndan gelen yolu emniyet altında tutmak ve bulunduğumuz mevkileri tahkim etmekti. Bu zamana kadar siperler hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Talimgâhta bu hususta bir bilgi verilmemişti. Halbuki tahkimatın,

SİPERLERİMİZİN DURUMU

PAYLAŞIM GRUBU
siper kazılacak yerin seçilmesinin başlıbaşına önemli bir bilgi konusu olduğu anlaşılıyordu. Burada bulunduğum zaman zarfında "ölü ateş sahası, atış sahası, düşmanın ilerlemesini kolaylaştıracak karşımızdaki derecikler" hakkında bölük kumandanımın verdiği izahatı dikkatle, cankulağı ile dinliyor, siper kazılacak yerleri seçmek için fikirler ediniyordum.

Daracık bir zeminlikte sırayla yatıyorduk. Zeminliğin, askerlik ve cephe hayatında önemli bir yeri olduğundan, birkaç kelimeyle izah etmek istiyorum: Ateş hattının biraz gerisinde toprak kazılarak bir odacık haline konur. Üstü çadır bezleriyle veya ağaç dallarıyla kapanır. Kış aylarında ocak ve soba yakılabilir. Üstü sağlamca örtülürse kolayca ısınabilen bir köy evidir. Bizim bölük kumandanının zeminliği yalnız kendisine ait olduğu için ancak bir kişinin yatacağı kadar bir mezar büyüklüğündeydi. Yemek zamanları hep bir arada iken savaş ve okul hatıralarını anlatırdı. Harbiye'den sürgün edilmesinin sebebi pek garipti: Birkaç arkadaşıyla Galata meyhanelerinde kafaları iyice çektikten sonra Galata Köprüsü'nün başına gelmişler, ceketlerinin altında sakladıkları saldırmaları çekmişler, köprünün bugünkü paraları bize aittir, diyerek başlamışlar para toplamaya. O vakitler köprüden her geçen on para köprü parası verirdi. Bir hayli on para topladıktan sonra kanunlar –o zamanın inzibat subayları– bunları yakalayarak taşra ordularına sürmüşler, bizim bölük kumandanı da 4. Ordu'ya düşmüş. Abdülhamit devrinde, Harbiye ve yüksek okullarda bu türden olaylar olağan işlerdenmiş. Orduda bulunan yüksek rütbeli okul arkadaşları onu tutmuşlar, bu yüzden yüzbaşılığa kadar gelmiş; her ne hal ise, babacan temiz yürekli bir insandı. Askerlik ve muharebe hakkında bana ilk hocalığı etti, kendisinden çok şeyler öğrendim.

Büyük taarruza katılan, eğitim görmüş askerden elde 2-3 çavuş ve onbaşıdan başka kimse kalmamıştı. Her gece çifte nöbetçiler hattını dolaşmak mecburiyeti vardı. Yeni gelen askerlere pek emniyet edilemeyeceğini, bu askerin sık sık kontrol edilmesini bölük kumandanım söylüyor, ben de var gücümle gece gündüz çalışıyor, daha fazla şeyler öğrenmek isti-

yordum. Bir süre sonra böyle bir bölük bana teslim edilecek, bir ileri karakol kumandanı da ben olacaktım. "Orta siperler" adı verilen bu yer güzel manzaralı, bazı yerlerde kar kalkmış, her taraf yeşillik ve ormanlıktı. Yakınımızda Ekşisu denilen bir madensuyu bulunuyordu. Büyük şehirler yakın olsaydı böyle boşuna akıp gitmezdi.

Mevziye gittiğimizin sekizinci günü başka bir bölük gelerek bizi değiştirdi. Yine alay merkezi olan Kığık köyüne ihtiyata geldik. Büyük bir gayretle yeni gelenleri yetiştirmeye çalışıyoruz. Bu sırada ihtiyatta bulunan bölüklerin sık sık silah başı yapması herkesi sinirlendiriyordu. İleri karakollardan birinde bir tüfek patlasa, derhal alay kumandanının sesi işitilir: Gürültü, patırtı her tarafı kaplar, toplantı meydanında saatlerce beklenir, sonunda nöbetçilerin karşılıklı bir iki el silah atışından başka bir olay olmadığı anlaşılırdı. Tabur kumandanlarıyla alay kumandanı arasında yüksek sesle tartışmalar olurdu. Subaylar birbirleriyle bazen de bizimle alay ederlerdi. Biz subayların yanında gülemez, söze karışamazdık, bizler kendimizi subay sanırdık ama, öteki subaylar bize onbaşı gözüyle bakarlardı. Biraz serbest hareketimiz, ara sıra konuşulurken söze karışmamız, subaylar arasında epeyce dedikodu konusu oluyordu, bazı subay adaylarının subaylar arasında kalmalarını doğru bulmazlar, çavuşların yanında kalmamızı isterlerdi. Fakat böylelerine karşı bizi savunanlar da çoktu. Sonraları bu sakat fikirli subaylarla da canciğer kuzu sarması olduk, birbirini takip eden ortak felaketler bu dostlukları pekiştirdi.

25 MART 1915

Dün akşama yakın yine silahbaşı yaptık. Bu defa Kozahır ileri karakolu kumandanından haber geç geldi. Tam altı saat toplantı meydanında kaldık. Kar kalkmakla beraber hava çok sertti, bu sert rüzgâr iliklerimize kadar işledi, ertesi sabah şiddetli bir baş ağrısıyla uyandığım zaman sıtmaya yakalandığımı sandım. Kinin kaşelerim hazırsa da bir fayda vermedi. Şimdiye kadar geçirdiğim sıtma nöbetlerine benzemiyordu. İki gün içinde hastalık ciddi bir hal aldı. Kurtuluş umudum kesildi. Varım yoğum, benim için pek değerli olan kitaplarımın Çorum Kütüphanesi'ne gönderilmesini vasiyet ederek kardeşime bir mektup yazdım.

Başka bir odaya götürüldüm. Doktorun önemli bir şey olmadığı yolundaki sözlerine rağmen o amansız hastalıklardan birine yakalandığımı anladım.

Subay hastanesine gitmek üzere yanıma bir er verdiler. Erin yardımıyla kağnıya bindiğimi, bir de köyün dışındaki toplantı meydanından geçtiğimi hatırlıyorum. Yollarda o kadar dikkat ve ihtiyatlı hareket etmeme rağmen, pislik dolu yerlerden topladığım mikroplar zemini elverişli koşulları bularak faaliyete geçmişlerdi. Tifüse karşı dirençsizdim.

Subay hastanesinin bulunduğunu söyledikleri Şamhı köyüne geldiğim vakit bir doktordan başka kimse görünmedi. Bulduğum bir ahır sekisine yerleştim. Yaşlıca ve biraz da kekeme olan doktorun sözlü, yazılı emirlerine isyan etmeye mec-

PAYLAŞIM GRUBU
bur oldum; nedense benim bu köyde kalmamı istemiyordu. Ölürsem, belki de sorgulamayla karşı karşıya kalacağından korkuyor ya da bir çukur kazdıracak kazma, küreği, adamı bulunmadığından köyden gitmemi ısrarla istiyordu. Ölmüş eşek kurttan korkmaz, istediğin makama şikâyet edebilirsin diyerek bu köyde tam dört gün kaldım. Bu adamın kötü bir havada beni köyden atmak istemesine karşılık, uzamış kırçıl sakalına karşı okkalı bir hakareti hak etmişse de ne yazık ki çenemde, dilimde o takat yoktu; pek düşkün bir haldeydim.

Bizim alay doktorunun tavsiyelerine uyarak, süt ve yoğurttan başka bir şey yemiyordum. İkinci konak Ahpusur köyüydü, geniş bir vadi içine gömülmüş olan bu köyde de beş gün kaldım. Son iki gün içinde hastalığın önceki şiddetini kaybettiğini hissediyordum. Kısa bir zamanda zaaf ve güçsüzlük son dereceyi bulmuştu, yatakta bir yandan bir yana dönmeye gücüm yoktu.

Karların erimesiyle ırmaklar haline gelen derelerden geçerken büyük zahmetler çekiyor, hasta hasta suda boğulmak tehlikeleri baş gösteriyordu. Her Mehmetçik gibi yanımdaki nefer de pek sadık ve fedakârdı.

Tortum'un kaza merkezi olan bir hastanesi bulunan Nihah kasabasına gelebildim. Nekahat döneminde bulunan ve iki hastalık geçirmiş bir doktorla görüştüm, hastane olarak kullanılan bu okul binasının, her türlü hastalığın kaynağı, mikrop yuvası bir yer olduğunu anladım. Önemsiz bir yarayla buraya giren bir insan bünyesi sağlam bile olsa en az bir hastalık geçirmeden buradan çıkamıyormuş, çıkarsa toprağa girmek için çıkıyormuş. Bacağından yaralı bir efendi önce tifoya, sonra da tifüse yakalanarak uzak olmayan ebedi mekânına defnedilmiş.

Okulun ön ve arka bahçelerinde hazırlanmış geniş, derin hendeklerin yeni geleceklerle dolmasını beklemekte oldukları görülüyordu. Yakın bir zamanda bu çukurlardan birine benim de atılacağımı düşünüyor, kahroluyordum. Bir ideal uğrunda bu kadar yol geldiğime göre bir savaşa girebilmiş, bir düşman kurşunuyla ölmüş olsaydım, benim için bir teselli olacaktı. Boşuboşuna ölecek gidecektim. Bu binaya girdikten sonra sağ çıkmanın imkânı olmadığına inanmıştım.

PAYLAŞIM GRUBU
Hastanenin penceresinden, ebedî meskenlerine bakmakta olan küçülmüş, yuvasına gömülmüş, feri kaçmış gözleri gördükten sonra bu kanaatim kuvvetlendi. Hastalığım, buraya gelinceye kadar yollarda şiddetini kaybetmiş olduğundan hastanede yatmak istemediğimi, başhekime söyledim. Beni şöylesine bir muayene ettiler. Başhekim, yanında bulunan Ermeni doktorla birkaç kelime Fransızca konuştuktan sonra, isteğimin yerine getirildiğini söyledi. Elime de 15 günlük bir dinlenme kâğıdı verdiler. Karşı mahallede buldurduğum ihtiyar bir kadının evinde bu dinlenme süresini geçirmeye karar verdim.

Yavaş yavaş gücüm yerine gelmeye başlamıştı; gereken gıdayı alamadığım için halsizlik devam ediyordu. Pantolonumun kuşak yerine anneciğimin birer birer diktiği altınlardan bir tanesini çıkarıyor, kadına veriyordum. Bir avuç pirinç ve bir piliççik bularak pişirip önüme koyuyor, biraz suyunu içtikten sonra pilici yemeye cesaret edemiyor, kadına geri veriyordum. Verdiğim altının üstü geri gelmediği için ikinci, üçüncü piliçleri öteki altınların sökülmesi takip ediyordu.

Yakalandığım hastalık ateşli hummaymış ve üç dönemi varmış, bu üç dönemi geçirdikten sonra başka gelişme göstermezse kurtulmak mümkünmüş. Bünyemin dayanıklılığı ve perhize son derece dikkat etmem sayesinde hastalığın öteki dönemlerinden yakamı kurtarmışım.

Günler geçtikçe sıkılıyor, tabura gitme arzusuna dayanamıyordum. Bir gün tümenden erzak için gelen mekkârelerle* Kığık köyüne gitmek üzere yola çıktım. Kığık köyü üç gün çekti, bu üç günde çektiğim zahmet ve zorluk da kayda değer, bende on adım atacak hal yok, arpa almaya geldikleri halde bulamadıklarından boş dönen hayvanlar da açlıktan bitmişler. Üstünde bulunduğum hayvan, on beş dakikada bir yere kapaklanıyor, zavallı katırın dizleri tutmuyor, su mu, çamur mu şansa ne rastlarsa birlikte yuvarlanıyoruz. Akşamları konak yerine, el yüz, üst baş çamur içinde geliyordum.

* Osmanlı ordusunda taşıma işlerinde kullanılan at, deve, katır gibi hayvanlara verilen ad.

22 NİSAN 1915

Alay karargahına geldiğim vakit, bütün tabur ve bölükler ileri hatta olduklarından köyde, hastanede yeni gelmiş Eşref, Kemal efendilerden başka kimse yoktu. Alay tabibi dinlenme süresini 15 gün daha uzattı. Bu sırada ileri karakolların birinden Üsteğmen Sırrı Efendi adında hain ve soysuz bir subayın yeni elbisesini, kalpağını giyerek düşman tarafına iltica ettiği haberi geldi. Bu gibi haince hareketlerin bedelini memleketinin pek ağır surette ödemesi doğaldı. Düşmanın bizim zayıf taraflarımız hakkında birçok bilgi aldığından şüphe yoktu.

Solumuzdaki 89. Alay'ın taburlarına karşı düşman topçularının ateş açtıkları görüldü. Savaş görmek merakını yenemeyerek, köyün yanındaki tepeye, sık sık mola vererek çıktım. Düşman piyadelerinin koşarak, yere yatarak ilerlemeye çalıştıkları iyice seçiliyordu. Ertesi gün öğleden sonra Kozahır ileri karakolumuzun taarruza uğradığı ve iki saat dayandıktan sonra çekildiği haberi geldi. Aynı zamanda Pakih sırtlarındaki taburlara da taarruz edildiği, düşmanın geniş bir planla harekete geçtiği anlaşılıyordu.

İkindi vakti Sivas'tan 150 kadar Çeçen gönüllüsü geldi, ayetler, dualar okuduktan sonra Pakih sırtlarına gönderildi. Eğitim ve terbiyeden yoksun, bu başıbozuk hoca kılıklı insanlardan bir fayda geleceğine kimse inanmıyordu. İyi bakılmış atlarını alarak kendilerini köylerine gönderseler daha hayırlı bir iş yapılmış olurdu, diyenler acaba haksız mıydı?

PAYLAŞIM GRUBU
Akşama doğru her tarafta ateş şiddetlendi, orta siperlerin önünden geçen ve sisten faydalanan bir alay düşman süvarisinin Kığık-Ardos yolunu kestiği işitildi. Bu kuvvetten bir kısmının da bulunduğumuz Kığık köyüne doğru yürüdüğü anlaşıldı. Hayvanına atlayan köyden uzaklaşıyordu. Bir yandan subay eşyası yükleniyor, bir yandan da alay ağırlıklarını geçirmek için yol aranıyordu. Fakat ben ne yapacaktım? Odanın içinde on dakika bile ayakta kalamıyor, dizlerim tutmuyor, gözlerim kararıyordu. Taburdan bir hayvan istedim. Tabur subaylarının eşyalarını yükledikleri 5-6 çürük hayvandan başka hayvan olmadığından verilemedi. Benim için iki çare kalmıştı: Ya köyden çıkarak dağ başında donmak, ya da köyde kalarak kazakların kılıcına hedef olmazsam, esir düşmekti. Emniyette olabilmek için de Dede Bey'in evine giderek ortalık yatıştıktan sonra meydana çıkacak ve teslim olacaktım. Dede Bey köyün ağalarından ak sakallı, konuşkan, sevimli bir ihtiyardı. Bu karışıklık içinde, heyecanlı dakikalar arasında kararsız, şaşkın bir köşede düşünürken, herkes gitmiş, hatta benim eşyam bile hayvanlara yüklenerek dağ yolunu tutmuştu.

Bu sırada Eşref Efendi gelerek, "Haydi ne duruyorsun? Kazaklar köyü bastılar" demesine karşı "Benim ne halde olduğumu biliyorsunuz, hayvan istedim verilmedi" dedim. Bunun üzerine Eşref Efendi "Kalk ben seni bırakmam, ölürsek yolda beraber ölürüz!" dedi. Eşref'in iri mavi gözleri bana büyük bir güven ve gayret telkin etti; canımı dişime takıp kalktım. Köyün yolunu düşman tutmuş olduğundan, yalnız güney yanındaki dağlar üstünden kaçabileceğimiz anlaşıldı. Yatsıya doğru, büyük bir heyecan içinde, sulara bata çıka köyün harman yerinin gerilerine doğru yürüdük. Bir süre sonra dik kayalıklar başladı, aradan saatler geçiyor, biz can kaygısıyla son gücümüzü sarf ederek hâlâ dağlara tırmanıyoruz. Köyün cılız lamba ışıklarını bir türlü gözden kaybedemiyoruz. Atlı subaylarla alay ağırlığı, eşya yüklü hayvanlar bataklıklara saplanmış, terk edilmişler. Gece yarısını geçtiğimiz halde, sert bir rüzgâr altında, öndeki askerlerin açtıkları kar izlerini takip ederek, sonsuz gibi görünen dağın tepesine doğru tırmanmaya

PAYLAŞIM GRUBU
devam ediyorduk. Hasta, cılız askerler birer ikeşer iz kenarlarında uzanıp kalmışlardı. Artık bende de yürüyecek, adım atacak takat kalmadığından, dizlerim titreyerek sık sık oturmaya mecbur oluyordum. Düşmandan kurtulmuşsam da şimdi düşmanın en zorlusu olan doğaya karşı gücüm kalmamıştı. Teşekkür olunur ki, değil subaylar, bütün insanlar arasında eşine az rastlanılan iyi yürekli arkadaşım yanımdan ayrılmıyordu. Beni yolda bırakmayacağına dair verdiği söze sadakat gösteriyordu.

Subayların odamızda bıraktıkları kılıçlardan birer tane almıştık, şimdi bunları baston gibi kullanıyorduk. Geride kalarak oturduğum zamanlar, derhal Eşref'in kılıcı elime dokunurdu. "Sıkı tut" diyerek yukarıdan çeker, kardan birer merdiven halini alan yoldan bir basamak daha atlardım. Bu suretle kar basamaklarını tırmana tırmana sabaha karşı dağın tepesine eriştik. Bundan sonra dik bir yamaçtan inmeye başladık. Derenin başında oturup kayıyor, bazen de yuvarlanarak, bir anda kendimizi derenin dibinde buluyorduk. Baştan aşağı her tarafımız ıslanmış, çamur içinde kalmıştı.

Buraya kadar otuzdan fazla asker donarak yollarda kaldı. Ortalık ışırken köpek seslerinin geldiği yönü izleyerek Sinanis Deresi'nin kıyısına sıkışmış Sinanis köyüne vardık. Her ne olursa olsun bu köyde bir gün kalmaya karar verdik. Çok zorlukla bir kapı açtırdık; cephane koluna mensup askerlermiş, bunların ileride olan bitenden haberi yokmuş. Harlıca yanan sobanın karşısında kurunmaya çalışırken, köyün sol gerisindeki dereden silah sesleri gelmeye başladı. Bu köyden çekilmek de tehlikeli olmuştu. Bugün burada kalmaya dair verdiğimiz karar filan düşünülemezdi. Yine düştük yollara. Dizleri güçlü olanlar bizden kilometrelerce uzaklaştılar. Eşref de hastaneden yeni çıkmış olmakla beraber benden daha canlıydı. Ağır ağır Sivri Vadisi'nden dağa doğru iki tarafa sallana sallana yürüyorduk. Sağlıklı olduğum zamanlarda bile yokuşa karşı yürümeye pek dayanıklılığım yoktu. Artık adım atacak halim kalmadığı için, kar üstünde boylu boyuna uzanıp kalıyordum. Açlık, hastalık, uykusuzluk, yorgunluk hepsi bir arada beni

PAYLAŞIM GRUBU
bitirmişti. Elimi kolumu hareket ettirmekten aciz, uzandığım sırada göğsümün üstünde kılıç kılıfının zorlamasını, Eşref'in cesaret verici sözlerini duyuyor, yeniden yola koyuluyordum. Her 15-20 adımda bir halsiz kalıyordum. Eşref'in müdahalesi olmasa, vücut sıcaklığının sıfıra düşmesi için beş dakika yetecekti. Zaten kar üzerine uzanır uzanmaz, gözlerim kapanıyor, tatlı ve ebedi bir uykuya karşı direnemiyordum.

Sağlıklı bir adam için iki saatlik bir yol olan Sivri Dağı'nı sabahtan akşama kadar ancak geçebildik. Tümen karargahından Eşref'in tanıdığı atlı bir subayla karşılaştık. Eşref'e, binmesini teklif etti. Âlicenap arkadaşım, benim daha çok muhtaç olduğumu söyleyerek hayvanı bana verdi. Akşam Liskâv köyüne geldiğimiz zaman, bana öyle geliyordu ki artık son dakikalarımı yaşıyorum. Dün akşamdan beri devam eden sürekli hareket beni bitirmişti.

Baştan aşağı, insan olduğum belli olmayacak derecede çamur içinde kalmıştım. Elim yüzüm şişmiş, kararmıştı; kısacası tam anlamıyla sefil, perişan bir halde köyün kenarındaki bir duvar dibinde yığılmıştım. Can çekişir bir durumda karanlık basıncaya kadar burada kaldım. Aklım yerindeydi ama, nabzım ağırlaşmıştı. Ayaklarımdan başlayarak canımın çekildiğini hissediyor gibiydim. Arkadaşım bulduğu eve beni götürmek için geç vakit bir köylü gönderdi. Adamın yardımıyla, sürüklenerek eve geldim. Narman muhacirlerinden, kara sakallı, uzun boylu Akif Ağa ismindeki bu kimse, kendi göçmenliğini aile ve çocuklarından bir kısmını düşman elinde bırakmışlığını, altı canı da hastalıktan toprağa vermişliğini; kısacası bütün bu dertlerini unutarak, benim halime acıyor, pervane gibi benim hizmetime koşuyordu. Sütlü çaylar, bazlamalar birbirini takip ediyordu. Dün akşamki panikten beri, yirmi dört saat bir lokma boğazımdan geçmemişti. Akif Ağa'nın lutfettiği şişman pirelerle dolu yorganın altından sabahleyin gözlerimi açtığım zaman, yeniden hayata kavuşmuş olduğuma sevinmemek elde değildi. Gücüm oldukça yerine gelmişti. Ölümden bir hayli uzaklaşmış bulunuyordum. Kollarımda, bacaklarımda bir ağırlık vardı, ayak parmaklarımda can yoktu; uzun sü-

PAYLAŞIM GRUBU
re masaj yapmak suretiyle harekete getirdimse de başparmağım morarmış ağrıyordu. Alaydan bir efendi daha geldi. Üç kişi Nihah'a giderek birkaç gün kalmaya karar verdik, üç saatlik bir yokuşu akşama kadar tırmanabildik. Tabur kâtibinin haklı bir sataşmasına maruz kaldım. "Birkaç gün daha kal, istirahat süreni bitir, sonra kıtana gidersin" demişti. Hayat bir deneyimden ibaret olduğuna göre, bu deneyim de bana epeyce pahalıya mal olmuştu. Burada birkaç gün daha kalarak istirahat süresini geçirseydim bu felaketlerin hiçbiri başıma gelmeyecekti.

Bazı subayların geçerli bir özürleri olmadan, işsiz olarak buralarda dolaştıkları anlaşılmış olduğundan, her ne şekilde olursa olsun, herkesin bağlı olduğu kıtasına derhal hareket etmeleri hakkında merkez kumandanlığının bir emri tebliğ edildi. Birkaç gün tabur kâtibinin bol olan yiyeceklerinden faydalandık. Yine geldiğimiz yoldan taburumuza katılmak üzere yola koyulduk. Alayın, taburun yerlerini buluncaya kadar bir gün dağ başlarında dolaştık. Alayı bulduğumuz vakit durum oldukça buhranlıydı. Alayımızın solunda bulunan alay muharebe ediyor; ateşin bize de bulaşmasının uzak olmadığı söyleniyordu. Sert bir rüzgâr esmekte, herkes Alay kumandanlarının çadırındaki ateşin başına koşturmaktaydı. İlerideki bir postanın yeri çok önemli olduğundan subaylar nöbetle bu postanın başında bulunacaklardı. Saat on birden bire kadar nöbet bendeydi. Saat yedide giden Kemal Efendi'yi ben gidinceye kadar kimse değiştirmedi, sabahın beşine kadar da beni kimse değiştirmedi. Dondurucu bir soğuk altında, bir çukur içinde, ara sıra nöbet hattını dolaşarak sabahı bulduk. Sabahleyin durum daha da kötüleşti. Solumuzdaki düşman taarruzu artmıştı. Düşman topçu ve makineli tüfekleriyle 90. Alay'ın üzerine yüklendi. Kar üzerinde her iki tarafın da hareketi iyice görülüyordu.

Bu muharebe üç saat kadar devam ettikten sonra, 90. Alay'ın çekilmesiyle ateş kesildi. Düşman solumuza geçmişti. Alayımızın bu mevzilerde kalması imkânsız olduğundan bize de çekilmek için emir verildi. Düşman yalnız bizim tümene de-

PAYLAŞIM GRUBU
ğil, Ahpusur tarafındaki öteki tümenlere de aynı zamanda büyük kuvvetlerle taarruz ediyordu. Bizim alayların mevcudu çok az olduğundan düşman baskısına dayanamıyor, çekilmek zorunda kalıyordu.

Bugünlerde, bütün tümen iki saat bile bir yerde karar kılamıyor, ileri geri, derin vadilere iniyor, derelerden yükseklere çıkıyor, durmadan yürüyüş yapıyordu. Bizim gibi takım subaylarının bu yürüyüşlerin, düşmana karşı yapılan bir gösteriş olduğundan haberi yoktu. Son mevzilerden ayrılırken, ilerideki postaların askerlerini toplamak için alay kumandanı bana emir vermişti, 27 kişiden ibaret olan ilerideki askerleri toplayıncaya kadar üç saatten fazla bir süre geçti, bu yüzden alayın izini kaybetim, ne yana gittiğini bilemeden patikalara düştüm. Bu uzun yürüyüş sırasında tümen kumandanıyla karşılaştım, durumumu anlattım, arkadan gelmekte olan 89. Alay'ı takip etmemi emretti. 89. Alay'la bazen 2.500 metre rakımlı karlı dağlara çıkıyor, iki saat sonra da cayır cayır yanan güneşli vadilere iniyorduk. Üç gün kadar devam eden bu yürüyüşlerden sonra Tümen yaveri bana bir tepe gösterdi; alayımız geldiğinde işgal edilecek mevzileri gösterecektim. Bir iki mevzi daha değiştikten sonra Kızıldağ karşısındaki, 2.500 metre rakımlı dağın sağındaki Cinasur köyünün kuzey sırtlarını işgal ederek, tahkimata başladık. Bu sırada subay ve askerin azlığından taburumuz kaldırıldı, beni birinci tabura verdiler.

Bu harekâttan sonra, tümen kumandanı Bahattin Bey'in şöhreti her tarafa yayıldı: Bahattin Bey hiçbir kumandanın cesaret edemeyeceği büyük bir manevra ve gösteriş yapmış, düşmanın şiddetli takip ve taarruzunu şu suretle durdurmuştu:

Tümenin solunda bulunan 29. Tümen düşmanın büyük kuvvetlerle yaptığı taarruza dayanamayarak, çok önemli bir mevki olan Ahpusur Gediği'ni terk etmeye mecbur olmuştu. Bizim tümen kumandanı, tümenin mevzilerini tamamen boş bırakarak, Erzurum istihkâmatının yanına düşmek üzere olan düşmanı tehdit etmiş; bazen ufuk hattı boyunca tepelerden, bazen vadilerden geçerek dağlara tırmanarak, üç alayın birerli kolda sağa sola yürüyüş yapması, düşmanın 29. Tümen'e kuv-

PAYLAŞIM GRUBU
vet geldiğini sanmasına yol açmış. Düşman 29. Tümenin takibini bırakarak, biraz da geri çekilerek, bulunduğu mevkileri tahkime başlamış. Bahattin Bey, 29. Tümen Kumandanına "çekilmekte olan düşmanı takip etmesini, Ahpusur Gediği'nin tekrar işgal edilmesini" emretmiş. Erzurum istihkâmatı önlerine kadar ilerlemesi kesin olan düşmanı çekilmek zorunda bırakmıştı.

Tümen kumandanımızın gösterdiği bu cesaret, sorumluluktan korkmaması ve askeri nitelikleri subaylar arasında, beğeni cümleleriyle konuşma konusu oluyordu. Askerliğin bu yüksek tarafı, doğal olarak bizim anlayacağımız şeyler değildi.

Ara sıra ihtiyata gitmek üzere, bu mevzilerde bir ay kadar kaldık. Düşman mevzileriyle aramız uzak olmadığı halde, gürültü patırtı etmeden, yalnız bir gece soldaki Taşlıtepe'de siper kazarken, düşmanın âni ateşine maruz kaldık. Bir şehit verdik; iki de yaralı. Beş on dakika da biz karşı tarafa ateş ettikten sonra sessizliğe kavuştuk. Sessiz çalışmaya mecbursak da bulunduğumuz yer kayalık olduğu için kazma kürek seslerinin yankısı, gecenin sessizliğinden dolayı yüksek oluyordu.

Bugünlerin en önemli meselesi, karşımızdaki düşmandan çok, iaşe işi olmaya başladı. Yolların çamur deryası haline gelmesi, taşıtların azlığı yüzünden bölükler ciddi bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu; yüz elli dirheme (480 gr.) inmiş olan asker tayını bile verilmez oldu. Subaylara verilen de kuru peksimet, ara sıra gelen bir parçacık etten ibaretti. Bu böyle devam edebilse yine memnun olacaktık, zaman oluyordu ki bunu da bulamıyorduk. Askerin hali pek feci olmaya başladı. Bir gün ihtiyatta bulunduğumuz köyden, ileri hattı teslim almaya giderken, askerin arasında bilinen pancar, yemlik, kuzukulağı gibi otları yemek için her biri bir yana dağılıverdiler. Dağılan askeri toplayıp mevziye götürmek için bir hayli zahmet çektim. Gerçekten ot yemek mecburiyetindeydik. Açlık hiçbir şeye benzemiyordu. Açlık sağlam yapılı bu köylü çocuklarını zayıf, cılız bir hale getiriyordu; dayanma güçleri düşüyor, yürürken şurada burada yığılıp kalıyorlardı. Biz takım subaylarının durumu da askerlerden pek farklı değildi.

Yanımda ekmek çantasından başka bir şeyim kalmamıştı. Hastalığım sırasında değiştirdiğim bir kat çamaşırı yıkatmaya zaman ve fırsat bulamıyordum. Çamur içinden çıkarılmış bir hasırı dört kat yaparak içine girip yatıyordum. Her tarafımızı sarmış olan haşarat dayanılmaz bir hal alıyor, ayıklamakla bitmiyordu. Dolaklarımın içinde taşıdığım kaşığın sapını ateşte kızdırarak, elbisenin dikiş yerlerine sıvaşmış olan bit yumurtalarını yok etmeye çalışıyordum.

27 MAYIS 1915

Akşamdan sonra şu emir geldi: 31. Tümen, düşmanın önemli bir ileri karakolunu ele geçirmek için taarruz edecek, 88. Alay siperleri işgal edecek, bu işi düşmana gözükmeden yapacak. Taarruz saat 5.30'da topçu ateşiyle başlayacak 06.00'da piyade hücuma geçecek.

Tayin edilen zamanda gürültü patırtı başladı. Biz mevzilerimizde sonucu bekliyorduk; muharebe öğleye kadar devam etti. Mevzilerimizden yaptığımız gözetleme sonucu verdiğimiz raporların işe yaradığı söylendi.

Öğleden sonra karşımızdaki siperler, düşmanın ihtiyattaki askerleriyle üçer beşer dolmaya başladı. Bu durumu bölük kumandanım tabura bildiriyor, biraz sonra taarruza uğrayacağımız iyice anlaşılıyordu. Düşündüğümüz gibi düşman siperleri askerle dolduktan sonra, ilk ateş düşman tarafından yapıldı. Bu birkaç silah sesiyle bize "Hazır olun, birazdan geliyoruz" demek istiyorlardı sanki; bu ihtara gerek yoktu, biz zaten hazırdık.

Gece yarısı alay yaveri geldi. Telemetre ile alınmış, düşman siperleriyle siperlerimiz arasındaki mesafeyi tam olarak bildirdi. En uzak düşman siperi bize 1.100, en yakını 350 metre olarak, bizim Taşlıtepe'ydi. Tam saat birde düşman topçuları siperlerimizi dövmeye başladılar. Bizim topçulara düşman topçusunun mevzilerini gösterdik, heyecanla bekledik, bir, iki, üç derken düşman toplarının birisi tam bir isabet aldı, tekerlekle-

PAYLAŞIM GRUBU
riyle beraber dereye yuvarlandı. Bizim gülme ve sevinme ihtiyacımızı bir hayli tatmin etti. Bu yokluk içinde topçumuzun bu başarısı, biz piyadelerin maneviyatının yükselmesini sağladı, çok memnun olduk. Düşmanın iki sahra, dört cebel topuna karşı bizim yalnız iki cebel topumuz vardı. Saat ikide piyade muharebesi şiddetlendi, iki taraf da yer yer tüfek ateşine devam etti. Bölük kumandanı Üsteğmen Mithat Efendi mevzi gerisinde, 2. Takım Kumandanı Teğmen Mehmet Efendi soldaki Taşlıtepe'de, 2. Takım Kumandanı olarak ben de orta siperlerde bulunuyordum. Düşmanın ateş gücü bizden çok üstündü. Düşman piyadesinin sayıca yüksek olmasından başka iki makineli tüfeği de bizi pek sıkıştırıyordu. Bunlardan başka askerlerimize dün akşam verilen tayından beri yiyecek hiçbir şey verilmemişti. Bu sabah yağsız bir parça bulgur çorbası ancak verilebildi. Açlığın tesiriyle bazı neferler, nişan almak, silah atmak şöyle dursun, kuru gürültü yapmak için bile mekanizmayı çevirecek gücü bileğinde bulamıyordu. Yüreğim sızlayarak bu durumu bölük kumandanına bildiriyor, birer parça ekmek bulup göndermesini rica ediyordum. Ekmek işinde kimsenin elinden bir şey gelmeyeceğini de biliyordum.

Bize yönelik ateşin yoğunluğundan başka, bir de doğayla boğuşuyorduk. Sabahtan beri yağan ince yağmur, berbat bir sis, nemli bir soğuk iliklerimize kadar işliyordu. Sefaletin her çeşiti, açlık, Moskof, doğanın zulmü bizi hedef tutmuş, bize saldırıyordu. Bilinmezdi ki, bu taarruzlara nasıl dayanabiliyorduk? Düşman tarafından kalkan bir sis bulutu bize kadar geliyor, sanki doğa da düşmana kolaylık gösteriyordu. Karşımızda cesur ve atılgan bir düşman olsa, bu sis bulutlarından faydalanır, ateşimizin tesirine maruz kalmadan siperlerimize kadar gelir, sayıca ve moralman düşkün olan bizleri süngüden geçirirdi. Çayları, şekerleri, etleri, ekmekleri, askerleri, silahları, bizden belki on kat fazla olan düşmanın süngü muharebesine yüzü yoktu. İlk taarruzlarda bulunan arkadaşlardan, buna dair olaylar dinlemiştik.

Saat beş sularında geriden bölük kumandanı Mithat Efendi'nin beni çağırdığını işittim: "Mehmet Efendi vuruldu, ça-

PAYLAŞIM GRUBU
buk soldaki sipere koş, düşman ilerliyor." Hemen kendimi geriye attım, bölük karargahına geldiğim vakit, zavallı Mehmet'i yüzüstü bir hasır üstüne yatırmışlar, hareketsiz bir halde gördüm. Nasıl oldu, neresinden yaralı gibi soru soracak vakit yoktu, ok gibi yağan mermi tufanı arasında Taşlıtepe'ye koştum, mevki kayalık olduğundan taşları üst üste koyarak ancak birer baş siperi yapılabilmişti, bu kadarcık siperi yaparken de bir şehit vermiştik. Sipere vardığım zaman, düşmanın ikişer, üçer siperlerinden fırlayarak bize doğru gelmekte olduğunu gördüm. Durum son derece ciddiydi. Soğukkanlılığı kaybetmek, şaşırmak, yok olmak demekti. Siperlerdeki erlerin yarısı şehit olmuş veya yaralı olarak geriye gitmişti. Şehitlerden birinin silahını alarak yüz elli metre kadar sokulmuş olan düşmana ateş etmeye başladım. Doğru dürüst ateş eden ancak dört beş tüfek vardı. Ötekiler, gerek düşman ateşinin şiddetinden ve gerekse açlıktan, soğuktan nereye kurşun attıklarının farkında değildi.. Kızıldağ'da bulunan iki düşman makineli tüfeği, 600 metreden bizim siperlere kuşbakışı ateş ediyor, ilerleyen piyadesine büyük faydalar sağlıyordu. Birden siperimizin sağ başında bulunan ve bir subay kadar değerli olan Mehmet Çavuş'un sesi geldi: "Efendi kaçıyorlar." Siperlerinden büyük bir cesaretle ileri atılan, koşarak, ara sıra diz çökerek ateş eden, bir takım kadar düşman askerinin, 8-10 tanesi yere serilince, geri kalanların hareketleri ağırlaştı, biraz sonra da, geldikleri yere, bu defa büyük bir hızla geri döndüler.

İlk defa karşılaştığım bu badireyi de şimdilik atlatmıştık. Fakat düşmanın makineli tüfekleri, müthiş bir gümbürtüyle etrafımızdaki taşların altını üstüne getiriyordu. Bu sırada orta siperlere gitmem için emir geldi. Bütün bölükte başka subay kalmadığı için, bölük kumandanı sağa sola beni koşturuyordu. Kendisi bölük karargahı yaptığı kuytu bir çukurdan ayrılmıyordu. Yağmur gibi yağan piyade ve makineli tüfek ateşi altında orta siperlere geldim.

Siperlerin ilerisindeki bodur fundalıklar, sisin hareketiyle bize doğru yürüyen düşman askerleri gibi gözüküyordu. Bunların hareketsiz ağaçlardan ibaret olduklarını anlayıncaya ka-

dar bir hayli cephane sarfettik; işin acıklı tarafı, cephane sarfında tasarrufa dikkat edilmesi hakkında emirler de vardı.

Akşam karanlığı ilerledikçe ateş de azaldı. Bugünkü dram sahnesinin birinci perdesini de böylece kapattık. Hayatta kalabilirsem bu sahnedeki roller birbirini takip edecekti.

Gece yarısına doğru bir çuval ekmek geldi. Sabahleyin verilen bulgur çorbasından başka bir şey yememiş olan askere birer ekmek verdim.

Kaybımız çok fazlaydı. 80 neferden ibaret olan bölüğümüz yarıya inmişti. Taşlıtepe'deki birinci takımdan 8 nefer sağlam kalmıştı. Benim takımdan da iki nefer kendi kendilerini ellerinden yaralamışlardı. Bunların silahlarını alarak bölük kumandanına teslim ettim, bir çavuş refakatinde tabura gönderildi. Cesur, kahraman bir arkadaşımız kalçasından tehlikeli bir yara almıştı.

PAYLAŞIM GRUBU

SİVRİ'DE BİR YARALI

29 MAYIS 1915

Bugün, pek kısa olan askerlik hayatımın felâketle dolu bir gününü yaşadım. Sabaha karşı düşmanın taarruza devam edeceği düşünülerek, ihtiyattaki bölüklerden biri, çok zayiat veren takımımızın Taşlıtepe'deki yerini aldı. Subayların da siper hatlarını ikişer saat arayla dolaşmaları kararlaştırıldı, 11.00-01.00 arasında nöbet bana geliyordu. Saat 02.30'da Şevki Efendi beni değiştirdi. Bölük karargahındaki çadıra gittim; çadırda değil yatmak, oturacak yer bile yoktu. Bir taş parçası üstünde, topuklarıma kadar su içinde, zeminlik duvarına dayanarak, biraz kestirmek ihtiyacındaydım. Bütün gün devam eden silah gürültülerinin uğultusundan beynim zonkluyordu. Bu durumda bir saat kadar kalmıştım ki siper hattında bir vaveyla, bir kıyamettir koptu. Korkunç bir baskına uğramıştık. Düşman sağımızdaki bölüklerden birinin siperlerine kadar sokulmuş, bizim askerler geriye, bölük karargahına doğru karmakarışık kaçmaya başlamışlardı. Bir aralık düşman olmadığı, bir yanlışlık olduğu sözleri işitildi. Köye doğru kaçmakta olan askerlerden bir kısmını toplamaya çalışıyordum; elimde bir çadır sopası vardı, toplayabildiğim askerle, bizim siperlerin üstündeki karaltılara ateş etmeye başladım. Fakat bir ses boğazını yırtarcasına bağırıyordu: "Atmayın yahu bizi vuruyorsunuz, yabancı değiliz." Derhal ateşi kestik. Bunlar herhalde Kâzım Efendi'nin bölüğü olsa gerekti. Sisli, karanlık bir ge-

PAYLAŞIM GRUBU
cede, iki metre ötedeki askerin hangi tarafa mensup olduğu belli olmuyordu.

Toplu olarak ayakta duran karaltıya doğru ilerlemeye başladık. Aradan birkaç dakika geçti geçmedi, bir sürü küfür, kahkahayla beraber şiddetli bir yaylım ateşi altında kaldık. Eyvah! Mahvolduk! Meğer karşımızdaki düşman Ermeni fedaileriymiş, melûnların kurdukları tuzağa düşmüşüz. Büyük bir zayiatla kendimizi dereye attık. Karmakarışık bir halde, bütün gücümüzle ateş menzilinden uzaklaşmaya çalışıyorduk. Köyün camisini geçtiğim sırada bacağıma kuvvetlice bir sopa vurulduğunu duydum. Bunu yapan kimdir diye etrafıma bakmaktan kendimi alamadım. Böyle bir şey yapacak kimse yoktu. Yine hızla koşmaya devam ediyordum, az sonra ayağımdaki fotinin içinin ılık ılık bir şeyle ıslandığını hissettim, bir dereyi geçtikten sonra acı başladı. Vurulmuştum, ben de nasibimi almıştım. Bir neferin yardımıyla, zorlukla ateş menzili dışına çıktım. Sargı yerine vardığımda vurulanların çok olduğunu gördüm. Yalnız bizim bölükten 15 nefer sağlam kalmıştı. Bölük kumandanım Mithat Efendi göğsüne, başına isabet eden iki kurşunla şehit olmuş, mevzide kalmıştı. Bölük arkadaşım dün önemli bir yara almıştı. Kâzım Efendi'nin Takım Subayı Ömer Efendi de şehit olmuştu. Başka bir efendi de yaralanmıştı. Kısacası Ermeniler'in baskını, aldatması bize pek pahalıya mal olmuştu. Bu felâketimizin başlıca sebebinin cehalet olduğuna şüphe yoktu. Bir de karşımızdaki düşmanı tanımamak. Baştaki kumandanların bunu bilmeleri ve bizi uyarmaları gerekirdi. Verilen parolaya, sık sık yapılan tenbihlere, askerin değer vermemesi, siperlerin ilerisinde bulunan çifte nöbetçilerin karşıdan gelenler Türkçe konuşsa bile yaklaşmalarına izin vermemesi; geride istirahat eden arkadaşlarının gözü kulağı olduklarını, hayat ve varlıklarının kendilerine emanet edilmiş olduğunu düşünmeleri, anlamaları ve her an uyanık bulunmaları lazımdı. Başka alaylarda da örneği olduğu gibi; bizim nöbetçilere uzaktan sesleniyorlar: Hemşeri nerelisin? Sivaslıyım... Hangi köyden?.. Sivas köylerini bilen, zaten o civar halkından olan Ermeni kaçakları bu suretle konuşarak kolay-

PAYLAŞIM GRUBU
lıkla nöbetçilere yaklaşıyorlardı. Nöbetçilerin silah kullanmalarına meydan bırakmadan, yahut uyurken yakalıyorlar; birkaç yüz düşman askeri sessizce siperlerimizin önüne kadar sokuluyor, o zaman siperlerdekine silah kullanacak vakit kalmadığından tam bir panik oluyordu. Askerin açlık ve yorgunluğunun da bu sonucun meydana gelmesinde önemli bir etken olduğu da bir gerçektir. Felâketimizin gerçek sebebi bilinmediğinden, bu, tahminlere dayanıyordu.

Ertesi günü bizimkiler karşı taarruza geçerek, düşmana önemli ölçüde zayiat verdirmiş, yüzlerce Türk, Rus, Ermeni cesetleriyle dolu, bizim uğursuz orta siperin bulunduğu tepe sonunda elimizde kalmış. Mithat Efendi'nin cesedi, Rus alay kumandanının cesediyle, Rus kumandanının karısının müracaatı üzerine değiştirilmiş.

Yaramı, sargı yerinde bir sıhhiye neferine sardırdıktan sonra seyyar hastanenin bulunduğu Peşingöz köyüne geldim. Topal topal yürümek pek zor olduğundan Aşağı Liskav köyüne kadar bir hayvan bulabildim. Yaram ağır değildi ama fazla acı veriyordu. Kurşun sağ bacağımın baldırını delerek geçmiş, kemikte küçük bir iz bile bırakmamıştı. Yalnız, darbe yakın mesafeden olduğu için çıkış noktası fazlaca açılmıştı. Bu köyde bir gece kaldım. Düşman büyük kuvvetlerle taarruz ederek bizimkileri yine geri çekilmeye mecbur etmişti. Topçular ve hastane çekilme emrini almışlardı.

Kendine güvenen geri gitsin, dediler. Üç yaralı arkadaşın arasında en ağırı bendim. Erzurum'a kadar uzun bir yol vardı. Tek bacakla bu yolu nasıl katedecektim? Arkadaşlardan birinin hayvanı vardı, ötekinin de yarası yürümesine engel teşkil etmiyordu, beni bırakıp gittiler.

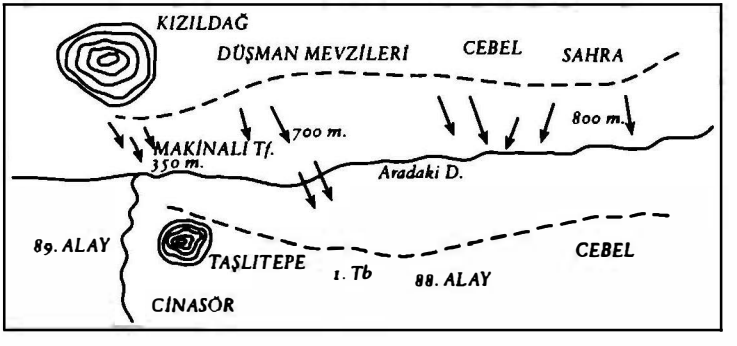
Yaralı neferlerden oluşan bir grupla yolumuza devam ederken rastladığımız deve katarlarına binmek istedik. Katar neferlerinin engel olmalarına rağmen sopalara müracaat ederek zorla develere bindik! Bu garip halime hem gülüyor, hem de ağlayacak derecede üzülüyordum. Yaram, ilk sarıldığından beri sargısı hiç değişmediğinden iltihaplanmıştı. Çok acı çekiyor-

PAYLAŞIM GRUBU
dum. Deve üzerinde ileri geri sallanmak daha da acı verdiğinden inip yeniden yürümek zorunda kaldım.

Kısacası, tasavvur edilemeyecek zahmetle Erzurum'a geldik. Günlerce sefil perişan bizi tedavi edecek bir hastane aradık. Erzurum'da şık, genç, dinç subayları görüyordum. Her birinin göğsü bir harp madalyası şeridi veya gümüş madalya ile süslenmişti. Sivri, Karapınar muharebelerinde yararlıkları görülmüş de şimdi burada istirahat ettikleri sanılırdı. Oysa hiçbiri tüfek sesi bile duymamıştı.

Parlak çizmeleri, ütülü elbiseleriyle törene gidercesine, oynak bedenleriyle yanımızdan geçip gidiyorlar; bizim gibi kılıksız, pislik içinde yüzen, kaplumbağa kadar bitleri olan, günlerdir sargısı değişmeyen yaralarından kötü kokular yayılan sefillere yukardan bakıyorlardı. Bu efendilerin burada muharebe dışı kalmalarının biricik sebebi, dalkavuklukları ve sakalsız, bıyıksız, düzgün vücutlu olmalarıydı. Bu beylerin karargâhı, ordu kumandanı Arap Kâmil Paşa'nın dairesiydi. Erzurum'dakiler gerek ordu dairesinde, gerek menzil müfettişliği karargâhında olup biten rezaletleri anlatmakla bitiremiyorlardı. Bu rezaletlerinde o kadar ileri gitmişlerdi ki durumlarını halktan ve askerden saklamak lüzumunu bile hissetmiyorlardı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA, KAFKAS MUHAREBELERİNE DAİR YAZILMAMIŞ KİTABIN BİR İKİ SATIRINDAN İBARET OLAN VE "SİVRİ MUHAREBELERİ" ADINI ALAN BU SAVAŞIN KROKİSİ

Cepheden gelenlere karşı gösterilen bu umursamazlığı gördükçe müteessir olmamak, hüzün içinde kalmamak elde değildi. Keşke gelmeseydim ve görmeseydim. Bu duygusuzluğa şahit olmasaydım. Bir sürü dedikodu işitmeseydim.

Erzurum sokaklarında perişan bir halde epeyce dolaştıktan sonra bizi hastaneye gönderdiler. Fakat burada da yer yoktu. Bunun üzerine sekiz kişilik bir yaralı kafilesiyle Merkez Kumandanlığı'na müracaat ettik. Bir şey yapamayacaklarını söyleyerek adeta bizi kovdular. O kadar miskin, sessiz, aciz vaziyetteydik ki itiraz etmek veya başka bir söz söylemek cesaretinde bulunamıyorduk. Bu hali, başından geçmeyenler tasavvur bile edemez. Buna karşılık sokaklarda gördüğümüz şu aciz, zavallı zannedilen insanların gıdaları, üstleri başları mükemmel bir hal aldıktan sonra kuvvetli ve mücadeleci birer insan olacakları şüphesizdi. Açlığın, sefaletin ve perişanlığın herhangi kuvvetli, azimli, cerbezeli bir adamı da bizim vaziyetimize çabucak düşürebileceğini şu sırada daha iyi anlıyordum.

Sonunda hayır sahibinin biri, bize yeni açılmış ve henüz hasta kabulüne başlamış olan Kızılay Hastanesi'ni gösterdi. Yanımdan ayrılmayan yaralı neferlerle şehrin dışında Köşk denilen meydanda büyük Bovnan çadırlarını bulduk. Meydanın bir yanında ordu karargâhına mensup yüzlerce subayın futbol maçı seyrettiklerini gördük. Çadırların arasındayken, çadırın birine girmekte olan hemşerim ve tıbbiye öğrencisi Pertev Bey'i görerek hemen seslendim. Bana bakıyordu, fakat tanıyamıyordu. Sonunda kendimi güçlükle tanıtabildim. Onu da tıbbiyenin son sınıfındayken hizmete almışlar, bu hastaneye tayin etmişlerdi. Halimi kısaca anlattım. İlk iş çadır hamamına girmek, bir kat hastane elbisesi giyerek yaramı temizletmek ve sargısını değiştirmek oldu. Yaram ağır olmamakla beraber, altı günden beri temizlenmediği ve sargısı değişmediği için çok acı veriyor ve fena halde kokuyordu. Yaranın kokusundan değil yanımdakiler, ben bile rahatsız oluyordum. Kurşun iki milimetre daha önden isabet etmiş olsaydı bacak kemiğim parçalanacak ve oracıkta kalarak Ermeni süngüleriyle can verecektim. Böyle küçük hadise ve tesadüfler insanın geleceği üzerin-

PAYLAŞIM GRUBU
de tesirler yaparak düşündüğü ve tasavvur ettiği hayata kavuşmak imkânını vermiyor. Eski insanların alınyazısı, kader, kısmet dedikleri görünmez kuvvetlerin esiri olmaktan yakamızı kurtaramayıp akışa kapılarak yaşamaktan başka da çare kalmıyor.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ilk defa olarak pantolon ve ceketimi çıkartarak yattım. Hastalığım zamanında bile elbisemi çıkartmak kısmet olmamıştı. Üç aydır çamaşır bile değiştirmemiştim. Birkaç defa çamaşırımı suda ıslatarak kar üstünde bırakmıştım. Bundan maksat, elbiselerimde pek bol bulunan zararlı haşaratın donmasını temin etmek ve geçici de olsa bunlardan kurtulmaktı. Fakat bu usulle bitler donup ölüyor, yumurtalar yine canlı kalıyordu. Dikiş yerlerindeki bu yumurtacıklar vücudun sıcaklığı ile canlanmaya başlayınca, büyükleri aratacak derecede şiddetle küçücük hortumlar faaliyete geçiyor, canımızı yakıyorlardı. Bit belâsından kendilerini yüksek rütbeli subaylar bile kurtaramıyorlardı.

Makineli tüfek subayı Hulûsi Bey deneyimleri sonunda, bitlerin hayatına dair bir de kitapçık yazmıştı. Biz adaylara çavuş muamelesi yapmayan, temiz yürekli bir arkadaştı. Yüzünü görmediği yavrusunun resmini herkese göstermekten zevk duyardı.* Bu hastanede on beş gün istirahat ettim, hastane doktorları, sivil zevattan ibaretti. İki subay koğuşundan başka, askerlere ait dört çadır daha vardı. Cepheden birlikte geldiğimiz askerler de çok rahat ettiler.

* Sayın emekli General Hulûsi Atak.

19 HAZİRAN 1915

Bakımsızlıktan acı veren yaram, birkaç defa temizlendikten sonra çabucak kapandı, on gün istirahat raporu alarak hastaneden çıktım. İstediğim para evden gelmeseydi, bu on günü Erzurum'da geçiremeyecektim. Cephede subay vazifesi görüyorduk, ama daha maaş vermiyorlardı. "Namzet" adı altında, hayrına çalışıyorduk.

Küçük yaştan beri parasız yatılı olarak, bugünler için okutulmuş, yetiştirilmiş ordu ve menzil karargâhlarında, lüzumundan çok fazla, yüzlerce subayın ileri hatlara gönderilmeleri icap etmez mi? Bizim gibi üç günlük askerlere bir yüzbaşının yapacağı işlerin verilmesi doğru olur mu? Gerçi gece gündüz, canla başla çalışıyorsak da, deneyimlerimiz, askeri bilgimiz bu işleri görmeye yetiyor mu? Verakı mihri vefayı, kim okur, kim dinler?*

Raporumu tasdik ettirmek için menzil karargâhına gittiğimde bütün daireyi boş buldum; herkes bisiklet yarışına gitmiş, raporumu tasdik ettiremeden döndüm.

* İnsanlardan verdikleri sözü tutmaları beklenebilir mi?

28 HAZİRAN 1915

Biricik ulaşım aracı olan deve katarıyla kıtama dönüyorum. Hastaneden yeni çıkmış bir aday arkadaşla konaktan konağa gidiyoruz. Karagöbek Konağı'nda, akşamdan bize ayrılan hayvanların sabahleyin, tümenlerde işe yaramadıkları için geriye gönderilen subaylara verilmiş olması bizi çok üzdü. Bir gün önce vazifelerine yetişmeleri lâzım gelenlere verilen hayvanların, geriye istirahate gidenlere verilmesinin sebebini anlayamıyorduk. Rütbesi olmaktan başka bir değeri olmayan, daha garibi, doğru dürüst bir mektup yazamayan, yazdığı rapordan bir şey anlaşılmayan bu rütbelilerin bizim hakkımızdaki düşünceleri bir türlü anlaşılamıyordu.

Tümenlerde orduya geri gönderilen subayların bir kısmı gerçekten işe yaramaz idiyse de, bir kısmı da yukarıdan himaye görerek geri hizmetlere alınıyorlardı.

Benim gibi üç aylık askerlik hayatı olanlara bölük teslim edildiğine bakılırsa, ileri hatlarda subay eksiği çok önemliydi.

Alaydan geri gitme emrini alanlar, arkadaşlarına vedaya geldiklerinde, "Dostlar şehit biz gazi, dostlar cennete biz memlekete, Allah'a ısmarladık" diyerek ayrılıyorlardı. Bu alaylar, cephedekileri yürekten yaralıyordu. Yalnız kaldıkları zaman yukarıda bulunanlar, özellikle ordu kumandanı hakkında pek ağır sözler sarf ediyordu.

Ulaşım aracı bulunmaması yüzünden, bu köyde iki gün kaldık. Bu günlerin birinde ordu kumandanını Tortum'daki

PAYLAŞIM GRUBU
çadırlı ordugâhtan Erzurum'a dönerken gördük. Kumandan Paşa'nın kibir ve gururluluğu gerçekten görülmeye değer bir manzaraydı. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Erzurum beylerbeyi'nin, bin kişilik maiyetiyle gidişini çok andırıyordu. Yanlız, iriyarı gür sakalı, kürklü, heybetli selkâm ağaları, katardaki hayvanların "Erzurummm... Vannn... Erzurummm Vannn" diye ses veren çanları, çıngırakları eksikti. Muhterem hocamız Abdurrahman Şeref Bey'in, istilâ devrinde Osmanlı paşalarını anlatırken canlandırdığı manzarayı hatırlamamak elde değildi. En önde güçlü atlar üstünde yakışıklı iki genç subay, arkasından tek başına beyaz atında, İskender misali büyük kumandan, ilk bakışta esmer yüzü insanda antipati yaratan Paşa Hazretleri, arkasında adedi bilinmeyen güneş yüzü görmemiş yaverler, emir subayları, daha sonra talimgâhlardan seçilmiş genç, güzel, tombul süvariler, iyi beslenmiş atlar üstünde pür azamet Karagöbek Köprüsü'nü geçiyorlardı.

Köyün, nokta kumandanı, sevk memuru, iaşe subayı gibi isimler alan, yüzbaşıdan aşağı rütbesi bulunmayan sekiz subay, köprü başında tören kıtası Kumandan Paşa'yı uğurluyorlardı. Şu küçük köyde bu kadar subayın vazifesini, bir teğmenle iki yazıcı erin mükemmelen yapacaklarından şüphe yoktu. Kumandan Paşa Erzurum'a döndükten sonra Karagöbek nokta kumandanının, çalışması karşılığı iki yüz lira para ödülüyle taltif edildiğini işittik. O azamet ve haşmet tablosu ömrüm oldukça hafızamdan silinmeyecektir.

Olgun, gerçekten aydın, iyi öğrenim ve terbiye görmüş kafalar, bu gibi gösterişlerden zevk duymazlar. Batı'da dünya çapında rol oynayan büyük adamların nasıl basit bir hayat sürdüklerini biraz kitap, gazete okuyanlar çok iyi bilirler. İngiltere Kralı, Hindistan İmparatoru, dünyanın beşte biri üzerinde bayrağı dalgalanan zat, eski model bir otomobilde şoförün yanındaki yaverle Londra sokaklarında halktan hiçbir farkı olmadan dolaşır.

Bizde ise, belki doğulu olmanın sonucu, fırsatını yakalayan her büyük adam, saltanatla yaşamak zevkinden kendini alamıyor, basit kafalı olduklarını herkese ilan edip duruyorlar.

İleri hatlarda, erzak taşıyacak hayvan kıtlığından aç kalan, ot yiyen askerler, takattan düşen subaylar, bu yüzden kayıp verip dururken, ordu kumandanı olan kimsenin bu acı durumu görmemesi, görmek istememesi, içinin sızlamaması, uykusunun kaçmaması... Nasıl mümkün olur? Hangi insaf ve vicdana sığar? Bunu kumandanın başka soydan oluşuna yorabilir miyiz? Hainlik derecesine gelen bu ilgisizliği nasıl yorumlar ve açıklarız?

31. Tümen'in ağırlık arabalarıyla Liskav'a gelebildik. Aracı kendim için aramıyordum; arkadaşım hastaneden yeni çıktığından, yürümeye gücü yoktu. Güçsüzlüğün ne demek olduğunu, denediğim için ben çok iyi biliyordum.

6 TEMMUZ 1915

Kığık köyünün batı sırtlarında bulunan taburuma katıldım. Benim bulunmadığım sırada alay, kolordunun gönderdiği kuvvetlerle düşmanı Sığri-Kızıldağ hattından buraya kadar sürmüştü. Mevziler elverişli ve hâkim noktalarda, düşman siperleri uzakta, ileri postalarla düşman arasındaki mesafe 600 metreden fazlaydı. İki taburdan ibaret olan alayımızın bir taburu ihtiyatta, 89. Alay'dan da bir tabur ve bir jandarma taburu Sinanis Deresi'nde ihtiyatta bulunuyordu. Artık durumu anlamaya başlıyordum. Siper kazılacak yerleri, ileri karakol tertibatı alınacak noktaları tayin edebiliyordum. Sağ kalırsam deneyimli bir savaş subayı olarak yetişecektim. Önceden de söylediğim gibi, tâlimgâhta öğrendiğimiz "silah omza, selam dur"dan ibaretti. Bir gün alay kumandanı bizi Yıldız'da denetlerken bütün denetleme zamanını "yürürken selamlamaya" ayırmıştı. Kumandan bey bu nokta üzerinde ısrarla duruyordu. Bir piyade subayına gerekli olan bilgiyi şimdi öğreniyordum.

20 gün kadar aynı hat üzerinde, sağa sola bazı hareketler yapıldıysa da önemli bir olay olmadı. Bir gece Karadağ'ın solundaki boyun noktasında bulunurken Karadağ'da süren muharebe bize de sıçradı. Karşılıklı mevzi ateş edildi. Bir gün önce Sivas Talimgâhı'ndan yeni gelenler, o zamana kadar silah sesi duymadıklarından, doldurmak – kapamaktan bile habersiz olduklarından, çocuklar ağlamaya başladılar. Ateşin şid-

detle sürdüğü sırada bunlara hem silah kullanmasını öğretiyor, hem de iki bağ fişek attırarak cesaretlerini artırmaya çalışıyordum. Bundan sonra yeni erler geldikçe siperlere götürüp, 15-20 fişek attırmak âdet halini almıştı.

26 TEMMUZ 1915

Önceden kaldırılan üçüncü taburun yeniden kurulması için taburlara emir verildi. 1. Tabur'dan ayrılacak olanları, alay karargâhına benim götürmem için emir verilmiş. Her bölüğün işe yaramaz, miskin kişileriyle taburumuz oluşturuldu. Beni de 2. Bölük kumandanlığına tayin ettiler. Bölüklerin safra atar gibi ayırdıklarıyla alay karargâhına, sonra da 2. Tabur'un gerisindeki ihtiyat bölgesine gittim. Arkadaşlar, epeyce tartışma ve yalvarmalardan sonra 3-5 çavuş ve onbaşı verdiler. Tabura verilen subaylar henüz gelmediğinden benden başka da subay yoktu. Birkaç gün sonra iki arkadaş daha geldi. Birisi tabur kumandan vekili, 9. Bölük kumandanıydı. İhtiyata geldik, biraz rahat uyku uyuyacağız diye sevinirken alaydan bir emir: "Jandarma taburu Kığık kuzey sırtlarında bulunan düşmana taarruz edecek, taburunuzdan bir bölüm jandarma tabur kumandanının emrine verildiğinden hemen adı geçen bölüğün sevki."

Bana emir verildi. "İnşallah Oltu'da görüşmek üzere" arkadaşlarla vedalaştık.

Jandarma Tabur karargahından gerekli cephaneyi aldım. Bölüğün mevcudu 97 tüfekten ibaretti. Askerlere bir iki söz söyledim. Jandarma taburu az zayiat vererek köye girmeyi başardı. Benim de onları takviye edeceğim anlaşıldı. Köyde bulunan jandarma bölüklerinin solunu oyalayacaktım. Emrine verildiğimiz tabur kumandanı hareketten önce ordakilere kısa ve

PAYLAŞIM GRUBU
etkili bir nutuk çekti. "Bu mübarek Kadir gecesi hürmetine, ruhu Peygamberî sizinle beraberdir, Allah'ın yardımıyla Karadağ'dan düşmanı kovacağız."

Ramazan gelmiş, 27'si bile olmuş. Üç gün sonra da bayram oluyormuş, hiçbirinden haberimiz yoktu. İki sene Avrupa'da, bu sene de muharebe hattında bu gibi milli, dini bayramları kutlamaktan mahrum bulunuyordum. Küçük yaştan beri bugünlerde ziyaretler yapmak, sevmek, sevinmek alışkanlığı bir ihtiyaç haline geldiğinden dağ başlarında düşmanla pençeleşmemiz bizi çok üzüyordu! Erzurum'dayken barış haberleri çıkmıştı. İhtimal ki, barış yakın olduğundan, 10 kilometre kadar sınırımız içinde bulunan düşmanı dışarı atmak gerekiyordu.

Karadağ'ın yarısı düşman elindeydi. Buradan bir defa koparılırsa, Kaleboğazı ve Oltu gerilerine kadar düşmanın tutunacağı bir yer yoktu. Fakat bu çok zor bir işti, Karadağ'da yapılan birçok muharebede bu zorluk kendini göstermişti. 31. Tümen önemli kayıplar vermişti. Bu muharebeleri yandan iyice görebiliyorduk. Karadağ boyun noktası bir tarafı uçurum, dar bir geçit olduğundan, bizden, düşmandan vurulanların uçuruma yuvarlandıkları seçilebiliyordu. Kolordu kumandanı, harbiye nazırı, maiyeti, subaylar, ellerinde dürbünler, ara sıra kahkahayla gülüyorlar, bir komedya sahnesi seyrediyor gibiydiler. Biz küçük subaylar bu manzara karşısında ağzımızı bıçak açmadan, üzüntü içinde bütün subayların gerisinde, biraz da uzakta, bu gülmelere bir anlam veremiyorduk.

Bizim "fırın işi" İbrahim Molla, kumandanların bu zevklerine homurdanıyor, küfürler ediyordu. Büyüklerin bu ruh hali gerçekten anlaşılmayan bir meseleydi. Fırın işini de şuracıkta anlatmadan geçemeyeceğim: Harbiye talimgâhına ilk zamanlar yüksek okul mezunları alınırdı, bunlar azaldıkça lise mezunları ve öğrencileri, daha sonra medrese öğrencileri alınmaya başlandı. Ordunun duyduğu ihtiyaç dolayısıyla bir iki aylık yarım yamalak talimden sonra kıtalara gönderiliyorlardı. Bunların içinde düzenli öğrenim görmüş bilgili gençler, doğru dürüst iki satır yazı yazmaktan âciz softalar da vardı. Bunun için hepimize birden "fırın işi" adını takmışlardı. Bu, fırına

PAYLAŞIM GRUBU
sokulmuş, iyice pişmemiş, ham, hamur, ahlat olarak çıkarılmış, ordu emrine verilmiş demekti. Bizlere bir yüzbaşının yapacağı vazifeler veriliyordu. Bu kadar savaş deneyimi geçirmiştik ama, fırın işi olmaktan kurtulamamıştık; bize hâlâ onbaşı, çavuş gözüyle bakıyorlardı, bir nefer tayınıyla yaşamak zorunda bırakıyorlardı.

Jandarma tabur kumandanının anlattığına göre, Kığık köyünün kuzeydoğu sırtlarından Karadağ'ın arkasına düşmeye çalışacak, düşmanı Karadağ'dan çekilmek zorunda bırakacaktık... Gecenin karanlığından faydalanarak, tek neferin burnu bile kanamadan köyün solundaki tepeyi tuttum. Zifiri karanlıkta, düşman köyü şiddetli piyade ateşi altında bulunduruyordu. Boş yere bu kadar cephane sarfı düşmanın maneviyatının çok bozuk olduğunu gösteriyordu, bu da bizim cesaretimizi artırıyordu. Bölüğümle emredilen noktaları tuttuktan sonra harekete geçmek için emir bekliyordum. Solumdaki dere jandarmalar tarafından tutulmuş, beni tam cepheye koymuşlardı, kendileri savunması kolay yerleri almışlardı. Kendilerinden olmayan bir bölüğü zor bir yere koymalarını doğal buluyordum. Emredilen yerlerin tutulduğunu, tahkimat için, gece yarısına kadar kazma kürek yetiştirilmesini tabura yazdım.

Mevzimiz cidden tehlikeliydi. Bir kısım düşman mevzilerini sol gerimizde bırakarak içeri sokulmuştuk. Sabahleyin düşmanı köyün üstündeki siperlerden atamazsak tamamıyla mahvolmuştuk.

Jandarma bölük kumandanları köyde toplanmışlar, durumu konuşmak için beni de çağırmışlardı. Palabıyıklı, iri gövdeli tabur kumandanıyla yanındaki teğmenler, sabahleyin burada kalmanın mümkün olamayacağını alaya yazmışlar, korku ve heyecan içinde cevap bekliyorlardı. Bu yazıya ben de çok sevindim. Karanlık köy odasında kibrit çaktıkça, yüzbaşının kireç gibi olmuş yüzünü görüyordum. Korkudan titreyen sesiyle "Birader sabahleyin hiçbirimiz kurtulamayacağız" cümlesini tekrar edip duruyordu. Kendim de inanmayarak, düşmanın kaçmak üzere olduğunu söylediysem de, korku beni de sardı. Düşmanın ihtiyattaki kuvvetini getirdiği anlaşılıyor-

du. Ateş sağdan soldan, cepheden bütün şiddetiyle köye çevrilmişti, bunun korku ateşi olduğu belliydi.

Sabaha yakın alaydan şu emir geldi: "Faik Efendi kumandasında bulunan nizamiye bölüğünü artçı bırakarak eski bulunduğumuz sırtlara hemen çekiliniz." Bu da çok iyi. Sabahleyin düşman üzerine atılacağımız zaman zavallı nizamiye bölüğü öncü olacaktı. Sakallı jandarma babalar koşa koşa köyü terk ettiler. Yarım saat sonra, ilerideki mangaları çekerek kendimizi geriye attık. Düşman ateşi devam ediyordu, ama karanlık yoğun olduğundan gürültü patırtıdan başka hiç etki yapmıyordu. Asıl muharebe hattına geldiğimiz vakit sabah da olmuştu.

28 TEMMUZ 1915

Asıl muharebe hattına geldikten bir saat sonra alaydan tabur kumandan vekiline şu emir geldi: "3. Tabur şimdi Kığık kuzey sırtlarındaki düşmana taarruz edecek ve düşmanı kovduktan sonra gelecek emri bekleyecektir."

Bizdeki öfkenin sınırı yoktu. Bu, en çok beni üzmüştü. Madem ki o sırtın tutulması isteniyordu, gece kolaylıkla işgal ettiğimiz mevzilerden bizi niçin geri çektiniz? Bizi takviye edip orada taarruz emri verilseydi, korktuğu anlaşılan düşmanı söküp atacak, belki de Karadağ'ın arkasındaki tepelere tırmanmış olacaktık. Kumandanlar, bu kararsızlığın neye mal olacağını acaba düşünmüyorlar mıydı? Kendi aramızda böyle mırıldanıyorduk ama emri de yerine getirecektik. Uykusuz yorgun, aç askere yeniden hareket emri verildi. 9. Bölük ihtiyatta kalıyordu. 11. Bölük sağdan köye girecek, köyle sağdaki dereyi elde bulunduracaktı. 10. ve 12. bölükler benim kumandam altında köyün solundaki, dün akşam tuttuğum tepeleri tutacaktım. Askerde akşamki neşe yoktu. Yine besmele çekip şahadet getirerek arkama düştüler. Türk askeri sabır ve tahammülü dolayısıyla dünyanın en dayanıklı askeri olarak tanınmıştır.

Bizim hareketimizi düşman gördü. Üzerimize şarapnel yağdırmaya başladı, ama topçularımızın faaliyeti de az değildi. Önce 10. Bölük'ün bir takımını Kasım Çavuş kumandasında açtım, ileri sürdüm, sonra 12. Bölük'ten bir takımı Haydar Çavuş'un kumandasında, Kasım Çavuş'un soluna destek ola-

PAYLAŞIM GRUBU
rak gönderdim, iki bölükten geriye kalanlarıyla hareket ettim. Düşman topçusunun çok mermi yakmasına rağmen hemen hemen hiçbir etkisi olmuyordu ama cepheden, yandan gelen piyade ateşi ilerlememize engel oluyordu. Kığık vadisindeki olgunlaşmış ekinler bizi gizliyor, yandan gelen ateşin tesirini azaltıyordu.

Kığık deresini geçtikten sonra, 2. Tabur cephesindeki siperlerin ateşi bizi ve ilerideki takımları zedelemeye başladı. Karadağ boyun noktasındaki topçularımız, köy üstündeki düşman siperlerine üç isabet kaydettiler. Düşman toz duman içinde siperlerden kaçtı ve ateşi de kesildi. Sol gerimizden gelen düşman ateşi, ileride bulunan Haydar Çavuş takımına baş kaldırtmıyor, sel yarıklarına sokulmuş kalmış olan asker bir türlü ilerleyemiyordu. 2. Tabur cephesindeki düşmana ateş açsa bizim işimiz kolaylaşacaktı. Fakat bu tabur muharebeyi üstüne almaktan çekiniyor, ilerleyen arkadaşlarına yardım etmiyordu. Bu kayıtsızlığı bir defa da Cinasur muharebesinde görmüştüm. Kızıldağ'da düşman bizi hırpalarken solumuzda bulunan 89. Alay'ın bölükleri ateşi üzerlerine almamak, veya emirsiz ateş etmemek gibi düşüncelerle susmuşlardı.

Yakıcı güneş altında, kan ter içinde kalan ilerideki takımlara, birer ikişer sıçramaları için emir verdim. Yaralıları kapalı yollardan geri gönderiyordum. Tam bu sırada müthiş bir felaketle karşı karşıya kaldım. 150 kadar tahmin ettiğim bir düşman kuvveti sol gerimizdeki küçük dereden çıkıverdi. O kadar kötü bir durumdu ki, "Ateş!" diye bağırıp, kendimi sağdaki dereye atmaktan başka bir şey yapamadım. İlerideki takımlar bunların üstüne ateş etseler bizi de beraber mahvedecekler. Bir mermi tufanı altında 4-5 neferle sürünerek gerideki kayalıklara varabildim. İlerideki takımlar hem ateş ediyor, hem de sağ tarafa çekiliyorlardı, 8-10 kadar neferi yakaladılar, bizi de yakalamak istedilerse de önde gelen üç tanesini yere serdikten sonra takipten vazgeçerek yakaladıkları neferleri alarak geri kaçtılar.

Bulunduğumuz yerde kalmamız, toplu hareketin gece olacağı emri geldi. Bugünkü taarruz başarısızlıkla ve felaketle ne-

PAYLAŞIM GRUBU
ticelenmişti. Kumanda ettiğim iki bölükte zayiat 14 şehit, 18 esir, hafif ya da ağır yaralı olmak üzere 87 neferden ibaretti. Bu zayiat listesinde benim bulunmayışım büyük bir şans eseriydi. Taburda bile bir değeri olan Haydar Çavuş'un şehitler arasında bulunmasına çok üzüldüm; bölükte önemli bir kol kaybetmiştim.

Ruslar büyük fedakârlıklarla cesetlerini toplayıp götürdüler, ölülerini muharebe meydanında bırakmıyorlardı. Bizde şehitlere hiç önem verilmiyordu. Bir askere ölünceye veya yaralanıncaya kadar değer veriliyor, sonra kimse yüzüne bakmıyordu. Halbuki taburda ölen bir katırın, tırnak numarası, yaşı, nitelikleri hakkında bir sürü soruşturma açılması, bir dosya oluşturulması anlaşılacak bir zihniyet değildi. Tarlalar arasında açıkta kalan şehitlerimizin hiç olmazsa yerlerinde defnedilmeleri hakkında yazılan yazılara cevap bile verilmedi, düştükleri yerlerde çürüdüler, kurda, kuşa yem oldular, beyaz bayraklı sıhhiye erlerinin gelmesini bekledik durduk.

Kumanda ettiğim bölüklerin bu kadar zayiat vermesi idaresizliğin bir neticesiydi. Alay kumandanı her emrinde "Ben Sinani'sin kuzey sırtlarındayım" cümlesini yazardı. Bu mevki bizim muharebe ettiğimiz yere tam 2.5 saatlik bir mesafede bulunmaktaydı. Ben ateş hattından durumu bildirir rapor yazardım, bu yazılarım önce, neredeyse tabur kumandanını bulacak, sonra alaya yazılacak, saatlerce vakit geçtikten sonra yine tabur yolu ile bölüğe emir gelecek. Eğer alay kumandanı da, bizimki gibi, kendiliğinden karar vermekten âciz birisiyse, tümene, belki de kolorduya yazılacak, aynı yolu takip ederek, ileri hatta tarifi imkânsız zorluklar içinde bocalayan bölük subayına emir gelecek. Kaybedilen bu uzun zaman içinde umulmadık olaylar meydana geliyordu.

Tabur kumandanına şu raporu gönderdim: "T2 cephesindeki düşman ateşinden çok etkileniyorum. Şimdiye kadar olan zayiatım yan ateşindendir, karşısındaki düşmana ateş açtırması için T2 kumandanına emir verdirilmesini önemle rica ederim." Benim bu raporum, alay kumandanını bulup T2'ye ateş emri verilinceye kadar, T2'nin gözü önünde, bir kısım düşman

kuvveti, kapalı yollarda bize görünmeden, karşı taarruza geçiyor ve bizim teşebbüsümüzü sonuçsuz bırakıyor, bizi de bir hayli hırpalıyor. Kıtalarının harekâtını yakından izlemeyen, sadece kendi hayatlarına büyük değer veren bu zevat için sorumluluk da yoktur, yerlerine getirilecek başka adam da yoktur. Yiyecek, giyecek kısacası hiçbir şey yok, baştan aşağı bir yokluk içinde çırpınıp duruyorduk.

29 TEMMUZ 1915

İkindi üstü alay kumandanı bağıra çağıra çıkageldi. Önemsiz bir iş için neferleri bir sürü sövüp sayma sağanağına tuttu. Tepenin gerisinde oturup sipere iki nefer gönderdikten, düşmanın kurşun atmadığını öğrendikten sonra koşarak sipere girebildi. Söylendiğinden de fazla korkak bir adam olduğunu görüyordum. Köyün sağındaki boş tepenin işgal edilmesi için bana emir verdi. Sağım solum boş, düşman işgal edeceğim tepeye hâkim noktalarda bulunuyordu. Hiç askerlikten anlamayan bir adam bile, böyle yıpranmış, yorgun askerle böyle bir teşebbüsün başlangıçta başarısızlığa mahkûm olduğunu anlardı. Fakat verilen bir emri sessizce dinlemek gereklidir. Yazılı olarak verdiği emirdeki bir cümle maksadı anlatıyordu.

Dünkü taarruzda Eşref Efendi bölüğüyle köye girmiş çekilememişti, bu bölüğün geriye çekilmesini kolaylaştırmak için bölüğüm düşmanı oyalayacaktı. Düşmanı tepelerden atmak düşünülemezdi. Erlere birer çift ekmek verildi, kadere boyun eğip yine yola koyulduk. 10. Bölük'ten de yirmi nefer aldım. Bu sessiz sedasız kahraman Anadolu çocuklarına, gözlerim yaşararak birkaç söz söyledim: "Üç günden beri yorgun, uykusuzsak da köyde kalan arkadaşlarımızı esirlikten kurtarmanın farz olduğunu" dilimin döndüğü kadar anlatmaya çalıştım. "Kader kaderullah" diyerek, hellalleşerek düşmana doğru birer ikişer ilerlemeye başladık. Bu sefer hareketimizi düşmana hissettirmemeye çalışıyorduk.

Tabur Kumandan Vekili İsmail Hakkı Bey'i tesadüfen bir hendekte uyurken buldum, Alay kumandanının emrini gösterdim. Her zaman makul düşünen Hakkı Bey* karşı tepeye kadar gitmeye gerek olmadığına karar verdi. Düşman tarafından görülmeyen bir derede, kızgın güneş altında, akşama kadar nefis bir uyku çektik. Akşam üzeri köyden bir iki nefer koşarak gelip, karanlık bastıktan sonra Eşref Efendi'nin geleceğini söylediler. Duruma göre emir yerine getirilmişti. Arkadaşımız birkaç yaralıyla köyden çıkıp gelmişti.

Bu üç günlük mücadeleden birçok deneyim edinmiş ve dersler almıştım. Sonuç olarak bu muharebelerin adına 'keşif taarruzu' denildi, düşman kuvvetini, topçu ve makineli tüfek mevzilerini öğrenmişiz. Düşmanın 30 tabur kadar bir kuvvetinin Kaleboğazı yönünde çekildiğine dair, topçu yüzbaşılardan biri, kolorduya bir rapor vermiş, kumandan paşa, böyle önemli bir kuvvetin düşman hatlarında eksildiğini anlamak için bir "keşif taarruzu" yapılmasına lüzum görmüş.

Bir yanlış rapor, bu rapora güvenilmesi birçok hayatın sönmesine sebep oldu. Deneyimli, bu işlerde iyice pişmiş olan eski subayların konuşmalarından işittiklerim karşısında tüyler ürpermemesi, dehşet içinde kalınmaması mümkün değildi. (Paşa hazretleri asker hayatına hiç değer vermez, tekdüze hayata biraz çeşni katmak için, bazen böyle ufacık eğlenceler tertip edermiş).

Tartışacak durumda olmadığımdan, bu sözleri işittikçe aklımı oynatıyordum. Nitelik ve nicelikçe zaten bitkin bir hale gelen bu zavallı insanlar hakkında, içi sızlamadan, yüreği yanmadan böyle bir harekette bulunması insanın düşünme yeteneğini altüst ediyordu. Bu üzüntü verici konuşmaların etkisi altında bunalıp dururken, yeni gelen askerlerin söylediği basit bir halk türküsü bana birçok elem kaynağını ilham etti.

Kalktım, saatlerce yol aldım, kolordu karargâhına eriştim. Hiçbir engel dinlemeden Paşa'nın huzuruna çıktım ve başladım: "Hey onbeşli onbeşli / Tokat yolları taşlı / Onbeşliler gi-

* Sayın emekli General İsmail Hakkı Tekçe.

diyor / Kızların gözü yaşlı." Paşam, yeni gelen neferlerden dinlediğim bu türkü, şunu demek istiyor: Cepheye on altı yaşındaki çocuklar geliyor, böyle giderse, ergenlik yaşıyla askere alınma zamanı aynı yıla rastlayacaktır. Yani Türk köylüsünün soyu tükenmektedir, Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutan kuvvetin kaynağı kazınıyor. Anadolu'nun gönderdiği bu körpe bedenler, 2.500 metre rakımı aşan bu dağların sert iklimine dayanamıyor, hasta ve zayıf düşüyor, asırlarca alıştığı kuru ekmek, bulguru doyasıya yiyemiyor, perişan oluyor. Bütün bu acı gerçekler göz önünde dururken, bölüklerin mevcudu yüzü aşar aşmaz, babadan kalan malı sağa sola har vurup harman savuran, en sonunda cebinde kalan 5-10 lirayı da harcamadan gözüne uyku girmeyen şımarık mirasyediler gibi, emrinizdeki aç çıplak alayları, çok önemli bir kuvvet sayarak, sarf etmeden rahat ve huzura kavuşamıyorsunuz. Türk köylüsünün gönderdiği son turfanda meyveleri harcamaktan zevk duyuyorsunuz. Arkadaşların söyledikleri doğruysa bu masum çocukları mezbahaya göndererek eğleniyor, gününüzü hoş geçirmek istiyormuşsunuz.

Tarihte firavunlar imparatorluğu, Roma İmparatorluğu gibi birçok imparatorluklar kurulmuş, türlü sebeplerden bu büyük devletler yıkılmış, tarihe karışmıştır. Roma İmparatorluğu'nun muazzam ordularını, malarya mahvettiğinden kinaye olarak, sivrisinek ordularının Roma İmparatorluğu'nu yıktığını tarihçiler kaydederler. Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir gün çökmesi kaçınılmazsa, tarih bunun sorumluluğunu, cahil, beyinsiz, paşalara yükleyecektir. Allahüekber Dağları'nda, Sarıkamış ormanlarında Enver Paşa'nın yarattığı feci günler henüz tazeliğini korumakta, her gün bu dram sahnelerinin sözü geçmektedir.

"Keşif taarruzu" ile düşman kuvvetini anlamak, topçu, makineli tüfek mevzilerini öğrenmek konusuna gelince: Yüksek askeri öğrenimi ve deneyimli subay arkadaşların söylediklerine göre, bunun için yüzlerce –yalnız benim bölüğümden 80'i aşkın– bir kuvvetin harcanmasına ihtiyaç yoktu. Karadağ'dan Sivri vadisine kadar olan cephenin üç beş yerine ko-

PAYLAŞIM GRUBU
nulacak üç beş gözetleme subayıyla, karşımızdaki siperlerde kaynaşan düşman kuvvetini, bu siperlere gelen giden ulaşım araçlarını sayarak tahmin edilir, bir de ara sıra gelen Lehli, Ukraynalı mültecilerden öğrenilebilirdi.

Topçu mevzileri, makineli tüfek yuvaları da yerleri değişmez sabit kaleler değildir. Yüz metre sağa, üç yüz metre sola daima yer değiştirebilirler. Gelen mültecilerse Rusça konuşmakla beraber Ruslar'a karşı olan kinlerini açıkça söylerlerdi. Kısaca paşa hazretleri şefkatli bir baba gibi bir dümen neferinin bile bir değer olduğunu takdir ederek kesin ihtiyaç olmadan Mehmetçik'i harcamanın cinayetten farkı olmadığını anlamadıkça kurtuluş yolu yoktur. Bu koca imparatorluk yıkıldıktan sonra sizin paşalığınıza kimse bir metelik vermez.

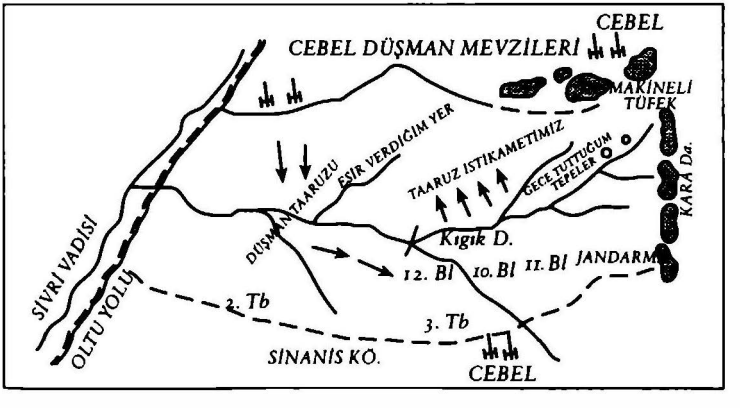
İstanbul'da bir "Sanki Yedim" camisi varmış. Fakir dervişin biri eline geçen üç beş kuruşu "Sanki yedim" diyerek nefsini birçok yiyecekten mahrum bırakıp parasını bir küpçüğe atarmış. Böylelikle senelerce topladığı paralarla bir cami yaptırmış. Adını da "Sanki yedim" koymuş. Ben de bu fakir derviş gibi "Sanki söyledim" diyerek bu zamanda düşündüklerimi hatıra defterime kaydediyordum. Paşa hazretleri bu söylediklerimin bir cümlesini duysa beni derhal kurşuna dizdirirdi. Yobaz mobaz ama, alayda en samimi ve en anlayışlı arkadaş olarak tanıdığım Molla İbrahim'le bu konuları konuşuyor ve içimizi döküyorduk.

İstihkâm taburundan Kığık'ın batı sırtlarını teslim aldık. Uzunca bir zaman bir olay çıkmadan rahatça vakit geçirdik. Ağustos ayını, üç düşman baskınını savuşturarak geçirdik. Bu baskınların birinde yaralı ve esirimiz de vardı. Bu baskınları bizim eski vatandaşlar, Ermeniler yapıyorlardı. Türkçe bilmelerinden faydalanarak ve nöbetçilerimizi aldatarak içeri giriyorlardı. Gerekli tertibat alınıyorsa da yararı görülmüyordu. Gündüzleri bile derenin bir yerinde gizlice düşman neferleriyle buluşuyor, tütünle şeker değişiyor, bize bile getiriyorlardı. Bunu yasak etmek istedik ama aynı akıma kendimiz de kapıldık.

Biraz tütün gönderir, bizde pek değerli bir nesne olan şeker alırdık. Dostluğu daha da ilerlettik. Erler ve subaylardan son-

ra, tabur ve alay kumandanları da ileri hatta kadar geliyor, iki taraf iyi geçinmeye söz veriyordu. Bu görüşmelerin bize çok faydası oluyordu. Rus subaylarına duyurmadan düşman neferlerine Rusça bildiriler dağıtıyorduk. Biri Rus sosyalist mebuslarının, öteki Ukranya özgürlükçülerinin, renkli kâğıtlara basılmış bildirileri pek rağbet görüyordu. Bu yazılı propagandanın etkisi gecikmiyor, semeresi çabuk alınıyordu. Her gün erkenden alay cephesinde nöbetçi hatlarına gelerek, öğrendikleri iki kelime Türkçeyle "Osman kardeş" diye bağırıyorlar, teslim oluyorlardı. Ruslar da bizim neferlere Türkçe bildiri dağıtıyorlarsa da, bizimkiler okuma bilmediklerinden çavuş ve onbaşılara verirler, onlar da bize getirir, tomar halinde yüksek makamlara gönderirdik. Eğitimsizliğin, cehaletin biricik faydasını burada görmekten memnun olurduk! Bir gün, Zileli Kadir Onbaşı kendilerine verilen kâğıtlardan birini bana getirdi: "Efendi şunu bir okuyuver, bakalım bu kâfirler ne diyorlar?" "Bizim de bir şey anladığımız yok, gâvurlar birtakım kurt masalı okuyorlar" diyerek onbaşıyı atlattım. Bakü matbaalarında basıldığı anlaşılan bu bildirilerde, Arabistan isyanından, Almanlara karşı kazandıkları başarıdan falan bahsettikten sonra teslim oldukları takdirde bol yemek, iyi elbise bulacaklarından, savaş sonuna kadar rahat yaşayacaklarından

FELAKETLE NETİCELENEN BU ÇARPIŞMANIN TAHMİNİ KROKİSİ

dem vurup duruyorlar, siperdeki açlık ve sefalete son verin, demek istiyorlardı.

Mültecilerden, görüşmelerden düşman hakkında birçok faydalı bilgi alınırdı. Muharebe çok uzamış, herkesi bıktırmıştı. Gelenler, geride gelecek daha pek çok asker olduğunu söylerdi. Günün birinde, T 2 cephesinde askerler eğlenirken Kazanlı bir neferin ihbarı bize iki top kazandırdı. Kazak alayı kumandanı, bizim iki cebel topunun kamalarını getireceğine dair amirine söz vermiş, gerçekten ikinci gece önemli bir Kazak baskını oldu, üç bölükle takviye edilen top muhafızları Kazaklar'a iyi bir ders verdiler.

1 EYLÜL 1915

Taburumuzu on beş gün Alay ihtiyatı olarak Sinanis Vadisi'ne aldılar. Bu sürenin tamamlanmasından sonra yeniden T 1 mevzilerini aldık. İkinci defa bu mevzilerde bulunduğumuzdan yabancılık hissetmeden oldukça rahat bir vakit geçirdik. Sıcak yemek işi yolunda gidiyor, Kisga taraflarından meyve bile getirtiyorduk. Cepheye geldiğim günden beri böyle uzun bir dönem sessizlikle geçmemişti.

Bir Kulak Hikâyesi

Alayda boş zamanımızın eğlencesi, bol kahkahalara sebep olan bir kulak masalını anlatmadan geçemeyeceğim: Bu, 20. asrın başında Osmanlı ordusuna mensup okullu bir yüzbaşının başından geçtiğini söylediği bir hatırasıdır.

Bu yüzbaşı bizim tabur kumandan vekilidir. Huysuzluğu, geçimsizliğiyle, özellikle biz adaylara kötülüğüyle, horgörmesiyle şöhret kazanmıştır. Bu adamın bir kulağının üst kısmı kesiktir, karşıdan bakınca, biri düşük gibi görünür, sebebi sorulduğu zaman şöyle anlatır: Okulda genç bir öğrenciyken, evlerinin bahçesindeki dut ağacından düşmüş, bu düşüş sırasında kulağının biri dala takılmış. Bütün alet ve edevatıyla dalda asılı kalmış. Görenler gelmişler, dalda kalan kulağı alarak yerine koymuşlar. Koymuşlar ama tam noktası noktasına oturtamamışlar. Biraz aşağı doğru konmuş. Onun için böyle görü-

PAYLAŞIM GRUBU
nüyormuş. Anlatıldığına göre kulak bir saatin zembereği, dişlileri gibi bir makine olup, tümüyle yerinden çıkarılır, sonra tekrar yerine takılırmış!

Aynı yaştaki hemşerilerinin anlattıklarına göre gençliğinde de çok kavgacı ve hırçın tabiatlı olduğundan birkaç arkadaşı bu huysuz çocuğu minareye çıkarmışlar, ebedi bir hatıra olarak kulağının üst kısmını kesmişler. Dağ başlarında biraz da eğlenmek gülmek ihtiyacını karşılamak için bu kulak hikâyesi anlatılır, bol bol kahkaha atılırdı. Nasibimiz yalnız top tüfek gürültüsü, barut kokusu, şehit yaralı görmek değildi elbette.

Bu da başka bir türden hikâyedir: Sivri muharebeleri sırasında I. Tabur Kumandanı Binbaşı (O...) Bey tabur karargahındaki çadırından çıkarken serseri bir kurşun ıslık çalarak yanından geçer. Kumandan Bey "Vay vuruldum" feryadıyla yere yuvarlanır. Tabur emirerleri, seyisler, aşçılar, hizmetçiler ve ihtiyat bölüğünden neferler hemen Kumandan Bey'in yanına koşarlar. Sıhhiye bölüğünden sedye gelir, incitmeden, çok dikkat ve özenle vakit kaybetmeden seyyar hastaneye götürülür. Kendinden geçmiş, sedyede baygın yatan yaralıya doktorlar, "Geçmiş olsun Binbaşım"ları yağdırırlar. Yarasını sorarlar, omuzunda olduğunu söyler. Omuzu, kolları, bütün vücudunu ararlar, yara bere, bir sıyrık bile bulamazlar. Hazır bulunanlar başlarlar gülmeye. Yarı baygın yatan binbaşı birden yerinden ayağa kalkar, uzun sakalını sıvazlayarak sedyeyle geldiği yerden sıkılarak uzaklaşır.

Ne hikmetse binbaşılığa terfi eder etmez subaylar sakal bırakıyorlardı. Binbaşının bu hallerini gören arkadaşlar onun taklidini yapar, herkes gülmekten katılırdı. Meşgul olduğumuz iş gereği, daima somurtkan, düşünceli ve küskün geçen zamanın bazı saatlerinde neşe, zevk icat etmek felekten çalınmış mutlu dakikalar sayılırdı.

Binbaşı'nın bu olayı tümene, kolorduya kadar aksettiğinden Binbaşı "Cebin" (Korkak) rütbesine terfi ettirilerek, tümen divan-ı harbine üye olup alaydan ayrıldı. Binbaşı belki de bunu istemişti. Bugünlerde önemli bir olay daha oldu. Alay kumandanı, şehitlerden kalan paradan zimmetine para geçirmiş oldu-

PAYLAŞIM GRUBU
ğu anlaşıldığından tevkif edilerek kolorduya gönderildi. Bu hırsızlık kolordu divan-ı harbinde tahakkuk ettiğinden orduya iade olunmuş. Alayımız da bu kötü, karakteri bozuk adamdan kurtuldu. Memleket uğrunda hayatlarını feda eden şehitlerin paralarına tenezzül eden bir adamdan ne hayır gelirdi.

Öteki olay da müfreze kumandanının düşman tarafına kaçacağı söylentisiydi. Divan-ı harpte bunun bir iftira olduğu, bu zatı çekemeyenler tarafından uydurulmuş bir masal olduğu anlaşılmıştı. Kısa bir süre sonra görevine dönmüştü. Kurbay binbaşı olan bu zattan böyle bir hareketi kimse beklemiyordu. Vazifesindeki ciddiyeti, genel kültürü itibariyle pek kısa olan askerlik hayatımda ilk defa olarak böyle değerli bir subayla karşılaşıyordum. Piyade subaylarının kültür düzeyini pek düşük buluyordu. Bu yüzden bizim yanımıza gelir, bazen bizi çadırına çağırıp çay, yemek ikram ederek bizimle konuşmaktan, tartışmaktan hoşlanırdı. Bir Parisli şivesiyle Fransızca konuşur, edebiyat, dil, tarih bilgisine hayran kalırdık. Belli ki çok okumuş ve okuduğunu hazmetmiş olgun, saygıdeğer bir kişiydi. Fakat binbaşının bizimle konuşmasını öteki subaylar hoş karşılamazlardı. Hakkımızda dedikodu yapılır, açıklanması güç bir duruma düşerdik. Bir gün tabur kumandanı beni huzuruna davet ederek "Bu kurmayla ne konuşuyorsunuz? Ne yaşça, ne de rütbece sizinle bir ilişkisi yoktur" şeklinde sorularla karşılaşmıştım. Bizim gibi küçük rütbeli, daha resmen subay bile olmamış askerlerin tümen kumandanı derecesinde koca bir kurmayla sıkı fıkı görüşmemizin sebebini tabur kumandanına anlatamazdım. Bu tartışmalardan birinin dikkate değer sonucunu yazmayı faydalı buldum: Büyük Fransız devrimine rastlayan senelerde halkın sefaletini, perişanlığını ve bunun sebep ve etkenlerini halk, kral ile kilisenin ittifakında buluyor, her ikisine de düşman gözüyle bakıyordu. Gökten indiği söylenen kutsal kitaba (İncil-i Şerif'e) karşı halk açıktan açığa hakaret etmekten çekinmiyor, İnciller yakılıyor, bazı şehirlerde ciltlerle kutsal kitap atların kuyruklarına bağlanarak sokaklarda sürükleniyor, papazlara, krala karşı meydan okunuyor, halk için için kaynaşıyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
Kumandan bey bu büyük devrimi veciz bir şekilde anlattı. Fikir özgürlüğünün bununla başladığını söyledi. Yine bununla ilgili olarak da gördüğü bir rüyayı anlattı. Bu rüyanın yorumunu da bizden bekliyordu. Bu kadar okumuş, bilgili bir adamın rüyaya inanmasını doğal bulmadığım için "Beyefendi" dedim, "demek siz rüyaya inanıyorsunuz?"

– Siz inanmaz mısınız?

– Rüyaya dayanılarak peygamberlik ilan edilen asırlar çok geride kaldı, ben rüyaya inanmam, dedim.

– Ya ahirette öldükten sora dirilmeye, şehitliğe de inanmıyor musunuz?

Kumandan beyin beni ciddi bir sınava tabi tuttuğu anlaşılıyordu.

– Sahte ve ikiyüzlü, bir cevap arzu buyurulmuyorsa, inanmak istesem dahi, bunların hiçbirine inanmam. Bütün bu söylediklerinizin, birer masaldan, efsaneden başka bir şey olmadığını biliyorum. Öldükten sonra hiçbir ödül ve karşılık beklemiyorum. Şu mübarek topraklar için hayatını esirgemeyen binlerce vatan evladından biri olurum.

Verdiğim bu cevap kumandanın çok hoşuna gitti. Gülerek bir hayli iltifatta bulundu. Sandıktan çıkardığı badem şekerlerini, beyaz undan yapılmış tatlı peksimetlerini ikram etti. Kumandan beyin emirerlerine de itimadı olmadığı anlaşılıyordu. Bu gibi hediyeleri Erzurum'da bulunan arkadaşları gönderiyorlarmış.

Kumandan beyin çadırından çıktıktan sonra asıl kıyamet koptu. Bizim Molla İbrahim'in yüzünü gözünü kan bürümüş, neredeyse katli vaciptir, diye kendi kendine bir fetva verecek, tabancasını çekip beni vuracaktı, ateş püskürüyordu. "Yahu! Sen kıpkızıl kâfirmişsin de haberimiz yokmuş."

Hocayı yatıştırmak gerekiyordu. "Hocam neden kâfir olayım? İslamın birinci şartı kelime-i şahadet değil mi? İşte sana canü yürekten "Eşhedü en la ilahe." Arkasını getiremedim, Hoca "İllallah" dedi, "Evet, evet!." "Eşhedü en lailahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulûh."

Hocanın, kelimei şahadetin inceliğinden de haberi yoktu:

PAYLAŞIM GRUBU
"Eşhedü en la ilahe" ile "illallah" arasında bir saniye durmak uygun değildi.

Hocam, dedim. "Bir de hadisi şerif yok mu? Düşman karşısında bir saat nöbet bekleyen, 70.000 hac sevabına nail olmuyor mu? Bir seneye yakın bir zamandır düşman karşısında binbir zorluk ve zahmetle boğuşuyoruz. Bu zamanı saate çevirir, 70.000'le çarparsak kaç yüz milyon hac sevabı eder? Bu kadar hac sevabına nail olmuş bir arkadaşına nasıl kâfir diyebilirsin. Cennete biz gitmeyeceksek kimler gidecek?" Öteki arkadaşlar da bu sözlerimi doğru buldular, gülüşmeler arasında bana tövbe ettirdiler, bundan sonra koca yobaz sükûnet bulmuştu.

Bundan sonra hoca, vakit buldukça sık sık gelir, bu konuda konuşmak isterdi. Hocanın kafasında bir fırtınanın koptuğu belli oluyordu, ben de sürekli bu yobaz kafayı işlemekten geri durmuyordum.

Bir gün hocaya: "Birkaç gün önce ben kâfir, cehennemlik olmuşken himmetinizle tekrar Müslüman ve cennetlik olmuştum, bunun için size bir şeyler borçluyum, ama şimdi param yok, bu hizmetinize karşılık başka ne istersiniz?" Ortaçağda Hıristiyanlar'ın başı olan Papalar birçok zengine cennetin anahtarlarını satar, bol bol para toplarlardı. "Siz de onlara benzediniz" demek istediğimi, alay edildiğini anlayarak gülmeye başladı. "Birader sen de ne çok şey biliyorsun" dedi. "Benim çok şey bildiğim yok, sen bütün bütün cahil olduğun için sana öyle geliyor. Benim bildiğim her vatandaşın bilmesi lazım gelen basit bilgiden ibarettir. Geçen gün konuşurken Irak, Filistin cephelerinin nerelerde olduğunu soruyordum. Bizim gibi binlerce Anadolu çocuğunun çarpıştığı savaş sahnelerini Osmanlı ülkesinin sınırlarını bile bilmeyen adama cahil demezler de ne derler? Peki ama altı senedir medrese öğrenimi yaptığını söylüyorsun. Bu uzun altı sene içinde ne öğrendiniz? Olmaz olası 'Kaale aslından ka'vale'* ididen ibaret mi kaldı

* Kaale mi, ka'vale mi? Yazar medresede Arapça'nın tahrifine ilişkin olarak o günlerde kullanılan bir deyişi örnek veriyor.

PAYLAŞIM GRUBU
sizin tahsiliniz? Bina, emsile, halebi gibi kitapların dünya ve ahirette size faydası nedir? Tarih, coğrafya, fizik, kimya, matematik gibi müsbet ilimleri medresenin eşiğinden içeri niçin sokmuyorsunuz? Taassup ve inadınız yüzünden ne kadar gülünç ve zararlı bir mevkiye düştüğünüzün farkında mısınız? Sizin neler öğrendiğinizi ve nasıl vakit geçirdiğinizi sen söylemiyorsun ama ben söyleyeyim: Sinirlenmeden sabırla dinle de yanlış bulduğun yerlerini düzelt. On iki ayın sultanı olan ramazan ayına yakın günlerde siz medrese mollaları 'cer' için memleketin dört tarafına dağılır din, iman, cennet, cehennem, ahret, kabir azabı gibi malları satarak mukabilinde yağdan, pirinçten, bulgurdan, paradan Allah ne verdiyse toplayıp medreseye dönersiniz. Bunlar satılık mal mıymış deme. Bakkaliye manifatura satacak değilsiniz ya. Bunlar için sermaye, hesapla, kitapla çalışmak ister. Sizin sattığınız malların sermayesi, hesabı, defteri yoktur. Evvela bulunduğunuz kasaba veya köyün zengince bir ölüsünün namazı kılınmadan minarelerde selat-ü selam ile işe başlarsınız. Sonra ölü toprağa atılır, siz telkin yapar, soru meleklerinin soracağı sorular Arapça olduğu ve ölü de Arapça bilmediği için doğru cevap vermesine yardım edersiniz. 'Men Rabbüke, ve men nebiyyüke, vema dinüke?' Allahın kimdir? Peygamberin kimdir? Hangi dindensin? Bu sorulara doğru cevap verirse ne âlâ. Veremezse bu işe memur 'Münkir ile Nekir' adlı meleklerin emriyle bu zavallı ölünün kafasına öyle bir topuz yapıştırılır ki, yedi kat yerin altına girer çıkar. Bu konuları camide vaaz ederken öyle şiddetle söylersiniz ki cemaati korkudan tir tir titretirsiniz. Bu kabir azabından kurtulma çarelerini de şu suretle sıralarsınız: Malınızın kırkta biri olan zekâtınızı, fitrenizi fıkaray-ı sabirine, medrese köşelerinde dini bir uğruna çalışanlara vermenin faziletinden, sevabından bahsedersiniz. Bulunduğunuz köy ve kasaba halkı dini bütün, hal ve vakitleri yerindeyse sizi memnun etmek için birbirleriyle rekabet ederler. Mezar başında Yasin-i Şerif okur, akşam da hatim indirir, devir ve iskat komedisini oynar, yemekler, helvalar yenir, bir hayli de dünyalık elde edersiniz. Her akşam birinin sofrasında iftar ederek teravih namazından

PAYLAŞIM GRUBU
sonra elinize birkaç kuruş diş kirası sıkıştırmaktan manevi bir zevk duyulur. Heybeleriniz torbalarınız erzakla dolmuş, para cüzdanınız çil çil kuruşlarla, at nalı mecidiyelerle, sarı sarı altıncıklarla kabarmış olarak medreseye dönersiniz. Bundan sonra sizin işiniz beş vakit namaz kılmak, cami derslerine devam etmek, okullara, okullulara, bilhassa okullu subaylara, kadınların çarşaf ve peçelerinin biçimine atıp tutmaktan ibaret kalır. Bazılarınız Ayasofya Camii'nde top kandili altında kırk gün sabah namazı kılarsa muradına erişeceğine inanarak her sabah karanlıkta Ayasofya'ya koşar. Bu mollaların muradı da genellikle zengin bir dul kadınla evlenmek, çalışmadan rahatça yaşamaktan ibarettir."

Bir gün Fatih Camii'nin minberi önünde derse oturan, herhalde sen de tanırsın, dershan keçisakal Hacı Ali Efendi'nin dersinde, mollalar birbirine bir gazete gösteriyor, sevinç gösterisinde bulunuyorlardı. İlmiye öğrencilerinin gazetelerle başı hoş olmadığını bildiğimden, merakımı yenemeyerek, dışarı çıktıktan sonra o gazeteyi buldum ve mollaların sevinme sebebini anladım! Kadın çarşafları günden güne kısalıyor, yırtmaçlardan baldır bacak görünecek hale geliyormuş, bunların yasaklanması, hele yüzdeki peçelerin seyrekleşmesi, yüzün gözün şekillerinin belli olması rezalet derecesini bulmuş. Şeriat kurallarının yerine getirilmesi, bu gibi durumların yasaklanması için ilmiye öğrencilerinden oluşan bir heyet şeyhülislam katına müracaat etmişler. Bunun üzerine Şeyhülislam adına fetva emini, zaptiye nezaretine bir tezkere yazmış. Polis marifetiyle şeriata aykırı bu gibi durumlara cesaret edenlere lazım gelen ihtarın yapılması talep ediliyormuş. Bu münasebetsiz hareketler de en çok Kadıköy taraflarında, Selanik'ten gelen dönme kadınlar tarafından yapılıyormuş!

Görüyorsun ya hocam, ne boş, anlamsız işlerle uğraşıyor, vaktinizi kaybediyorsunuz. Merak duygusuyla olsun, bir coğrafya, bir tarih kitabını, bir haritayı elinize almayı itaatsizlik, küfür saymayınız da, azıcık bir şeyler öğrenmeye çalışınız. Bunun için söylüyorum ki, dayandığınız inançlar çürük, gerçek

PAYLAŞIM GRUBU
bilimden uzak, zaman geçtikçe yıkılmaya mahkûm inanışlardır."

Bizim yobaz yine sinirlendi:

"Neden çürük oluyormuş? Asıl ilim din ilmidir" diye homurdandı.

"Hocam, biz cephe arkadaşıyız, birbirimizin kötülüğünü istemeyiz. Karşımızda, 500 metre uzakta bulunan siperlerden gelecek Ermeni fedai bölüklerinin bir baskınıyla ikimizin de yarın sabaha sağ çıkacağımız şüphelidir, siper arkadaşlığı kardeşlikten de üstündür. Samimi olalım, sinirlenmeyelim şu inanışlarımızı biraz düşünelim, elifbesinden başlayalım, bugünkü bilgimize uygun taraflarını bulmaya çalışalım:

Adem aleyhisselamı, Allah topraktan yaratmış. Konyalı Vehbi Hoca'nın tefsir kitabında pişmiş tuğladan yaratmış, diyor, çamuru tuğla haline kimin getirmiş olduğunu söylemiyor. Adem babanın sol kaburga kemiğinden Havva anamızı yaratmış, buğday, elma veya incir yemeyin diye Allah emretmiş; Cennette rahat rahat yaşayıp dururlarken, bunların başına bela olan şeytanı ateşten yaratmış, bu kör şeytan da Adem babayı kandırmış, incire el atmış! Allah da bunlara kızmış cennetten dünya yüzüne sürmüş. Adem babayı Serendib adasına, Havva anamızı da Cidde'ye atmış. Serendib veya Seylan Adası, Hindistan'ın güney tarafında bulunan büyük bir adadır, Cidde ise bugünkü Mekke şehrinin iskelesidir. Adem Baba Hindistan'a nasıl geçmiş? 4-5.000 bin kilometrelik bir mesafeyi nasıl yürümüş geçmiş de, Havva anamızı bulmuş da tekrar birleşerek dünya yüzünde soy-sop yetiştirmişler. Şu ayetin iler tutar yeri var mı? Neresinden tutarsanız elinizde kalıyor. Bir hikâye ve masaldan başka bir şey olmadığı güneş gibi aşikar değil mi? Bu masallara inanarak memleketin ve milletin gelişmesine engel oluyor, 1.300 sene önceki hayatı bu millete yaşatmak istiyorsunuz?"

Bu defa Hoca daha az sinirli olarak ayrıldı. Karşımda, Patrona Halil'lerin, Kabakçı Mustafa'ların, Derviş Vahdeti'lerin bir temsilcisi olarak gördüğüm Molla İbrahim'in zihniyetine cepheden saldırıyor, bir ferahlık duyuyordum. 31 Mart'ta Be-

PAYLAŞIM GRUBU
yazıt Meydanı'nı, Divanyolu'nu kaplayan sarmısak başlılar gözümün önüne geliyor, 200 senedir bu memleket ve millete bilerek, bilmeyerek yaptıkları kötülükler, hainlikler önümde resmi geçit yapıyordu.

"Yahu aklımı allak bullak ettin, beni derin düşüncelere saldın" diyerek gene karşıma çıktı.

"Hocam, düşünmek daima iyi şeydir. İnsanlık bütün gelişmesini ve saadetini düşünmeye borçludur. İnsanlık yüz binlerce yıldır düşünerek gelişmiş; bugünkü seviyeye ulaşmış. İnsanların ateş yakmasını bilmedikleri devir, Mağara Devri, Taş Devri, Cilalı Taş Devri gibi, çok zor şartlar içinde soylarını sürdürmeye çalıştıkları türlü devirler vardır. Toplu bir halde yaşamaya başladıktan sonra Mısır ve Çin gibi memleketlerde medeniyetler meydana getirmişlerse de bunların ömürleri de on bin seneyi geçmiyor. Daha önceki on binlerce senelik insan hayatı tümüyle karanlıklar içine gömülmüş bir vaziyettedir. Bu mesele üzerinde çalışan birçok bilimadamı karanlık asırları aydınlatmaya uğraşıyor.

İnsanlar ateş yakmasını öğrendikten sonra, önceleri çiğ çiğ yedikleri av hayvanlarının etlerini pişirmeyi, topraktan tencere, kap kacak yapmasını öğrenmişler. Bunları ateşte yakarak sağlamca yemek kapları yapmasını becermişlerdir. Bugün pek basit işler gibi görülen bu aletleri yapmak için yüzyılların geçmesi gerekmiştir. Bu asırlarda milyonlarca tencere kaynamış, buhar çıkarmış, yaklaşık iki yüz sene öncesine gelinceye kadar buharın bir güç kaynağı olacağını kimse düşünememiş... İnsanlara düşünmek özelliği geldikten sonradır ki doğa olaylarının neden, niçin meydana geldiği araştırılmaya başlanmıştır. Nihayet Papen ismindeki Fransız bilgini tencere kaynarken kapağın oynadığını görmüş. Üzerini ağır bir cisimle bastırmış. Bu ağır cismin de hareket ettiğini görünce kapağı sıkıca vidalayarak tencereye bir boru koymuş. Borudan çıkan buhar gücü önündeki çarkı çevirmeye başlamış. İşte düşünmenin sonucu, doğal bir olayın 'niçin'inden buhar gücü keşfedilmiştir. Bugün koca vapurları, trenleri sürükleyen, fabrikaları harekete geçiren gücün kaynağı böyle bir düşüncenin eseridir.

PAYLAŞIM GRUBU
Siz hocalar bir fikre saplanıp kalıyor, düşünmekten korkuyor, herkese de bunu telkin ediyorsunuz. Aman şunu söyleme kâfir olursun, aman şunu yapma günaha girersin. İşiniz, baştan aşağı Allah, peygamber, cennet, cehennem, ahiret işlerinden ibaret. Gözünüzü biraz açın da dünyada olup biten işleri görün. 1.300 sene önce Arabistan çölünün bir köşesinde yalnız çöl Arapları için kurulmuş olan din, şeriatın bu asırda bu memlekette tatbik kabiliyeti var mı yok mu, aklınızdan bile geçmiyor. Bir şeriattır tutturmuş gidiyorsunuz. Abdest, namaz, oruç gibi ibadetlerin hepsi çöl insanlarını biraz temizliğe, harekete, perhize alıştırmak için verilmiş emirlerdir. Bir an için Kuranı Kerim'i, şeriatı tam olarak tatbik edersek manzara şu olmaz mı? Hırsızların elini kes, memlekette kolsuz, bacaksız bir sürü insan, zina yapanları genelevdeki kadınları yakala beline kadar toprağa göm, şehir meydanlarında taşla öldür. Faiz haram olduğu için bütün bankaların kapılarına kilit vur, Sanayii Nefise Mektebi'ni, fotoğrafhaneleri kapat. Çünkü resim, heykel, musiki haramdır. Ondan sonra bütün dünya bize barbar sıfatını şimdikinden daha kuvvetli söyleyecek, bu vahşiler medeniyet düşmanları dünyamız için bir lekedir diyecekler, kökümüzü kazıyacaklardır. Şimdi söylediğimiz gibi 'Zaten bu dünya kâfirlerin dünyasıdır, biz de ahirette mesut oluruz' diyerek avunacağız.

Beş kıtada yaşayan milletler arasında düşmanı en çok olan bir milletiz. Dış düşmandan çok içimizdeki azınlıklar fırsat bulsalar bizi bir kaşık suda boğacaklar. Balkan Savaşı'nda Arnavutların hainliği, bu savaşta Arapların İngilizlerle işbirliği yapması, Müslümanlığın biricik savunucularını arkadan vurmaya çalışmaları Ermenilerin büyük Ermenistan kurmak için karşımıza geçmeleri, Yahudi ve Rumların bize karşı can düşmanlığı gösterip dururken, bir de siz sarıklıların vatan için canla başla çalışan insanlara kötü gözle bakmanız dinsiz, imansız, mason diyerek düşmanlık göstermeniz reva mıdır? Üstelik şeriat kuralları ancak Türklerin bulunduğu yerde hükmünü yürütür. Çekildikleri yerlerde ne Müslümanlık, ne de şeriattan eser kalmıştır. Macaristan'ın merkezi olan Budapeş-

PAYLAŞIM GRUBU
te'de vaktiyle 150'den fazla cami, mescit, medrese, tekke varmış. Türklerin bu nazlı Budin'inde şimdi Müslümanlığa ait Türk istilâsının hatırası olarak korunan bir tepede Gül Baba Türbesi'nden başka bir eser kalmamıştır. Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan gibi asırlarca Türklerin hâkim bulunduğu memleketlerde binlerce camiden kaç tane kalmıştır? Demek oluyor ki bilgisizliğiniz, inadınız yüzünden düşmanlarla birlikte hareket ediyor, ikide birde tekrar ettiğiniz dine, şeriate ihanet etmiş oluyorsunuz. Zerre kadar aklı olan bir Müslüman buna razı olur mu? Söyle bakalım hocam, dediklerimin hangisi haksızsa söyle."

Hoca küskün küskün söylendi:

"Dinimiz ilerlemeye engel değildir. İstediğimiz gibi çalışır ilerleriz."

"Yalnız bizim dinimiz değil, her din ilerlemeye engeldir. Bir defa düşünmeyi yasaklar. Dinin çıktığı tarihte ve çevrede ne gibi kanun ve kurallar konmuşsa kıyamet gününe kadar kalıcıdır. İyi ahlak tavsiye eden nasihatler, hukuki meseleler bir tarafa bırakılırsa hiçbirinin bugün tatbik ve inanma kabiliyeti yoktur. Kuranı Kerim kelime kelime Türkçeye çevrilse mukaddes kitabın söylediklerini herkes anlasa, 5-10 din bilgininin tekelinden kurtulsa, 'Teppet yeda ebulehebi'nin, 'Lehebin babasının eli kurusun' demek olduğunu okuyan anlasa, kamuoyu üzerinde yapacağı değişiklik ne büyük olurdu."

Hoca sessizce beni dinliyor, sükût ikrardan geldiği için, söylediklerimi kabul ettiği anlaşılıyordu.

Bugün bu kadar yeter, yine gelecek beni yine söyletecek. Başka bir konuşmada en büyük dayanak noktasına hamle etmeyi tasarlıyorum. Bu koyu karanlık, yobaz kafa, hayatı boyunca işitmediği ve hayal edilmesini bile küfür, masonluk saydığı sözleri dinledikçe fikren ihtilâle uğruyor, eski taassubunun kaybolduğu ve sindirme kabiliyetinin arttığı görülüyordu.

Son görüşmemizde, Kuranı Kerim'in Allah sözü olduğunu, bunun birbirine zıt hükümler çıkarılan hikâyelerden ibaret olamayacağını yine ayetlere dayanarak ispat etmeye çalıştı.

"Hocam beni iyi dinle, Allah sözünün ne olduğunu, bildi-

PAYLAŞIM GRUBU
ğim kadarıyla sana anlatayım. Kuran'dan önce, gökten inen ve Allah sözü olan üç kitap daha var: Tevrat, Zebur, İncil. Musa Peygamber, Firavunlar zamanında Mısır'da yaşadı. Hem Allah, hem de kral olan, yani hâkimi mutlak olan Firavunlar birçok sülalelerle 3.000 sene egemen oldular. O zamanın dünyasının en büyük medeniyetini kurdular. Halka, kölelere akılların almayacağı zulüm ve işkenceleri yapıyorlardı. Hazreti Musa'nın dönemine rastlayan senelerde de bu zalimane idare devam ettiğinden, yüksek bir vicdan sahibi olan Musa Peygamber bu idareye dayanamadı, kabilesini alarak Mısır'dan çıktı ve Mısırlıların birçok inanışlarını da beraber götürdü. Öldükten sonra dirilmek, cennet cehennem, günâhkarların dünyaya geldikleri vakit yılan çıyan, akrep gibi hayvan suretinde olacakları, daha birçok inanışlar, asırlar boyunca Mısır'da yaşayagelmişti. Yiyecek, giyecek, ziynet eşyası, ayakkabısına kadar her şey, dirildikten sonra kullanılmak üzere ölünün mezarına konulurdu.

Firavunların Allah olamayacağını, göklerde başka bir kadiri mutlak olacağını yüksek zekâsıyla anladı. Allahla görüşmek üzere Tur Dağı'na çıkması, Tevrat'ın yazılışı, "Evamiri Aşere" denilen On Emir'in indirilmesi, hepsi bu düşüncenin ürünüdür. Musa Peygamber Allahla tabii İbranice konuştu. Roma Katolik papaları, İsa Peygamber'in Allahla Latince, Bizans Ortodoksları'nın Rumca, Müslümanların da Arapça konuştuğuna inanırlar. Cennet gökte, arşıâlâda, cehennem yedi kat yerin altında diye tasavvur edilir. Bu üç dinin kaynağı bir olduğu halde, inananları birbirlerini dinsiz, kâfir sayarlar.

Bundan 700 sene önce yaşamış olan İtalyan şairi Dante'nin cennet ve cehennemi tasvir eden İlâhi Komedya adında bir eseri vardır; kısmet olur da İstanbul'a dönersek bu kitabı sana okuturum. Allah insanları, öldükten sonra, bir kısmını cehennemde cezalandırırken bir kısmını da cenneti âlâsında türlü nimetlere boğuyor ve bu sahneyi zevkle seyrediyor. Bu şair, zamanında tanıdığı hırsız, ahlâksız insanların cehennemde nasıl cezalandırıldıklarını o kadar güzel tarif ve tasvir eder ki hem ağlar, hem de gülersiniz. Hıristiyanlığa karşı başka bir din ku-

PAYLAŞIM GRUBU
ran Hazreti Muhammed'i cehennemde katran kazanında kaynatarak cezalandırır. Cehennemden sonra, aradaki 'araf' denilen mıntıkayı dolaşır, cenneti âlâyı ve orada bulunanların zevk sahalarını tasvir eder.

Musa'dan İsa'ya gelinceye kadar 2.000 sene geçtiği tahmin ediliyor, 1.900 sene de İsa'dan bu tarafa geçmiştir, 4.000 sene, dile kolay.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinin 900 seneyi doldurmadığı gözönüne alınırsa, bu binlerce sene içinde, ne kadar büyük insan toplulukları, ne kadar büyük medeniyetler meydana gelmiş, ömürlerini tamamladıktan sonra batmışlardır. Bu medeniyetlerin bazı eserleri harabeler arasından çıkarılıyor. Bu eserlerden anlaşılıyor ki, her insan topluluğu kendi bünyesine, bulunduğu iklim şartlarına göre türlü tanrılar tasavvur etmiş, asırlarca bu tanrılara tapmış, yardım dilemişler.

İlk insanlar güneşe taparlardı, avladıkları hayvan postundan başka korunacak malzemeleri olmadığı için, gecenin serinliğinde titreşerek sabah güneşine kavuştukları vakit, her şeye hayat veren güneşi sevinçle karşılarlar, uzun uzun tören yaparlardı. Bugün bile bu düzeyde kalmış bazı kabilelere Afrika ormanlarında tesadüf ediliyor. Demek oluyor ki insanı tanrı yaratmamış, insanın aczi, korkusu, insanların hayalinde bir veya birkaç çeşit tanrı yaratılmıştı. Medeniyet kurmuş, bugüne kadar eserleri kalmış milletlerden Asûriler'in, Fenikeliler'in, Sümerler'in, Romalılar'ın, Mısırlılar'la uzun müddet savaş etmiş olan, Anadolu'nun eski sakinleri Hititler'in kendilerine özgü tanrıları, tapınakları vardı. Eski Yunanlılar gibi bazılarının da, tanrı sayısını 20'ye kadar çoğalttıkları görülüyor. Yağmurun, fırtınanın, denizin, şarabın, aşkın vb... ayrı ayrı tanrıları vardı.

İsa'ya gelince: Zamanımıza yaklaştığından karanlık noktalar nisbeten azalmış sayılır.

İsa, Filistin'de Nasıra kasabasında fakir bir anadan, babasız doğmuş bir peygamber olarak kabul edilir. Bu fakir Yahudi çocuğu, delikanlılık çağına geldikten sonra, o zamanın kıyafeti olan uzun bir zıbınla sokaklarda dolaşıyor, herkeste bir deli

PAYLAŞIM GRUBU
izlenimi uyandırıyordu, insanların gidişini beğenmiyor, vaaz ve nasihat ederek insanları doğru yola getirmeye çalışıyor. İsa'nın bu hareketini iyi karşılamayan, mevcut kanunlara itaatsizlik sayan Romalı vali bu meczubun idamını emrediyor, o zamanın idam usulü olan ağaçlara çivilemek suretiyle İsa'yı öldürüyor. İdama mahkûm caniler de ellerine, göğsüne çiviler çakılmak suretiyle idam edilirdi. Havariyyun denilen 12 arkadaşı dünyanın dört tarafına dağılarak İsa'nın ilkelerini yayımladılar. Roma ve Yahudi tarihçilerinin bir satırla dahi İsa'dan bahsetmeyişlerinden anlaşılıyor ki, o zaman İsa'nın bir şahsiyeti yoktu. Birçok bilim adamı, böyle bir adamın varolmadığını, bunun bir efsaneden ibaret olduğunu ileri sürer. Hıristiyanlığı yayanlar, en önemli rolü oynayanlar Havariyun'dur. Bunlar da Musa'nın düşündüğü tek tanrıyı üçe çıkardılar. 'Allah, Ruhulkudüs ve İsa" dediler, insanın anlayamadığı bir muamma olarak yaydılar. Halk da böylece inandı.

Her inanışın değişmesinde olduğu gibi bu da kolay olmadı. Hıristiyanlığı ilk kabul edenler sayısız zahmet ve güçlüğe katlanmak zorunda kaldılar, bir çokları bu uğurda canlarını feda ettiler.

Söylediklerimi kendi inancına aykırı gördüğün için, ilk zamanlarda bana ne kadar kızmış, küfürler savurmuştun. İnanış, insanda çok güçlü bağlar yaratır. Eski zamanlarda Katoliklik ve Ortodoksluk'tan ibaret olan Hıristiyanlık parçalanmış, birçok mezhep ve kiliselere ayrılmıştır. Papalar asırlarca bu din üzerine saltanat kurduktan sonra, halk kitlelerinin uyanması sonucu, şimdi güçsüz ve etkisiz bir duruma düşmüşlerdir. Bugün ne İsa'nın ilkelerine, ne de Meryem'in babasız çocuk doğurduğuna inanan çok insan kalmadı.

Musa'nın inanışları İncil'de aynen vardır. Gökler insanın bilmediği, anlayamadığı bir saha olduğundan kudretli Allah'ın meskeni olarak tasavvur edilmesi doğal bir düşüncedir. Tih çölünün en yüksek noktası olan Tur Dağı'nda Musa Peygamber'in Allahla görüşmesi, İsa'nın öldükten sonra göğe uçması, Peygamber'in bir gecede Mekke'den Kudüs'e, göğe, arşı âlâya uçması, Allahla konuşması, yatağı soğumadan Mekke'ye dön-

PAYLAŞIM GRUBU
mesi, bütün bu tahayyüller gök denilen boşluğun niteliği hakkında bir bilgimizin olmayışından ileri gelmektedir.

Mekâna bağlı olmaksızın her yerde hazır ve nazır olan Allahla görüşmek için Cebrail Aleyhisselam'ın yol göstermesine ne lüzum vardı?

Meselenin tuhaf tarafları gözden kaçmıyor. Arş-ı âlâdaki Allah'ın sarayına girmek için Cebrail'e de bir yere kadar müsaade ediliyor. O noktadan sonra başka meleklerin rehberliğiyle Peygamber, Allah'ın huzuruna çıkarılıyor.

Muhafızları, nöbetçileri meleklerden ibaret olarak, emirler, padişahlar gibi yaşadığı tahayyül edilen, göklerdeki sarayında ikâmet ettiğine inanılan Allah'ın durumu hakkında Müslümanlar arasında bile birlik yoktur. Bu inanışların türlü biçimleri vardır. Meselâ Aleviler şöyle inanırlar: Peygamber miraca çıktığı zaman birçok törenle muhafızları geçtikten sonra sarayın kapısında yelesi kabarmış bir aslana rastlar. Aslan, Peygamberi Allah'ın huzuruna bırakmak istemez. Peygamber de parmağındaki yüzüğü aslanın ağzına atar. Sonra içeri girebilir. Miraç'tan dönüp geldikten sonra içlerinde Ali'nin de bulunduğu yakın arkadaşlarına miracı, aslanın hareketini anlatırken, Hazreti Ali derhal ağzından yüzüğü çıkarıp Peygamber'e iade eder. Aleviler şunu demek istiyorlar ki Peygamber ömründe bir defa Allah'ın huzuruna kabul edildi. Oysa Allah'ın Aslanı Ali her gün Allah'la beraberdi."

– Yahu bu deli saçmalarını nerden buluyorsun?

– Sence deli saçması ama Aleviler'e, Şiiler'e sorarsan senin düşüncelerin yani Sünniler'in düşünceleri deli saçmasıdır. Peygamber'den sonra halife olan Bekir'in babasına, Ömer'e, Osman'a küfür eden, düşman gözüyle bakan milyonlarca Müslüman vardır.

– Sözünü kesiyorum ama, Bekir'in babası da ne oluyor?

"Sen bu kadar senedir Medrese'de Arapça okuyorsun, Ebubekir'in Türkçesi Bekir'in babası demek değil mi? Arap geleneğine göre kız çocukların, kadınların hiçbir kıymeti olmadığından fazla doğan kız çocuklarını diri diri kumlara gömerler, ailede asıl olan erkek çocuğudur. Bir baba yeni doğan

PAYLAŞIM GRUBU
erkek çocuğunun adını alır ve onunla iftihar eder. Peygambere de Ebül Kasım demezler mi? Çocuk yaşasın yaşamasın, çocuğun ismiyle çağrılır. Oysa Türk geleneğinde kadının yeri önemlidir. Eski Türklerde han, hanım, bey, begüm farksızdır. Kadınların hükümdarlık yaptıkları memleketler bile vardır.

Milyonlarca Müslümanın ibadet ve inanışlarında birbirine taban tabana zıtlıklar vardır. Ali'yi Peygamber'den üstün tutanlar, Ali'nin şehit olan çocukları için Muharrem ayında* mâteme boğulur, kanlarını akıtır, göğüslerini döverler. Okuldayken oturduğumuz han, İranlıların her sene Muharrem ayında tören yaptıkları Valide Han'a yakındı. Hemen her gün bu hana gider ikram edilen çaylardan bol bol içer; ahuntların (Şii hocaların) vaazlarını dinlerdik. Muharremin onuncu günü kıyamet kopar; tıraş edilmiş başlardan kama kılıç vuruşlarıyla oluk gibi kanlar akardı. Halkın zengin ve kibar kısmı da elleriyle göğüslerini döver salkım saçak zincirlerle çıplak vücutlarını yara içinde bırakırlardı. Düzenli bir tempoyla "Ya Hasan; ya Hüseyin" feryatlarıyla sokaklara atılır ağlaşırlardı. Bizim hocalar bu dini töreni görmek bile istemezler, gâvurluk; Rafizilik** sayarlar ama bunlar da kendilerinin halis Müslüman olduğuna inanırlar ve Sünniler'i Müslümanlık'tan uzaklaşmış sayarlar. Bu tören Kerbelâ'da daha muazzam ve daha kanlı olurmuş.

Sana bu deli saçmalarından birini daha anlatayım: Okul öğrencilerinin oturduğu Mercan yokuşunda Rüştü Paşa Hanı vardır. Hanın bulunduğu sokak güneş görmediği için yaz kış çamuru eksik olmaz. Han arkadaşlarından Yozgatlı Tahir'in ağabeyi Süleyman Bey Hacıbektaş nahiyesi müdürüdür. Hacıbektaş şeyhinin memlekette sayıları milyonları aşan Aleviler üzerinde nüfuzu çoktur. Hükümet bazı siyasi nedenlerle Çelebi hazretlerini İstanbul'a davet eder. Bir gün hanın bulunduğu sokak, yandaki kahve saçı sakalı, bıyığı birbirine karışmış görülmedik bir insan kalabalığıyla doldu. Meğer Çelebi hazretle-

* Kamer takviminin birinci ayı, aşure ayı.
** Ebubekir ile Ömer'in halifeliğini kabul etmeyenler.

PAYLAŞIM GRUBU
ri, Tahir'in misafiri olarak bizim hana şeref verecekmiş. Bunu haber alan İstanbul'da ne kadar Alevi ve Bektaşi varsa han civarını istila etmişler. Çelebi'nin mübarek yüzünü görmek için. Çelebi de herkese kolay kolay yüzünü göstermez. Kendini ağırdan satarmış. Hazret, kapalı bir arabayla gelerek Tahir'in odasına girdi. Tahir içeri girip çıktıkça Aleviler arkadaşın yüzünü gözünü öpüyorlar 'Mübarek zatı bu gözler mi gördü; bu eller mi kahve ikram etti?' diyerek Tahir'i kucaklıyorlar el üstünde tutuyorlardı. Çelebi gittiği vakit, bizim sokakta çamur ve pislikten eser kalmamıştı. Çelebi'nin arabasının tekerleği dokunmuştur diyerek sokağı temizlemişlerdi. Bizim hacıların Mekke'den getirdikleri, armut biçimindeki sarı toprak gibi bu çamurları evlerine asacaklar, bet bereket kaynağı olacaktı.

Yüksek kademedeki Bektaşi dedelerinden birini odamıza alarak saatlerce konuştuk. Nükteli sözlerle bezenmiş, çok güzel fıkralar, hikâyeler anlattı; temiz Türkçeyle şiirler okudu; 5-6 Alevi de, elleri göğüslerinde, gözleri yerde hürmetle dedeyi dinliyorlardı. Mum söndürme törenini, dedelerin köylerden topladıkları paraları sorduk. Alevi köylülerin, bu para tahsilinden o kadar canları yanmış ki; Sünni köylülerle konuşurken 'deden yok, dede paran yok şükret Yezid olduğuna' diyerek içlerini döktüklerini anlattık. 'Mum söndürme' işinin kötü bir yalan, Sünnilerin bir iftirası olduğunu söyledi. Dede parasının ise, Hacıbektaş dergâhının yüzbinleri aşan masrafı için olduğunu anlattı. Bu dedeler o kadar sadık tahsildarlarmış ki topladıkları paraların beş parasını ziyan etmeden dergâha getirirler, yüzlerce fakir dervişin geçimini temin ederlermiş.

Bektaşi dedelerinin takdire layık taraflarından biri, taassuptan, yobazlıktan uzak, Araplıktan etkilenmeden, Türklük geleneklerine sadık kalmalarıdır.

Bunları bu kadar ayrıntılı anlatmaktaki maksadım, gökten indiğine inanılan bir kitabın, her millet ve kabilede ne şekilde anlaşıldığını izah ederek seni iyice aydınlatmak, inandırmak içindir.

Niteliği bilinmeyen, göğe gelelim yine: İbrahim Peygamber'in kurbanlık koyunu da gökten iniyor, yağmur kar, şim-

PAYLAŞIM GRUBU
şek, yıldırım, fırtınada gökten geliyor. 4-5.000 metre yukarıda atmosferde oluşan bu doğa olaylarını, insanlar asırlar boyunca anlayamadığı için türlü efsaneler uydurmuşlardır.

Şeytan yıldırıma biniyor, şimşeği de eline kamçı olarak alıyor, gökyüzünü dolaşıyormuş. Yağmurun, karın her damlasını bir melek atıyor, o meleğe kıyamete kadar sıra gelmiyormuş.

Hocam, dikkat edersek görürüz ki; her anlaşılmayan gücün kaynağı gökte aranıyor. Başımızın üstündeki bu mavi kubbe, çölde insanlara daha yakın, yıldızları daha parlak görünür. Gökler, bu sonsuz uzay, bugün de pek anlaşılmış bir mesele değilse de, hiç olmazsa güneş sistemi, güneşin uyduları, bir yıldız olan dünyamızın da güneşin bir uydusu olduğu kesinlikle biliniyor.

Dünyamızın bir uydusu olan aydaki dağlara, derelere isimler bile konmuştur. Yağmurun, karın, şimşek ve yıldırımların sebepleri anlaşılmış, karanlık perde biraz aralanmıştır. Bundan da şu sonuç çıkıyor: Kâinatta şuurlu ve muhakemeli Allah diye bir kudret yoktur."

Hocanın yüzü gerildi, rengi değişti:

"O halde Peygamberimizi de yalancı, sahte sayıyorsun. Göğün, güneşin, sayısız yıldızların bir yaratıcısı yok mu? Bu kâinat nasıl meydana gelmiş?" diyerek öfkesini açığa vurdu. Taassubun ve bir Allaha bağlılığın isyanı olduğu için, bu kadarcık aksi tesiri doğal görmek lâzımdı.

"Bu sualin çok doğru ve yerindedir; kâinatın bir yaratıcısı yok mu? İnsan aklının kavrayamadığı, bu muazzam varlığın bir yaratıcısı olması lâzım gelmez mi? Böyle bir yaratıcı varsa, hiçbir dilde büyüklüğünü ifade edecek kelime bulunmayan bu gücün yanında, gökten indiği söylenen, kutsal kitaplarda târif edilen Allah pek sönük kalır, dünyamız hakkındaki bilgisi de pek kısırdır. Akdeniz'in güneydoğu sahilleri civarında yayılan bu üç büyük dinin ibadet ve buyrukları güneşin hareketine göre ayar edilmiştir. Kuzey yarım küresinin 60 dereceden yukarıda kalan, altı ay gece, altı ay gündüz olan bölgesinde yaşayan yüz binlerce insandan, sonraları keşfedilen büyük toprak parçalarından bu kitaplarda bir bilgi yoktur.

PAYLAŞIM GRUBU
Daha önemlisi de şu: Binlerce güneşin, milyonlarca uydunun bazılarında meydana gelen canlıların milyonlarca senelik gelişmesi sonucu, bizim gibi akıl sahibi yaratıklar vücuda gelmiştir. Bunlar hakkında kanunlar, nizamlar göndermek şöyle dursun, bizim varlığımızdan bile bu gücün haberi yoktur. Mikroskoplarla görülemeyen virüsler gibiyiz.

Şu yanı iyice anlamalı ki, insanlar toplum halinde yaşamaya başladıkları binlerce seneden beri, ne insan topluluklarının tahtadan, topraktan, taştan; tunçtan, demirden yaptıkları sayısız tanrı; ne gökte bulunduğuna inanılan tanrının gönderdiği kitaplar; ne Şarkın, Brahma, Konfiçyüs, Budalar'ı ve ne de Yunan, Roma feylesofları ve onları takip eden 20. asır bilginleri, medeniyet önderleri bu kâinatın sırrına erebilmişlerdir. Belki de hiçbir zaman insanlık bu muammayı çözemeyecektir. Yalnız kuzey yarıküresinde görülen ve sayılması mümkün olan yıldızlar, 40.000.000'dan fazladır. Akıllara durgunluk verecek bir azamet!..

Sözlerimden Peygamber'e yalancı, diye bir anlam çıkarmana doğrusu çok üzüldüm. Günlerden beri açık konuşmamıza rağmen çelik çemberi kıramıyor, kafandaki düşünce hürriyetine yol veremiyorsun. Haşa! Peygamber için böyle bir şey aklımdan bile geçmedi. Peygamber 'Bir' olan Allah'ı rüyasında gördü, Allah ona Cebrail ile haber gönderdi: 'Sen benim resûlümsün' dedi. Peygamber'in de rüyaya inancı vardı, o inanış üzerine İslamlığı yaymaya başladı. Halkın elleriyle yaptıkları putlara tapmanın akılsızca, cahilane bir hareket olduğunu gördü, böyle Allah olamayacağını düşündü. Hıristiyanlığın 'bir üç, üç bir'ine de aklı yatmadı.

İlk senelerde bu 'risalete' (elçiliğe) birkaç kişiden başka kimse bir değer vermedi. Seneler geçtikçe müşrikler*, binlerce seneden beri taptıkları 'ilahların' tehlikeye düştüğünü gördüler, Peygambere karşı cephe alarak türlü eziyet ve işkenceye başladılar.

Bunun üzerine Bekir'in babasıyla, dolaylı yollardan Şap Denizi sahiline inerek Mekke'den kaçmayı başardılar. Doğru-

* Tanrıya ortak koşan. Birden fazla Tanrı inancında olan.

PAYLAŞIM GRUBU
dan Medine'ye gelmiş olsa ve düşmanları tarafından yakalansaydı canına kıyacakları muhakkaktı. Kendisinin 'Resûl' olduğuna inanmış olsa, bu kadar eziyet ve sıkıntıya tahammül gösterir miydi? Demek oluyor ki o zamanın inanışının kuvvetiyle teşebbüsünde başarı kazandı.

Bu dünyada öyle küçük doğal olaylar vardır ki, sonuç itibarıyla insanlığın kaderini değiştiren pek önemli devrimler, ihtilâller yaratır. Seninle şuracıkta bir varsayımda bulunalım: Hatice'nin zengin kocası ölmeseydi, Peygamber genç yaşında yaşlı dulla evlenmeseydi, Hatice'nin kervanının başına geçip Kudüs ve Şam'a gidemezdi; o zamanın dünyasının büyük ve medeni şehirlerini göremez, bu şehirlerdeki Yahudi hahamları, Hıristiyan papazlarıyla, bilhassa yol üstünde bulunan 'Dera'da mezhep çekişmeleri yüzünden Bizans'tan sürülmüş, yüksek rütbeli papazlarla tartışarak gözü açılmaz, düşünme kabiliyeti gelişmezdi. Mekke'de on seneden fazla bir zaman Hira Dağı'na giderek, bu 'bir' olan Allahı düşünmezdi; kafası bu meseleyle devamlı meşgul olmaz, peygamberlik rüyasını da göremez, o da ataları gibi, binlerce senedir tapılan putlara tapar, putlara isyan etmenin, anlamsız olduğu aklından bile geçmezdi.

Sonuç şu olurdu: Müslümanlık meydana gelmez, Türkler belki de Şaman dininde kalırlar, sen de şimdi karşıma mutaassıp bir Şaman rahibi olarak çıkardın.

Peygamber'in, 2-3.000 senelik geçmişi olan ve Kâbe'de bulunan Lât, Uzza, Menat adındaki putların tanrı olamayacaklarını anlaması, Musa'nın 'Tek' olan Allahına inanarak Kâbe putlarına isyan etmesi nasıl haklıysa, bizim de 20. asrın bilim, fen ışıkları karşısında, 4.000 bin sene önce Musa Peygamberin gökte tasavvur ettiği tek olan Allah'a inanmamakta Peygamber kadar hakkımız vardır."

– Yahu! Neler de düşünüyorsun, bu akılların almayacağı şeyleri nereden buluyorsun?

"Ben her şeyi düşünebilirim, düşüncenin sonu ve sınırı yoktur. Bu, insanların en kutsal, doğal hakkıdır. Bu hakkın kutsallığını ve faydasını bir defa daha söylemiştim. Siz hocalar

PAYLAŞIM GRUBU
elinizden gelse herkesin kafasına gem vurmak istersiniz. Gözlerimizi kamaştıran medeniyet ışıklarını söndürmek, boğmak, hür düşünceleri yok etmek için vaktiyle papazlar da var gücüyle, sizin gibi çalışmışlardı. Yüz binlerce insanı öldürerek hür fikirleri boğmak istemişlerse de hürriyet galip gelmiş, bugünkü parlak sonuçlar elde edilmiştir. Fikir hürriyeti her hürriyetin üstündedir, fikir hürriyeti olmadan ilerleme ve medeniyet olamaz, siz istediğiniz kadar vaaz verin, "İslamiyet gelişmeye engel değildir" diye bağırın; din, fikir ve düşünce hürriyetine manidir, herkes düşündüğünü söyleyemez.

Şu konuştuklarımızı bir gazete veya dergide yayımlamaya kalkışsak, siz yobazlar, mutaassıp kafalılar o dergi ve gazetenin idarehane ve matbaasının altını üstüne getirir, yazanlar hakkında 'katli vaciptir' diyerek fetvâ bile çıkarırsınız.

Bizim, hürriyet, eşitlik, adalet gibi ilkelerimizden bambaşka bir şeydir bu hürriyet. Hiç şüphe edilmesin ki, bizim görmemiz nasip olmayacaktır ama, bir gün bizde de bu hürriyet olacaktır. Şu savaş bâdiresi bir hayırlı sonuca bağlanırsa, bugünkü hükümet erkânından ve onları takip edenlerden, pek fakir ve geri kalan millet, memleket birçok şey bekliyor.

Sırası gelmişken, insanları binlerce sene meşgul eden rüya hakkında da biraz konuşalım. Bugünkü bilimadamları rüyayı şöyle izah ediyorlar: 'Sehpayı hayat' denilen, insan vücudunun üç uzvu, kalp, ciğer beyin doğumdan ölüme kadar bir dakika durmadan, gece gündüz sürekli çalışırlar. Uykuda vücudun diğer uzuvları dinlendiği halde beyin bilinçaltı denilen faaliyetine devam eder. Kalbin, ciğerin hareketlerini durdurmak insanın elinde olmadığı gibi, beynin çalışmasını da insan iradesi durduramaz. Beynin uykudaki bu faaliyetine biz rüya diyoruz. Doğru yanlış, iyi kötü; birçok da saçma sapan hayal beyinde dolaşır, iyisine rahmani kötüsüne de şeytani demişler. Peygamber'in gördüğü bu rahmani rüyalardan biriydi.

Söz sözü açar derler; şu şeytan denilen mahlûka da akıl sır ermiyor. Allah gibi hemen her yerde hazır nazır, her insanın peşini bırakmıyor, bu kör şeytan ne biçim bir mahlûktur ki insanoğluna daima musallat oluyor, günah işlemesine sebep olu-

PAYLAŞIM GRUBU
yor. Gece rüyamıza girer 'şeytan azdırdı' deriz. Birisi bir suç, cinayet işler, şeytana uyarak yaptığına inanır, Allahım şeytana uydurma diye dua ederiz. Hacılar Mekke'de şeytan taşlarlar, bir işe başlarken besmele çekerek 'şeytanırracim' diyerek şeytanı taşlamakla işe koyuluruz. Cinler periler gene başka nesneler. Peygamber, bu göze görünmeyen 'insü cinnin' de peygamberi olduğunu söyler. Bu cin tayfasının da Müslüman olanı, olmayanı vardır. O zamanlar sebep ve niteliği bilinmeyen birçok hastalıkları Müslüman olmayan cin ve perilerin yaptığına inanılırdı.

Pastör ve Koh'tan sonra hastalıkların, bilhassa kuduz, kolera, veba gibi 5-10 gün içinde binlerce insanı yok eden, her tarafa korku salan hastalıkların cinleri keşfedilmiş, şifalı ilaçları bulunmuştur. Şimdi bu cinlere biz mikrop diyoruz. Eskiden olduğu gibi, artık insanlık bu ecinli tayfasından korkmuyor, türlü serumlarla yenmeyi başarıyor.

Hocam! Bilmem sen ne düşünüyorsun? Allah, şeytan deyince insanın aklına birçok soru geliyor. Allah insanların iyiliğini istiyor, şeytan kötülüğe çalışıyor. Kadiri mutlak olan Allah, şu şeytanı bir hamlede bertaraf etse de dünyadaki bütün kötülükler ortadan kalksa olmaz mı? Hain şeytan olmasa hapishaneler boşalır polise, jandarmaya lüzum kalmaz, ortalık gül gülistanlık olur, insanlık rahata kavuşurdu. Allahla, kendi yarattığı şeytan arasındaki şu rekabetin tuhaflığına bak!

Bir de eski muharebelerde ne kadar evliya, enbiya varsa mezarlarından kalkar yeşil cübbeleriyle Müslüman ordularının önüne düşer galibiyeti temin ederlermiş. Bizler böyle yardımlara nail olamıyoruz."

Bunun üzerine hoca, enbiya ve evliyadan yardım isteyen duasına başladı:

"Hey Allah'ım! Müslüman kullarına yardım inayetini esirgeme de, şu Ermenileri, şu muzır mahlukları kahhar isminle kahret!"

"Ermeniler'e karşı Alman mavzerleri elimizde, fırsat buldukça çiviliyoruz. Biz asıl, Allah'ın kahretmesi lazım gelen ve bizim silahsız olduğumuzdan başa çıkamadığımız bitler için

PAYLAŞIM GRUBU
dua edelim: Hey Allah'ım! Şu zayıf, cılız kullarına merhamet et! Kuru peksimet, yavan bulgur çorbasıyla kansız bir hale gelmişken pis haşere kanımızı emmekte, bizi perişan kılmaktadır. Sayısı belli olmayan meleklerine, kırklar, yediler, bilcümle evliya ve enbiyaya emir ver de, lüzumsuz yere yarattığın şu küçük, arsız mahlûkları imha etsinler, bizleri bunların tacizinden kurtarsınlar."

Hocanın keyfi yerinde, gülüyor ve insanların günah ve sevabını yazan sağ, sol omuzdaki meleklerden bahsediyor, günah yazan sol omuzdaki meleğin defterinin bir hayli kalınlık oluşturduğunu kendine has tavırlarla anlatıyor, gülmek ihtiyacını tatmin ediyordu.

"Biz gene Peygamber'e gelelim: Peygamber Medine'den topladığı kuvvetlerle, müşrikleri mağlup ederek Mekke'yi zaptettikten sonra, putları kırdığı halde Kâbe'ye dokunmadı. Kâbe, o yöre halkının asırlar boyunca kutsal bildiği bir bina. Kâbe binasıyle kara taş Haceri Esved hâlâ o kutsallığını korumaktadır. Kara taş Kâbe'den daha eski olsa gerek. Tarihin karanlıklarında ve binlerce sene önce gökten düştüğü için kutsal sayılmış, Arabistan'ın her tarafından ziyarete gelenlere binalar kurulmuş, bu yüzden bir kasaba meydana gelmiştir. Bu taş parçalarından dünyamıza binlercesi düşmektedir. Bugün bu taşlar doğal karşılanmaktadır. Gök boşluğunda dünyamız gibi hareket halinde bulunan, yüz binlerce yıldızdan kopan bazı parçalar, dünyamızın çekim gücüne kapılarak yeryüzüne düşen, irili ufaklı volkanik taşlar her zaman ve her yerde görülmektedir. Bu taşlara kutsallık yakıştırmak şimdi kimsenin hatırına gelmiyor. Peygamber öldükten sonra, İslamiyet birbirine zıt ve düşman birçok mezheplere, tarikatlara ayrıldı, hatta Peygamber'in torunları bile bu düşmanlık yüzünden şehit edildiler. Bununla beraber İslamiyet doğuda ve batıda süratle gelişti. Batıda, Fas ve Cezayir'de oturan Tevarik, Berberiler'in İslamiyet'i kabulünden sonra Afrika'nın kuzeyini, İspanya'yı, Fransa'nın yarısını İslam orduları işgal etti. İslamiyet doğuda en büyük yardımcı olarak Türkleri buldu. Bünyelerine uygun gelen bu dini kabul ettikten sonra Türkler, İslamiyet'in savun-

PAYLAŞIM GRUBU
ma ve yayılmasını bütün ağırlığıyla ellerine aldılar, Müslümanlığı, Avrupa'nın ortalarına kadar götürdüler. Asırlar boyunca bu din uğruna milyonlarca kurban verdiler ve hâlâ da vermekte devam ediyorlar.

Türkler Akdeniz'e ve Karadeniz'e, Avrupa'nın yarısına, bütün Afrika'nın kuzeyine, Arabistan'a, Kafkaslar'a hâkim bir durumdayken acaba niçin bu hale düştüler, diye hiç sormuyorsun?

Bak hocam; meselenin can alıcı noktasına geldik. 300 seneden beri dünya sürekli değişiyor; Amerika adında yeni bir kıta keşfedildi, zamanın daracık dünyası genişledi, matbaa icat edildi, yeni yeni kitaplar, gazeteler basılmaya başlandı, buna paralel olarak okuyanlar çoğaldı. Halk tabakaları uyanıyor, her tarafta fabrikalar kuruluyor, ticaret ve sanat hızla gelişiyor. Avrupa milletleri dev adımlarla ilerliyor. Oysa biz, bu gidişten habersiz kendi kabuğumuza çekilmiş, dünyada olup bitenlere kulaklarımızı tıkamış, bu gelişmelere sırtımızı çevirmiş, geniş sedirlere yan gelmiş çubuklarımızı içerek yaşayıp gidiyoruz.

Bizde de bazı vatanseverler, dünyanın bu gidişinden haberdar olarak, memlekete birkaç yenilik sokmaya çalışıyorlarsa da, siz hocalar karşılarına dikiliyor, bu yenilikleri gâvurluk sayıyorsunuz. 'Men teşbbehe kavmün fehüve minhüm' gibi hadisi şerifler ileri sürerek bu işlere var gücünüzle engel oluyorsunuz. 'Kâfire benzeyen kâfir olur' diyerek ne okul açtırıyor ve ne de medreselere yeni bilimleri sokuyorsunuz. Şeyhülislamdan fetva çıkmadıkça memlekete bir ders kitabı bile giremiyor. Memlekete yenilik sokmaya çalışan padişahları, sadrazamları öldürüyor, hükümetler deviriyorsunuz. Balkan Savaşı'nda, İttihatçıları ve okullu subayları kâfir saydığınız için:

'Bu harpte ölenler şehit olmaz' diye askerlere, alaylı subaylara karşı vaaz verdiniz. Balkanların şımarık milletlerinin, muharebesiz, kolayca galibiyet kazanmalarına yardım ettiniz. O güzelim Rumeli illerinin elden çıkmasına sebep oldunuz. Bilgisizliğiniz, inadınız yüzünden bu memlekete yaptığınız kötülükler, hiyanetler saymakla tükenmez, ciltler dolusu kitap olur.

PAYLAŞIM GRUBU
Peygamberler'in vârislerinin (Veresetül enbiyanın) bu vatana yaptığı kötülüğü hiçbir düşman ordusu yapmamıştır.

Özellikle son 33 sene içinde, kendinize benzeyen, Yıldız Sarayı'nda güzel kızlarla vakit geçiren örümcek kafalı Peygamber vekiline, Allah'ın gölgesine arkanızı dayamış, bir sürü imtiyazlarla askere alınmadan, vergi vermeden rahat rahat yaşamaya devam ediyor, millete bol bol din, iman afyonu, cennet cehennem esrarı yutturuyor, halkın uyanmasına meydan vermiyorsunuz. 'Bir Hamidi evvel gelip s. tı bu mülkün içine / sen Hamidi sani geldin tüy de diktin üstüne' dedikleri Hünkâr da sizden güç alıyordu.

Bizim birer vilayetimizken ayrıldıktan sonra Avrupa'nın yeniliklerini kabul ederek ilerleyen Romanya Avrupa'nın buğday ambarı, sütçü, oduncu Bulgarlar, Balkanların Almanya'sı haline geldiğini görmüyor, uyuklamakta devam ediyorsunuz. Yüzde sekseni köylü ve ziraatçı olan bu memleketin büyük şehirlerinin halkı Romanya unlarıyla yaşıyor. Peygamber'in halifesi ve sarayındaki maiyeti de utanmadan, sıkılmadan yabancı ekmeğiyle besleniyor.

Fatih'lerin, Yavuz'ların, Kanuni'lerin muharebe meydanlarında, bu memleketin büyümesine çalıştıklarını tarih kitapları yazıyor. Saraylarda zevk, sefahat kuyusunda boğulan, onların bozulmuş torunlarından, bir sürü şehzadeden birisinin olsun atalarını taklit ederek İtalya, Balkan ve bu savaşlarda cepheye gittiğini, yaralandığını, şehit düştüğünü işitin mi? Allah'ın gölgesi, sarayında kesesini doldurmaya çalışan bir sürü jurnalcı dalkavukla, Arap İzzet, Ebülhüda gibi remilciler, üfürükçülerle vakit geçirip dururken; Avrupa'nın iki kudretli İmparatoru Reval şehrinde buluşuyor, geniş Osmanlı topraklarının taksimini görüşüyorlar. 'Hasta adam' diye anılan, ne vakit olsa ölüme mahkûm saydıkları memleketimizi aralarında paylaşırken uyuşamıyorlar, İstanbul ve Boğazlar'ı Ruslar istiyor, diğer Batı devletleri buna yanaşmıyorlar.

Avrupa basınını izleyerek bu yürek parçalayıcı haberleri öğrenen bir avuç vatan evladı meşrutiyeti ilan ettiriyorlar. Bu komite memlekete yenilik getirecek, 'hasta adam' dirilecek,

PAYLAŞIM GRUBU
mirastan mahrum kalacağız endişesiyle, Avrupalılar İtalyan-Balkan savaşını çıkarıyorlar, nihayet bu savaşa girmeye bizi mecbur ediyorlar, bizi yıpratmaya, ezmeye çalışıyorlar.

Demiryolundan vazgeçtik, şu uzun 33 yıl içinde Erzurum'a kadar hiç olmazsa adi bir şose yapılmış olsaydı, şimdi bu derece aç ve perişan olmazdık. Bunların bütün sorumlusu cehalet, taassup, körü körüne dine bağlılıktan başka bir şey değildir.

İstilacı ve insafsız olan Batı medeniyetinin iyiliği, kötülüğü ile bu memlekete girmesinden başka kurtuluş yolu yoktur. Fakat bunu anlayanlar çok azdır, hele siz hocalar bu gerçeği anlamaktan çok uzaksınız. Avrupa'nın bilim ve fennine ihtiyacımız çoksa da, kötülüklerinden pek korkumuz yoktur. Halkın birbirine karşı olan davranışlarında görülen alavere ve dalavereler, hacılar, hocalar hakkında söylenen 'âleme verir talkını, kendi yutar salkımı' gibi atasözleri arasına girmiş kötülükler, yol kesen eşkiyalar, kıskançlık veya bir hiç yüzünden işlenen cinayetler Batı memleketlerinde çok azdır. Özellikle kuzey memleketlerinde mahkemelerde iş, hapishanelerde insan kalmamıştır.

Avrupalı milletler, kendi medeniyetlerini kabul etmemekte inat ve ısrar eden milletleri ya tamamıyla yok ediyor veya yeryüzündeki varlıklarının kölelikten, onların menfaatine çalışacak hizmetçiler olmaktan başka bir işe yaramadığına inanıyorlar.

Peygamber'in vârisi olduklarını söyleyen, soylu ilmiye mensubu efendiler bu gerçekleri anladıkları gün vatan kurtulmuş sayılır. Sayılır ama bunu sizlere anlatmanın ne kadar güç bir iş olduğunun takdirini sana bırakıyorum."

Hocam bir hayli tereddütlü anlar geçirdikten sonra, yontulmuş, cilâlanmış meşe odunluğundan sıyrılmış, anlayışlı bir hale gelmişti. Merakını yenemediği noktalar hakkında sorular soruyor, kafasına iyice yerleştirmeye çalışıyordu.

Teşekküre değer olan tarafı, bazı defalar maruz kaldığım gibi "Git kâfir zındık herif, kendin dinden imandan çıkmışsın, bizi de kendine benzetmeye çalışıyorsun" diye kesip atmıyor, aklına takılan yerleri anlamak istiyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinin 900 seneyi doldurmadığı, cümlesine aklı takılmış, önceleri nerelerdeydik, buralara nasıl geldik gibi soruları birbirini takip ediyordu. Bu dağ başında, takıldığımız konular için başvuracağımız bir eser bulmak imkânsızlığı içinde hafızamda kalanlarla, dilimin döndüğü kadar hocama izahat vermeye çalışıyorum. Anavatan Türkistan'dan, Selçuklardan, Alpaslan'dan, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden, Bizans İmparatoru'nun esir alınmasından, zamanımıza kadar yaşanan olaylardan kısa kısa bahsediyorum. Hocam son derece memnun ve müteşekkir kalıyor.

"Okumak istersen Hazreti Kuran yeter, düşünmek istersen Hazreti Allah yeter, ibadet istersen beş vakit namaz yeter" sözlerini tekrar etmiyor, artık Allah kelimesini işitir işitmez "celle celâlüh" demiyordu. Fırsat buldukça eline ne geçerse okuyacaktı; okuma, öğrenme hevesi uyandı. Hatta okul kitaplarını bile, kâfir olacağından korkmadan okuyacak; senelerce dirsek çürüttüğü Arapça kitaplardan hakikaten bir şey anlamadığını samimi olarak itiraf edecekti...

Bu karanlık kafaya küçük bir ışık verebildiğim için duyduğum haz ve memnuniyet sonsuzdu.

Bir gün de arkadaşın birini inandırmak için "vallahi billahi" diye yemin ederken bizim hocanın alaylı alaylı güldüğünü gördüm, hemen taşı gediğine koydu: "Yahu! Hem Allah'a inanmıyorsun, hem de Allah üzerine yemin ediyorsun, bu lahana turşusu ile perhizi anlayamıyorum."

"Hocam, bir alışkanlık işidir. Allah kelimesi o kadar içimize işlemiştir ki ondan kolay kolay yakamızı kurtaramayız. İliklerimize kadar işlemiş olan bu kelime, her sözün başında dilimize ilk gelen kelimedir. 'Allah kısmet ederse, Allah yazdıysa, Allah'a ısmarladık, inşallah, maşallah' gibi dilimizde ne kadar cümle varsa 'Allah'sız olamıyor. Hatta şarkılarımız, türkülerimize bile girmiştir. Yemekten önce su içerken, yatarken, kalkarken muhakkak 'besmele' çekerim, yemekten sonra 'elhamdülillah yarabbi şükür' demeyi hiç unutmam. Bu alışkanlık ilk söz söylemeye başladığımızdan itibaren aldığımız ana

PAYLAŞIM GRUBU
terbiyesinin etkisinden başka bir şey değildir, ömrümüzün sonuna kadar da böyle gidecektir.

Alimin, cahilin, köylünün, şehirlinin dilinde bu kelime terk edilmez bir hal almıştır. Bir de, köy ve kasabalarda okunan Mevlit'in etkisi çok olsa gerektir. Güzel sesli olmazsa hafızların Kur'an okumasından halk bir şey anlamaz. Fakat, altı yüz sene evvel, güzel bir Türkçeyle yazılmış olan Mevlit'in, Türklerin yaşadığı bütün memleketlerde, Müslümanlığın yayılmasına büyük hizmeti olmuştur. Bursalı Süleyman Dede aşırılığa çok kaçtığı için, Mevlit, kesik baş, deve, güvercin masalları derecesine inmişse de, akla hayale sığmayan bu hikâyeler okunduğu zaman birçok insan kendini tutamaz, gözlerinden yaşlar boşanır.

Bakınız ne diyor: 'Allah adını zikredelim evvelâ, vacib oldur cümle işte her kula, Allah adın her kim ol evvel ana, her işi ahsan eder Allah ona, Allah adı olsa her işin önü, Hergiz ebter olmaya onun sonu. Allah adın her nefeste di müdâm, Allah adıyla olur her iş tamam, bir kez Allah dese şevk ile lisan, dökülür cümle günahı mislû hazan, ismi pakin pak olur zikreyleyen, her murada erişir Allah diyen. Aşk ile gel şimdi Allah diyelim, Derd ile gözyaş ile ah edelim.'

Görüyorsunuz ki bütün zerrelerimize kadar işlemiş olan Allah kelimesi dilimizin suyu ve havası haline gelmiştir."

Bu uzun dinlenme döneminde bu gibi konuşmalara devam edip dururken, bir gece düşman hatlarında bir olağanüstülük dikkatimizi çekti. Ateşler yanıyor, çalgılar çalınıyor, horalar, şarkılar ortalığı inletiyordu. Bizdeki merak ve heyecan son haddini bulmuştu. Bu şenliğin sebebini, muharebelerini üzüntü ile takip ettiğimiz Çanakkale'nin düşmesi şerefine yapıldığını sandık, sabahı güç bulduk. Sabahleyin iş anlaşıldı, sandığımız gibi değilmiş.

Başkumandan Grandük Nikola cepheye gelmiş de bu gösteriler onun şerefine yapılıyormuş. Böyle önemli bir şahsiyetin cepheye gelmesi hayra alâmet sayılmazdı. Yakında büyük bir düşman taarruzuna uğrayacağımız anlaşılıyordu.

Bu sırada alay karargahı olan Sinanis köyünde subaylar

PAYLAŞIM GRUBU
arasında bir atış yarışması düzenlendi. Arkadaşlar gibi günlerce çalışıp hazırlanamadığımdan üçüncülük kazandım.

Kolordu subayları arasındaki Haneke köyünde yapılan yarışmada ben alaydaki derecemi alamadım. Kolordu kumandanı paşa hazretleri armağanları kendi eliyle dağıttı. Çok sempatik, güler yüzlü olan paşayı ilk olarak görüyordum. Takım subayları için bu kadarcık bir yakınlık bile büyük bir şerefti. Birinciye murassa* bir kılıç verildi. Her subay derecesine göre armağanını aldı. Bana da "88. Alay Atış Ödülü" yazılı Van işi nakışlı gümüş bir sigara tabakası verildi.

2. Tabur cephesinde yine düşman neferiyle konuşma devam ediyordu. Geceleri de nöbetçi ateşinden başka bir olay olmuyordu. Bölüğün cephesindeyse tam bir sessizlik vardı. Yalnız ara sıra karşıdan karşıya cereyan eden ağız kavgaları ve küfürlerden sonra silaha sarılınır, biraz patırtı yapılırdı. Rusların en yaygın sövgüleri olan "Yefe"yı hemen her neferimiz öğrenmişti.

Önümüzdeki kış için hazırlıklar yapılıyor, bir yandan köylülerin bırakıp gittikleri olgunlaşmış ekini harman ediyor, bir yandan da Tutmaç ormanlarından ağaç getirerek zeminlikler yapıyorduk. Soğuklar, yağmurlar başlamış, gün geçtikçe de şiddetini artırıyordu. Bu kışı dağ başlarında geçireceğimiz anlaşılıyordu. Bu dağ hayatı bende kötü etki bırakıyor, çok zorluklarla elde ettiğim medeni terbiyeden aşağı doğru süratle yuvarlanıyordum. Senelerce okullarda ve özel çalışmalarımla elde ettiğim bilgileri ve çok emek sarfederek öğrendiğim yabancı dilleri hemen hemen kaybetmek üzereydim.

Doğanın kanunlarına uyarak, yukarı çıkmak için ne kadar büyük kuvvet sarfetmişsem, aşağıya doğru bir enerji sarfetmeden kolaylıkla iniyordum. Akşam sabah temas etmek mecburiyetinde olduğum, Anadolu'nun saf ve cahil çocuklarıyla anlayacakları dille konuşmak zorundaydım. Ağır sözlerle sövüp saymak âdet haline gelmişti. İlk zamanlarda eski subayların yadırgadığım hareketlerini kolaylıkla taklit ediyordum. İnsaf-

* Değerli taşlarla süslenmiş.

PAYLAŞIM GRUBU
sızca dayak atmasını da öğrenmiştim. Talim ve terbiyeden yoksun cahil köylü çocuklarının kontrolü başka şekilde sağlanamıyordu. Nöbet yerinde uyumanın dünya ve ahirette kötülük getireceği hakkında uzun boylu söz söylemektense, gece nöbet hattını dolaşırken uyuduğu görülen nefere, sabahleyin bölükte 20 sopa vurursam daha çok faydası oluyordu.

Dikkati çeken bir taraf da, ileri hatlarda bulunan askerlerin tümüyle köylülerden ibaret olmasıydı. Okuryazar bir nefer bulup 'bölük emini' yapmak, yani bölüğün kayıt defterini tutturmak çok güçtü. Açıkgöz şehirli askerler geride kalmanın kolayını buluyordu. Bunun için, bölüğün demirbaş defterini tutmak, iaşe hesaplarını düzenlemek önemli bir iş oluyordu. Bir hayli yalvarmalardan sonra tabur ve alay kâtiplerinin –başka kimsede kâğıt bulunmazdı– gönderdikleri sekiz on tabaka kâğıt, defter halinde dikilir, sütunlara ayrılır, künyeler, mevcut askeri eşyalar yazılır ve bir panik sırasında bunların hepsi kaybolur, mevcuda göre bu işlem yeniden başlardı. Bu işlere bakmak için okuryazar bir nefer, bölükler arasında tartışmalara, dargınlıklara bile sebep olurdu. Yahut yazısı okunabilen bir neferi arkadaşlar birbirine, bir iyilik ve ikram olmak üzere gönderirlerdi. Bundan şu sonuç çıkıyordu ki, memlekette okuryazarlık oranı tasavvur edilemeyecek kadar düşüktü. İngiltere'de yüzde yarım, Fransa'da yüzde bir... Bizde bir istatistik yapılsa, bu milletlerin tümüyle aksi bir neticeye varılacağından şüphe yoktu.

Şu dağ başlarında bile bu gibi millet ve memleket meselelerini tartışır, hal çarelerini düşündüğümüz olurdu. İstanbul'da okuldayken bir gözlemimi, bir hatıramı naklederek bu koyu cehaletle mücadelenin başka yolu bulunmadığına işaret etmek istiyorum:

Balkan Savaşı'ndan önce, Rumeli vilayetleri elimizdeyken, Kumkapı'da bir pansiyonda bulunuyorduk. Komşu odalardan birinde, iki Bulgar öğretmen tatillerini geçirmek için İstanbul'a gelmişlerdi. Osmanlı uyruğunda olan bu gençler, ortaöğrenimlerini Sofya'da, yükseköğrenimlerini de Lozan'da tamamlamışlar. Selanik vilayetinde, Cüma-yı Bâlâ kazasının bir

PAYLAŞIM GRUBU
Bulgar köyünde, öğretmenlik, papazlık yaparak, büyük bir özveriyle Osmanlı Bulgarlarının uyanmalarına, benliklerine sahip olmalarına çalışıyor, kendilerini bu kutsal amaca adamış bulunuyorlardı.

Bizde de yüzlerce değil, binlerce yükseköğrenim görmüş gençler başlarında sarık, sırtlarında cübbe köylere dağılır, örümcek kafalı yobazların yerini alır, köylü gibi yaşamak fedakârlığına katlanırsa ufukta kurtuluş ümidi belirir, medeniyet kervanına katılabiliriz. Yoksa büyük şehirlerde oturup da vatan millet sevgisi şarkıları söylemenin, bir heves ve fanteziden ileri gitmeyeceğini kabul etmek gerekir.

Mektepten çıktıktan sonra hoca kıyafetine girerek, Rumeli'nde bir köyde bu fikri fiilen uygulayan, Feylesof Kemal adındaki bir arkadaşımız olmuştu; bu da uzun süre bu hayata katlanamayarak yine bir kaymakamlık alıp Anadolu'ya gitmişti.

Kasım sonuna kadar sessizlik devam etti. Dağlar misafirlerini artık iyice rahatsız etmeye başladı. Yağmur, dolu, kar fırtınaları sıklaştı. Bölüğün cephesi geniş olduğundan fazla nöbetçi çıkarmak gerekiyor, bu da askerlerin yorgunluğuna sebep oluyordu.

Alayda bulunan yedek subay adayları adına müfreze kumandanına başvurup, öteki tümenlerde bulunan adayların asteğmenliğe terfi ettirildikleri halde bizim mağdur kaldığımızı, iaşe konusunda çekilen zorlukları anlattım. Kumandan müracaatımı iyi karşıladı, derhal doğruca kolorduya yazdı. Çok geçmeden subaylığa terfi ettiğimiz bildirildi. İlk defa devlet parasına kavuştuk. Kolordudan atılan önceki alay kumandanı, adaylara kötülük yapmak için öteki alaylar gibi atanma yazımızı vaktinde yazmamış, parasız ve perişan kalmamıza sebep olmuştu. Subay olarak takım, bölük teslim edilen bir adayın iaşesinin taburdan aldığı bir nefer tayınından ibaret olduğu düşünülmüyordu. Büyüklerimizin yanında kıymetimizin az olduğunu bildiğimiz halde, en zor şartlar altında yine vazifemizi başarmaya çalışıyorduk; bezginlik aklımıza bile gelmiyordu.

27 KASIM 1915

Karlı, fırtınalı bir havada, alayın Ahpusur köyüne ihtiyata gideceği emri geldi. Sevincimize sınır yoktu. Ne saadet! Başka adamlar, çocuklar, kadınlar görecektik. Akşam yatıp sabah kalkacağız, rahat yemek yiyeceğiz; cidden büyük bahtiyarlıktı. Erzurum'dan geldiğimizden beri, şu beş aylık dağ hayatından sonra Ahpusur'a gitmek, şimdi bana Londra'ya gitmek kadar zevk veriyordu. Bir gece kalacağımız Tutmaç köyüne konakçı olarak gönderildim. Şiddetli bir tipi altında köye giderek, akşam gelecek tabur için evler hazırladım. Ertesi günü Ahpusur'a gidildi. Bu köyde bulunduğumuz günlerde taburun iaşe subaylığını bana verdiler. Yeniden defterler düzenleyerek, kayıtları düzene koymaya çalıştım. Boş zamanları da askerlere vatan şarkıları öğreterek, nişancılık eğitimi yaptırarak faydalı geçirmeye çalıştım, böylece bir aylık süre çabucak geçti.

27 ARALIK 1915

Alayımız, 90. Alay'dan, Gülübağdat mevzilerini teslim almak üzere hareket etti. Adıyla bir ilgisi bulunmayan bu mevziler, Akdağ karşısında, yaz kış soğuk ve fırtınası eksik olmayan, 3.030 metre rakımlı yüksek kayalık bir sıradağdı. İaşeyi düzenli sağlayabilmek için bu kol merkez kabul edildi, benim de burada kalmam emredildi. Aradan üç gün geçti. Düşmanın genel taarruzu her tarafta başladı.

Bu taarruzun olacağı Başkumandan Grandük'ün cepheyi dolaşmasıyla anlaşılmıştı. Rus Çarlığı'nın en güçlü şahsiyetinin ileri hatlara kadar gelmesi hayırlı bir işaret değildi.

İngilizlerin, Fransızların Çanakkale'den bozguna uğratılıp denize döküldükleri haberi geldi. Her tarafta şenlikler yapıldı, yüksek tepelerde ateşler yakarak sevincimizi gösterdik. Daha önce düşmanın yaptığı gösterişe aynen karşılık verildi. Sevgili İstanbul'un kurtulması hepimizi sevince boğdu. Çanakkale muharebeleri sırasında, kendi derdimizden daha çok onları düşünürdük.

Önce süvari, sonra piyade hücumlarıyla Sivri Vadisi'ne sokulmak isteyen düşmanın taarruzları defedildi, ertesi gün de 11. Kolordu'nun cephesinin yarıldığı haberi geldi. Bizim de çekilmemiz kesin gibiydi. Alayın ağırlıklarını geriye taşımak için gerekli araçların sağlanması ve hazırlanması hakkında alay kumandanından emir aldım. Taburdan bir manga asker verildi. Tayin olunan mıntıkaya gece yarısı hareket ederek, ön-

PAYLAŞIM GRUBU
ce Ekrek köyünden yirmi kağnı arabası alarak alaya gönderdim. Bu köyün iriyarı, ak sakallı yaşlı muhtarına attığım dayak yüzünden çok üzüntü duydum. Bu köyden sonra Kiska kapısı ve Kiska köylerine giderek hayvan namına ne bulursam alıyordum. Bu suretle birçok köylüyü ağlattım. Şefkat, merhamet, insanlık duygusu tümden susmuştu. Birkaç köy yok edilse bile ağırlıklar geriye taşınacaktı. Ordunun faydası için yapılan her hareket mübah sayılır, hiçbir engel tanınmazdı; vazifenin emrettiğini yapıyordum, ama bizim bu yaptığımız düpedüz bir çapulculuk ve soygundu, köylüyü soymaya, erzak ve hayvanını almaya ne hakkımız vardı? Ulaşım araçlarının, yiyeceğin, giyeceğin yoksa ne diye savaşıyorsun? İşin asıl korkunç, insanı üzen tarafı, bu halka göç etmeleri için emir verilmişti. Her şeyleri alınmış olan bu insanlar nasıl kaçacaklardı? Birkaç gün sonra ırz ve canları Kazak süvarilerinin ayakları altında kalacaktı. Bizden önce de birkaç kere soyulmuştu. Alaylar sıkıştıkça, bir subay silahlı askerlerle köylere sokulmuş; ne buldularsa toplayıp götürmüşlerdi. Bir de bu halkın, askeri sevmediğinden şikâyet ediyorduk. Yaptığımız bu zûlme karşı, bu halkın askere karşı nasıl sevgisi olabilirdi? Böyle bir zulüm Batıda, uyanık milletlere karşı yapılsa, derhal isyan ve ihtilâl bayrağının kalkmasına sebep olurdu.

Bu düşüncelerle, gasp ettiğimiz hayvanları önümüze katmış dönüyorduk. Kiska deresini geçerken ayağım kaydı, dereye yuvarlandım. Yetişen askerlerin yardımıyla kurtuldum ama her tarafım su içinde kalmıştı. Ağlattığım dul kadınların, yetimlerin ahı tuttuğunu, manevi cezanın çok çabuk yetiştiğini düşünmekten kendimi alamadım.

Bu yöre halkının Türk ırkının en güzel, sağlıklı ve sağlam bünyeli insanları oldukları ilk bakışta belli oluyordu. Söylendiğine göre zenginleri çokmuş. Kiska beyleri bu yörede ünlüymüş... Bir nahiye merkezi olan bu köy birçok kazadan büyüktü. Anayollardan uzak, sarp dağlar arasında sıkışmış olduğundan nüfus yoğunluğu oluşmuş, diğer köylere göre daha bakımlı ve varlıklı olduğu anlaşılıyordu. Öteki köylerde olduğu gibi burada da ilkokul yoktu. Uzun kalıplı fesini arkaya atmış,

daima ağzı açık duran nahiye müdürünün bile doğru dürüst okuyup yazma bildiği şüpheliydi. Getirdiğim hayvanlardan bir kısmı, sahipleri birlikte geldiği için geri verildi. 10 çift öküz, 7 eşek sahipleri olmadığından alayda kaldı, uzun süre ulaşım görevi yaptı.

Hiçbir şey bırakmamak üzere ağırlıkları Sağırkaya köyüne taşıttım. Buradan daha gerilere taşımak imkânı olmadığından cephane ve erzakla dolu bir ambarı yakmaya mecbur oldum. Düşman şiddetle takip ediyor, köylülerle birlikte çekilirken, halktan sopa zoruyla toplanmış olan erzağı yakıp yok etmekten başka bir çare kalmıyordu.

30 ARALIK 1915

Şipek dağlarındaki geri çekiliş, en katı yürekleri bile sızlatacak bir durumdaydı. Yaralı, hasta askerler, yaşlı köylü kadınlar, erkekler, anasını babasını kaybetmiş her yaşta çocuklar, bazısı donmuş, azabın sonunu bulmuş, bazıları ağlayarak eceli çağırıyor, zalim doğa hiç merhamet göstermiyor, şiddetli soğuk az geliyormuş gibi karla karışık fırtına darbeler indiriyordu. Bedbaht Türk köylülerini sanki yok etmeye karar vermiş, soyunu kurutmaya kastetmiş bir doğaydı bu.

Ordu Erzurum müstahkem mevkiine çekilmişti. 30. Tümen Gâvur Dağları'nda bulunuyordu. Alayımız tümenin solunda, taburumuz da Karagöbek tabyasının solundaki boyun noktasından Mecnunlar Tepesi'ne kadar olan mevzileri tutmuştu. Tümen karargahıysa Güngörmez köyündeydi. Bir gün sonra tümen bir alayla birlikte, Ovacık müfrezesi adıyla terk olunan 89. Alay'ın imdadına yetişmek üzere hareket ettiğinden, alayımızı 32. Tümen emrine verdiler. Alayda geçimsizliğiyle şöhret kazanmış olan tabur kumandan vekiliyle gürültü çıkardık. Bunun üzerine eski arkadaşım Eşref Efendi'nin bölüğüne gönderildim. Karagöbek ile Gâvurgüneyi Dağı arasındaki mevzilerde bir zeminlikle, üçer beşer metre uzunluğunda iki diz siperinden başka, hayalimizde büyüttüğümüz tahkimat adına bir şey yoktu. Sözde müstahkem mevkiye çekilmiştik. Belki bunları da bizden önce burada bulunan 98. Alay'ın, 3. Taburu yapmıştı.

PAYLAŞIM GRUBU
Burada bulunduğumuz zaman zarfında hemen her gün sabah akşam düşman topçusu Karagöbek tabyalarını, ara sıra da bizim siperlerimizi ateş altına alıyordu. Pek yakında düşmanın harekete geçeceği anlaşılıyordu.

Bir kısmı kardan olmak üzere geceleri de çalışarak epeyce siper yaptık. Askerlerin hiçbir şeyi noksan değildi. Menzil ambarlarını boşalttıkları için bu zamana kadar görmediğimiz şeker, sigara, tütün, fındık, pastırma, ambarda ne varsa kıtalara dağıtılıyordu. Bölüğümüz tabur ihtiyatına geldiği gece, her tarafta şiddetli ateş başladı, topçu ateşi zaten hiç eksik değildi. Sabahleyin bir müddet gözetleme subaylığı yaptım. Sonra bölüğümden üç manga askerle sağdaki boyun noktasına gitmem emredildi. Tabur cephesinde düşman ateşi epeyce şiddetlenmişti. Ölürsem aç ölmeyeyim diye, dün akşamdan kalan kuru fasulyeyi bir makine gibi çabucak mideme indirdim. Şimdiye kadar böyle kederli olmamış, içimde eziklikler meydana gelmemişti. Bir önseziyle bu defa şehit olacağıma inanıyordum. Askerler arasında, nedense aç olarak ölmeyi pek uğur saymazlar. Onun için savaş başlamadan önce herkes karnını doyurmayı unutmaz.

Boyun noktasının karşısındaki tepenin arkasında yüzlerce düşman askeri karınca gibi kaynaşıyordu. Bizim topçu da bunlar üzerine durmadan ateş ediyordu ama tutturamıyordu. Bu 400'den fazla tahmin edilen düşman kuvvetine 11. Bölükle, benim kumanda ettiğim üç manga asker karşı koyacaktı. Mangaları alıp giderken, düşman 11. Bölük üzerine yürümeye başladı.

Kar siperlerini işgal ettiğimizi gören düşman topçusu ateşini bize yönelterek, her tarafı hallaç pamuğuna çevirdi. Piyade mermisi gibi tane yağdırıyordu. Bu topçu ateşinin korumasında piyadeler ilerlemeye başladılar. Kasalı tüfeğim elimde, bağıra çağıra askerleri yüreklendirmeye çalışırken, adım adım ilerleyen düşman avcılarına ateş ediyordum. Mesafe sabit nişangâh dahilinde, mevzilerimiz de hâkim durumdaydı. Düşmanın geldiği yerlerde bir metreye yakın kar vardı. Düşman ateş etmeden, iki tarafa sallana sallana, tüfeklerini baston gibi kulla-

PAYLAŞIM GRUBU
narak ilerlemeye çalışıyordu. Ya kara batmalarından ya da sarhoş olduklarından bir türlü ilerleyemiyorlardı. Tepenin arkasından birbirini izleyerek açılan düşman bölüklerine karşı, bizim on sekiz tüfeğin ateşi öldürücü oluyordu. Kar üzerinde mükemmel hedefler teşkil eden düşman avcılarına kurşun isabet ettikçe bize büyük şevk veriyordu. İnsanların, birbirini çiğ çiğ yedikleri vahşet devrinden kalan yamyam damarları kabarıyordu...

Önceden atış yarışmasını kazandığım karıncalı, eski kasalı, huyunu* bildiğim tüfeği yanımdan ayırmamıştım. Şimdi yine aynı tüfekle attığım kurşunlarla düşman neferlerinin kar üzerine serilip kaldığını gördükçe, tarifi mümkün olmayan ve başka hiçbir şeyde duyulmayan bir zevkle, sevinçle adeta sarhoş oluyordum.

Fakat düşman topçu ateşinin şiddeti eksilmemişti. Bulunduğumuz karlı mıntıka tamamen siyaha boyanmıştı. Bir kısım kar siperlerimiz dağıldığı ve açıkta kaldığımız halde Allah bizi koruyordu. Muharebenin bu buhranlı zamanında 11. Bölük dağıldı. Bozulan bölükten bir kısmı bizim tarafa, ötekiler de tabur karargahına doğru kaçtılar, bizim tarafa gelenleri zorlukla sipere sokup ateşe başlattım, ikisinin kaçtığını görerek üstlerine ateş ettim, geri dönerek sipere girmek zorunda kaldılar. Düşmanın çokluğundan ziyade topçu ateşi askerin maneviyatını sarsıyordu. Mangaları siperde çok zor tutuyor, "Kim geri giderse vururum" diye yemin üstüne yemin ediyordum. Karşımızdaki düşman ateşimizin tesirinden ve karın çokluğundan ilerleyemiyordu. Fakat solumuzdaki bölüğün ateşinin kesilmesiyle durumumuz son derece kötüleşti.

Tabur karargahında kimse kalmadığını, tabur kumandanının kaçtığını askerlerden söyleyen olduysa da, gözü geride

* Silahın huyu da ne oluyormuş diye okurlarım düşünebilirler, her tüfeğin bir atış kabiliyeti vardır. İyice nişan alındığı halde, mermiler hedefin sağına, soluna, yukarı aşağı isabet ederler, bu husus silah, fabrikasından çıktıktan sonra muayene edilerek, arpacığın üstüne bir işaret konmuş ise de, yine bir kaç defa atış yapılarak tecrübeden geçirmek lazım geldiğini öğrenmiş ve çok defa tatbik etmiştim.

olan bu neferlerin sözlerine güvenmedim. Tabur kumandanı çekilecek olsa herhalde bize de haber verirdi. Bu konuşmadan henüz on dakika geçmemişti ki tabur karargahı olan sırtın gerisinden şapkalı başlar görülmeye başladı. Vücudumu soğuk bir ter kapladı. Soldan sarılmıştım. Solumda bir buçuk bölük vardı. Nasıl oldu da bu kadar askerin çekildiğini göremedim? Emir alma zamanı geçmişti. Hem kimden emir alacaktım? Neferlerin söyledikleri doğruymuş. Askerlere birer ikişer geri sıçramalarını söyledim. Panikten çok korkuyordum. Çekildiğimiz biricik yol makineli tüfeğin bulunduğu sol gerimizdeki büyük tepeydi. Hangi alayın makineli takımıysa bizi on dakika kadar korudu, sonra o da ateş keserek gözden kayboldu. Tabur karargahına çıkan düşman ya bizi öldürmek istemiyor, yahut nereye kurşun attıklarını bilmeyen pek aptal şeylerdi. Bu nitelikte olan neferler bizde de eksik değildi. Başını siperin içine sokar, yalnız kuru gürültü yaparak cephane sarfetmekten başka bir işe yaramazdı. Yumurta gibi çıplak ve düz olan bu tepeye çıkıncaya kadar Rusların bulunduğu yerde silahına hâkim üç avcı olsaydı, 32 kişiden ibaret olan takımı birer birer çivilerdi.

Solumdaki bir buçuk bölük çekilme imkânı bulamadan esir olmuş. Bölük Kumandanı Eşref Efendi de bunlar arasındaymış. Gözetleme subayı olarak bulunuyordu. Ondan önce gözetlemede ben görevliydim. Alayda herkese kendisini sevdirmiş, saygı uyandırmış olan candan bir arkadaşın hattan uzaklaşması herkesten çok beni üzmüştü. Tabur Kumandanı bize haber vermeden çekilmiş, unutmuş ya da sorumluluk korkusundan haber vermemiş, çünkü kendisi de çekilme emri almamış.

Karagöbek tabyalarının sağındaki Kargapazar sıra hattı dün akşam düşmüş, Karagöbek tabyaları da bugün ikindi vakti düşman eline geçmişti. Tabur merkezinde düşmanı gördükten sonra, çekildiğimiz yer, 94. Alay'ın gerisiydi.

Gireköse köyüne geldiğimiz zaman tabyalardan indirilen yaralıları taşıyorlardı. Köyü henüz geçmiştik ki, Karagöbek tabyasının yukarısından makineli tüfek ateşine tutulduk, gitti-

PAYLAŞIM GRUBU
ğimiz yol ateş altındaydı. Düşman makinelilerinin piyadeyle hareket ettikleri görülüyordu, fakat bu sefer piyade yetişmeden makineli tüfek mevzi almış, ateşe başlamıştı. Başka alaylarla karmakarışık bir halde giderken birkaç yaralı, birkaç şehit verdik. Tabur, alayın peşinden Güngörmez köyüne çekilmiş. Ben bölüğümle Tafta tabyasına doğru gidiyordum. Akdağ köyünde üç saat kadar mola verdikten sonra, 32. Tümen'in bulunduğu, Küçük Dumlu Vadisi'ni takip ederek, taburu bulmaya çalışıyordum. Yiyeceğimiz çoksa da dinlenme ve uykuya çok muhtaçtık.

Gece yarısı, taburu tam hareket edeceği sırada buldum. 95. Alayla bağlantı kurmak için emir gelmiş. Yorgun argın, kar deryası olan Dumlu dağlarına tırmanmaya başladık ama, ne bağlantı kurmak için emir aldığımız alayı bulabilmiştik, ne de tırmandığımız tepelerin sonu gelmişti. Tırmandığımız tepenin arkasından daha büyüğü, daha yükseği çıkıyor, böyle sürüp gidiyordu.

Tam 24 saat 95. Alay'ı arayarak, daha sonra kendi canımızı kurtarmaya çalışarak verdiğimiz kayıp, çektiğimiz zahmet ve eziyetin tarifine imkân yoktur. Ekmeğimiz bu sabah bitmişti. Karagöbek'te beni esir ya da şehit olmuş sanarak adıma ayrılan bir çift tayını tabur kumandanı almış, ondan da neferler çalmışlar.

İki gün yorgunluk, uykusuzluk, hiç durmadan yürüyüş yüzünden bitkin bir haldeydim. Taburun arkasını toplamaya memur edilmiştim. Taburun başında mola için oturan neferleri, geldiğim vakit donmuş buluyordum. Kar tipi içinde dize kadar kara bata çıka yürüyen ve silahını güçlükle taşıyan yorgun, takatsız askerlerin, bir de makineli bölüğün cephane sandıklarını, tabur kumandanının konik çadırını taşıma mecburiyeti vardı. Su ve karla on kat ağırlaşmış olan çadırı taşımak için ayırdığım 12 nefer aciz kaldılar. Akşamüstü Akdağ üzerindeki tepede verdiğimiz mola sırasında çadırı bıraktırdım. Taburun her bölüğü çadırı nöbetle taşıyordu. Bu çadır taşıma işi herkesi canından bezdirmişti. Dünyanın hiçbir ordusu bu insaf dışı davranışa dayanamazdı. Tabur kumandan vekili

olan bu kişi bir gecelik istirahati uğruna bütün bir taburu harcamaktan çekinmediği gibi, bu hareketler hiçbir amir tarafından kontrol edilmiyordu.

Tabur kumandanı yine kayıplara karışmıştı. Arkadaşlarla toplanarak durumu gözden geçirdikten sonra, tehlikeli olmasına rağmen köye inmeye karar verdik.

Tafta köyünden şiddetli silah sesleri geliyordu. Henüz 32. Tümen emrindeydik. 95. Alay'ı bulup bağlantı kuramamıştık. Bu arada ben köyde bir ahır sekisinde ölü gibi serilip kaldım. Burada bolca un bularak çantalarımızı ekmekle doldurduk. Bir süre sonra tabur kumandanı da meydana çıktı. Kolordu kumandanına, taburun orada olduğunu haber verip, topçu ateşi ve tayyarelerin gözetlemesi altında Tafta köyüne geldik. Paşa Hınıs köyünden cephanemizi tamamlayarak Kızılvank sırtlarında 54. Tümen'in emrine süratle gitmemizi emretti. Yüzbaşı, paşadan sözlü emir aldığı için memnun, biz ise 11. Kolordu emrinde daha büyük felaketlere uğrayacağımızı düşünerek üzülüyorduk.

2 ŞUBAT 1916

Kolordu karargâhı olan Tafta'da bir sürü başıboş askerle bölüklerin mevcudu kabardı. Hınıs'ta bir bardak çay içecek kadar bir zamanda, cephanemizi alarak Kızılvank kilisesini geçerken, 54. Alay askerleri başıbozuk bir halde kiliseye doğru koşarak geliyorlardı. Mevcutları da çok olduğu halde yerlerini koruyamamışlardı. Bu alay dağınık halde geri gelirken, taburumuz düşmana doğru ilerliyordu. Bir alayın boşalttığı siperleri, bizim 9. ve 11. Bölükler işgal ederek ateşe başladılar. 10. ve 12. Bölükler ihtiyatta kalmışlardı. Paşa ve maiyeti çoktan çekilip gitmişlerdi. Bizim tabur kumandanı kimseden emir almadan kendi kendine hareket ediyor, bizi çileden çıkarıyordu. Taburun artçı kalmasını kim emretmişti? 34. Tümen çekileli bir hayli zaman olmuştu. Biz ihtiyattaki bölükler, kilisenin yanında ateş yakarak ısınmaya çalışıyoruz. Hiçbir şey yokmuş gibi tabur kumandanı çadır kurmak sevdasına düşmüş, çadırını aramaktadır. Akşam Tafta düşmüş, düşman Erzurum şosesinden Hınıs'a doğru ilerlemekte olduğu görülmektedir. Bu mevzilerde bizim yarım saatten fazla kalmamıza imkân yoktu. Bizim kumandan durumu kavrayamayarak, birkaç gün kalacakmış gibi, çadır kurma derdine düşmüştü. Kumandanın çadırını taşımaya bölüğüm vazifeliydi. "Dünkü Dumludağı yürüyüşünde kar fırtınaları yüzünden, asker silahını bile güçlükle taşıdığı için koca çadırı taşıyamadı, bıraktırdım" demem üzerine, askerler ve arkadaşlar önünde çok kötü bir hakarete

uğradım, son derece üzüldüm; o anda yüzbaşıyı temizlemek, intihar etmek aklımdan geçti, fakat yine de aklı selimim üstün geldi. Bu işi uygun bir zamana bırakarak fırsat kollamaya başladım. Bu konuda bir arkadaşla da anlaştık. Ağabeyim gibi sayıp sevdiğim Eşref'i kaybettikten sonra üzüntüm şimdi katmerleşmişti. Babasız kalmış bir öksüze dönmüştüm. Eşref muvazzaf ve rütbesi de yüzbaşılığa yükseldiği için, tabur kumandanı ona diş geçiremezdi. Haksızlığa karşı bizi korur, melek gibi sakin yaradılışlı olan Eşref'le yüzbaşı arasında arasıra sert tartışmalar olurdu.

Karagöbek'te çekilme emri vermeyerek Eşref'in esir düşmesine sebep olmakla yüzbaşının Eşref'i bilerek harcadığına inananlar vardı. Düşmanla, sefaletle boğuşurken, bir de kinci ve huysuz bir adamın kumandasında bulunmak kadar acı ve korkunç bir hâl hayatta tasavvur edilemez.

Takım subayı Ali Efendi, bir manga askerle Tafta-Hınıs yolu üzerinde düşman bulunup bulunmadığını anlamak üzere keşfe gönderildi. Epeyce bir süre geçtiği halde keşif kolundan bir haber çıkmadı. Ali Efendi'yi bulmak, düşmanın durumu hakkında bilgi vermek üzere yazılı emir aldım. Düşman tarafından işgal edildiği kesin olan bir yere gönderiliyordum. Eşref gibi beni de harcamayı aklına koymuş olduğu artık iyice anlaşılıyordu. Zifiri karanlıkta, bulunduğumuz yerden ancak 100 metre kadar ayrılmıştım ki, bir ateş tufanı içinde karşıdan 15 kadar askerin koşarak geldiğini gördüm. Bunların nefes nefese koştuklarına bakılırsa bizimkiler olduğundan şüphe yoktu. 54. Alay'ın keşif kolu subayı Osman Efendi adında genç bir teğmendi. Tafta-Hınıs yolu üzerinde önemli bir düşman kuvvetinin yürüyüş halinde olduğunu haber verdi. Onu dinledikten sonra yüzbaşının ahmak kafası durumun kötülüğünü kavrayabildi, fakat iş işten geçmek üzereydi. Çekilmek güçleşmişti. Derhal ilerideki bölüklere haber verilerek Hınıs yönünde yürüyüşe geçildi. Köyden geçerken arkamıza sarkmış olan düşman keşif kollarının ateşine tutulduk. Akdağ tarafında parlayan aydınlatma fişeklerinden, düşmanın bir hayli ilerlediği anlaşılıyordu. Bu keşif vazifesini yapanların Erzurum'dan

'tehcir' (göçe zorlama) sırasında kaçan Ermeniler olduğundan şüphe yoktu. Araziyi iyi bildikleri için bizim kıtaların arkasına kolaylıkla geçiyorlardı. Kuvvetleri az olduğu sanılan bu keşif kolları köye girmeye cesaret edemiyor, köyün üstündeki hâkim noktaları tutarak, geriden gelen kuvvetlerini bekledikleri anlaşılıyordu. 54. Alay'a emir götürmekte olan süvarilerin vurulduklarını gördük. Gece yarısına doğru Tufanç köyüne gelebildik. Kolordu kumandanı henüz orada bulunuyordu. Toplanan başıboş askerler bölüklere taksim edildi. Kumandan paşa, "Düşman çok yakındır, topçu ve hastane çekilinceye kadar inatla dayanınız" sözlü emrini yüksek sesle verdi. Yanındaki süvarilerini alarak uzaklaştı. Önceden keşfe gönderilen Ali Efendi'yi burada bulduk. Sırf bir işgüzarlık olmak üzere bir süvari subayı zavallıyı yakalayarak "Silahını atmış kaçıyor" diye ellerini arkadan bağlatmış. Kolordu karargâhına getirmiş. Bir süre mahpus kaldıktan sonra yaver beylere kim olduğunu anlatabilmiş. Bu nedenle kendi derdinden bize haber göndermeye vakit bulamamış. Bizim gibi 96. Alay'dan da felaketzede bir bölük daha vardı. Ateş başında silah patlamadan sabahı bulduk. Daha fazla kalmak tehlikeliydi. Çekileceğimiz yön düz araziden ibaretti. Tabur kumandanı ve iki bölükle bağlantımız kesilmişti. Soğukçermik köyüne geldiğimiz zaman gündüz olmuştu. Düşman herhalde Hınıs'tan ileri geçmişti. Bu köylerin arası 3-5 kilometreydi. Erzurum yaylasının o meşhur soğukları, sisle karışık insanın iliklerine işliyor, yürümeye engel oluyordu. Bıyıklarım, kaşlarım buz tutmuştu, keskin rüzgâr bir yanımdan bir yanıma işliyordu. Sanki pamuklu avcı yeleği, ceket, kaput hiç yokmuş gibiydi...

3 ŞUBAT 1916

Soğukçermik köyünde, askerler geriye taşınamamış, büyük bir ambarı yağma ettiler. Vaktiyle kıtalara dağıtılmamış, çuvallar dolusu fındık, sandıklarla çorbalık, konserveler, denklerle pastırma, elbise, çamaşır, sekban çadırları her tarafa atılmış, saçılmış bir tümen askere yetecek yiyecek giyecek köy sokaklarına kadar taşmıştı. Bir saatlik bir dinlenmeden sonra Erzurum'a gitmeyi tehlikeli bulduk, Kan üzerinden Gez köyüne geldik. Bütün bu felaketlerin idaresizlikten ileri geldiğinden şüphe yoktu; gerice ambarlar dolusu erzak ve eşya varken, bilinmez hangi fikre hizmet edilerek, ilerideki zavallı bizler bin türlü mahrumiyet içinde bocalarken, bu ambarlardan faydalanamaz, dar bir zamanda nakli de mümkün olamaz, emir almadan kimse de bunları yok edemez, düşman gelir, memleketinde görmediği yiyecekleri bizim terk ettiğimiz yerlerde bulur. Bir yerde yığın halinde hiç kullanılmamış çadırları yakmak istedim, arkadaşlar engel oldular. İzin almadan yapılan hareketlerin zararlı sonuçlar doğurduğunu örneklerle anlattılar.

Bugün çekilen zahmet ve zorluk da anmaya değer. Bu sabah Akdağ'dan hareketimizden beri istirahat yüzü görmemiştik. Yorgunluktan omuzlar düşmüş, yürürken uyuyor, kar üzerine kapanıp kalıyordum, düşüp kalkma devam edip gidiyordu. Değil subay, insan olduğumuz belli olmayacak bir duruma girmiştik. Ara sıra fırsat buldukça yaktığımız ateş dumanından, eller yüzler kararmış, günlerden beri su görmemişti. Alay

kumandanları bile ayaklarında çarık, arkalarında nefer kaputları olduğu halde askerlerle beraber yürüyorlardı. Bizim keşif subayı Ali Efendi'yi "Subay kıyafeti yoktur" diyerek ellerini bağlatıp tutuklamaları, bazı kumandanların şaşkınlık ve sinirliliklerinden başka bir şey değildi. Gez köyünün kenar ahırlarından birine kendimizi attığımız zaman en büyük saadete ulaşmıştık. Başımızda ne alay, ne de tabur kumandanı vardı. Başıboş iki bölük, dört subay kolordumuzu bulmaya çalışıyorduk. Taburu, alayı, tümeni kaybettikten başka, Kolordumuzun da nereye ve hangi yöne çekildiğinden haberimiz yoktu. 11. Kolordu'yla geriye gidiyorduk. Girdiğimiz evde kendi halimizi unutturacak başka bir manzarayla karşılaştık. Kocası askerde olan genç kimsesiz bir kadın, öteki çocuklarını komşularıyla birlikte göndermiş, kendisi mallarını (hayvanlarını) eşyasını götürmek için kucağındaki çocuğuyla kalmış... Ağlayarak "Efendi halimiz böyle n'olacak? Urus yahında mı?" diyerek bizden yardım bekliyordu. Bizim ise kendimize yardım edecek halimiz yoktu. Her ne pahasına olursa olsun burada geceyi geçirmeye karar verdik. Her tarafım ağrı sızı içindeydi, yemekten sonra ölü gibi, hareketsiz serilip kaldım.

4 ŞUBAT 1916

Sabahın erken bir saatinde davudi bir ses, bulunduğumuz ahırın sessizliğini bozdu: "Paşa hazretleri tabur kumandanınızı istiyor." Kimse tarafından görülmek istemediğimiz halde, burada da büyük kumandanlara yakalanmıştık. Arkadaşlardan ikisinin rütbeleri üsteğmen ve muazzaf subay oldukları halde, hasta oldukları bahanesiyle Paşa'nın yanına beni gönderdiler. Telefon dairesi olan bir evde, 11. Kolordu Kumandanı Abdülkerim Paşa'nın odasına girerek kendimi takdim ettim. Nasıl olup da buralara düştüğümüzü sordu. Ben de başından sonuna kadar başımıza gelenleri anlattım. 34. Tümen emrine verildikten sonra Kızılvank'tan, Hınıs'tan nasıl kurtulduğumuzu anlattım. 54. Alay ve başka iki taburla temas kurulup kurulmadığını sordu. Biz oradan ayrıldığımız zaman, bu kıtaların henüz orada bulunduklarını, bunlara emir götürdüklerini sandığımız süvarilerin vurulduklarını gördüğümüzü, önemli düşman kuvvetlerinin Hınıs'ı geçtiklerini, daha sonra 54. Alay'ı görmediğimizi söyledim.

Paşa hazretlerine, alay ve taburlarının esir olduklarını bilmeyerek ben haber veriyordum. Ben de kolordumuzun hangi tarafa çekildiğini sordum. "Karasu'nun sağında bulursunuz" dedi. Kapıdan tam çıkacağım sırada elime bir liste verildi. Burada kalarak, bu listeye göre 11. Kolordu kıtalarının nerelere çekileceğini, geriden gelecek kıtalara gösterecektik. Böyle bir

PAYLAŞIM GRUBU
görev verileceğini, Yüzbaşı'nın tok sesini işittiğimi zaman anlamıştım.

Dışarıdan bir kıta herhangi bir kumandanın eline geçerse, ya artçılığa terk edilir ya da en kötü yerlere sürülür, tamamen yok edilinceye kadar zavallıların başına gelmedik felâket kalmaz. Biz de bu bahtsızlardan biriydik. Tümenimizden ayrıldıktan sonra bir süre 32. Tümen emrinde, daha sonra 11. Kolordu bizi güç durumlarda terk etmiş, iki bölükle tabur kumandanını kaybetmiş, sürekli üvey evlat muamelesi görmüştük.

Yol üzerine nöbetçileri çıkardık, geçen subaylara listeyi gösteriyor imza ettiriyorduk. Zaten toplu bir kıta da kalmamıştı. Halk, asker birbirine karışmış, sık adımlarla pek sevilen Erzurum'dan uzaklaşmaya çalışılıyordu. Bu büyük şehrin nazlı beyzadeleri annelerinin ellerinen tutmuş genç, yaşlı binlerce insan Erzincan yönüne akın ediyorlardı. Bu kafilelerde yüksek sesle ağlayanlar, hıçkıranlar görülüyordu. Öğleye doğru izdiham azalmaya başladı. Kolordu kurmay başkanlığının verdiği listede 20-30 kadar imza olmuştu. Görevimizi yaptığımıza kanaat getirdikten sonra güneşli fakat ısırıcı bir soğuk altında Ilıca'ya geldik. Hamamın yanında bir köşeye sığınarak hanım bacının birisinden bir matara sıcak su rica ettik, çay yaptık. Ordu karargâhı henüz hareket etmek üzereydi. Kumandan Mahmut Kâmil Paşa Hazretleri güler yüzle sağı solu selamlayarak yaldızlı kalpağı sol kaşı üzerine eğik ilerliyor, şose üstündeki mahşeri kalabalık yarılıyor, kumandana yol açılmaya çalışılıyordu. Karagöbek köyünde gördüğüm azamet ve ihtişamda bir eksikme yoktu. Yaverler, kurmaylar, otomobilleri, 200 kadar besili genç süvari kumandanı takip ediyorlardı. Söylediklerine göre başkumandan vekilinin samimi arkadaşı olmaktan başka bir meziyeti yokmuş.

İki gece önce kaybettiğimiz tabur kumandanını burada bulduk. Karşılaşmamızdan hiç de memnun olmadı. Şu karışıklıktan faydalanarak Erzincan'a kadar gitmek hevesinde olduğu anlaşılıyordu. Bir saat sonra geleceğini, Garaz köyüne gitmemizi söyleyerek bizi başından savdı. Garaz köyüne vardığımız sırada köyün ilerisinde iki tarafa mevzi almış düşman top-

PAYLAŞIM GRUBU
çusu köydeki 34. Tümen kıtalarını dövüyordu. Biz Ebülhindi köyüne, oradan da kolordumuzun bulunduğu Salasor köyüne gidecektik. Geçeceğimiz yol topçu ateşi altındaydı. Büyük bir düşman yürüyüş kolu şosede görülmeye başladı. Hendeklere sığınarak durumun gelişmesini bekliyorduk. Düşman tarafından gelmekte olan bir sis tabakasından faydalanarak düşman ateşinin etkisinde kalmadan hafif meyilli yolu koşar adım geçerek akşamüstü Ebulhindi köyüne geldik. Geceyi bu köyde geçirerek ertesi sabah kolordumuza gitmeyi kararlaştırdık. Tabur kumandan vekili olan Üsteğmen Hamit Efendi bizimle görüşerek fikrimizi aldıktan sonra harekete geçerdi. Sabaha karşı köyün içinde bir kızılca kıyamet koptu. "Vay anam!.. Osman teslim" feryatları, acı acı bağırmalar işitiliyordu. Kazaklar köyü basmış. Şekeri atılmış çaylarımızdan tek yudum almaya vakit kalmadan dışarı fırladık. İriyarı koca kalpaklı bir sürü adam ellerindeki uzun kılıçlarıyla sağa sola hamle ederek köyün içinden geçmekte olan bizim topçuları çevirmekle meşguldüler. Hiçbir şeye bakmadan batıya doğru koşmaya başladım. Yarım saat kadar geçtikten sonra köyden epeyce uzaklaştığımı anladım. Bu koşma sırasında belki yüz defa düştüm kalktım. Bazen haftalarca ayağımdan çıkmayan Rus çizmesiyle insan hayvan bir arada dar bir kar izi üzerinde can havliyle köyden uzaklaşmaya çalışıyorduk. Merdiven haline gelmiş hendekleri atlarken bir tarafıma bir hayvan basmak üzereyken kalkıyor, yine koşuyordum.

Garaz köyünde bulunan 34. Tümen güçlü bir Kazak baskınına uğramış, tümen kumandanıyla birkaç maiyet subayından başka kimse kurtulamamış. Kazaklar bu baskını Ebülhindi köyüne kadar uzatmışlar. 6 sahra, 4 dağ, sayısı bilinmeyen asker, hayvan alıp götürmüşler. 300 metre daha köyün ilerisine geçmiş olsalardı 200'ü geçen asker ve birçok hayvanı daha ele geçirecekleri şüphesizdi. Maneviyatımız sıfıra inmiş, ağzımızı bıçak açmıyordu. Kolordu karargâhı Ebülhindi köyünün sol gerisinde bulunan Salasur köyündeydi. Bereket versin düşmanın bundan haberi yokmuş. Düşman o kuvvetle sağa çark etseydi, kolordu kumandanının durumu tehlikeye girecek, belki

PAYLAŞIM GRUBU
de karargâhıyle beraber esir olacaktı. Aynı gün alayımızın sağlamca kalan bir taburu Ebülhindi köyüne saldırarak yolu açmış, Kazaklar da aldıkları esir ve ganimetlerle çekilip gitmişlerdi. Ordunun değerli bir organı olan paşanın kurtulması herkesi sevindirdi. Daima artçı bölüklerden önce hareket edecek derecede cesaret ve faaliyet gösteren bu muhterem zata karşı bütün subayların sevgisi ve saygı vardı. Yalnız lüzumsuz yere kuvvet harcadığı ve Mehmetçikler'in yüzlercesini bir hamlede hedef etmekten çekinmediği, debdebeli yaşamayı sevdiği ordu kumandanının küçük çapta bir örneği olduğu, bir de başka tümenlerden kaçan Çerkez askerleri yanına alarak koruduğu eski subaylar arasında eleştiri niyetine tenkit vadisinde konuşulurdu.*

Dün geceden beri yürümek, koşmaktan dolayı yorgunluk ve bitkinlik vücudumu iyice sarmıştı. Akşama doğru adım atacak halim kalmamıştı. Bir kağnı arabasına rastlamasaydım düşmanın her an gelebileceği bir köyde kalacaktım. Bu arabayla Aşağı Kağdırıç köyüne geldim. Genç bir köylü çocuğu olan kağnıcının boynu bükük, ağlayarak sorduğu şu soru hafızamdan hiçbir zaman silinmeyecektir. "Erzurum'u gine alabilir miyik acep Efendi?" Bu yöre halkı dünya yüzünde Erzurum ayarında bir şehir daha bulunacağına inanmaz. Osmanlı padişahının Erzurum gibi ve Erzurum'dan bin kat güzel büyük şehirleri olduğunu söyledimse de "Nerde Efendi, Erzurum gibi şehir mi ola?" diyerek inanmadığını anlattı.

* Hararetli bir Çerkez milli aşkına sahip olmalıdır ki, ölümüne yakın hayatı boyunca toplıyabildiği beş bin liranın "Çerkez alfabesi"ni meydana getirecek yazara verilmesini vasiyet ettiğini gazeteler yazmıştı.

6 ŞUBAT 1916

Hatırdan çıkmayacak felâketler olduğu gibi, kayda değer istirahatler de oluyor. Bir gecelik deliksiz uykudan sonra dünkü ağrı ve sızılardan bir eser kalmamıştı. Alay Yaveri Sabit Efendi gözleri süzülmüş, konuşacak mecali kalmamış halde sallanarak geldi, kalktığım yere düştü ve yığıldı kaldı. At üstünde bu duruma gelinirse bizim gibi piyade kullarının Allah yardımcısı olsun.

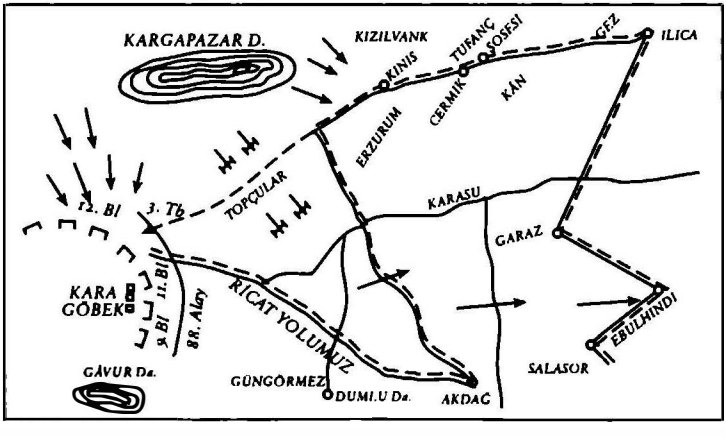
Kolordumuzu arayıp dururken bir rastlantı alayımızı karşımıza çıkardı. Karagöbek'ten beri başımıza gelenleri alay kumandanına anlattık. Yüzbaşı'nın emirli emirsiz işgüzarlık yaparak taburu nasıl felâketlere sürüklediğini, iki bölükle Eşref'in esaretine sebep olduğunu, çadır taşıma yüzünden arada geçen olayları ve sonunda taburu kendi başına bırakıp savuştuğunu anlattık. Erzincan'a kaçmakta olan yüzbaşıyı yakalattılar. Bu sırada Karahasan Gediği'ne hareket emri geldi. Ve daha sonra da Yukarı Kağdırıç köyü karşısındaki tepeleri işgal ederek tahkimata başladık. Düşmanla temasımız yoktu. On gün kadar Yukarıkağdırıç'ın batı sırtlarında kaldık. Alayın solundaki Kağdırıç-Karol yolunu korumakla görevlendirildim.

Ahpusur'dan hareket ettiğimiz zaman bölüğün 110 mevcudu vardı, şimdiyse 21 nefer kalmıştı. Geri çekilirken bölüğe verilen yüzden fazla neferin harcanmasından geriye kalanlardı.

Düşmanla temasımız yoksa da, düşmanın büyüğü olan doğayla mücadelemiz çok şiddetliydi. Dinmek bilmeyen kar fırtı-

PAYLAŞIM GRUBU
naları içinde çadırsız, odunsuz açıkta kalmak, alışık olmamıza rağmen çok güç geliyordu. Sağımda bulunan 2. Tabur'daki bir arkadaş biraz odun veya misk kokulu tezeklerden bir miktar göndermesini rica ederek yazdığım tezkereye, ne kadar yiyecek istersem göndereceğini, fakat yakacak bir şeyin bulunmadığı cevabını vermişti. Geri çekilme zamanı olduğu için ekmek konusunda bir sıkıntımız yoktu. Gittiğimiz her yerde elimize bolca ekmek ve erzak geçiyordu. Dondurucu, sıfırın altında otuz derece tahmin ettiğim soğuk karşısında aşağı yukarı gezinmekten başka çare kalmıyordu. Birkaç gün sonra neferin biri dere içinde kara gömülmüş bir değirmen keşfetti. Bir söğüt ağacının kar üzerinde kalmış dallarından orada bir değirmen olduğunu anlamış. Yanına birkaç nefer katarak gönderdim.. Bir süre sonra sırtlarında kapı, ambar tahtaları yüklenmiş olarak geldiler. Benim dürbünle göremediğim yapıyı keşfederek bizi ateşe kavuşturan neferin zekâsına hayran kaldım. Oradan ayrılıncaya kadar bizim ve yakın tabur arkadaşlarının çayını sağladı. Battaniyemin yarısını altıma, yarısını üstüme alarak kuytu bir yerde yatıyordum. Vücudun ağırlığı ile kuytulaşan kar yatağında sabaha kadar üzerim yarım metre karla

KARAGÖBEK VE ONDAN SONRAKİ FELAKETLERİ
ÇEKİLİŞ YÖNLERİNİ GÖSTERİR KROKİ

PAYLAŞIM GRUBU
kapanıyor, kalınca bir yorgan hizmetini görüyor, acı rüzgârın etkisine engel oluyor ve bu kar yorganı altında çok hoş bir uyku oluyordu. Barış zamanında hava akımından nezle olmak, soğuk alıp hasta düşmek korkusuyla bugünkü yaşayışın arasında hiçbir ilişki yoktu. Doğanın şiddetine karşı insan kadar dayanıklılık gösteren başka yaratık çok azdır.

32. Tümen alayları çekildikten sonra bize de çekilme emri verildi. Düşmanla henüz temasımız yoktu. Pırnakapan sırtlarında on beş gün kadar kaldık. Çok şiddetli Sibirya soğukları altında kardan siperler yapmaya çalışıyorduk. Civardaki telgraf direklerini keserek idareyle yakıyorduk. Ateşte ısınırken ellerimizin içi sıcaktan kızarırken, üstü donuyordu. Düzenimizi kurarak büyük düşmanla mücadeleden başka sakin bir vakit geçirdik. Yalnız bir gün Kazakların saldırısını bekleyerek akşama kadar silah başında kaldık. Yürüyüş kolunda bulunan bir bölük kadar Kazak süvarisi sağa sola hareketlerde bulundularsa da bir teşebbüse geçmediler. İhtiyatta bulunan 89. Alay'a mevzilerimizi teslim ederek Saptıran köyüne ihtiyata alındık. 15 gün dinlenmeden sonra bu mevzileri tekrar işgal ederek merkezi Taşağıl köyünde bulunan süvari alayı kumandanı emrine verildik. Çok geçmeden genel çekilme emri verildiğinden yine alayımıza katılarak süratle gerilere çekiliyorduk. Bu hareket zamanı soğuk ve uykusuzluktan çok zahmet çektik. Yolda giderken beş dakikalık mola zamanını uyumakla geçiriyor, bir ahır sekisi gözümde tütüyordu. Pırnakapan'a geldiğimiz zaman Takım Subayı Ali Efendi memleketine giderse ilk işinin bir ahır sekisi yaptırmak olacağını söyleyerek bu havalarda bir ahırın değerini anlatmak istemişti. Sisli ve acı soğuk altında günlerce kaldıktan sonra ele geçen bir ahır cidden cennet kadar değerli olurdu. Pırnakapan köyündeki ahırdan dışarı çıkmak istemiyor, barışa kadar şu ahırda yaşamaya can atıyorduk. Dört öküz, iki inek bir de buzağıdan ibaret olan ahır sakinleri bir köşeyi de bize vermişlerdi. Bu hayvanlar o kadar çok yiyorlardı ki çene ve salgı gürültüleri hiç durmuyordu. İşedikleri zaman yemeğimize, çayımıza sıçradığı oluyor, bu yemekleri iğrenmeden tiksinmeden midemiz kabul

ediyordu. Temizlik yapmak imkânı olmadığından, Ahpusur'dan beri elimiz yüzümüz sabun görmemişti. Soğuktan şişen, simsiyah olan ellerimizi ara sıra karla ovuşturarak temizlemeye çalışıyorduk.

Burada biraz ahır sekisi hakkında bilgi vermek uygun olacaktır: Burası doğal kaloriferli bir odadır. Doğu vilayetlerinde genellikle yakacak kıttır. Köy ve küçük kasabalarda büyükbaş hayvan çok yetiştirildiği için halkın başlıca geçimini hayvancılık teşkil eder. Erzurum köylerinin en fakirinin bile 15-20 sığırı bulunur. Yüzlerce hayvanı olan zenginler de çoktur. Sulak ve verimli topraklar bu hayvanların uzun kış aylarında beslenmesi için gerekli olan otları sağlar. Bu sayede hayvanlar kilolarından pek az kaybederek kıştan çıkarlar. Hayvanlar büyük, küçük ahırlarda bakılır. Ve tabii sıcaklık içinde bulunurlar. Herkes gücüne göre ahırların kapı tarafına gelen kısmında yerden 15-20 santim yükseltilmiş, yahut birkaç basamak merdivenle çıkılan kenarı parmaklıklı bir bölme ayırmıştır. Bu bölmenin tezek yakılan büyücek ocağı, küçük bir penceresi vardır. Köylü aile kışın şiddetli soğuğunda bu karanlık yerde barınarak soğuktan korunur. İçeri girilince hayvan ve gübre kokularıyla karşılaşılırsa da 5-10 dakika sonra bu pis kokuya alışılır, bizim gibi keskin ayazlardan gelenler içinse konforlu otellerden daha rahat gelmeye başlar.

15 MART 1916

Alayımız Altıntaş köyüne ihtiyata alındı.* Taburumuz bir kadro taburu haline getirilmişti. Ben de 1. Tabur, 1. Bölük'e verildim. Taburumuz aslında kendiliğinden dağılmıştı. Subay, asker kalmamıştı. İki bölükle Eşref Efendi Karagöbek'te esir olmuş, sonraki harekâtta bölüklerin mevcudu hemen hemen sıfıra inmişti.

* Erzurum vilâyetinde bu gibi Türkçe köy isimleri pek azdı. Kulağa hoş gelmeyen ve asırlardan beri ihmal edilen bu yabancı köy ve kasaba adlarının değiştirilerek birer Türkçe isim konulması zamanı geldiğini hatırlatmak sanırım yanlış olmaz.

1 NİSAN 1916

89. Alay'dan aldığımız Liç köyünün batı sırtlarındaki mevzilere gittiğimiz gece Sus köyünde bulunan 3. Bölük'e Kazaklar baskın yaparak bölüğü çekilmek zorunda bırakmışlarsa da bizim yandan açtığımız şiddetli ateşimizle tutunamayarak dörtnala kaçmışlardı. Karagöbek muharebelerinde takım subayı olan Ali Efendi bu baskında şehit olmuştu. Trabzonlu ve medrese öğrencisi olan Ali Efendi gibi cesur ve iyi kalpli bir arkadaşın şehit düşmesine çok üzülmüştük. Öğleden sonra bölük cephesindeki düşman piyadesinin birer ikişer sıçrayarak ilerlediği görüldü. Orta siperlerde takım kumandanı olarak bulunuyordum. 800 metreden ateşe başladım. 5-10 silah atıldıktan sonra elime tüfek almadan duramıyordum. Bu hali her çatışmada huy edinmiştim. Adeta bu işin tiryakisi olmuştum. Soğukkanlılıkla atılan her merminin, nişangâha dikkat edilmeden atılan 20 mermiye karşılık olduğunu Cinasur muharebelerinde tecrübe etmiştim. Ateşimizin etkisini gözetlemek için ayırdığım neferler sevinerek bağırıyorlar: "Efendi serildi, efendi geri kaçıyor, efendi dereye yuvarlandı" gibi sözler işitiyor, aman dikkatli atın diye karşılık veriyordum. Arkadan sürekli takviye almakta olan düşmanı durduramıyorduk. Düşman akşama doğru karşımızdaki Taşlıtepe'yi tutmayı başardı. Sağda 200, takım cephesinde 300 metreye kadar sokuldular. Solumuzdaki 2. Tabur cephesine de büyük kuvvetler sevk edildiği-

PAYLAŞIM GRUBU
ne bakılırsa, düşmanın geniş bir harekâta başlamak üzere olduğu anlaşılıyordu.

Bu mevzilere geldiğimiz vakit, üçer beşer metrelik üç diz siperinden başka bir şey yoktu. Bütün gece süngü ve ellerimizle çalışarak bu siperleri kullanılır bir hale getirebildikten başka gereken yerlere yeni siperler kazdık. Bugün akşama kadar olan muharebede kolundan yaralı bir neferden başka kaybım yoktu. Bölük kumandanım Cinasur muharebesinde ikinci defa yaralanan Mehmet Efendi'ydi. Birinci yarayı Sarıkamış'ta almış, vazifesine aşık cesur, yalnız asker olmak için yaratılmış bir gençti. Alayda temas ettiğim subaylar arasında "biricikti". Durum hakkında daima doğru karar verir, araziden iyi anlardı. Askerlik konusunda kendisinden çok faydalanıyordum. Vazife zamanında gayet sert kavga eder gibi emir verir, vazife dışındaysa güler yüzlü, yumuşak huylu bir arkadaş oluverirdi. Bizden genç olduğu için bize saygılı davranırdı. Alay ve tabur kumandanlarıyla yaptığı askerlik tartışmalarında haklı çıkar, korkak kumandanları saymadığı ve sözünü esirgemediği için de büyüklerce pek sevilmezdi.*

İkinci gün, güneşle beraber patırtı başladı. Taşlıtepe'den siperlerimize doğru iki defa ilerlemek istedilerse de beş altısının yere serildiğini gördükten sonra her iki seferde de çıktıkları taşlıklara sığınmak zorunda kaldılar. Düşmanın maneviyatı kırılmış ve bizimki kuvvetlenmişti. Bölük merkeziyle bağlantım kesilmişti. Akşama kadar kısmen şiddetli, kısmen hafif ateş devam etti. Mevzilerimiz hâkim olduğundan düşmana göz açtırmıyorduk. Akşam karanlığıyla beraber ateş kesildiği vakit, onbaşılar tam haberi getirdiler "Yaralı, şehit yoktur inşallah" diye sormama karşı elhamdülillah diyerek bir ağızdan cevap verdiler. Bölük merkezine gelerek güneşli güzel bir havada bol cephaneli, başarıyla savaştığımızı ve bir yaralı dahi bulunmadığını bölük kumandanına müjdeledimse de Mehmet'i üzgün gördüm. Sağdaki 3. Takım Komutanı arkadaşımız

* Bu kahraman, fedakâr Erzincanlı Mehmet'in son Ermeni harekâtında Batum'un işgali sırasında şehit olduğunu öğrendim.

PAYLAŞIM GRUBU
Fahri Efendi şehit olmuş. Öteki dört şehit neferle beraber bölük merkezinin önündeki tepede toprağa verdik. Tepeye de Fahri Efendi Tepesi adını verdik. Ankara Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra memleketi Kayseri'de ilkokul müfettişliğindeyken talimgâha alınmış çalışkan, zeki bir gençti.

O ana baba günlerinde bütün acı ve üzüntümüz o dakikalar içinde kalır, bir saat geçmeden başka kaygılara dalar, sevdiğimiz şehit arkadaşlarımızı çabucak unutuverirdik. Şehit olan bir arkadaşımız için aramızda atasözü yerine geçen "iki cık cık bir tükürük, tüh, cık cık, Allah rahmet eylesin, iyi çocuktu". Bütün mükafâtımız takdir ve ağırlanmamız, birkaç arkadaşın söylediği bu cümleden ibaret kalırdı.

Düşman taarruzunun üçüncü günü ateş şiddetini kaybetmiş, saldırı durdurulmuştu. Gecenin sessizliğinde karşımızdakilerden Sivas ve Erzurum taraflarında söylenen türküleri dinliyoruz. Bir Ermeni etkili bir sesle yürekten özlemini çektiği anavatanının türküsü "Akgelin sürmelim"i o kadar güzel söylüyordu ki "Vay gâvurun kunladığı, emme de söylüyo" gibi sözlerle bizim askerin bile takdirini kazandığı belli oluyordu. Bizimkilerden de bozlak, maya, Urfa havalarını çok güzel okuyanlar vardı. Uzun karanlık gecelerde siper içinde bol bol sigara içerek yanımdaki neferlerle konuşmak hem uykuya engel, hem de eğlenceliydi; gülünç konuşmalarla vakit geçirilmiş olurdu. Görünüşte sünepe, çarığını toplayamaz, üstübaşı perişan dağ köylerinden bazı Alevi neferlerle konuşurdum. Bu zavallıların din ve İslamiyet hakkında en küçük bir bilgileri bile yoktu. Mesela Peygamber'imizin adı sorulduğu vakit "Sultan Feraşat Efendi'miz" –(Reşat)– diye safça cevaplar verirlerdi. Bir de Hazreti Ali hakkında köylerine gelen dedelerden dinledikleri efsaneler hatırlarında kalmıştı. "Hazreti Ali Düldül'üne bindi mi bir aylık yolu bir saatte gidermiş, bir nara atıp gürzünü, kılıcını salladı mı 30.000 kâfiri birden öldürürmüş". Şehir ve kasaba camilerinde önüne gelene kâfir damgasını yapıştıran yobazlar, bilgisizliğin harman olduğu bu köylere gitseler, Kongo ormanlarındaki vahşilere, Sarı ve Mavi nehir boylarındaki Çinlilere Hıristiyanlık aşılayan ve bu uğurda

PAYLAŞIM GRUBU
canlarını vermekten çekinmeyen misyonerler kadar fazilet ve fedakârlık göstermiş olurlardı.

Bu zavallı neferlerin, ne şehadet mertebesinin kutsallığından, ne de cennetten, şehit için cennette vaat edilen huri ve gılmanlardan haberi vardı. Bu kadar basit ve miskin neferi bir de tüfek patladıktan sonra görmeli, o cılız nefer bir ateş parçası kesilir, kendine mahsus küfürler ve homurtularla öyle silah kullanırlar ki, insana sonsuz bir haz gelir. Bu soy özellik, ne cennet, ne de cehennem kaygısındandır. Yalnız geleneğin, babadan, dededen gelen ırsiyetin bir etkisi; bilmem daha nasıl izah etmeli; içten gelen cengâverliğin bir sonucudur. Bu kadar cesaretle çarpışan karşımızdaki bölüklerin tamamıyla Ermenilerden ibaret olduğu anlaşılmıştı. Bugünler düşünülmeyerek, ya bu Ermeniler tehcire tabi tutulmasalardı? Şimdi bizim halimiz nice olurdu? Harp başladığı zaman, Erzurum, Sivas vilayetlerinde, 400-550 yoğun nüfuslu büyük Ermeni köyleri varmış. Karısı kızı silah kullanmayı bilen bu Ermeniler ve Rus ordusuyla, iki ateş arasında kaldığımızı bir an düşünmek bile insana dehşet veriyordu. Halktan canlı kimse bırakmayacakları muhakkaktı. Sivas ve Erzurum valilerinin dirayeti sayesinde, hiçbir sızıntıya meydan verilmeden tehcir başarıyla sona erdirilmişse de Karahisar'da, Kaymakam'ın beceriksizliği yüzünden kaleye sığınan 500 kadar Ermeninin orduyu haftalarca uğraştırdığını, kadınların bile silah kullandığını bu olaya katılan bir arkadaş anlatmıştı.

Geriyle bağlantıyı sağlamak için geceleri de çalışarak kapalı yollar yapıldı. Eğilerek, sürünerek geriden su ve cephane getirmek çok güç oluyordu. Geceleri kazma kürek sallamak, gündüzleri aralıksız savaşmanın yorgunluğuna metanetle göğüs germek dünyada ancak bu askerin yapabileceği bir işti.

Bir gece takım cephesine yapılan bir Kazak baskını püskürtüldü. Birkaç gün sonra sağımızda Karasu'ya paralel olan yoldan yapılan önemli bir baskın da geri püskürtüldü. Makineli tüfeği almak için yapılan başka bir baskın da düşmana bir hayli pahalıya mal edildi. Geceleri makineli tüfek geriye alınıyordu. İki gün sonra takım cephesine sağdan soldan şiddetli

PAYLAŞIM GRUBU
bir bomba ateşinden sonra aydınlatma mermilerinin ışıkları altında önemli bir düşman hücumu karşısında askerler siperleri terk ederek geriye kaçmak zorunda kaldılar. Çifte nöbetçiler hattını dolaşarak siperlere yaklaşmıştım. Bombaların gümbürtüsüyle kendimi sipere dar attım ve boğazımı yırtarcasına "Ateeeeş..." diye bağırdımsa da siperlerden ses çıkmadı. Düşmanın siperlere dek yaklaştığını sağdan gelenlerin bölük merkezine kadar ilerlediklerini aydınlatma mermilerinin ışıklarıyla iyice gördüm. İlerdeki posta ve nöbetçilerin akıbetleri bilinmiyordu. Yerde sürünerek uzaklaşmaya çalışıyordum. Topluca yaklaşmakta olan düşmanın beni oracıkta yakalaması pek mümkündü. Askerleri bombaların gürültüsünden çok, aydınlatma mermilerinin ışıkları yıldırmıştı. Düşman daha ileri gitmeye cesaret edemedi. Dağılan askerleri toplayarak 250 metre ötedeki esas muharebe hattını tuttuk.

Gece yarısı tümenden bir emir geldi: "Her neye mal olursa olsun siperler geri alınacaktır". İkinci Tabur'dan gelen takviyeyle birlikte süngü hücumu yapılması için tertibat alındı. Arasıra yaylım ateşi yaparak ilerlemeye başladık. Düşman ateşi gevşek ve etkisizdi. "Allah Allah" sesleriyle bir gürültü, velvele kopardık. Gece gündüz büyük emek sarfederek kazdığımız siperlere saldırdık. Düşman büyük bir direniş göstermeden defolup gitti. Hayatımızın en tehlikeli günlerini geçirdiğimiz kutsal sığınıklarımıza yeniden kavuştuk. Bu siperlerde bulunduğumuz 21 gün sürekli, üç günü çok şiddetli olmak üzere, muharebeyle geçmişti. Şimdiye kadar böyle uzun süren çarpışmaya rastlamamıştım. Siperlerin yerleri de pek uygunsuzdu. Düşman, takımıma Taşlıtepe'den kuşbakışı ateş ediyor, bazı yerlerde siperimizin tabanını bile görüyordu. Geriyle irtibatımız son derece güç oluyordu. Bereket versin 1. Takım bulunduğu yerden düşmana etki ediyor, göz açtırmıyordu. Son baskın ve siperleri geri alma hareketlerinde bölüğün kaybı üç şehit, beş ağır yaralıydı. Altı nefer de kayıptı. Yalnız üç günlük muharebede bölük 60 sandık cephane yakmıştı. Bu cephane harcanışı, bölüğün hayatında rekormuş.

22 NİSAN 1916

Cephe kumandanı emrine verilen 11. Kolordu'nun 52. Alayı'na mevzilerimizi teslim ederek grup ihtiyatına alındık. Taburumuz Altıntaş gerisine çekildi. Bizim 72 kişilik bir bölükle yirmi bir gün savunduğumuz mevzileri, bu alayın bir taburu işgal etti. İleri hatlarda muharebe olup dururken, ihtiyatta bulunmak çok arzu edilir şey değildir. Bir hafta gündüzleri tahkimatta çalışarak geceleri rahat geçirdik. Bir gece yarısı Karasu'nun solundan düşmanın bir hareketinin görülmesi üzerine, takımımla 89. Alay'ın emrine verildim. Yağmurlu, sisli bir gecede düşe kalka adı geçen tabura gittiğimizde muharebe kesildi, yerimize döndük. Ertesi gün 11. Kolordu'nun alaylarına taarruz emri verildi. 52. Alay bizim teslim ettiğimiz siperlerden Taşlıtepe'ye taarruz etti. Maneviyatını iyice kırdığımız düşmanı kolaylıkla, pek az kayıpla geri attılar. 52. Alay düşman siperlerinin bulunduğu tepeleri işgal ettikten sonra durdu.

Düşmanın nerelere kadar çekildiği bilinmiyormuş. Grup kumandanı gelerek, askerlik değerini takdir ettiği anlaşılan bölük kumandanıma şu emri verdi: "Düşmanı takip edecek ve vaziyeti doğrudan doğruya bana bildireceksin." Hemen silahbaşı yapıldı. Pırnakapan yönünde çekilen düşmanla temas etmek üzere yola koyulduk. Fahri Efendi Tepesi önünden geçerken arkadaşlarımızın ruhuna fatihalar okuduk. Askerlik hayatımda ilk defa düşmanın kaçtığını görmek ve takip etmek zev-

PAYLAŞIM GRUBU
kini tadıyordum. Sınır karakolu olan, Kaleboğaz'ının üstündeki Kozahur'dan beri sürekli çekiliyorduk. Buraya kadar adım adım karşı koyduğumuz düşmanın bu kaçışının şerefi kısmen de bölüğümüze düşer. İlk direniş savaşını bölüğümüz yapmış ve tarifi imkânsız zahmet ve zorluk çekmişti. Düşmanın en fedakâr askeri olan Ermenilere büyük darbeyi bölüğümüz vurmuş, maneviyatını sıfıra indirmişti.

'Uç' olarak ben gitmek istedimse de mesleğine çok bağlı ve hevesli olan bölük kumandanım, bu şerefi kimseyle paylaşmak yanlısı görünmedi. Bir manga asker alarak ilerledi. Liç köyünün arkasındaki sırtlardan düşman ateşine maruz kaldık. Siperlerinin üzerinden bizi dikkatle takip ediyorlar, taarruz devam ederse yine kaçacakları anlaşılıyordu. Bölük kumandanı, arada bulunan Liç köyünü aramak için emir verdi. Köye indiğim zaman yaralı Rus neferlerine rastladım; ekmek, su, sigara verdim ve neferlerin sırtlarına yükleyip geriye gönderdim. Arasıra ateş etmekte olan düşman bu durumu herhalde hayretle seyrediyordu. Türklerde esir almak âdeti yokmuş, ele geçen askerleri keserlermiş, söylentilerini gelen mülteciler anlatmış. Bu söylenti, Ermeniler hatlarda esir olarak geriye gönderildiği görülmüş değildi, kanunen, şer'en bu gibilerin esir muamelesi görmemesi tabiiydi. İyice biliniyordu ki, yanlarında Rus askeri bulunmadığı, yalnız yakaladıkları zaman, Ermeniler subay ve erlere daha korkunçlarını yapıyorlardı. Sivri muharebelerinde ağzı burnu kesilmiş, gözleri oyulmuş, cinsel organları kesilerek ağızlarına sokulmuş şehit subaylar ve erler az değildi. Esir Rus subaylarına bu vahşet gösterildiği zaman son derece üzülerek, bu vahşice hareketin hiçbir Rus erinin yapamayacağını yeminlerle söylediklerini, olaya tanık olan arkadaşlar anlatmışlardı.

Köyün evlerini ararken oralı Ermenilere rastladık. Kazanlı Müslüman olduklarını söyleyerek tatlı canlarını kurtarmaya çalıştıkları anlaşılıyordu. "Bu Osmanlı Türkçesi'ni nereden öğrendin?" dediğim vakit boynunu bükerek ses çıkarmıyorlardı. Bunların Erzurumlu, Vanlı Ermeniler oldukları konuşmalarından belli oluyordu. Bazıları Ermeni olduklarını gizlemeye

PAYLAŞIM GRUBU
gerek görmüyorlar: "Beli Ermeniyem Tiflisliyem" diye cevap veriyorlardı. Yanımdaki neferler, bu mahlukların işini bitirmek için benden bir kelime bekleyerek gözümün içine bakıyorlar. Bu yaralı Ermenilerin zaten öleceklerini, öldürmenin günah, insanlığa yakışmayacağını söyleyerek engel olduk. Bir dakika önce süngü saplamak için sabırsızlanan askerler, bu sözlerimden sonra, bütün kin ve nefretlerini unutarak yaralılara ekmek, su vermeye başladılar. Her anlamıyla asker oğlu asker olan Türk neferlerinin emre itaati bir ibâdet halindeydi. Her konuda subaylarına tam güvenleri vardı. Köyün başka evlerini ararken yeni süngülenmiş, çeneleri açılıp kapanan, can çekişen 15-16 Ermeniye rastladım. Henüz çocuk sayılacak yaşta bulunan koyu esmer, sağ bacağı parçalanmış genç bir Ermeni'nin, bezgin kaygılı bakışlarıyla bizden yardım ve merhamet dilemesi unutulmayacak bir tabloydu.

Düşmanın pek acele kaçtığı, yaralılarını bile götürmeye fırsat bulamadığından anlaşılıyordu. Başlarına tahta haçlar dikilmiş yüzden fazla mezar vardı. Köylülerin anlattıklarına göre, bize taarruz ettikleri günler büyük kayıp vermişler, geriye yüzlerce yaralı göndermişledi. En kötü yerlere Ermenileri sürdükleri için, en çok kayıbı onlar vermiş. Düşmanın bu kaybında bölüğümüzün övünme payı az olmasa gerek. Göç için vakit bulamayan köylülerden, özellikle kadınlar, yedisinden yetmişine kadar taarruza uğramadık kimse kalmamıştı. 8-10 asker küçük bir kız çocuğuna tecavüz ederek öldürmüşler. Irz ve can düşmanı olan bu vahşilerin ordularında disiplin diye bir şey olmadığı anlaşılıyordu. Küçük büyük ırz ve namusa sataşma Moskof ordusunda olağan işlerdenmiş.

Köyün aranması neticesinde elimize önemli ganimet geçti: Küçük büyük kazma kürek, telefon edevatı, büyük kazanlar. Evin birinde çok miktarda şeker bulduksa da gaz dökülüp yakılmak üzere bırakıldığından faydalanamadık. Çuvallarla bir çeşit darı elimize geçti. Bu Rus ordusunun başlıca gıdasıymış. Elimize geçen erzak ve eşyayı bölük merkezine gönderdim. Yerlere dökülüp saçılmış, ne işe yaradıklarını anlayamadığım birçok da kasık bağı bulduk. Bir iki tanesini alarak eski arka-

daşlara gösterdim. Bunlar kışın husyeleri dondan korurmuş. Bu organların donması da son derece ıstırap verirmiş.

Bu mevzilerde kaldığımız günlerde köye üç defa daha indim. Düşmandan, köylüden kalan eşya ve erzak olarak ne bulduksa hepsini yukarıya taşıdık.

Köyün ilerisinde düşmanın bulunduğu sırtların altındaki altı top toparlağını bizim yana çekmek için emir aldık. Bir gece gerekli kuvvetle gittik. Fakat düşman daha önce hareket ettiğinden elimize bir şey geçmedi.

Solumuzda bulunan 2.600 metre rakımlı tepede sürekli muharebeler oluyor. Dürbünlerle kavgayı iyice takip edebiliyoruz. İki günde üç defa düşmana taarruz edildi, tepe nihayet bizimkilerin elinde kaldı. Düşmana büyük kayıplar verdirildiğini, birçok da esir alındığını öğrendik ve mevzileri başka alaya teslim ederek yine Altıntaş gerisine ihtiyata çekildik.

6 MAYIS 1916

Kopdağı'nın solundaki Bahıtlı mevzilerinin teslim alınması için alayımıza emir geldi. İkindi vakti hareket ederek ertesi gün erkenden 2.985 metre rakımlı Bahıtlı dağındaki mevzilerimize girdik. Bu dağın bu isme tamamıyla zıt bir talihi vardı. Burada geçen muharebeler 2.000'den fazla Türk'ün hayatına mal olmuş. En sonunda bizim elimizde kalmış olan bu felaketli, bahtsız tepeye geldiğimiz zaman şehitlerle Rus cesetlerinin birbirine karışmış durumda yattıklarını ve bozulmuş cesetlerden müthiş kötü kokuların ortalığa yayıldığını gördük. Bunları ayrı ayrı çukurlar kazarak gömdük. Takımımla önce 3. Bölük'ün sağında, daha sonra Bölük Kumandanı olarak Üçtepeler'de, Bomba Tepesi'nde kaldım. Netameli bir yer olduğundan, geceleri on dakika dahi dinlenmek mümkün değildi. Son on gün içinde birçok nefer süngülenmiş, kumandanından başka, bir alay olduğu gibi esir olmuş, düşmandan bir kurmay yarbayla 400'den fazla esir alınmıştı.

Kısacası, Bayburt'un anahtarı veya kilidi sayılan bu dağda geçen büyük olaylar uyanık bulunmak için bize verilen bir ihtar niteliğindeydi. Düşman uzak olmakla beraber, bulunduğumuz bu dağa karşı bir hareketi her saat bekleniyordu. Bu ciddi durum karşısında tetikte bulunmak, gece gündüz nöbet hattını dolaşmak mecburiyeti vardı.

Bölüğümüze bir de Bahıtlı'ya çıkan yolu yapmak görevi verilmişti. Gündüz yol, gece eldeki siperlerin düzenlenmesi, bir

taraftan da düşmanın her an beklenen hücumuna hazır bulunmak, insanın gücünü ve kudretini aşan yorgunluktu.

Alayın sağında solunda hareketler eksik olmuyordu. Bir gece düşman Kop Boynu'nda bulunan 32. Tümen'e bütün kuvvetiyle yüklendi. Dürbünler gözlerde, kalp atışları hızlanmış ve heyecanla boğuşmayı izliyor. Öğleyi geçtiği halde düşman bir sonuç alamadı. Bu heyecanlı, yürek çarpıntılı hengâme arasında, hatır ve hayale gelmeyen, benimle ilgili bir emir tebliğ edildi. Ne vakit ve kim tarafından yapıldığı bilinmeyen bir sürprizle karşılaştım. Asteğmenlikten teğmenliğe terfi ettirildiğim hakkında Savunma Bakanlığı'ndan emir gelmişti. Bu emri arkadaşlar tebriklere boğdular. Bölük Kumandanım Arslan Mehmet, kendi kaputundaki apoletleri çıkarıp kendi eliyle benim kaputuma dikti. Geç olmakla beraber çok sevinmiştim. Bizi adam yerine koymayan, daima küçük gören ve onbaşı muamelesi yapmak isteyenlere karşı bir üstünlük sağlanmış gibi oldu. Gaza meydanında verdiğim sınavda tam numara aldığımın bir kanıtı sayılabilirdi. Benzerlerim arasında altı ay geçmeden, ikinci bir terfiye kavuşmak az bahtiyarlık değildi. Sevinmek ve gülmek ihtiyacım bir hayli tatmin edilmiş oldu. "Öyle bir gaza eylemiştim ki, hoşnut eylemiştim Peygamberi!"

21 MAYIS 1916

Karşımızdaki düşmana taarruz için alayımıza emir verildi. 1. Takım benim kumandamda bölüğün sağından, 2. Takım talimgâhtan yeni gelen Asaf Efendi'nin kumandasında soldan hareket etmek üzere, topçu tepesinin gerisinde tertibatımızı tamamlayıp, şiddetli bir şarapnel yağmuru altında açılarak ilerlemeye başladık. Topçu ve piyade ateşine karşı sıçrayarak, koşarak düşman hatlarına yaklaşıyorduk. Bir aralık Asaf şaşırmış yanıma kadar gelmişti, hemen takımının başına gönderdim. Askerlerden 15-20 metre önden koşuyor, onlara şevk ve heyecan vermeye çalışıyor, örnek olmaya gayret ediyordum. Düşman siperlerine 300 metre kadar sokulduk, bir sıçrama daha yapsam düşman siperlerinin bulunduğu Çadırtepe'nin ölü ateş sahasına ulaşacaktım. İki metre aralıkla sağ yanımda bulunan emirerim Ali başına isabet eden bir kurşunla, hafif bir hırıltının ardından sırt üstü düşerek şehit oluverdi. En buhranlı zamanlarda yanımdan ayrılmaz, çok sadık bir neferdi.

Düşman siperlerine arkadan takviye kuvvetlerinin geldiğini görmemiz cesaretimizi sarsmıştı. Sağ ve soluma dikkat ederek ilerlemem hakkında bölük kumandanımdan bir emir aldım. Sağımda ikinci tabur 300 metre, solumdaki 3. Bölük daha da geride kalmıştı, alay cephesinde bizim takımdan başka kimseler yoktu, en ileride sipsivri kalmıştık. İki tarafı kollamadan ilerlediğimizi ve dikkatsizliğimi çok geç anladım. Düşman ateşinin ağırlığı bizim üzerimize çevrilmişti. Böyle kritik bir du-

PAYLAŞIM GRUBU
rumda bulunurken bölük kumandanımın yaralandığı, bölüğün emir ve kumandasının bana verildiği haberi geldi. Kahraman Mehmet üçüncü defa yaralanmıştı.

Taarruza devam edilecekse, 2. Tabur'un bizim hizamıza kadar ilerlemesi, bir takım kuvvetin gönderilmesi konularında yazdığım tezkerelere cevap gelmiyor, gönderdiğim neferler tabur kumandanını bulamıyordu. Kumandan bey şimdi kim bilir hangi taşın arkasında yatıyordu. Akşam karanlığı basmış, her iki taraf da ateşi hafifletmişti. Onbaşılardan sayım haberi geldi. Öğle vakti taarruza başladığımız 60 neferden 42 nefer kalmıştı. Bizim durumumuz ne olacaktı?

Geride bunu düşünenler olmalıydı. Eğer gece yarısına kadar bir emir gelmezse şu kararı vermiştim: Mevcut olan 25 süngüyü, seçeceğim 25 nefere verecek, Çadırtepe'nin solundan "Allah Allah" sesleriyle, büyük bir patırtı yaparak hücuma geçecektim. Düşmanın bir kısmını olsun siperlerinden sökebilirsem, herhalde 2. Tabur'un ihtiyattaki bölükleriyle takviye olunur ve başarımız devam ederdi. Değerli bir arkadaş olan Hüseyin Çavuş'la bu düşünce üzerinde konuşup dururken, düşman tarafından gelen seslerle daldığımız hülyadan uyandık. Acaba düşman karşı bir taarruza mı geçiyordu? Kığık Deresi'ndeki felakete tekrar mı maruz kalıyorduk? Sağımızdaki dere tamamıyla boştu. Bir düşman müfrezesi dereden geçerek arkamıza geçecek olsa şu karanlık gecede hepimizi süngüden geçirirdi. Durumumuz Kiğik'ten de korkunçtu! Dincik Deresi'ni görebilecek yerlere nöbetçiler çıkardımsa da mesafe uzun, karanlık yoğun olduğundan tehlike geçmemişti.

Durumu belirterek, bir takım asker gönderilmesi hakkında tabura bir rapor daha gönderdim, yine bir cevap yok. Bizim durumumuzu iyice bildikleri halde düşman pek miskin ve hareketsiz davranıyordu. Yüksek askeri öğrenim görmüş, tecrübeli subayların söylediklerine göre, taarruz eden kuvvetin, savunmacıların en az iki misli olması, modern savaşın basit bir kuralıyken, biz savunmacıların yarısından az bir kuvvetle taarruz ediyorduk. Dincik Deresinden Çengel Dağı'na kadar olan siperlerinden düşmanın tam mevcutlu dört bölüğü, ihtiyatta da

PAYLAŞIM GRUBU
bir bölüğü bulunduğu muharebeden iki gün önce gelen bir sığınmacının ifadesinden anlaşılmıştı.

Sabah ortalık ışıdıktan sonra alınyazımızın ne olacağını düşünerek, bölüğün sağını solunu dolaşıp dururken, tabur kumandanından beklenen emir geldi:

"Taarruza devam etmeyip gerideki sırtlara çekilerek, 1. Bölük ihtiyatta kalacaktır." Ağır yaralıları zorlukla geriye taşıttım, biz de sessizce emrolunan sırtlara çekildik. Şehitleri defnettirmeyi başaramadım; yine bırakmak zorunda kaldım. Yanımızda kazma kürek yoktu. Ayrıca, düştükleri yerleri arayıp bulmak için de vakit müsait değildi. Taburun öteki bölüklerinden 5-6 yaralıdan başka kayıp yoktu. Bölüğün ihtiyatta bulunduğu zamanlarda, siper kazmakla uğraşmak çok ağır bir işti. Her gün ne kadar siper kazıldığına dair, akşam rapor göndermek zorundaydık. Bir gün alay kumandanı geldi ve işlerin ağır gittiğini söyleyerek bir sürü lüzumsuz lâf etmeye, yüksek sesle bağırıp çağırmaya başladı. Bağırıp çağırmakla da herhalde görevini yaptığına inanıyordu. Yaşına, rütbesine karşı beslediğim saygıyı, önceki muharebelerde kaybettiğim için, ben de karşılık vermekten çekinmedim. Top, tüfek mermilerinin vızladığı asıl görev zamanında korkaklık göstererek, tabur ve bölüklerinin harekât durumlarını yakından izlemeden, birkaç kilometre geride bir taş veya tepenin arkasında tatlı canının kaygusuna düşen, ateş hattında kan ter içinde boğuşan zavallıların çektiği güçlüklerle ilgilenmeyen bir zatın, muharebesiz zamanlarda kumandanlığı aklına gelip "kumandanlık" taslaması gerçekten çok gülünç oluyor; doğal olarak küçük rütbeli subaylarda kendilerine karşı itaatsizlik, saygısızlık, hatta nefret duyguları uyandırıyordu. Tam anlamıyla bir asker olan bölük kumandanıma saygı ve itaatte asla kusur etmemeye çalışır, sevgisini kazanırdım. Takım kumandanlarıyla daima ileri hatlarda bulunur, bölüğün hareketlerini gözünden kaçırmazdı. Sağda solda yaralı ve şehitleri görerek, hayatını hiçe sayarcasına bölüğünün başından bir dakika ayrılmaz, vazifesine bağlı kalırdı. Alay ve tabur kumandanlarının, muharebesiz geçen zamanlarda yapmak istedikleri yalancı pehlivanlıklara karşı,

PAYLAŞIM GRUBU
Arslan Mehmet açıkça karşı koyar, sözünü esirgemezdi. Bu mert insan yaralanıp ateş hattından ayrıldıktan sonra ondan öğrendiğimizi aynen uyguluyorduk.

Bu çarpışmada ben hiçbir arızaya uğmadan, hatta büyük bir yorgunluk bile duymadan geri gelmiştim. 3. Bölük'e gönderilinceye kadar Posta Tepe'de tahkimat işleriyle meşgul oldum. Alayda geçimsizliğiyle ünlenmiş, Karagöbek muharebelerinde çadır taşıma yüzünden bana hakaret eden, yanıma bir nefer bile vermeyerek düşmanın işgal ettiği bir yere tek başıma keşfe gönderen, beni harcamaya çalışan kindar, garezci yüzbaşının taburuna verdiler. Çok geçmeden bir hiç yüzünden aramızda tartışma başladı. Böyle olacağını zaten emri aldığım zaman anlamıştım. Orduya dahil olduğumdan beri huy edindiğim bir sürü küfürlerle bölüğün gözü önünde rezil ettim. Arapların "küllü hainün haifün" dedikleri gibi hayinler, tiyneti bozuklar korkak oluyorlar. Benim ise korkacak çekinecek hiçbir tarafım yoktu. Hınıs'ta uğradığım hakaretin öcünü fazlasıyla almıştım. Beni alaya şikayet etmekten başka bir şey yapamadı. Alaydan bir subay gelerek alay merkezine götürdü. Bir çadırda iki gün hapis kaldım, bir süre için de alayın gözetleme subaylığını yaptım.

Akdağ ve daha solda muharebeler geceleri de devam ediyor, ben de gördüğüm ve tahmin edebildiğim durumları alaya bildiriyorum. Yüzbaşıyı başka alaya göndermek istemişlerse de kabul edilmemiş. Benim hakkımda daha birçok şeyler yazmışsa da dikkate alınmayarak hepsinin yırtılıp atılmış olduğunu sonradan öğrendim.

Yüzbaşı ile düşüncelerimiz taban tabana zıttı. Küçük rütbeli olduğumuz için bizi karşısına diker yobaz, örümcekli kafasıyla namazdan niyazdan, evliyâdan, bilmem hangi ulu zatı rüyasında gördüğünden söz açarak vaaz ve nasihat etmeye kalkardı. Bizse itikat etmediğimiz bu masallarla alay eder gülerdik. Yüzbaşının kin ve düşmanlığı en çok banaydı. Bir yandan fazilet sahibi, Ebüssuud'un torunu görünmek isterken, öte yandan subaylarla askerlerin istihkakını çalar, adi bir hırsız durumuna düşer, küçük bir çıkarı uğruna, emrinde bulunan

PAYLAŞIM GRUBU
bütün kuvveti kullanmaktan çekinmez, şirretliğinden korkularak, bu hırsızlıklara kimse ses çıkaramazdı. Mimlediği bir subay ve nefer hakkında uygun görmeyeceği hiçbir hareket yoktu. Karagöbek'te, bir ağabey gibi sevdiğim Eşref'i kasten harcadığı konusunda genel bir kanı vardı. Aralarında tartışma, kavga eksik olmazdı. Bir şahıs hakkında bu kadar izahat vermekten maksadım düşmanla, doğayla, sefaletle boğuşurken daha neler ve kimlerle uğraşmak zorunda olduğumuzu göstermektir.

Orduya katıldığımdan beri gördüğüm bazı durumları nefret ve tiksintiyle karşılamamak mümkün değildi. Ordudan bölüklere kadar eşya ve erzak, yolsuzluk deryası içinde yüzmekteydi. Hükümetin, milletin binbir zorlukla bularak gönderdiği eşya Erzurum menziline gelir, subaylar ve askerler iyilerini seçer, üzerlerindeki elbise ve çamaşırları değiştirirler, kolordu, tümen, alay, taburda da birer elekten geçtikten sonra geri kalan bir işe yaramayacak 5-10 parça eşya bölüklere ancak gelebilirdi. Bu elbise ve çamaşırlarsa daima kirli, kullanılmış, yamalı olurdu. Diğer taraftan karargâhtaki askerlerin üzerinde her vakit yeni, temiz elbiseler görülürdü. Kış mevsiminde dağ başlarında, yemek, elbise kadar kıymetli olan şekeri, biz bölük subayları pek seyrek görebilirdik. Keskin soğuklar, karlar içinde sade su kaynatıp içerek ısınmaya çalışırken karargâhlarda helva sohbetleri yapıldığını da işitiyorduk. Yaralı olarak Erzurum'da bulunurken menzil lokantasında, ucuz fiyatlarla hazırlanan tatlıların her çeşidinden, nefis yemeklerden, savaş sırasında barışta olduğundan daha bol olarak ordu ve menzil karargâhındaki beylerin yararlanmasına sunulduğunu görmüştüm. Karargâhlardan artarak tabura kadar gelebilen iki üç okka şeker de tabur kumandanının elinde kalır, o da helva yaptırır, kokusunu etrafa yayarak ziftlenir. Misk gibi helva kokusunu hisseden bazı arkadaşlar, burunlarını çekerek tabur kumandanının çadırının etrafını tavaf ettikleri görülürdü. Birkaç arkadaş bir araya geldiğimiz sırada bu konuları görüşür, birbirimize içimizi döker, hiçbir vakit umutsuzluk ve bezginliğe kapılmak hatırımıza gelmezdi.

PAYLAŞIM GRUBU
Bu gibi görüşmelerde dut kurusuyla çaylarımızı içerken İbrahim Hoca'nın taklitleri imdada yetişir, neşemiz yerine gelir, bol bol kahkaha atarak, her şeyi olağan görmeye başlar ve çevreye alışırdık. Gençlik çağının gereği olan kuvvetle her türlü yoksunluk ve insan gücünü aşan yorgunluklara ve bazı kumandanların uygunsuz davranışlarına rağmen bize düşen görevi yine canla başla başarmaya çalışıyorduk.

Kaç türlü çay içilebileceği üzerine, Hoca'nın bir sıralaması var ki anlatmaya değer. Hiç şekeriniz yoksa hayalinizde bir topak şeker canlandırırsınız, buna "umma" denir. Bir parçacık şekeriniz bulunur da bitmesinden korktuğunuz için yalayarak çayınızı içerseniz, buna da "yalama" denir. Bir parça şekerinizi nohut tanesi gibi küçük küçük böler ve her tane ile bir bardak çay içerseniz, buna "kırklama" denir. Bir de "katma" vardır ki bunu herkes bilir. Bu "katma" mutluluğuna tabur kumandanından aşağıdakiler, takım ve bölükler erişemez. Bunların nasibi, çoğunlukla "umma" ve üzüm, dut kurusuyla "kırklama"dan ibarettir. Bu çay içme sıralamasında elbette askerler söz konusu değildir. Onlar için; içinden saman parçaları çıkan taş gibi peksimet, çuvallarda taşındığı için kabukları ayrılmış yarısı hamur ekmek, bir de arasıra verilen yağsız bulgur çorbası en büyük nimetlerdendir.

Tabur kumandanıyla son kavgamızın sebebi de şudur: Bu mevzilere geldiğimizden beri, yer yer muharebe uzayıp gidiyordu. Günde üç dört sandık cephane harcanıyor, bundan da en çok biz zarar görüyorduk. Bizim neferler dikkatsiz hareket ettikleri için arasıra şehit, yaralı veriyorduk. Bir gün öğle üzeri düşman tarafından beyaz bayrak çekilerek, sekiz Rus'un bize doğru geldiği görüldü, derhal ateş kesildi. Herkeste bir merak uyandı, ne oluyordu? Savaş bitiyor muydu? Maksatlarını anlamak için ikinci taburdan iki efendinin gitmesi emrolundu, orta yerde görüşüldü, kısacası diyorlar ki, "böyle sürekli birbirimizi taciz etmenin anlamı yoktur, muharebe edecekseniz, taarruz ediniz, bizi buralardan atınız." Bir de bildiri vermek istemişler; bu bildiride Arabistan ayaklanmasından, Alman-Avusturya ordularının yüz binlerce esir vererek geri çekildikle-

PAYLAŞIM GRUBU
rinden söz ediliyormuş. Rusların bu teklifi yukarı makamlarca da uygun görüldü. "Siz sebebiyet vermezseniz böyle taciz ateşi yapmayalım" denildi. Böylece yerel ve sözlü bir anlaşma yapılmış oldu. Her iki taraf siperlerine serbestçe girip çıkıyorlar. Yalnız geceleri çalıştığımız siper kazma işlerine gündüz de devam ediyorum. Genel bir ferahlık, rahatlık meydana geldi. Bu anlaşmanın üçüncü günü, 3. Bölük siperlerinden şiddetli bir yaylım ateşi açıldı. Serbest dolaşmakta olan düşman askerleri siperlerine koştular, ateşe başladılar, eskisinden beter bir duruma girildi. Bu uygunsuz hareketten herkes etkilendi. İlerideki postaların çalışmalarını görmeye gittiğim sırada açıkta ateşe yakalandım, benim için değerli olan bir onbaşı ağırca yaralandı. Kimseye haber vermeden yapılan bu kahpelik meğer tabur kumandanının başının altından çıkmış. Yaptığı hareketin büyük bir hata olduğunu anlayabilen yüzbaşı, utanç ve sorumluluktan kurtulmak için, bana bir sürü laf edip duruyordu, kısacık aklınca, sözde buna ben sebebiyet vermişim.

Ben de daha ağır karşılık verdim, başvurum üzerine beni 2. Tabur'a verdiler, böylece bu adamın iğrenç suratını görmekten kurtuldum.

Durup dururken kimseye haber vermeden bu ateş açmasının sebebi neymiş meğer: Yüzbaşının bir koyunu Ruslar tarafından aşırılmış. Tabur kumandan vekili eline geçirdiği bir inekle üç koyunu tabur merkezi civarında otlatır, sütünden, yoğurdundan kimseye tattırmadan faydalanırdı. Çobanlık eden neferlerin dikkatsizliği yüzünden, koyunlardan biri düşman tarafına kaçmış. Ruslardan bir iki açıkgöz nefer de hayvanı yakalayıp götürmüş. Bunu gören Yüzbaşı koşmuş sipere girmiş, koyunu götürenlerin üzerine ateş açmış, böylece koyunun bedelini Ruslardan almak istemiş. Şahsi çıkar hırsı, Rusların da karşılık vereceğini, açıkta dolaşmakta olan bazı zavallıların kanının dökületeceğini düşündürmemiştir. Uğursuz bir zihniyeti göstermesi bakımından bu satırları yazmayı faydalı buldum.

19 HAZİRAN 1916

Düşmanın sağda solda kaynaştığı görülüyordu. Çadırtepe'nin tam karşısına düşen siperlerimize karşı her an bir düşman baskını bekleniyordu. Gece sabaha kadar siperlerde kalıyor, güneş doğmadan geriye çekilerek istirahat ediyorduk.

İki defa gece baskını yapmaya kalkıştık. Büyük bir gürültü patırtıyla "Allah Allah" diye bağırarak epeyce ilerledikse de sonunda yerimizde saymaya başladık. Adım atmaya istek yoktu, karşıdan edilen yoğun ateşe rağmen hiçbir kayba uğramadan yerlerimize döndük.

Ertesi gece sağımızdaki 91. Alay'ın bölüklerine taarruz eden bir düşman birliği, sabahleyin, bizimkilerin karşı taarruzu üzerine, teslim olma işaretleri göstermişse de düşman topçusunun faaliyeti sayesinde yine çekilmeyi başarmıştı.

Solumuzdaki Akdağ ve Masa Deresi yönündeki düşman taarruzları sonuçsuz kalınca, bütün kuvvetiyle 31. Tümen cephesine hücuma başladı, aynı zamanda Karasu civarından da taarruz ederek Kop Dağları'nın arkasına düşmeye çalışıyordu. Kop Boynu'ndaki muharebeleri, dürbünsüz de görmek mümkün oluyordu. Öğleden sonra bizimkilerin bozulduğu ve düzensiz bir halde geri çekildikleri görüldü. Bir saat geçmeden bize de geri çekilme emri verildi. Bunu anlayan düşman, cephemizden de ilerlemeye ve takip ateşine başladı. Takımımın artçı kalması emredildi. Bir yandan bize doğru koşmakta olan düşman avcılarına ateş ediyor, bir yandan askerleri birer ikişer

PAYLAŞIM GRUBU
geri çekiyordum. Çekildiğimiz arazi çıplak bir yokuştu, tamamen topçu ve piyade ateşi altındaydı. Bir hayli koştuktan sonra ağırlaştım, adım atamaz hale gelmiştim. Yorulmuş, canımdan bıkmış usanmıştım. Bu sırada arzu ve temennim, yürüdüğüm yolun sağına soluna, ilerime gerime düşen şu obüs mermilerinden birinin tam isabetiydi. Kış aylarının, yerin göğün belli olmadığı tipili havalarına özlem duyuyordum. O zaman bize yüzünü göstermeyen güneş, şimdi cehennem gibi sıcağını tepemizden eksik etmiyor, kan ter içinde bırakarak adım attırmıyordu. Bu sırada en korktuğum şey yaralanıp kalmaktı.

Şu top mermilerinden birinin tam isabetini arzu etmekten hâlâ kendimi alamıyordum, bu bende sabit fikir haline gelmişti.

Kop şosesine indikten sonra, soldaki tepeleri tutmak için taburdan emir aldım. Sağdan ilerlemekte olan düşmana ateş etmeye başladık. Sağ taraftaki artçı bölükler haber vermeden çekilip gidince, durumumuz yine kötüleşmeye başladı. Burada hazır bulunduğumuz siperlerde iki manga bırakarak, öteki mangaları gerideki tepelere gönderdim. Ben de iki nefer alarak şosenin durumunu anlamak istedim. Mermi yağmuru altında süratle yoldan uzaklaştım. Aynı gün Kophanlar'ın gerisindeki İmalı Dağı'nı tuttuk. Bu dağ da yükseklikten yana Bahıtlı'dan aşağı kalmazdı. Tepeye çıkmak için üç saatten fazla bir zaman geçti.

Doğudan batıya uzanan, doğu yönü sarp kayalıklardan ibaret bir silsile.. Yukarıdaki düzlükle, derin kraterinde otlar çok büyümüştü. Çok güzel bir panorama, Bayburt ve ovadaki köyleri içine alan geniş bir ufku vardı. O geceyi kaputsuz, ekmeksiz, bir taş kovuğunda geçirdim. Kop Deresi'ndeki cehennem sıcağından burada eser yoktu. İlkbahar serinliği devam ediyordu. Alışık olduğum dağ havası ciğerlerime ferahlık verdi. Bu sarp kayalıklara düşman taarruzu pek beklenemezdi.

20 HAZİRAN 1916

Karşımızdaki tepelerde düşman piyadelerinin kaynaşmaları görülmeye başladı. İki saat geçmeden sol ilerimizdeki tepelere doğru dört avcı hattının birbiri arkasından yürüdüğü görüldü. Derhal bulunduğumuz mevzilerin sol tarafına geçerek birer baş siperi yapmaya başladık. Topçularımız ilerlemekte olan avcılar üzerine şiddetli bir ateş açtı ve bunlar arasında korku ve şaşkınlık yarattı. 89. Alay'a taarruza başlayan düşmana yandan etkili bir ateş açtım, bunun için bir emir beklemedim, bu bir görevdi; şu sırada emir verecek kişileri nereden bulacaktım; kim bilir kaç kilometre geride ve nerelerdeydiler. Güneş batınca ateş kesildi, bütün gece tahkimatla meşgul olduk. Kazmak mümkün olmadığından, taşlardan kalınca duvarlar yapıyorduk. Bu siperler piyade ateşinden bir dereceye kadar korursa da topçu ateşine karşı dayanıklı değildi, bir tane isabetiyle tuz gibi dağılacağı şüphesizdi. Gerek topçunun faaliyeti ve gerek yüksek olan mevzilerimizden yaptığımız ateşin etkisiyle, solumuzdan ilerlemek isteyen düşmanın girişimi bir sonuç vermedi.

23 HAZİRAN 1916

Bugün öğleye doğru sağdan ve karşımızdan, hiç ummadığımız İmalı Dağı'na taarruz başladı. Muharebesiz güçlükle çıktığımız bu kayalığa karşı bir düşman hareketini beklemiyorduk. Mevkiimiz her tarafa hâkim, korunmaya pek elverişliydi. Öğleyin beşer onar düşman grupları şoseyi geçiyor, bulunduğumuz dağa doğru ilerlemeye başlıyordu. Düşman kumandanı, bulunduğumuz mevzilerin önemini anlamış olacak ki öncelikle bu dağı ele geçirmek istemişti. Sağımızdaki 1. Bölük çekilince ağırlık bütün şiddetiyle bizim üzerimize kaymıştı. Bölük kumandanı gerideydi. Asaf Efendi soldaki takıma, ben sağdaki iki takıma kumanda ediyordum. Topçu, makineli tüfek himayesinde dağa tırmanan düşman piyadesinin ilerlemesine engel olunamıyordu.

Geriden cephane gelmediğinden, ateşin idareli yapılması için emir aldım. Pek etkili bir muharebe yapmaktayken, bu defa da cephane kıtlığı talihsizliğine uğramıştık. Düşmanın atlı sedyelerle birçok yaralı ve ölü taşıdığını görüyordum.

Cephaneyi idareli harcamak işi canımızı sıktı. Askerlerin elinde ikişer üçer bağ fişek kalmıştı. Sıçrayan avcılara tek atışı kestim, kumandayla ateş yaparak az mermi harcamaya çalışıyor, tek tek görülen düşman neferlerine ateş ettirmiyordum. Yaralı ve ölüleri taşımaya gelen sıhhiye askerleri serbestçe işlerini görüyorlardı. Medeni insanlara yakışırcasına savaştığımızı düşmana göstermiş oluyorduk sanki.

PAYLAŞIM GRUBU
Öbür yandan birliklerinin hareketlerini adım adım izlediği anlaşılan düşman kumandanı, bizim cephaneyi idareli harcadığımızı anlamış olacaktı ki ihtiyat kuvvetlerini sürekli ileri sürüyordu... Bu buhranlı saatleri geçirerek akşamı bulduk. Karanlık koyulaştıkça tüfek sesleri seyrekleşti, nihayet sessizliğe kavuştuk. Düşman da 50 metre önümüzdeki kayalıkların ölü açılarına sokulmuş bulunuyordu. Üzerlerine iki nefer göndererek iki bomba attırdım, biraz uzaktan attıkları için bir etkisi olmadı. Daha kuvvetlisini iki saat sonra yapmak üzere önlem aldım, taşların arkasına kadar sokulan düşman birliğini dereye dökmek zor bir şey olmayacaktı. Bölük kumandanını haberdar ettim. Gelen cevapta: "Kahraman kardeşim, eğer teşebbüsünüzde bir başarı görüyorsanız yapınız" deniliyordu. Ben neferleri hazırlamış, gereken emirleri vermiştim. Kayalığın tam üzerine gidilecek, yukarıdan aşağı kurşun, taş, bombayla bir baskın yapılacaktı, başarı kesindi; uzun zamandır taşıdığımız, kullanmaya fırsat ve imkân bulamadığımız son birkaç el bombasını da böylece harcamış olacaktık. Belirlediğimiz saati bekleyip dururken bölük kumandanından kötü bir haber geldi: "Sağınızda bulunan 2. Tabur, mevzilerini terk ederek geri çekilmiştir, bu taburun emrinizde bulunan takımını şimdi gönderiniz, baskın teşebbüsünden de vazgeçiniz."

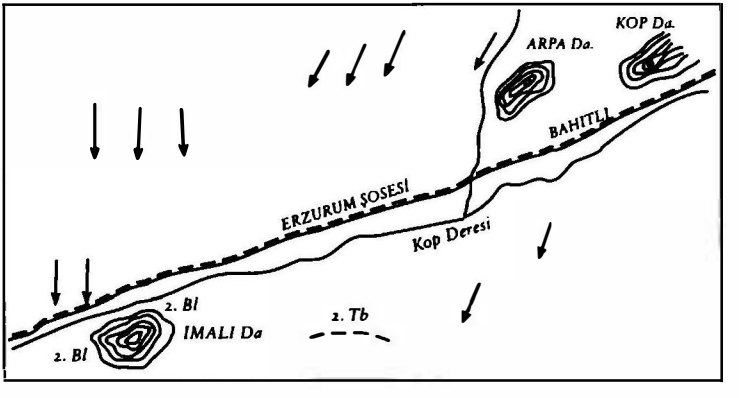
2. Tabur'un çekilmesiyle bölüğümüzün durumu tehlikeye düşmüş, düşmanın sağımızdan ilerlemekte olduğu anlaşılmıştı. Tabii bizim baskın teşebbüsü de gerçekleşmedi. Düşmanı dereye dökmenin bir faydası yoktu. Yerime Asaf Efendi'yi bırakarak, biraz kestirmek için bölük merkezine geldim. Bütün gün top, tüfek patırtısından başım şiddetle ağrıyor, kulaklarım uğulduyor, beynim zonkluyordu. Otların üzerine uzandım. On dakika geçmişti ki birdenbire tüfek, bomba gürültüsü ortalığı kapladı, bizim düşünüp de yapamadığımız bomba baskınını düşman yapmıştı. Bizimkiler siperlerinden fırlamış, alabildiğine kaçıyorlardı. Bölük kumandanının sesi işitiliyor, karanlıkta görülen karartıların dost mu, düşman mı olduğu belli olmuyordu. Kesin olan, askerlerin kaçışı, düşmanın ateş ederek ilerleyişiydi. Uzaktan gelen bölük kumandanının sesi de kesil-

PAYLAŞIM GRUBU
di. Geri çekilen tarafı tahmin ederek batı yönünde var kuvvetimle düşe kalka koşuyordum. Bir süre sonra bizden önce panikleyen 3. Bölük askerlerine rastlayarak bölüğümün askerlerini buldum. Düşman peşimizi bırakmıyor, biz de arkaya dönerek yaylım ateşi yapıyorduk. İki tarafın yaptığı da kuru gürültüden başka bir şey değildi.

Sabaha karşı takip durdu, biz de derlenip toparlandık. Yoklama yapıldı, bugünkü muharebe ve panikteki kaybımız, iki şehit, biri ağır olmak üzere iki yaralı bir de kayıptan ibaretti. Bulduğum siperde neferin birinin başına isabet eden bir taş parçası alnının derisini bıçakla yüzülmüş gibi alıp götürmüştü, eli yüzü kan içindeydi, bir türlü elinden silahını bırakmak istemiyor, geri gidip yarasını sardırması için verilen emre karşı; "Aman efendi, bir gâvur daha öldüreyim de öyle gideyim" diye yalvarıyordu. Bir neferin başına da bir makineli tüfek mermisi isabet etmiş, nefer siperden atlayarak düşmana doğru koşmaya başlamış, biraz sonra düşmüştü. İki nefer göndererek geri aldırdım, Ruslar yaralı neferi geri getiren askerlere ateş etmediler.

İmalı'dan sonra birkaç mevzi değiştirdikse de düşmanla temas etmeden çekildik. Geceleri süratle geri çekiliyor, gündüz-

BİZİM İÇİN KISMEN BAŞARI VE KISMEN FELAKET OLAN
İMALIDAĞ MUHAREBESİ'NİN YAKLAŞIK DURUMU

leri mevzilerde görünüyorduk. Bu çekilme nereye kadar sürecek? Nerede tutunmak mümkün olacaktı? Bu soruların cevabını anlamak bizim için imkânsızdı. İstanbul'dan gelmekte olduğu söylenen kuvvetler bize nerede katılacak? Bu çekilmelerde bölüklerden kaçanlar çoğalmıştı. Bir gece bölüğümüz askerlerinden bazılarının, güvenilir çavuş ve onbaşılarla birlikte takım halinde kaçtıkları anlaşılınca pek üzüldük. Esasen Erzurum vilayeti halkından olan neferler köylerinde, ailelerinin yanında kalmışlardı.

Haho sırtlarındayken, solumuzdaki 3. Tabur düşmanla temas etmiş, ateş hafifçe bize de bulaşmışsa da düşman ilerleme hareketi göstermediğinden, önemli bir çarpışma olmadı. Bizi de biraz daha geriye aldılar. Son mevzide 5. Bölük Kumandanlığı'na tayinim hakkında bir emir aldım. Baştan beri, hangi bölükte fazla bir subay bulunursa alay dahilinde dama taşı gibi sürekli tabur, bölük değiştirmek âdet halindeydi. Bir aralık grup kumandanının emir subaylığında bulundum. Bir gece, solumuzda bulunan Maden Grubu'nun durumunu anlayıp kendisine bildirmek için kumandandan sözlü bir emir aldım. Verilen zayıf bir hayvanla tarif edilen yöne doğru ilerlemeye başladım. Maden Grubu bütün gün muharebe etmiş, akşam ateş kesildikten sonraki durumu belli değilmiş. Yıldızlarla aydınlanan bir gecede iki saat kadar gittikten sonra bir derede altı nefere rastladım. Onlardan düşmanın pek yakın olduğunu anladım. Bu neferler yollarını şaşırmış, Maden Grubu'na mensup askerlerdi. Düşmanın, bizim grubun sol gerisindeki tepelere doğru ilerlediği anlaşılıyordu. Bu grup akşamdan geri çekilmiş. Sabaha kalırsa bizim grubun durumunun tehlike göstermesi ihtimali vardı. Bütün kuvvetimi elimdeki kırbaca vererek, Grup Kumandanı'nı buldum. Şükür ki biraz önce gruptan bir subay gelerek durumu haber vermiş. Derhal alaylara geri çekilme emirleri yazıldı. Bu gece yolunu şaşıran neferler beni kesin bir esaretten kurtarmıştı. Bu gidişle Maden Grubu'nu bulayım derken sabahleyin kendimi düşman içinde bulacaktım.

Son işgal edilen mevzide 1. Bölük çok kayıp vermiş, bölük kumandanı yaralı olarak düşman eline düşmüş, bölük subay-

PAYLAŞIM GRUBU
sız kalmıştı. Gene eski bölüğüme verilmiştim. Bölüğe geldiğim vakit muharebe bütün şiddetiyle devam ediyordu. Çok yakına sokulmuş olan düşman bizi geriye attı, kurşun yağmuru altında uzaklaşmaya çalışıyordum. Bir taşı siper alarak bir iki dakika dinlendikten sonra yeniden koşmaya başladım. Nefesim daralıyor, adım atamıyordum. Ağır yaralı ve şehit olarak yatmakta olan neferlerin yanından geçerek bir tepeciğin arkasına sığınıp kaldım. Arkadaşlar beni yaralı sanarak bir neferin sırtında geri göndermek istiyorlardı. Yorgunluktan kalbim düzenini yitirmiş, başım dönmüş, yere yığılmıştım, birkaç dakika sonra da kalp çalışması normale dönmüş, dipdiri ayağa kalkmıştım. Hiç yoktan bir kalp kriziyle oracıkta ölüp kalmak bedbahtlığın en büyüğü olacaktı.

Tümen karargâhı henüz kalkmıştı. Tümen kurmayı gelerek, 2. Tabur'a karşı taaruz emri verdi. Karargâhın ağırlığını taşıyan araba ve mekkare kolu çok ağır hareket ettiği için, alayın oldukça az zedelenmiş bir taburu da böylece eriyordu. Tabii bu bizim dışarıdan, uzaktan görüşümüzdü, durumun asıl içyüzünü bizim anlamamıza imkân yoktu.

Geri çekilme devam ediyor, her gün, bazen günde 2-3 defa mevzi değiştiriyor, birer baş siperi kazarak bu mevzilerde birkaç saat kalabiliyorduk. Bir günlük sıkı bir yürüyüşten sonra Yukarılori Ovası'nda, tabak gibi düz bir arazide baş siperleri yaparak beklemeye başladık... Bu sırada 3. Tabur tekrar kuruldu. Beni de 10. Bölük Kumandanı yaptılar. Resmen kayıtlı bulunduğum bölüğüme gelmek kısmet olmuştu.

Yüksek dağlardan ovalara düştüğümüz için her tarafta Kazak süvarileri görünmeye başlamıştı. Rusların, alışılmadık takipleri sürekli ve şiddetliydi. Bulunduğumuz yerin doğusundan bir alay kadar süvari kuvvetinin ilerlemekte olduğu görülerek muharebeye hazırlandık ve ateş menziline girmelerini beklerken, pek ender olarak gördüğümüz bizim süvari alayından bir kuvvet açılarak Kazaklar'a karşı ilerlemeye başladı. Şimdiye kadar hiç görmediğimiz bir süvari muharebesi seyredeceğimiz için elimizde dürbün, sevinç ve heyecan içinde beklerken, Kazaklar sola çark ederek dağlara doğru kaçmaya baş-

PAYLAŞIM GRUBU
ladılar. Düşman süvarileri bizimkilerin herhalde iki misline yakındı. Koca katanalar, küçük atlarla çarpışmaya cesaret edemediler. Harp tarihi okuyan subay arkadaşların söylediklerine göre, Türk süvarisinin zayıflamaya başladığından beri genel çöküntünün hızı artmıştı. Şu geri çekilme günlerinde taburlar, alaylar halinde kayıp verilmesinin başlıca sebebi süvarinin zayıflığından ileri geliyormuş. Rus süvarilerinin faaliyetini, başardığı işleri görerek, düşman da olsa takdir etmemek mümkün değildi. Bu çıplak ovada bize doğru yönelen Kazakların saldırısına maruz kalmak çok kötü sonuçlar doğurabilirdi.*

* Son senelerde, Cumhuriyet ordusundan süvari birliklerinin kaldırılacağı haberini gazetelerde okuduğum vakit, bugünleri hatırlayarak içim sızladı.. Kitleler halinde kayıp verilmesinin acı günleri hafızamda canlandı. Ordu ne kadar motorize edilirse edilsin, bu geniş vatan topraklarının korunmasında süvarinin rolü hiç bir zaman azalmayacağını nâçizane, hatırlatmaktan kendimi alamadım.

3 TEMMUZ 1916

Bu gece pek uzak olmayan Aşağılori köyünün solundaki alçak tepeleri işgal ederek yine baş siperleri yaptık. Bölüğümün sağ tarafı açık kaldığından o yana çok dikkat etmemiz lazımdı. Mevzilerimiz Kazak saldırısına elverişli bulunuyordu. Sabahın erken saatlerinde köyün arkasında uzunca bir yürüyüş kolu göründü. Bir kısım kuvvetiyle düşman tarafına cephe alırken, öbür kuvvetleriyle bölüğün sağına doğru açılıp yayılmaya, tarlalar arasından taburun gerisine sarkmaya başladılar. Dikkat ve heyecanla bunların hareketlerini izliyordum. Şüpheyi gidermek için ilerdeki mangalara birkaç el yaylım ateşi açtırdım. Bu avcı hattının arasından bir süvarinin dörtnala bize doğru ilerlediği görüldü. Bu bölüklerin bizim tarafa mensup oldukları anlaşıldı. Bölüğün açık olan kısmına bir birliğin geleceğini haber vermemişlerdi. Gelen subaydan, bu kuvvetlerin 25. Alay'ın bölükleri olduğunu, çekildiğimiz zaman bu bölüklere de haber vermemiz gerektiğini anladık.

Aylardan beri gelecekler, geliyorlar, geldiler diye yolunu beklediğimiz İstanbul askerlerinin geldiklerini nihayet gözlerimizle gördük, bizdeki sevincin sınırı yoktu. Öğleden sonra mevzilerimizi 25. Alay'ın bölüklerine teslim ederek taburumuzu biraz daha sola aldılar. Yeni mevzilere yerleşmeden, yandan şiddetli bir topçu ateşi başladı. Tam karşımızda Yukarılori Ovası'nın doğusunda, 8-10 kademe üzerine yayılmış, savaş düzenine girmiş iki alay kadar Kazak süvarisi, at üzerinde

PAYLAŞIM GRUBU
emir bekledikleri anlaşılıyordu. İkindi güneşi, bu süvarilerin çekilmiş kılıç parıltılarını, koca kalpaklarıyla, dev gibi katanalar üzerinde saldırıya hazır duruşlarını çok iyi gösteriyordu. Top mermilerinin yakınımıza düşmeye başlaması, şarapnellerin tepemizde patlaması üzerine askerler siperleri terk ederek geri kaçmaya başladılar. Elimdeki tüfeği kaçanlara doğrulttum, bağıra, çağıra zorla yeniden siperlere soktum. Süvari önündeki bozgunun felaketinden, kaçmanın bir faydası olmadığından, hepimizin kılıçtan geçirileceğinden, Rus topçusunun bir değeri olmadığından uzun uzun söz ettim. Sonunda, yeni gelen askerlerden de mi utanmıyorsunuz? Sizin korkaklığınıza gülüyorlar, diyerek vaaz faslını kapadım.

Bölükte çavuş, onbaşı adına kimse yoktu. Bölük subayının kolu kanadı olan bu unsura alayda hiç önem verilmiyordu. Biraz açıkgöz, sözden anlar neferlerden seçtiğimiz çavuşları onbaşıları yetiştirmek için vakit de yoktu. Bu sınıfın yapacağı işleri de ben yapmak zorunda kalıyordum. Kaçaklardan, başıboşlardan oluşturulmuş, eğitim ve terbiyeden yoksun olan bu askerlerin hiçbirisine güvenim yoktu, bütün yük bölük subayının omzundaydı.

Maneviyatı bozulmuş, gözü daima geride olan bu askeri yalnız başına idare etmek, siperde tutmak, mücadeleye zorlamanın ne demek olduğunu anlatmak mümkün değildir. Öteki taburlardan istediğim bir iki onbaşıyı da vermediler. Zaten az olan yardımcısını, kimse yanından ayırmak istemedi.

Bölük merkezinde, ekmek getiren mekkarelerden birisi isabet aldı; hayvanın parçaları havaya uçtu, birkaç nefer de yaralandı. Bu top ateşinin sürmesi, harekete geçmek üzere bulunan Kazakların işini kolaylaştırmak içindi. Bu sırada 9. Bölük Kumandanı Üsteğmen Ramiz Efendi'nin, siperde bulunurken başına isabet eden bir misketle şehit olduğu haberi geldi. Taburumuza bir ay önce jandarmadan gelmişti. Düşman topçusunun bizi bu kadar hırpalamasının sebebi, siperlerimizi yandan görmesi, kapalı bir tarafımızın bulunmamasıydı.

İkindi güneşinin gruba yöneldiği sıralarda, karşımızda açılmış bulunan Kazakların öndeki safları, büyük kılıçlarını salla-

PAYLAŞIM GRUBU
yarak dörtnala saldırıya geçtiler. Hızla geliyorlardı. 1400 ve 1200 metreden nişangâh vererek ateşe başladım. Arasıra kendim de ateş ederek siperlerde aşağı yukarı dolaşıyordum. Tam bu sırada olabilecek bir bozgun, bizim kılıç darbeleri altında yok olmamızdan başka, sağımızdaki alayın gerisinin alınmasına neden olacaktı. Kazakların çok kayıp verdiğini söyleyerek askerlere cesaret aşılamaya çalışıyordum: Nişangâh 600 metreye inmiş, kısa bir zamanda karşımızdaki Kazaklar tümüyle erimişti. Yaralanarak hızla geri kaçanlar, yedeklerindeki yaralı hayvanları sürüklemeye çalışanlar, hayvanlarıyla birlikte yere devrilenler, yerde debelenerek can çekişen hayvanlar görülüyordu.

Bölük kumandanı olduğunu sandığım büyük kalpaklı, parlak ve uzun kılıçlı bir süvarinin en ileride, bir hayli sokulduktan sonra, bir daha kalkmamak üzere devrilmesi unutulacak manzaralardan değildi. Bundan sonra geridekilerin hareketi ağırlaştı, 300 metre kadar sokulanlar önümüzdeki tepenin arkasına sığındılar. Sağımızdaki alayın neferleri büyük cesaret ve ustalıkla silah kullandılar. Eğitim, terbiye, teçhizat bakımından biz onların yanında "başıbozuk gönüllüleri" gibiydik. Bu saldırının püskürtülmesinin şeref payının büyüğü, şüphesiz onlarındı.

Çanakkale'de iki büyük düşmanı denize döken bu arslan yavruları siperlerden ileri atıldılar, kaçmak üzere olan 20 kadar Kazak ve bir o kadar da sağlam katana ele geçirdiler. Bunların kaçmasına tepenin sağındaki benim iki mangam engel olmuştur, ganimetten bir kısmının bize ait olduğunu iddia etmise de "Muharebede bulunan ganimet, onu ele geçiren birliğindir" cevabını verdiler, bir at bile alamadım.

Bölüğün yılgın, bezgin askerlerini yerinden hareket ettirinceye kadar, onlar esirlerin yanına varmışlardı.

Yanıbaşımızdaki bu askerler, Çanakkale'nin cehennem gibi ateşini gördükleri için bu Kazak baskını onlara çocuk oyuncağı gibi geldi. Elbiseleri, sırt çantaları, her şeyleri mükemmeldi... İyi bakılmış, yüzleri kanlı, hareketleri canlı, çevikti. Bizim askerler, kendilerine benzemeyen bu askeri şaşkın şaşkın tepe-

PAYLAŞIM GRUBU
den tırnağa kadar hayretle seyrediyorlardı. Demek Osmanlı ordusunda hâlâ böyle asker bulunuyordu.

Bizim teçhizatımıza gelince; tüfeklerimizin çeşitleri, son zamanlarda, mavzer, muaddel mavzer, kasalı, martin, muaddel martin, Rus tüfeği ve filintasıydı; yani ele ne geçerse askere veriliyordu. Rus tüfeğiyle martinin mermileri ötekilere uymadığından cephane ikmali güç oluyordu. Martin mermileri mavzer mermilerinden 3-4 misli ağır olduğundan taşıması daha zor oluyordu. Bu silahla nişan almak, isabet ettirmek de kolay olmuyordu ama isabet ettiği yerden de hayır gelmiyordu: Yaralı, kesinlikle ölüyordu. Aramızda "medeni mermi" dediğimiz mavzer kurşunu gibi delip geçmez, parçalardı. Martinin çıkardığı ses de ötekilere benzemezdi. Silah taşımak için de kayış yerine ip, sicim, çaput, neferin eline ne geçerse onu bağlıyordu. Üst baş yırtık, yamalı, siyah bez, beyaz iplikle veya bunun aksi yamalar yapılmış, askeri kimliğini kaybetmiş bir perişanlık içindeydi. Soluk benizli, bezgin, uyuşuk hareketler, cephane sandıklarından çıkan tenekelerden yapılmış karavanalar, bir yerden yola koyulduğumuz vakit, bir teneke tangırtısı ortalığı kaplardı. Geri çekilmelerde, özellikle gece yürüyüşlerinde bu gürültüye engel olmak bir meseleydi.

Akşama yakın Kazaklara karşı kazanılan bu başarı bizi son derece sevindirmişti. Eğer aksi olsaydı, geride bekleyen kuvvetlerin de katılmasıyla ölümlerin en kötüsü olan kılıç darbeleriyle can verecektik, onun için sevincimizin sonu yoktu.

Akşam karanlığı basmıştı. Açılmış olarak bekledikleri anlaşılan öteki Kazak bölükleri, arkadaşlarının akıbetine uğramaktan korktukları için yeni bir hücuma cesaret edemediler.

Karanlık iyice bastıktan sonra, bize de çekilme emri verildi. Yavaşça mevzilerimizi terk ederek seri bir yürüyüşle Elmalı sırtlarında gösterilen yerleri tuttuk. Bu yürüyüş sırasında, yeniden bir Kazak hücumu ihtimali bizi bir hayli korkuttu. Yüksek dağlardan, süvari harekâtına uygun olan ovalara düştüğümüz ve buna karşı koyacak aynı kuvvet bulunmadığı için, sağdan soldan bir süvari hücumu ihtimalinden çok korkuyorduk. Bizce daha kolay olan, dağ muharebelerini ve engebeli araziyi

özlemle arıyorduk. Düşman süvarileri takibe devam ettiklerinden, Elmalı'da da ancak bir gece kalabildik. Bizim bölüklerde düşmanla temas yoksa da sağda, solda çarpışmalar devam ediyordu. Bundan sonra iki yerde daha baş siperleri yaparak birer gece kaldık.

Bu sırada Sivas talimgâhından gelen Yüzbaşı Nafiz Bey'in tabur kumandanlığına tayin edildiğini, 10 temmuz milisini tebrik eden tezkeresiyle, hem tabura yeni bir kumandan geldiğini, hem de bugünün milli bayram olduğunu anladık.

Aynı gün Bandola köyünün kuzeyindeki sırtları tutarak tahkime başladık. Akşama kadar siper kazmakla meşgul olduk. Solumuzdaki 89. Alay'la bağlantı kurduk.

PAYLAŞIM GRUBU

11 TEMMUZ 1916

Sabahın erken saatlerinde solumdaki alay cephesinde hafifften bir tüfek ateşi başladı. Karşımızdaki tepelerde de düşman askerlerinin kaynaştığı görülüyorsa da bize karşı henüz bir hareket yoktu. Öğleye doğru, 89. Alay cephesinde ateş şiddetlendi, karşımızdaki düşman piyadeleri, birer ikişer ateşe başlayarak suskunluğu bozdular. Tabur kumandanına şöyle bir rapor gönderdim:

1) Solumdaki 89. Alay'la bağlantı kurdum.
2) Alay cephesinde muharebe gelişmektedir.
3) 2. Tabur üzerine düşman önemli kuvvetler gönderiyor.
4) Cephemizde karşılıklı ateş devam etmektedir.

Bu durum iki saat kadar sürdü. 10. ve 11. Bölüklerin karşısındaki düşman avcıları ilerlemeye başladılar. Bölük cephesinde de muharebe iyice kızışmıştı. 1000 metreden ateşe başladık. Baş siperlerinde, sel yarıklarında, toprağa yapışmış bir halde düşmanın ilerlemesine engel olmaya çalışıp dururken 89. Alay cephesinde ateş birdenbire kesiliverdi. Bu alayın benimle bağlantıda bulunan bölüğünün çekildiğini gördüm. Benim de çekilmemin zamanı geldiğini anlayarak tabur kumandanına bir rapor daha gönderdim:

1) 89. Alay'ın ateşi kesilmiş, bağlantıda bulunduğum istihkam bölüğü çekilmiştir.
2) Bölüğüm cephesinde düşman taarruzu şiddetlendi.

3) Sağımdaki 11. Bölük 300 metre kadar geri gitmiştir. Düşman sağımdan, solumdan ilerliyor.

4) Kuvvetim yeterli gelmiyor, ihtiyattaki bölükten iki manga gönderilmesini rica ederim.

Sağımdaki bölük bizden bir hayli geriye gittiği için vaziyet pek ciddiydi. Askerlerin gözünün geride olduğunu görerek bağıra bağıra ateş ettiriyordum.

Bu sırada muharebenin en buhranlı bir anında, neferin birinin, cephanesini toprağa gömdüğü haberi geldi. Mermi yağmuru altında bu neferin yanına giderek gömdüğü yerden fişek bağlarını çıkardım. O ateş altında elimdeki tüfeğin dipçiğiyle neferi bir hayli hırpaladım. Sinirim gerilmiş, soğukkanlılığımı kaybetmiş bir haldeydim. Amaç belliydi, "Efendi cephane bitti" diyecek, başını siperden dışarı çıkarmayacaktı. Bunu tecrübelerimle biliyordum. Tam neferlerle meşgul olduğum sırada, tabur kumandanından şu emri aldım:

"10'uncu bölük kumandanına:

1) Geri çekilmeniz için emir verilecektir. Şimdi bulunduğunuz yerde tutunmanız gereklidir. 1. ve 2. Taburlar henüz çekilmemiştir.

2) 89. Alay'ın terk ettiği mevzilere karşı mevzi alınız.

3) Tabur Kumandanı, Mehmet Nafiz."

Cephemdeki düşman ilerleyememişse de, sağdan ilerleyen düşman avcılarının yan ateşine maruz kalmıştım. Bu sırada sol gerimdeki tepeden aşağı "Hurra" sesleriyle bir sürü insanın koşarak tabur merkezine doğru gittiklerini, o tepeye karşı mevzi aldırdığım iki manga askerin bu gürültü üzerine kaçtıklarını gördüm. 150 kadar tahmin ettiğim düşman askeri, silah atmadan koşarak, çekilebilecek biricik yolu kapadı. Çekilmek imkânımız kalmamış, kapanın içine düşmüştük. Gayri ihtiyâri elimdeki tüfek düştü, vücudumu soğuk bir ter kapladı, ne yapacağımı şaşırıp ayakta kalakalmıştım. Asker, olan bitenden habersiz, ateş edip duruyordu. Sağ tarafım da bir saat önce kapanmıştı.

Ateşi kestirdim. Ateşimizin kesilmesi üzerine, cepheden sağdan, soldan, geriden koşarak bize yaklaştılar. Sağdan ge-

lenler daha önce yetiştiler. Bölük cephesi geniş olduğundan askerler dağınık bir haldeydi. Yanımda bulunan, yaralılarla birlikte 17 neferle teslim oldum.

ESİRLİK

İlk karşılaştığım düşman neferi çok genç, güler yüzlü, basık burunlu, sarışın, küçük mavi gözlü tam Rus tipi bir neferdi. Bu neferin tavrı bana güven vermişti. Subaylarını sordum. Bir şeyler söylüyor, işaretler yapıyordu ama ben anlamıyordum. Bu sırada uzun boylu, koyu esmer, iriyarı bir Ermeni yetişti Türkçe olarak sövüp saydı, hışımla süngülü tüfeğini kaldırdı, göğsüme saplayacak bir durumda üstüme saldırdı. Yanımda bulunan küçük Rus neferi, yaşadığım sürece asla unutamayacağım "Ofitseraaa" diye bağırıp çevik bir hareket yaparak Ermeninin üstüne atıldı, tüfeğin namlusuna yapıştı. Bu haykırma ve hareketin anlamı "sen ne yapıyorsun, bu bir subaydır" demekti. Subay olduğumu anlayan, ilk anda beni koruyan bu genç neferin engel olmaya çalışmasına rağmen, soldan gelen Ruslar leş kargaları gibi etrafımı sardılar, boynumdaki dürbünümü, palaskamı, tabancamı, ayağımdan çizmelerimi sert hareketlerle çekip aldılar. Ceplerimi karıştırdılar, çizmeyi alırlarken bir hayli hakarete uğradım; önceki muharebelerde elime geçen Kazak çizmesini tanımışlardı. Bıraktıkları eski delik postalı giydim. Karıştırıldıktan sonra yere atılan not defterimi, cüzdanımı, öteki belgelerimi topladım. Birkaç tane olan kâğıt paralarımı görmemişlerdi. Bir tarafta bizim yaralıların "ah, of" iniltileri devam ediyordu, ben bunlarla uğraşacak durumda değildim. Bizimkilere, yaralıları ortada bırakmamalarını, sırtlarına almalarını tenbih ettim. Bölük merkezine

PAYLAŞIM GRUBU
geldikten sonra, ağır bir yaralının süngülenerek şehit edildiğini öğrendim. İlk temas ettiğim neferle birlikte, 8-10 muhafızın arasında sürüklenircesine, pek uzak olmayan Bandola köyüne geldik.

Bizim topçu durmadan her tarafa şarapnel yağdırıyordu. Sıhhiye neferleri sedyelerle yaralı ve ölü taşıyorlardı. Yaralılar bizi görünce, duya duya öğrendiğimiz meşhur Rus küfrünü söylüyorlardı.

Düşmana hiç umut etmediğimiz kaybı verdirmişiz. Maneviyatımız bozuk ve sayıca kıyas kabul etmez derecede azlığımıza rağmen düşmanı çok hırpalamışız. Yolda karşılaştığımız Rus neferleri, bizim askerleri dövmeye yeltendiler, sert bir müdahaleyle cüretlerine engel oldum. Kendi subayları tarafından gelen bir emir gibi, çıkışmamı kabul etmelerine ben de şaştım. Topçumuzun çok etkili olan ateşinden uzaklaşmak için, yanımdaki muhafızların bize "sıkari sıkari" kelimeleriyle, çabuk yürüyün demek istedikleri anlaşılıyordu. Köyün kuytu bir yerinde bölük kumandanlarını bulduk. Köyün sokaklarında birçok atın yedekte bekleğine bakılırsa, muharebe ettiğimiz Rus-lar'ın meşhur "Bilastan" alayının bu olduğu anlaşılıyordu. Kop ve İmalı'dan beri şiddetli takibi, süvarilerin arkalarında taşıdıkları piyadeler yapıyormuş. Bundan başka köyün gerisinde tam mevcutlu iki bölük tahmin ettiğim ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu.

Bir duvarın arkasında siperlenmiş sarı saçlı, uzun bıyıklı bölük kumandanına beni baştan aşağı soyduklarını, neferleri dövdüklerini, yaralıların meydanda kaldıklarını söyledim, omuzlarını kaldırdı; "Hangi askerin yaptığını ben ne bileyim" dedi. Getirilmeyen yaralıların da hemen kaldırılacağını söyledi.

Subay olduğum yalnız kabalağımdan belli oluyordu. Üstümde nefer elbisesi, ayağımda yırtık postal vardı. Etrafıma Rus askerleri toplanıyorlar, kıyafetime bakıp gülüyorlar, alay ediyorlardı. Çok acı ve feci saatler geçiriyordum. İlk yakalandığım zaman o uğursuz Ermeninin süngüsü saplansaydı, şimdi hiçbir ıstırabım kalmayacak, bu sefil hayata son verilmiş olacaktı. Hayat bu acıya, bu ıstıraba değmezdi. Ben bu ruh haleti

içinde, orada toplanmış askerlere eğlence konusu olup dururken muhafız neferlere hareket emri verildi. Bizim neferleri benden ayırdılar.

Akşamdan sonra kalabalık bir karargâha getirildim. Yine başıma toplandılar, ömürlerinde görmedikleri vahşi bir hayvan seyreder gibi bakışlarını benden ayırmıyorlardı. Hep bir ağızdan Y.F.'lerle "eto Bulgar" diye bağırıyorlardı.

Üzerimdeki elbise Bulgar şayağından olduğu için olmalı, beni Bulgar sanıyorlardı. Bulgarlardan esir alınmaması hakkında Çar'ın iradesi varmış. Birçok yerde Türk olduğumu söylemek zorunda kalıyordum. Bir yerde yine bir sürü askerin arasında kaldım, her taraftan bir ses çıkıyordu, herkes bir şeyler anlamak istiyordu. Oradan geçmekte olan gözlüklü genç subaya "Nedir bu rezalet?" diye bağırmam üzerine, bir şeyler söyleyerek kalabalığı dağıttı.

O akşam getirildiğim yer tümen karargâhıymış. Uzun boylu kırçıl sakallı, Rustan çok Çerkeze benzeyen tümen kumandanının çadırına götürüldüm. Genç bir subayın biraz Fransızca bilmesi anlaşmaya yardım etti. Çay, ekmek verdikleri zaman aç olduğumu hatırladım. Sabah muharebe başlamadan biraz kuru ekmekle öğünü geçirmiştim. Uzun günün yarı vakti geçmiş olduğu halde, düşman eline düşmek felâketi açlığı, yorgunluğu unutturmuştu. Bir bardak bol şekerli çayla bir parça mis gibi beyaz ekmeği mideme indirdikten sonra beynimdeki uğultu durdu. Aklım başıma gelir gibi oldu. Tümen kumandanıyla bir saatten fazla konuştuk. Hiç direnmeden niçin böyle sürekli çekiliyorsunuz, diyordu. "Onu büyük kumandanlar bilir, bölüklere çekilme emri veriliyor, çekiliyoruz, bu defa yerimde kalmak için emir aldım, çekilemedim, yakında büyük kuvvetlerle çarpışacaksınız" diye ekledim. Bahıtlı Dağı'nda iki defa yenilgiye uğrayan bu kumandanmış. "Bahıtlı'da bizi çok fena hırpaladınız" dedi. "Siz her yerde çoğu kez başarı kazanıyorsunuz" demem üzerine "Evet, biz sizden fazla olmadıkça taarruza geçemeyiz" diyerek gerçeği itiraf etti. Bahıtlı'da düşman bizim iki mislimiz iken son başarı bizde kalmıştı. Bir de bizi dumdum kurşunu kullanmakla suçlamak is-

tedi, bunu kabul etmedim. Bizim bilinen ağır martin mermilerinden bahsetmek istediği anlaşılıyordu. Erzincan'ı aldıktan sonra daha ileriye gitmeyeceklerini de söyledi. "Sivas'a kadar gitseniz de bir faydası yoktur. Genel savaşın sonucu bu cephede alınmayacaktır, Almanları Polonya'dan atmadıkça size galibiyet yoktur" diyerek konuşuyoduk.

Koca bir tümen kumandanının yaşayışına hayret ediyordum. Bu basit yaşayışa bakarak insan bunun bir kumandan olduğundan şüphe ediyordu! Bir konik çadır, yere buğday sapları serilmiş, üzerine bir yamçı almıştı. Genç bir subay teklifsizce kumandanın yanında ayaklarını uzatmış, yan gelmiş oturmuştu. Çadırın içindeki eşya iki zembil, üstünde mum yanmakta olan bir gaz sandığından ibaretti. Aynı gece iki Kazak neferinin korumasında başka bir yere götürdüler. Beni terkisinde taşıyan İsmail adındaki Kazak neferi, bir eliyle hayvanı idare ederken bir eliyle de düşmeyeyim ya da kaçmayayım diye beni tutuyordu. Karanlıkta birçok dereyi geçerek, 16. Türkistan Alayı'nın bulunduğu, bir sürü çadırlardan ibaret karargâha geldik. Alay kumandanının yanına götürüldüm. Arzu ve irademin hükmü yoktu, nasıl isterlerse öyle hareket ediyorlardı. Açıkta çayır üzerine yamçısını sermiş, karanlıkta oturuyordu. Kumandanın yanına geldiğim vakit fenerini yaktılar. Daha bir "Merhaba" demeden, bol köfteli tepeleme bir tabak makarna ikram ettiler. Tercümanlık eden Ermeni "Kumandan der ki bu eti veren bir miralaydır, yesin, çok yesin" diye Kafkas Türkçesiyle, yüksek sesle kumandanın bana gösterdiği dostluktan söz ediyordu. Bu sırada genç bir subay güler yüzle bir şeyler söyleyerek bir paket sigara verdi, bu da yemek kadar makbule geçmişti. Cepheye gelmeden önce sigara içmezdim, son zamanlarda tiryakilik ilerlemişti. "Kötü arkadaştan iyidir" dedikleri gibi, siperlerde, yalnızlık zamanlarında zorunlu bir ihtiyaç halini alıyor, sigara dumanları iyi bir arkadaş oluyordu. Bu sabahtan beri ilk sigarayı içmek suretiyle nikotinsizliğin sersemliği giderilmiş oluyordu.

Her şeyden çok Rus kumandanlarının bu basit yaşayışlarına şaşıyordum. Pek açık bir gerçektir ki olgun kafalar göste-

PAYLAŞIM GRUBU
rişten haz duymazlar. Rus aydınları içinde de böyle yüksek bir sınıfın bulunduğundan şüphe yoktu. Osmanlı ordusundaki yüksek düzeydeki kimselerin tantana ve debdebeyle yaşamaya olan hevesleri Batı kültürü alsalar da kafaların Doğulu kalışından ileri gelse gerek. Bizim ordu kumandanının azamet ve saltanatını, geçen sayfaların birinde tasvire çalışmıştım. Ordu kumandanının yaşayış tarzı, ele geçen fırsat ve imkân oranında tabur kumandanlarına kadar taklit edilmeye çalışılırdı. Taburun iaşe subaylığını yaptığım zaman alay karargâhı taburumuzda misafirdi. Alay askerlerine 47 kişilik erzak çıkardı. Hizmetçiler, seyisler, emirerleri vs... Bu askerlerin bölüklerde çavuşluk, onbaşılık yapabilecek askerler olduğunu söylemeye hacet yoktur. Genç dinç, açıkgöz neferler bu gibi yerlere sokulmanın yolunu buluyorlardı. Bizim tabur kumandanının seçme erlerden tam iki manga maiyeti vardı. Alayla bir yere gidildiği zaman, her şeyden önce kumandanın rahatı düşünülür, dağ başlarında, karlı fırtınalı havalarda bile alay henüz tertibatını almadan, maiyetteki efrattan başka taburlardan angarya çıkarılır, kumandanın çadırı karyolası kurulur, yatağı yapılır yemeği hazırlanır, sonra başka işlere sıra gelirdi. Taburların erzakını taşımak için tahsis edilen hayvanlar, kumandanın yata karyola, odun, erzak sandıklarını taşırlardı. Kısacası, bir adamın yoksunluk çekmemesi için ne yapılması gerekiyorsa hepsi yapılırdı. Alay karargâhının ulaşım kafilesi, taburların ağırlığını taşıyan katardan daha büyük ve kalabalık olurdu. Her ihtiyaçları, bölükteki arkadaşlarından fazla temin edilen maiyet askeri büyücek ve dolu olan çantalarını da hayvanlarla taşıdıkları için, bu askere gıpta ederek "Şu askerin yerinde ben olsaydım" diyen subay arkadaşlar olurdu. Gâvur Dağları'nda bir gün alay kumandanının çadırına gitmiştim, kayalıklar oyularak kısmen zeminlik haline getirilen bu yerde sıcaktan ter içinde kalmıştım. Biz ileri hattaki subaylar ise bir bardak çay yapamıyor, askerlerden her gün bir ikisi donuyordu. Dumlu Dağları'na tırmanırken, kumandanın taşınamayacak bir ağırlıkta olan çadırını bıraktırmam üzerine oradaki olayı, Erzurum'dan çekilirken kaydetmiştim.

Bu kadar varlık ve bolluk içinde, tam mevcutlu büyük birliklere kumanda eden bu adamların basit yaşayışlarını görerek hayret ve şaşkınlıktan kendimi alamıyordum. Bir tümen kumandanının sap ve saman üzerinde yatması, yaşlıca bir alay kumandanının yamçısına sarılarak çayır üstünde oturması, bana pek garip ve acayip geliyordu.

Kumandanın yaveri olduğu anlaşılan genç bir subay, ikram ve ağırlamak için etrafımda pervane gibi dolaşıyordu. Çaylar, şekerler, bonbonlar birbirini izliyordu. Bu kadar ikram ve iltifatı da kendi kendime pek fazla buluyordum.. Bizim için ayrı bir çadır kurdular, yorgunluktan bitkin bir haldeydim. Gece de bir hayli ilerlemiş olduğundan, sabah çabuk oldu.

12 TEMMUZ 1916

Genç yaverin gönderdiği, senelerden beri görmediğim renkli kokulu sabunla, haftalardır sabuna hasret olan elimi yüzümü yıkadım. Temiz bir havluyla silinirken, kara sakallı bir Ermeni "Hangi yahşi askerdir ki seni buraya sağ apardı" diyerek hakaret etmeye başlarken, bunun ne dediğini başka birinden sorup anlayan subay, Ermeninin üstüne yürüdü, sakallı melûn derhal uzaklaştı. Bana hizmet eden nefer, birtakım işaretlerle Ermenileri kestiğimizi, harpten sonra aynı işi kendilerinin de yapacaklarını çok iyi anlatıyordu.

Ruslara karşı bizde mevcut olan kızgınlık ve nefret, düşmanlık hissi, bizim için Ruslarda olmadığı görülüyordu. Rus ordusunda bize karşı en büyük düşmanlığın Ermenilerden geldiğini önceden de biliyordum. Genç yaver çay, etli makarna ikram ettikten sonra, beni K.O. karargâhına göndereceğini söyledi. İki muhafız neferle yola düştük. Dün akşamdan beri başlayan esirlik hayatına, Rus subaylarının iyi muamele etmelerine rağmen bu hayata bir türlü alışamıyordum. Süngülü muhafızlar arasında bulunmak pek acı ve elim bir durumdu. Şehit olan arkadaşlarımı düşünerek, onları daha mutlu sayıyordum.

Bir fikri sabit halinde sürekli düşünüyordum: Bu defa neden panik yapamadım? Panik kelimesi, umut edilmeyen bir anda şaşırıp, korku ve telaş içinde kaçmak ve dağılmak anlamına gelirse de, biz bunu aramızda düzenli düzensiz, tek ya da

PAYLAŞIM GRUBU
toplu olarak geriye çekilmek anlamında kullanırdık. Tam anlamıyla paniği, Cinasör köyünün yukarısında, bir de İmalı Dağı'nda yapmıştık. Rus sınırı olan Kaleboğazı'ndan beri pek çok panik yaptığım için bu konuda bir hayli alışkanlık ve uzmanlık sahibi sayılırdım! Sağıma soluma dikkat eder veya bir iki adam göndererek durumu anlar, bazen her taraftan bağlantım kesilir, bir kıta kumandanı olarak çekilme kararı verme yetkimi kullanırdım. O halde neden panik yapmadım? Solumdaki tepenin arkasında silah sesleri kesilmiş, 89. Alay'ın çekildiğini anlamıştım. Zaten genel bir çekilme olduğu da biliniyor. O halde bu felaketin biricik sebebi, yüzünü yalnız bir defa gördüğüm tabur kumandanının yeni gelmiş olması, durumu kavrayamamış olması, gereksiz yere benim küçük bölüğüme açıkça orda kalma emri vermesidir. Tecrübeli kumandanlar böyle küçük bir kıtaya, çok zorunlu olmadıkça kesin emirler vermezler. Bu gibi bunalımlı zamanlarda herkes kendi başının çaresine bakar, birliğini kurtarmaya çalışırdı. Yerimde direnerek esarete düşmekle, acaba çok önemli bir hizmet mi yapmıştım? Kesin kanım; eğer tabur kumandanı tecrübeli biri olsaydı, böyle açık, kesin emir vermekten çekinir, ben de bu hakaretleri görmez, asırlık düşmanla yüz yüze gelmek düşkünlüğünün acısını tatmazdım.

Daha sonra Çardaklı'da yakalanan bir arkadaşın söylediğine göre, ordu Erzincan'ı boşaltarak Refahiye'ye çekilmiş, Rus ilerlemesi de durmuştu. Rus ordusundaki çekişme ve anarşi kadar alayda önemli bir olay olmamıştı. Kaleboğazı'ndan Erzincan önlerine kadar insan gücünün üstünde, çekilen güçlüklerden ve yüzlerce defa ölüm tehlikesi geçirdikten sonra, alayın son savaşı olan Bandola Ovası'nda düşmana yakalanmayı, kaderin şanssızlığın bir cilvesi olarak kabul etmek ve alınyazısına boyun eğmekten başka çare kalmıyordu.

Bugün akşama kadar birçok yürüyüş koluyla karşılaştık, geriye doğru yol aldık, iki defa saldırıya uğradım, muhafız neferlerin yardımı ve ağız kavgalarıyla geçiştirildi. Binlerce ağızdan "y, f, eto Bulgar" sesleri geliyor. Bazı Ermeni askerleri "İstanbul'a kaç saat kaldığını" soruyorlar, ben de "şu görülen

dağların arkasında" diye karşılık veriyordum. Pek miskince durgunluk göstermek de iyi olmuyor, özellikle de Ermenilere karşı.

Böyle çok sayıda kuvveti bir arada şimdiye kadar hiç görmemiştim. Eğer karşılarına kuvvet çıkmazsa, bu ordunun Sivas ve daha ilerilere gitmesi ihtimali vardı. Bizim derme çatma bölüklerle bu kuvvete karşı koymanın zorluğunu düşünmek, o sırada düştüğüm kötümserliğin etkisinden ileri gelmiyordu.

Yanımdaki muhafız erleri, kimsenin görmediği sırada cephanelerini çalılar arasına atıp, ağırlıktan kurtuldular. Cehaletin verdiği meyveler, her iki orduda aynıydı. Muhafız neferlerin lutfettikleri bir parça ekmekle idare ederek mekanize makineli tüfek karargâhına geldik. 8-10 subay etrafıma toplandı. Fransızca bilen birinin yardımıyla konuşuyoruz. Aptalca bir saflıkla gözlerini bana dikmişler, bir esire söylenmesinin nezaketsizlik olacağını düşünmeden "Arabistan'da ihtilal çıktığından Almanya, Avusturya cephesinde yüz binlerce esir alındığından ve sınıra kadar ilerlediklerinden" dem vurup duruyorlardı. "Gazeteleriniz yazıyorsa herhalde doğrudur, bizim gazetelerde her gün Moskova ve Kafkasya'da ihtilal çıktığını yazarlar" dedim. Birbirlerine bakarak bir şeyler konuşarak gülüştüler. Biraz daha ileri giderek "Rusları idare eden İngilizlerdir, bu harekâtı da onların adına ve hesabına yapıyorsunuz, Çanakkale'de İngilizleri denize döktükten sonra, Türk Ordusu Mısır'a gidecekti, buna engel olmak için, Rus ordusunu harekete getirdi. Görüyorsunuz ki, ordunuzu İngilizlerin menfaatine çalıştırıyorsunuz" dedim.

Biraz ağır kaçtı ama bana hiç kızmadılar. Bu sözler genç subayların aralarında yüksek sesle, sinirli sinirli tartışmalarına neden oldu. Bu birkaç cümleyi yanlış veya doğru bulanlar olduğu anlaşılıyordu. Onlar gürültülü tartışmalarını yaparken, bir tarafta oturup hizmet erlerinin getirdiği çayla yağlı pideleri birbiri arkasından boş mideme indiriyordum.

Mülkiyede Uygarlık Tarihi okurken çalışkan ve saygıdeğer hocamız Ferit Bey derdi ki: "Ruslarda iki sınıf halk vardır; çoğunluğu teşkil eden mujik, köylü sınıfı, öteki de eğitim ve öğ-

PAYLAŞIM GRUBU
renimi mükemmel olan yüksek tabakadır; bu iki sınıf arasında bir orta tabaka yoktur." Esaretin şu iki günü içinde temas ettiğim Ruslar bana hocamın sözlerinin çok doğru ve yerinde olduğunu hatırlatıyordu.

Buradan ayrılacağım vakit, yarım kilo şekerle üç paket sigarayı kabul etmem için ısrar ettiler. Çok uzak olmayan kolordu karargâhına geldim.

Yüzlerce çadırdan ibaret olan bu ağaçlık yerde K.O.'nun ihtiyat tümeni bulunuyormuş. İstanbul'un sütçü Bulgarına benzeyen, kır sakallı zayıf bir adam, haşin bir tavırla ve güzel bir Türkçeyle hitap ederek, hangi alaydan olduğumu öğrendikten sonra "Ha! demek eski dostlardansın" dedi. Sonra da, tam bir Türk şivesiyle:

"Önceki gece Sipikör Gediği'nde muharebe eden siz miydiniz?"

"Bilmiyorum."

"İstanbul'dan hangi alaylar geldi?"

"Bilmiyorum."

"Alayınızın mevcudu ne kadar kaldı."

"Bilmiyorum; ben bir bölük subayıyım, sorduklarınızı büyük kumandanlar bilir" diyerek adamın karşısında ayakta put gibi duruyordum. "Biraz sonra zorla da kötülükle de söylersin" diyerek huzurundan kovuldum. Yaverin çadırına götürdüler.

Bu zat Erzurum'da uzun yıllar Konsolosluk yapmış, kasaba ve köylere sık sık seyahat edermiş, bu bölgeyi çok iyi tanıyormuş. Rusların sayılı şahsiyetlerindenmiş. Genç bir yedek subay olan yaverle çok çabuk dost olduk. Kumandanın kısaca geçmişi, iyiliği ve alicenaplığı hakkında bana bilgi verdi. Moskova maden okulu son sınıf öğrencisiyken askere alınmış, ben de yedek subay olduğumu söyleyince, yaver beyin samimiyeti arttı. Yanımda askerlikle ilgili kâğıtlar bulunup bulunmadığını sordu, not defterimi, cüzdanımı verdim. Okul diplomasının, nüfus kâğıdının, şahsi evrakım olduğu için geri verilmesini rica ettim. İnceledikten sonra Bayburt'ta vermeyi vaat etti. Kızıldağ muharebelerinde başından yaralandığı için ağır işitiyor-

PAYLAŞIM GRUBU
du. O muharebede bulunduğumu anlayınca gülerek: "Muhakkak senin attığın kurşun isabet etmiştir" diyerek şakalaştı. "Aynı muharebede ben de yaralandığım için alıp vereceğimiz kalmamış" diye karşılık verdim. Beni Köse köyüne göndermek için bir Kazak eri çağırdı. Sabahtan beri yolda olduğumdan, bu geceyi burada geçirmenin mümkün olup olmadığını anlamak istedim. Kumandan hemen hareket etmemi emretmiş. Muhafız Kazakların iyi davranmasından anlaşılıyordu ki, yaver beyin talimatı yerine getiriliyordu. Yolda mola zamanını ben tayin ediyordum. Esirliğin ilk günü Bandule köyüne gelirken, topçumuzun yağdırdığı misketlerden korkarak "çabuk, çabuk" diye bağırıyorlarken 'iskari, iskari' kelimesine dört daha ekleyerek beş kelime Rusça öğrenmiş oldum.

Mola vereceğimiz vakit "sadis", hareketimizde "paydum" diyordum. Her vakit tekrar edilen "hılep, voda" ekmek, su kelimelerini de kolayca anlamıştım. Köse köyüne gelinceye kadar neferler durmadan konuştular, benim anlayıp anlamadığımı akıllarına bile getirmeden benden onay ve karşılık bekliyorlardı. Çok tekrar edilen "mır" kelimesinin "barış" demek olduğunu anlamıştım.

Köse köyünün kumandanı beni dışarıda karşılayarak son derece iltifat ve yakınlığa layık gördü. Uzun boylu, koca bıyıklı olan bu Kazak subayı kolumdan tutarak odasına götürdü, ağırlama aşırı bir hal almıştı. Köfteli makarnadan sonra çaylar, sigaralar ikram ediliyor, az Türkçe bilen bir Çerkez neferi tercümanlık yapıyordu. İki gün öncesine kadar öldürmeye çalıştığım adamların gösterdiği bu davranışı aşırı ve gereksiz buluyordum. Yorgun olduğumu söyleyince, başka bir odaya gönderdi. Bir yamçıya sarılarak dinlenmenin ve uykunun değeri çok büyüktü. Ertesi gün yorgunluktan eser kalmadıysa da, Rus neferinin verdiği postal ayaklarımı vurduğu için şişmiş, yürürken acı çekiyordum.

13 TEMMUZ 1916

Ev sahibi Kazak subayı mükellef bir kahvaltı hazırlamış, sık sık "pacalista" kelimesini tekrarlıyor. Bunun, lütfen, rica ederim, demek olduğunu tahmin ediyordum. Bu olağanüstü ikramın sebebini konuştukça anlıyordum. Yüzbaşı rütbesinde olan bu subayın dedesi Müslümanken, babasını zorla Hıristiyan yapmışlar ama ailesinin ahlâk ve âdetleri Müslüman Çerkez usulünce devam ediyormuş. Kafkas köylülerinden pek çok aile zorla Hıristiyanlaştırılmış. Bir de Sarıkamış muharebelerinde esir olan kardeşi Sivas'ta Rusça hocalığı yapıyor ve Türkler'den iyi muamele görüyormuş. Yüzbaşıyla konuşup dururken bir subayın geldiğini haber verdiler. Yüzbaşı dışarı çıkarak alayımızın birinci taburundan aday Asaf Efendi'yi içeri getirdi. Tabur geri çekilirken artçı bırakmışlar, ekin tarlaları içinde kaçarken yakalanmış.

Biraz sonra 60. Alay'dan bir efendi, arası çok geçmeden bir de yüzbaşı getirdiler. Kazak subayının odasında şimdi dört esir subay toplanmıştı. Bizim kolordunun istihkâm taburu kumandanı kayıp olan bölüklerini ararken düşman içine düşmüş.

Bu geceyi de Köse köyünde geçirdik. Bizimkiler çekilirken cephane deposunu ateşlemişler; köyün bir kısmı hâlâ yanmaktaydı. Yangından kurtarılan cephane sandıkları, yüzlerce sahra, cebel top mermilerini istif etmekle meşgul birçok asker görülüyordu. Almanya'dan, özellikle Ulukışla'dan buralara kadar getirilirken ne büyük fedakârlıklara mal olduğunu, kağnı-

PAYLAŞIM GRUBU
larda, kadın ve çocukların sırtlarında taşınan bu cephanenin yakılmayan önemli bir bölümünün düşman eline düştüğünü gördükçe içimiz sızlıyordu.

Cephenin her tarafından toplanmış 250 kişilik asker kafilesiyle dört subay, kırk Kazak süvarisinin muhafazası altında Bayburt'a doğru yola düştük. Kazak subayı bizim için yol nevalesi hazırlamış, muhafızlara da birçok talimat verilmişti. Ayaklarımın acısından yürümek çok güç oluyordu. Bayburt Ovası'nın kavurucu sıcağı altında, kan ter içinde susuzluktan perişan bir hale gelmiştik. Ne bir dere ne de bir çeşmeden eser vardı, hayvanlarla beraber bütün kafile susuzluktan perişandık. Akşamüzeri, yüzlerce çadırlı büyük bir ordugâha geldik. Hindi köyünün yakınında bulunan bu karargâhın hangi kıtalara ait olduğunu anlayamadım. Dört subayı yeni yapılan ahşap bir barakaya götürdüler. Değişik rütbede 20 kadar subay ve doktor bulunuyordu. Doktorun birisi harfi tarifsiz bir Fransızca konuşuyordu! Alman cephesinin cehenneminden uzak tutulan bu subayların yüzlerinden tavır ve hareketlerinden asil ve aristokrat tabakadan oldukları anlaşılıyordu. Ütülü elbiseleri, tuvaletli, sinekkaydı tıraşları, altın çerçeveli gözlükleriyle tam salon subayı tipindeydiler. Her biri bize hizmet etmeye çalışıyor yeni çikolata, gofret kutuları açılıyor, kendi elleriyle ikramda bulunuyorlardı. Gece yine makarnalı yemekten sonra şarkı, çalgı ve içkilerle geç vakitlere kadar bir hayli eğlendiler. Bu eğlentiyi bizim şerefimize, bize bir hoşluk olsun diye ve esirliğin acısını unutturmak maksadıyla yaptıklarını hissettirmek istiyorlardı. Ama yine de bize bu Türk subaylarını esir olarak karşılarında gördükleri için sevinçlerini belirtiyorlar gibi geliyordu. Benim topal topal yürüdüğümü gördüklerinden, yarın sabah hayvan vermeyi vaat ettiler. Gösterilen odada kuru otlar üzerinde sabahladık. Ayaklarımın her tarafı şişmiş, adım atacak halim kalmamıştı.

Akşamdan verilen hayvanlarla gruptan önce Bayburt'a geldik. Çekilme sırasında çekilemeyen halkla, nereden ne çabuk geldikleri anlaşılamayan bir sürü de Ermeni ailesi görülüyor-

PAYLAŞIM GRUBU
du. Çekilme sırasında hükümet dairesi ve bir kısım çarşı yanmış, bu güzel kasabaya harap bir manzara vermişti.

Dört subayı toprak bir odaya soktular. Biraz ekmek ve çay bulmaya çalışırken merkez kumandanının huzuruna çıkarıldık. Zayıf uzun boylu, İstanbul'da tercümanlık yapmış, koyu bir Türk düşmanı olan Ermeni bir subayla karşılaştık. Alaycı bir suratla soru sormaya başladı, bizden "Bilmiyoruz"dan başka bir cevap alamadı. "Siz isterseniz söylemeyin, biz hepsini biliyoruz" diyerek tümenlerin, alayların, kumandanların isimlerini saydı, döktü. Bayburt postanesinden eline geçen gazetelerden bir iki sayı verdi. Aylardan beri görmediğim "Tasvir-i Efkâr" gazetesini görünce memnun oldum.

K.O. yaverinin tetkik için alıkoydukları, bir paket halinde iade olundu. Yarın sabah bizi otomobille göndereceğini söyleyerek yerimize yolladı. Akşamdan sonra Kazak süvarileri kapıya dayandılar. Kumandanın bize otomobil göndereceğini söyledikse de bir sürü gürültü ederek ve zor kullanarak bizi yola çıkardılar. Kasabadan ayrılırken, ezan okuyan bir çocuğu gören bir sürü Rus askerinin minarenin altında toplanarak, küçük müezzini taklit edip eğlenmeleri bizi çok üzdü! Rusların istila ettikleri yerlerin halkının ırz ve namuslarına tecavüz ve kutsal değerlere saygısızlık etmelerinin olağan işlerden olduğunu bildiğimiz halde yine de üzülmemek elimizde değildi.

Ayaklarımın yara olduğunu, biraz yavaş gitmemizi Kazaklara anlatmak istedimse de biri belinden kamasını çekti üzerime saldırdı, küfür ederek bağırmaya başladı. Bulut gibi sarhoş olduklarını anladık. İlk dakikalarda otomobil istasyonuna götürüldüğümüzü sanıyorduk. Kazaklar'ın önünde katanalardan daha hızlı gidiyorduk. Bayburt'taki o melûn Ermeni bizi bir derede yok etmek için Kazaklara talimat vermiş olmalıydı. "Kaçıyorlardı, vurduk" diyebilirlerdi. Böyle bir hareket hisseder etmez hemen bu sarhoşların üzerine atılarak elimize kılıç, kama ne olursa olsun bir şey geçirmeye, bir ikimizin kurtulmasına çalışacaktık. Hızla yol alıyor, hem de arkadakilerin hareketlerini gözetliyorduk. Karanlık içinde, Çoruh Vadisi'nin iki yanında yükselen korkunç dağlar arasında Kazakların çe-

PAYLAŞIM GRUBU
kilmiş kılıçları önünde, kan ter içinde koşarcasına yol alıyorduk. Yolun yanında akmakta olan ırmaktan bir yudum su içmek için izin istemeye cesaretimiz yoktu; halimiz çok acıklı ve müthişti. Tarif ve tasviri imkânsız olan bu durumumuz üç saat sürdü. Arkadan bir süvari yetişti, şimdi dört subayla dört Kazak olmuştuk. Ermeni subayının yeni bir emrini getirdiği kesindi. Olanca dikkat ve heyecanla arkamızdakilerin bir girişimini beklerken, bize yaklaşan birisi "Bonsuvar mesyö" demez mi? Yüzbaşı "Aman Allah! Hızır imdadımıza yetişti!" diye bağırmaktan kendini alamadı.

Bu yörede bulunan bir hastanede çalışan, Moskova Tıp Fakültesi öğrencilerinden olan bu Yahudi genci, bizim Türk esiri olduğumuzu Kazaklar'dan anlamış, bir merhaba demek istemiş. Öğrenciye kısaca acıklı halimizi anlattım, bir iki sözle insafsız Kazaklar yola geliverdi. İlk molayı verdik, ırmaktan kana kana su içtik. Maden hanlarına giden boş arabalara binmeye izin verildi. Musevi gencinin yardımıyla bir bâdire atlatmıştık. Dört kişinin en perişanı bendim, bir yerde yığılıp kalmamak için canımı dişime takmıştım. Gece yarısından sonra Maden hanlarına geldik. Bizden saatlerce önce yola çıkan askerler yeni gelmişti. Hepimizi hanın bir ahırına doldurdular. Sabahları birer avuç undan yapılan, bir teneke parçası üzerinde iki tarafı siyahlaşmış hamuru yutmaya çalışarak açlığımızı gideriyorduk. Kapıda bulunan haşin nöbetçi, bizi koku, pislik içinde kalmaya zorluyor. Ateş, duman, zorunlu ihtiyaçların içerde olması, mevsimin şiddetli sıcaklarının hüküm sürmesi, yaşamayı dayanılmaz bir hale koyuyordu.

250 kişiye bu han ahırında üç günlük cehennem azabını çektiren, bir Ermeni asteğmeninden başka kimse değildi. Bu nankör milletin Türklere karşı sönmek bilmeyen kinleri vardı, bunu her fırsatta göstermekten geri kalmıyorlardı. Bin yaşasın genç Türkiye'nin genç erkânı ki, büyük hükümdarların yapmayı başaramadıkları temizliği cesaretle yaparak insanlığın şu yüz karası mikroplarından memleketi kurtardılar. Ruslar tarafından bile sevilmeyen ve sürekli aşağılanan bu yaratıklar fırsat bulsalar, bizi bir kaşık suda boğacaklardı. Hanın fırınında

PAYLAŞIM GRUBU
çalışan asil kanlı Kazanlı neferler nöbetçileri kollayarak, pencere gibi küçük bir delikten bir iki ekmek attıkları veya çaydanlıkla şekeri atılmış çay verdikleri olurdu.

Araçtan vazgeçtiğimizi, bizi bir an önce nereye götüreceklerse götürmelerini, başka bir Rus subayının yardımını istedik. Ermeni kumandan, lütfen izin verdi. Askerleri çalıştırılmak üzere Tortum tarafına gönderdiler, yalnız dört subay kaldık. Muhafızların biri Ermeni olmak üzere, Kop Dağı'na doğru yola düştük. Neferlerin merhamet ederek verdikleri bir parça ekmekle idare ediyorduk. İki ay önce 8-10 saat muharebe ettiğimiz İmalı Dağı önünden geçerken Başkumandan Grandük'ün dört otomobili bir kafileyle hızla önümüzden geçti. Bir avuç kuvvete karşı haftalarca çarpıştıktan sonra ele geçirdikleri güzel Bayburt'u ziyarete gidiyormuş.

Bir mola yerinde otururken kara sakallı bir arabacı arabasını durdurdu, büyük bir ekmekle bir paket sigara verdi ve bir şey söylemeden çekti gitti. Yüzbaşının dediği gibi, ikinci defa Hızır Aleyhisselam imdadımıza yetişmişti. Bizim yüzbaşı ekmeksizlikten çok tütünsüzlükten dertliydi. Su kaynatacak kabımız olsaydı çay bile yapacaktık. Kop Deresi'nin kenarında bu ekmekle karın doyurmak nefis bir ziyafet yerine geçti. Köse köyünde hediye edilen şekeri yolda hasta neferlere vermiş, cebimde bir parça kalmıştı. Erkence Kop hanlarına geldik. Soğuktan, ayağımın verdiği ıstıraptan uyumak mümkün olmadı. Gündüzün sıcağına karşı geceleri serin oluyordu. Üzerimde gömlek ve ceketten başka bir şey yoktu. Sabahın serinliğinde Kop Dağı'na çıkmak için gece yarısı arkadaşları kaldırdım, muhafızları da zorla kandırdık. Sıcak basmadan dağı aşmamıza herkes sevinmişti. Bir zamanlar muhafazasına çalıştığımız Bahıtlıdağ, Postatepe, Arpaboynu mevzilerini tekrar gördük. O kanlı boğuşmaların bile bir mutluluk olduğunu şimdi anlıyorduk. Kop Gediği'ndeki her iki tarafın siperleri, top mevzileri, buralarda önemli olayların geçtiğini anlatıyordu. Yolda rastladığımız subaylar yanımızdaki onbaşıya bazı talimatlar veriyorlardı. Erzurum ile Bayburt arasındaki telgraf telefon hatları, köylüler, kaçak esirler tarafından kesiliyormuş. Nefer-

PAYLAŞIM GRUBU
lerin dikkati arttı, gözlerini bizden ayırmıyorlar. Dik bir yokuştan inerken Ermeni arabacılar yukarıdan üzerimize büyük taşlar yuvarlamaya başladılar, muhafızlar silahları doğrultunca bu sefer bağırmaya, yalvarmaya başladılar.

Bize karşı dışarıdan saldırı hareketleri sıklaştıkça, neferlerin koruyuculuğu, dostluk hisleri de artıyordu. Onbaşı diyordu ki: "Bizim size karşı bir düşmanlığımız yoktur, ben Rusya'nın Don vilayetinden, siz Anadolu'nun bilmem neresindensiniz, sizi şahsen ne bilir, ne de tanırım; askerlik emrediyor, siz de biz de görevimizi yapıyoruz". Ermeni subayın yanımıza kattığı Batumlu Ermeni nefer de çok iyi ve terbiyeli bir çocuktu.

Pınarkapan'ın Gürcü olan kumandanı tarafından iyi karşılandık; beyaz ekmekle kebap ziyafetine nail olduk. Erzurum-Trabzon yolu üzerinde işlek bir yer olan bu köyde ve önündeki düzlükte ısırıcı, dondurucu soğuklarda açıkta birkaç gece sabahladıktan sonra sığındığımız bir ahır sekisi bize cennet gibi gelmişti. Bu köy şimdi baştan aşağı harap, oturulacak tek odasını da kumandan işgal etmiş. Köyün yanında Kızılhaç işaretini taşıyan 50 kadar sıhhiye otomobili duruyordu. Erzak ve levazım taşıyan araba ve kamyonların haddi hesabı yoktu. Binlerce ulaşım aracını idare edenler çoğunlukla sivil halktan ibaretti. Bu araçları kiralamış olan ordu, araba ve hayvanların bakımını mal sahiplerine bırakmış, çok iyi sonuçlar almışlar. Her işlerini öküz ve eşekle yapmaya alışmış olan bizim neferlere, at ve katırın bakımını öğretmek ayrı bir işti. Ordudaki hayvan ölümlerinin önemli nedenlerinden biri de bu bilgisizlikti. Bu konuda makineli bölük kumandanının acı şikâyetlerini hatırlamamak mümkün değildi.

Bir yanda işçi taburları, öte yanda mühendisler, Nivelman makinelerine eğilmiş, dar virajları düzenlemeye çalıştıkları görülüyordu. Bizim bir yanı çökmüş ahşap köprüleri olduğu gibi bırakmışlar, yanında kârgir, beton köprülerin temellerinin yükseldiği görülüyor. İstilânın ertesi günü başlayan bu Rus imarcılığını hayret ve kıskançlıkla seyretmemek imkânsızdı. Martta burada ileri karakoldayken kar üstünde geçirdiğimiz geceleri, telgraf direklerini yakarak ısınmaya çalıştığımız gün-

PAYLAŞIM GRUBU
leri düşünüyordum. O zaman değdiği yeri morartan soğukların yerini şimdi yakıcı, bunaltıcı sıcaklar almıştı. Ayaklarımda açılan yaraların ıstırabından sıcaklık derecesi bana yüksek geliyordu. 10 saatlik bir yürüyüşten sonra Aşkale'ye geldik. Burada Rus tebaası Almanlar ellerinden geldiği kadar bize faydalı olmaya çalışıyorlardı.

Arkadaşlarımızdan biri hastalandığı için bir gün istirahat konusunu kumandandan rica ettik. Bu ricamızı çok sert bir tavırla reddetti. "Israr edecek olursanız, ellerinizi bağlar şimdi zorla gönderirim" diyerek muhafızlara emir verdi. Hemen yola koyulduk. Göç edemeyen köylü çocukları yanımıza sokularak, yavaşça ordumuz hakkında sorular soruyor, İstanbul'dan kuvvet gelip gelmediğini anlamak istiyorlardı. Halkın işgalden korktuğunu, askerlere karşı aldıkları tavırdan sezmek mümkündü. Hasta arkadaşımızı yolda bırakmamak için, Aşkale'den Alaca köyüne gelinceye kadar epeyce zahmet çektik. Yürüyemeyecek bir hale gelen hastamızı Alaca köyüne götürmesi için bir Ermeni arabacıyla bir liraya pazarlık ettik. Fırsatı kaçırmayan, arabacı bir süre gittikten sonra tekrar para istedi, âlicenap yüzbaşı tereddüt etmeden altın saatini yok pahasına arabacıya satmak zorunda kaldı. Geri çekilirken bu uzun yolları ne çabuk geçtiğimizi pek fark etmemiştik; çok gerilere gittiğimizi anlıyorduk.

Alaca köyü kumandanı genç Gürcü subayı bizi iyi karşıladı, köylülerin yanımıza gelmesine izin verdi. Önceleri askerlerden bıkkınlık ve usanç hislerini gizlemeyen köylüler, şimdi ordumuzun başarı ve galibiyetine ağlayarak candan dualar ediyorlardı. Köylüler yatak, yemek getirdiler, bayramımızı tebrik ettiler; meğer bugün ramazan bayramıymış. Geçen sene bugünlerde, Kığık sırtlarında bulunan düşmanı sınırımızdan atmak için kan döküyorduk. Şu geçen bir yıl içinde ne büyük olaylar cereyan etmiş, birçok muharebeler kanlı bâdireler, binlerce şehit verdikten sonra düşmanı durdurmayı başaramamış, Erzurum vilayetinin önemli bir parçası düşman istilasına uğramış bulunuyordu.

Kumandanın, Ilıca'ya giden boş arabalardan faydalanma-

mız için yaptığı davetine uyarak Ilıca'ya kolaylıkla geldik. Biz zavallı esirlerin kaderlerinin oradaki kumandanların insanlığına bağlı olduğu anlaşılıyordu. Hakkımızda ne gibi bir kanun ya da kural bulunduğu bilinmiyordu. Çoğu vakit iyi eğitim ve öğrenim görmüş Ruslarla, Rus olmayan millet mensuplarından –Ermenilerden başka– iyi davranış görüyorduk. Ilıca'da bizi rutubetli pis bir odaya kapadılar. Ilıca'ya yakın bir yerde yağmur ve dolu sağnağına tutulduk, tepeden tırnağa su içinde, aç biilaç onbaşının gelmesini bekliyoruz. Sabaha kadar yatmak değil oturmak bile mümkün olmadı, oda içinde durmadan gezindik. Esirliğin ne demek olduğu, böyle azap içinde kıvrandığımız zaman daha iyi anlaşılıyordu. Bu arada dört subayın duyguları aynıydı: Bizi yavaş yavaş yok edeceklerdi! Sabahleyin hareketten önce bizi hamama, elbiseleri etüve soktular. Yüzbaşı sinirli sinirli bağırıyor; "Gosbodin! Bize hamamdan önce ekmek lazım ekmeek, anladın mı?"

Birçok kavga ve gürültüden sonra tek atlı arabalara yerleştik. Hasta, sakat günlerce yol yürüdükten sonra, üç saatlik bir yol için araba kaygısına düşmelerinin sebebi, şehre girerken gösteriş yapmaktı.

20 TEMMUZ 1916

Dört subay, yanımızda süngüleri parlayan muhafızlar olduğu halde Erzurum'a geldik. Doğruca kumandanlık dairesine gitmek gerekirken, Gürcü kapısından, Çifteminare'den dolaştırılmak suretiyle, kumandanlık dairesi olarak kullanılan "Mektebi Sultanî" binasına geldik. Halkın önemli bir kısmı şehirde kalmış. 6-7 ay önce Rus subayları bu şehirde süngüler arasında dolaşırken, şimdi roller değişmişti. Birçok çocuk yanımızda yürüyerek soru soruyor: "İstanbul'dan asker yetişmedi mi? Nerede tutuldunuz? Ordu nerede?" Uygun cevaplar veriyoruz. Çeşitli cephelerden getirilmiş 25 kadar subaya katıldık.

Ertesi günü usulen K. Dairesine götürdüler. K. Tercümanı aracılığıyla yüzbaşıya sorular sordular ve susmaktan başka cevap alamadılar. Kumandanları ise ordumuzun İran cephesinde büyük başarılar kazandığını, Çanakkale'den gelen bir alayımızın, Rusların bir buçuk tümenini önüne katıp kuzeye doğru kovaladığını, şimdiye kadar Kafkas cephesinde böyle Türk askeri görülmediğini, oradaki kumandanların bildirdiğini anlattı. Kumandan bu sözleri söylerken, içten bir haz duyuyor gibi bir ifadesi vardı. Belki de bu zat, Çar idaresine karşı fikri zehirlenmişlerdendi.

Çarşı yoluyla dönmemize izin verildi. Dükkânın birinde, burma sarıklı, iri kemikli Erzurum yiğitleri etrafımıza toplandılar. Başları eğilmiş mendilleri gözlerinde, hüngür hüngür ağlıyorlardı. Koca adamların ağlaması insana pek dokunuyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
"Ne ettik de Erzurum kaleleri önünde ölmedik, keşke bugünleri görmeseydik" diyerek göğüslerini dövüyorlardı. Hiç ilgisi yokken, son Endülüs emirine, annesinin yazdığı mektubu hatırlıyorum.

İttihat ve Terakki'ye üye oldukları iddiasıyla, halktan iki defa onar onbeşer kişi, kafile halinde idam edilmişti. Irz ve namuslarını Ermeni tecavüzünden koruyamamışlardı; daha birçok feci olay anlattılar. Ağladılar, bizi de ağlattılar. Muhafız askerlerin bile bu sahneden etkilendikleri görülüyordu. Ermeni teşvikiyle türlü bahanelerle, kim bilir daha kaç masumun kanı dökülecek, ne kadar ırz ve namus ayaklar altında kalacaktı? Artık değeri kalmayan kâğıt paraları, asıl değeri olan sekizer rubleyle değiştirdiler, parası olanlara bir iyilik ettiler. Savaş sırasında bir kuruşluk bir şeyi yirmi kuruşa satmak gibi yolsuzluklar yapan esnafı, bu acıklı durum karşısında, çoktan bağışlamıştık.

Gürcü kapısından itibaren çarşıdaki dükkânlar, lokantalar, nereden ve ne çabuk olduysa, yerden biter gibi Ermeni esnafı ve aileleriyle kaplıydı. Yarın sabah hareket edeceğimiz bildirildi. Yeni okuldan çıkmış "preporçikler" yani genç subay adayları ziyaretimize geldiler! Çar hükümeti için çalışmayacaklarını, cepheye gittikleri vakit Türklere teslim olmaya şimdiden karar verdiklerini söylüyorlardı. Türkiye'de esirlerin nasıl yaşadıklarını anlamak istiyorlar, gizli gizli daha birçok soru soruyorlardı. Bu gençlerin, cepheye gelmeden fikirlerinin bir hayli zehirlenmiş olduğu anlaşılıyordu. İyi Rusça bilinse, bazı gerçekleri öğrenmek imkânı vardı. Bizim okullarda, nedendir bilinmez, bu büyük düşman komşunun diline önem verilmez. Biri doktor, öteki baytar iki Ermeni mültecisi, Rus ordusunda kullanılmaları için başvurmuşlar, "Siz iyi adamlar olsanız hükümetinize hayrınız dokunurdu" diyerek kabul edilmemişler. Bana sürekli "adaşım" diye hitap eden yüzbaşıyla bu Ermeniler arasında bir Ermenilik Türklük tartışması başladı. Çok sessiz, sakin ve olgun bir insan olan yüzbaşı birden coştu, şimdiye kadar bu mesele hakkında bu derece veciz seslendirilmemiş bir şekilde dedi ki: "Siz Ermeni milleti, büyük devletlere

PAYLAŞIM GRUBU
satılmış olan Taşnak, Hınçak gibi birtakım serseri komitacıların emriyle hareket ettikçe bu felâketlere hak kazanmış olursunuz. Ermenistan'ın dört tarafı Türklerle çevrilmiştir. Biz bazen ileri bazen geri gideriz, siz yolumuzun üstünde bulunuyorsunuz, gelirken keseriz, giderken de keseriz, aklınızı başınıza almazsanız kökünüze kibrit suyu ekeriz." Bu sahneye tanık olan Rus subaylarına bu sözler tercüme edildiği zaman, gürültülü kahkahalar atarak yüzbaşıyı alkışlamaları unutulmayacak manzaralardandı. Yüzbaşı, Rus subaylarına dönerek: "Gosbodinler! Büyük Ermenistan hülyasının nereden başlayıp nerede bittiğini biliyor musunuz? Amerika'da basılmış elimize geçen büyük Ermenistan haritasından anlaşılıyor ki, bir ucu Adana'nın Osmaniye'sinden başlıyor, Van'a, Kars'a, Erivan'a, Hazar Denizi'ne kadar uzanıyor, Diyarbakır'ı, Erzurum'u, Erzincan'ı ve Sivas'ı içine aldıktan sonra Karadeniz'e iniyor; Batum, Trabzon, Giresun'a kadar devam ediyor; öyle bir Ermenistan ki Osmanlı vatanının yarısına sahip çıkıyorlar. Nerde bir Ermeni topluluğu kilisesi, bir Ermeni papazı görülürse orasını Ermenistan'a dahil ediyorlar.*

Tercüman da bir Ermeni olduğu için bu sözlerin aynen tercüme edildiğinden şüpheye düşmüştüm. Haritanın bir ucu da Rusya'ya dokunduğundan Rus subayların küfürleri (Y.F.) birbiri arkasından savurmalarından tercümanın sadakatini anladım.

Sığınmacı oldukları söylenilen iki Türk subayı daha vardı: Birisinin, ikide bir Rus hükümetinden söz ettiğine ve ailesi de Erzurum'da bulunduğuna bakılırsa, Ruslardan bir şeyler beklediği anlaşılıyordu.

* Bizansı, Pontus imparatorluğunu ihyaya, Ege sahillerinin ilhakını tahayyül edenler gibi, yalnız şu farkla ki, birinciler yani Taşnak, Hınçak elebaşılarının yedikleri darbelerin tesiriyle sersemleyerek sesleri kısıldığı halde, ikinciler geçmişten ders almayı bilmediklerinden yaygaraya devam edip duruyorlar. Türkler kinlerini saklamasını, sabır ve tahammül göstermesini iyi bilirler. Ellerine bir fırsat daha geçerse, büyüklük taslayan, kendini dev aynasında gören, Avrupa'nın bu şımarık, saygısız çocuğunun bacaklarını iki tarafa ayırmak millî ahitleri olsun.

Fakat, Ruslar bu gibilere pek yüz vermiyorlardı. Sayıları az olan tıyneti bozuk, Osmanlı ordusunda rütbe sahibi olan bu mahluklar diğer subaylara karşı düşmanca tavır takınmaktan çekinmezlerdi.

Günde iki defa makarna çorbası veriyorlardı. Dünyada yalnız İtalyanlar makarnacı olarak anılır. Şimdiye kadar gördüklerimizden anlıyordum ki makarnacılıkta Ruslar İtalyanları geçmişlerdir. Yol boyunca arabalar, kamyonlar makarna sandıkları taşıyorlardı.

23 TEMMUZ 1916

Üstü kapalı at arabalarıyla oldukça rahat bir şekilde Erzurum'dan hareket ettik. Birçok muharebelere sahne olan Deveboynu istihkâmlarını geçerek savaştan önce bu civarın tahıl ambarı olan ve Altınova adıyla anılan Pasinler'in bir kısmını gördükten sonra, Hasankale'ye geldik. Erzurum vilayetinin güzel ve şirin bir kaza merkezi olan bu kasaba beyaz evleri, minareli camileri ve kalesiyle Aras Nehri'nin kollarından biri olan önündeki çayı ile eşsiz bir yerdi. Birçok Rus Almanı bize faydalı olmaya çalışıyor, olan bitenden haber veriyordu. Köylü kıyafetinde bazı Türk subayları telefon telgraf hatlarını kesiyor ve yalnız yakaladıkları arabaları soyuyorlarmış. Bu subayların ihtiyaçlarını da Rus Almanları sağlıyormuş. Eski bir kamyonla Hasankale'den hareket ettik. Yollarda düşmanın ilk yardığı Azap hattını, siper ve zeminlikleri gördük. Şoselerin tamir ve genişletilmesinde, dekovil inşaatında binlerce işçinin çalıştıkları görülüyordu. Sıra tepelerde görülen beyaz sınır taşları, Osmanlı toprağından çıktığımızı anlatıyordu. Bu sınır taşları olmasa bile geçtiğimiz tarafın başka bir devlete ait olduğunu insan gözü kapalı bile anlayabilir. Bizim taraf çıplak dağlar ıssız ovalar, tenha köyler, bozuk harap yollardan ibaretken, geçtiğimiz arazide bir canlılık ormanlar, yeşillikler, kuş cıvıltıları, kârgir resmi binalar, meskûn köyler ve sağlıklı insanlar görülüyordu. Bu neden böyle olmuştu?.. Ne bunu düşünecek ne de cevabını verecek halimiz vardı.

PAYLAŞIM GRUBU
Karaurgan sınır köyünde bizi bir ahıra kapadılar. Altımıza atılan kuru ot üzerinde geceyi geçirdik. Buradan arabayla Sarıkamış'a gidileceği anlaşıldı. Arabalara yerleştikten sonra belki 15 defa saydılar ve her defasında bir eksik veya bir fazla buluyorlar, bu sebepten aralarında uzun tartışmalar oluyordu. Buralarda şüpheli bir durumda dolaşan bir Ermeniyi de bize kattılar. Sarıkamış'a kadar sık ormanlar arasından geçtik. İlk taarruzda bulunmuş olan yüzbaşı, felâketin büyüklüğünü anlatıyor ve her çamın altında birkaç Türk şehidinin yattığını söylüyordu.

İleri hatlardaki Alman, Lehli erleri geri hizmetlerde, yol inşaatında çalıştırıyorlardı. Bu önlem alınmasaydı bunlar Türklere katılacak ve cephede kimse kalmayacaktı. Cephedeyken bunlardan yüzlercesinin "Osman Kardeş" diyerek nöbetçilerimize teslim oldukları hatırlardadır. Ünlü Soğanlı Dağları'nı aştıktan sonra akşam üzeri Sarıkamış'a geldik. Meşrutiyetin ilanından sonra bu ad gazetelerde sık görülmeye başlamıştı. Bulgaristan'ın bağımsızlığının onayı gecikince veya iki hükümet arasında çıkan herhangi bir meselede ikide bir Sarıkamış yığınağından söz edilir; buna dair gazetelerde sütunlar dolusu yazı yayımlanırdı. Bu ad daima tehdit ifade eden bir anlam taşırdı. Harbiye talimgâhındayken ordunun ilerlediği sırada kısa, faydalı resmi tebliğlerin birinde: "Sarıkamış ordumuz tarafından zaptedilmiştir!" cümlesinin tatlı hatırasını düşünmemek mümkün olmuyordu. Oyunlar düzenleyerek, şarkılar söyleyerek bu mutlu günü kutlamıştık.

Meşhur gezgin Abdürreşit İbrahim Efendi'nin "Alem-i İslâm" adındaki eserinde Rusların, Asya'da işgal ettikleri İslam şehir ve kasabalarını imar, islah etmeyerek, bunların yanında yeni şehirler meydana getirdikleri, yerli halkla hiçbir suretle ilgilenmedikleri anlatılır. Burada da düzenli geniş sokakları, büyük çam ağaçlarıyla süslü bulvar, kârgir mağaza ve evleri, bir de büyük kilisesiyle yepyeni bir Sarıkamış görülüyordu. Anadolu'da baştan sona kadar geçtiğimiz yerlerde buna benzer bir şehre rastlamamıştık. Eski Sarıkamış, istasyonun kuzeyinde dere içinde birbiri üzerine yığılmış toprak evleriyle uzaktan

PAYLAŞIM GRUBU
görülüyordu. Burada Müslümanlar otururmuş. Esir Türk subaylarının geldiğini haber alan bir sürü Ermeni arabaların yanına sokularak bize karşı küfürler savuruyorlar, "Ola Ermenileri nittiniz? Allayınızdan korkmadınız" diye bağırmalarına cevap vermek isteyen bir geveze arkadaşın: "Ermenileri ektik, ektik, gelecek sene bitecekler!" demesi üzerine azgınlığı artan Ermeniler taş ve sopalarla arabalara saldırdılar. Bu taş ve sopa yağmuru altında araba kafilesi hareketsiz kaldı. Arabalardan atlayan muhafızlar bu güruhla başa çıkamayacaklarını anlayarak düdük çalmaya başladılar. Olay yerinden uzak olmadığı anlaşılan kumandanlık dairesinden gürültü ve düdük seslerine 50-60 kadar erin koşarak gelmesiyle azgın serseriler güçlükle arabalardan uzaklaştırılabildiler. Ayaklarını dışarı çıkararak oturmak zorunda olan bazı arkadaşlar epeyce hırpalandılar. Koruma konusunda biraz gevşek davranılsa, melunların bizi parçalayacaklarına şüphe yoktu.

Kumandanlık dairesinde bizi büyük bir salona aldılar. Salondaki sandalye ve masalar her yanda yüze gülen bir temizlikteydi. Üç subay ve çok iyi Fransızca konuşan bir doktor geldi, içimizde hasta olup olmadığını sordular. Savaşın genel cereyanı hakkında bilgi verdiler. Erzincan'ın bilmem kaç verst ilerisine gittiklerini, pek yakında Sivas'ı alacaklarını söylemek nezaketsizliğini gösterdiler. Felakete uğramış esirlerle konuşulacak konu, ordularının geri çekilmesi olmasa gerekti. Deli Petro'dan beri Avrupa'yı taklit etmeye çalışan Rus aydınlarının Batı milletlerinin inceliklerinden haberleri yoktu. Büyük rütbeliler bulunduğu için ve bana söz düşmeyeceğini bilmeme rağmen dayanamadım, doktora yaklaşarak: "Lehistan cephesinden ne haber olduğunu" sormaktan kendimi alamadım. Bu suretle yaptıkları kabalığı anlatmak istedim. Gülerek bir şeyler konuştular. Bu sırada değişik rütbeli 8-10 subay daha geldi, acayip mahluk seyreder gibi gözlerini aptalca ısrarla bize dikerek anlamsız bakıp duruyorlar, bu duruşlarıyla "Ağzı, burnu, kaşı, gözleriyle insana benziyorlar" der gibi bir tavır takınıyorlardı.

O gün akşamdan sonra, Kazak süvarilerinin koruması al-

PAYLAŞIM GRUBU
tında 10 kilometre uzakta bulunan Hamamlı köyüne gönderdiler. Kazaklar, arabaların içine girercesine bizi gözönünde tutmaya çalışıyorlar. Karanlık gecede, Kazakların nefeslerini hissediyoruz, sürekli bize bir şeyler anlatıyorlar, civardaki tepeleri işaret ederek Türklerle savaştıkları yerleri gösteriyor; boyuna "Vayna" diyorlardı ki bu kelime herhalde "muharebe" demek olacaktı. Büyük bir çadırda titreyerek sabahı ettik. Karantina süresi olan 15 günü burada geçireceğiz.

Hamamlı, Müslüman Çerkez köyüymüş, köylüleri başka yerlere kaldırmışlar, burasını esirlere mahsus bir kamp haline getirmişler. Büyük küçük yüzlerce çadır bulunuyordu. Ertesi gün yurt denilen mahfuz çadırlara geçtik. Yurtlar Türkistan, Sibirya Türk aşiretlerinden toplanmış, yuvarlak çubuklar birer santim aralıkla bağlanarak bir kafes haline getirilmiş, 1.5 metre yükseldikten sonra çubukların kalın tarafları yukarıda birleştirilerek sağlamca bağlanmış, düzgün bir koni yapılmış. Kamerya gibi olan bu koninin tepesinden yere kadar kalın keçe sarılarak şiddetli kışlarda barınmak için çok elverişli bir konut meydana getirilmişti.

Köyün iki yanında bu "yurtlar"la, bovman ve konik çadırlardan yüzden fazlası vardı ve esirlerle doluydu. 10 çadır, karantinasını bitirenlere tahsis edilmiş. Bizden iki gün önce gelen 20 subaya katıldık. Karşıdaki çadırlarda sevk edilmeye hazır 150 subay varmış. Son harekâtta alaylar, taburlar toplu bir halde esarete düştüklerinden subay sayısı yüzleri çok aşmaktaydı. Önce Moskova'ya gönderiliyor, oradan da sıraya göre esir kamplarına naklediliyorlarmış. İki gün sonra 70 kişilik bir kafile gönderildi. İki üç gün aralıkla hasta ve yaralı kafileleri geliyor. Sözde tedavi edilmek üzere ileri hatlardan toplanıp getirilen bu zavallıların yüzde onu bile hayatta kalamıyordu. Hastane adı verilen bu çadırlar Türk askerleri için birer ölüm yuvası halindeydi. Her sabah 15-20 Anadolu çocuğunun arkadaşları tarafından hazırlanmış büyük çukurlara, birbiri üzerine atıldığını üzülerek izliyorduk. Yüzlerce hasta ve yaralının bulunduğu bu çadırlar bir Rus, bir de Ermeni doktorla idare ediliyormuş. Son günlerde esir doktorlarımızdan üç kişi ayrıl-

PAYLAŞIM GRUBU
mışlar. Bizim doktorların söylediklerine göre, bu çadırlara "hastane" adını vermek, o kutsal kelimeye hakaret etmek demekti. Ne bir tıbbi alet, ne ilaç, sargı bezi ve ne de bir parça tentürdiyot varmış. Barış zamanının cins, mezhep ayırmadan insanlık için çalıştıklarını ilan eden Kızılhaççı kahramanlar neredesiniz? Bir akşam üzeri 30-40 araba geldi, henüz yarı canlı bulunan bu bahtsızları odun boşaltır gibi birbiri üstüne atıp gittiler. Sabahleyin arabalardan atılan, ayaklar altında ezilen birçok şehidin yine kendi arkadaşları tarafından çukurlara atıldığını, sonsuz azap ve elem içinde geriden seyrettik.

Bu hal, Rusların yazılmamış kanunları olan "yavaş yavaş yok etme" dedikleri bir katliamdan başka bir şey değildi. Ele geçen esirler bu suretle bin türlü eziyetle yok edileceklerine, Rus başkumandanı "Türklerden esir almak yasaktır" diye bir emir verse daha insanca bir hareket olurdu. Bir zaman böyle bir emir verilmiş... O aylarda hiçbir Türk esiri görülmemiş; yakalanan her Türk süngülenirmiş. Özellikle Ermenilerden oluşan "intikam taburları" zamanında.

Rus asker ve subaylarına gelince: Bunlar için Sarıkamış'ta mükemmel hastane pavyonları varmış... Yaralılar, Kızılhaç işaretli otomobillerle, her türlü istirahatleri sağlanarak süratle nakledilirlermiş.

Karantina yerinden geldikten sonra elbiselerimizi etüve koydular, bu medeni aracı kullanma konusunda mujiklerin pek bilgisiz oldukları anlaşılıyordu. Elbiselerimizi geri verdikleri zaman, birçok pis yerde yattığımız ve haftalardır çamaşır değiştirmek imkânı bulamadığımız için ortaya çıkan haşerelere bir şeycik olmamıştı.

Rus İmparatorluğu büyüklük ve heybetine uygun her türlü medeni aracı ordusunda bulundurmuşsa da bu aletleri kullanacak eller yoktu. Bu işte çalışan erlerin ilgisizliği temizlik adına hiçbir sonuç vermiyordu. Avrupalı köylü bir er için basit bir şey, Rus köylüsünü hayli yoruyordu.

Marsilya'da bulunduğum sıralardaki bir Fransız bölüğünün atış eğitimini hatırladım. Her erin elinde, atış kurallarını gösteren bir talimatnameyi erler sesizce birçok defa okuyarak

PAYLAŞIM GRUBU
kendi kendilerine öğreniyor, sıraları gelince hiçbir söz söylemeden, lakırdı işitmeden, subayın nezareti altında bütün kurallara uyarak atışını yapıyor ve çekiliyorlardı. Yaradılış ve zekâ itibariyle bizim erlerle Fransız eri arasında hiçbir fark yoktur. Tek fark birinin okuyup yazma bilmesi, kafasının basit bilgilerle zenginleşmiş olması, ötekinin bundan yoksun bulunmasıydı. Bu yoksunluğun başlıca sebeplerinden biri, halkı düşünen ve hayat seviyesinin yükselmesini ideal sayan ve buna çalışan, bir idarenin kurulmamış olmasıdır. Türk ve Müslüman olması yüzünden yüzyıllardır topladığı tepki ve dış baskıların yanı sıra başa geçenlerin kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmemesi, daha da kötüsü halkın cahil kalmasında çıkarı olan yobazların da bunda payının bulunmasıdır. Çok ağır şartlarla toplanan vergiler, yine ağır şartlarla yapılan borçlarla saraylar, köşkler yapılır, sefahat âlemlerinde ziyan edilir, Türk halkı devamlı Fransız, İngiliz köylüleri, bankerleri için çalışır. Avrupa borsalarında, sağlam ve kârlı olduğundan daima aranan değerli Türk tahvillerinin borçlusu, memleketin biricik üreticisi olan Türk köylüsüdür. Halkımız için dayanılmayacak derecede ağır olan hayat şartları, Rus halkı için mevcut değildi. Çoğunluğu okuma yazma bildiği halde, sert iklimin insanlarına özgü ağır davranışları görülüyor, ahmaklıkları yüzlerinden okunuyordu. Başka milletlerin üstünde bir korunmaya erişmiş olan bu mujiklerin yerinde bizim köylülerimiz olsaydı az zamanda Batı milletlerinin eğitim ve uygarlık düzeyine ulaşacağı kesindi.

Karantina çadırlarında 15 günlük süremizi tamamlayarak karşı taraftaki çadırlara geçtik. Uğnut cephesinden getirilen iki grup subay bizim yerlerimizi aldı. İlk defa birer maaş verilerek 100 kişinin Moskova'ya gönderileceği bildirildi. Hizmette kusur ettikleri için, yüksek rütbeli subaylar 15 kadar genç adayı, er olarak kaydettirmişler. Çoğu lise öğrencisi olan çocuk yaştaki bu zavallı gençlerden 5-6 efendiyi kurtarmak için bir kaç arkadaş, kumandana giderek bunların subay olduklarını ileri sürdük ve belgeyi imzaladık. Bunu işiten bizim büyük rütbeliler, çadırların içinde bir gürültü bir kıyamet kopardılar;

PAYLAŞIM GRUBU
bu davayı savunmak üzere toplanan gençlerin üzerine yürüdüler. Tekrar kamp kumandanına gittiler, biz de amacımıza ulaşamadık. Memleket için her biri bir değer olan bu okullu çocuklar Hasankale civarına, tahkimat işlerinde çalıştırılmak üzere sevk edilecek askerlerin yanına gönderildiler. Bu gençlerin ağlayarak yanımızdan ayrılışı pek acıklı oldu. Rütbeliler, kale fethetmiş gibi manzarayı gülümseyerek seyrettiler. Yabancı bir memlekette, bir avuç Türk çocuğuna uygun görülen bu katı yüreklilik biz gençlerin vicdanını sızlattı, sınırsız bir üzüntü duyduk. Orduda her zaman saydığımız ve büyük diye tanıdığımız bu kişilerin böyle insafsızca hareketi ve milli duygulardan yoksun olacaklarını beklemezdik. Bazı sinirli arkadaşları zorlukla sakinleştirdik. Yoksa Rusların müdahalesini gerektirecek olaylar meydana gelecekti. Beylerin savunması şuydu: "Rus hükümeti bunlara maaş verecek, ama barış olduktan sonra, verilen bu paraları Osmanlı hükümeti Ruslara ödeyecektir. Subay olmadıkları halde, bizim hükümet bu gibilere neden maaş versin?" Oysa talimgâhtan gelen her adayı, ordu subay olarak tanıyor, gelir gelmez o adaya bir takım teslim ediyor, bir süre geçtikten sonra da maaş veriyordu. Bir de aydın sınıfı pek az olan bir memlekette bir gencin hayatının değeri parayla mı ölçülür? Milyarların hebâ edildiği, misli görülmemiş böyle büyük bir felâkette hangi devlet, cimrice düşünceyle 5-10 esir subaya verilen maaşları geri ister?

Kıdem kazanarak rütbe sahibi olmuş, ne askerlikte ne de sivil hayatta hiçbir işe yaramayacak olan bu kişilerin bazılarına bir lise öğrencisi elbette tercih edilirdi. "Askerlikte kıdeme itibar olunarak rütbe vermek en kötü usuldür" diyenlerin hakları varmış. Miskin, âciz bir adam kıdemi gelince terfi ediyor eline taburlar, alaylar teslim ediliyor; oysa bu kişi kendini idareden âcizdir. Emrine yüzlerce, hatta binlerce insanın hayatı emanet edilmiş öyleleri görülmüştür ki, 10 koyunu bile idare edebileceği şüphelidir. Genç subay arkadaşların söylediğine göre, Alman ordusunda terfi edebilmek için, teorik ve pratik sınav vermek, cesaret ve karakteri yerinde olmak lâzımmış. Bizde de böyle kabiliyetli genç subaylar eksik değildi. Bir alay

kumandanımız vardı, tümenden emir gelmediği hallerde, alayın araziye göre tertibat almasında, veya herhangi önemli bir durumda, bölük kumandanım olan genç subayın fikrini sormak zorunda kalırdı. Böyle iyi niyetle hareket etmeyerek bunu aşağılık sayan, kendine yediremeyen, kimseye danışmadan hareket ederek kumanda ettiği kıtanın başına bin türlü felaketler getiren kumandanlar da görülmüştür.

Sonuçta muvazzaf, yedek, bütün genç subaylar, bu çocukları kurtarmaya çalıştık ama başaramadık. Beyni örümcekli rütbelilerin dedikleri oldu. Bu zavallı okul öğrencileri, acıklı gözyaşları arasında kurbanlık koyunlar gibi muhafızlara teslim edildiler. Kış geldiği zaman hepsinin mahvolacağı şüphesizdi. Bu durum Rusları da memnun etti. Bundan sonra teğmen, binbaşı ayrılığı her meselede devam etti.

15 AĞUSTOS 1916

150 kişiyi aşan subay kafilesi bir Ermeni teğmenin kumandası ve 100 kadar askerin muhafazası altında Hamamlı köyünden ayrılarak Sarıkamış istasyonunda bizim 'kırk kişilik'lere benzeyen vagonlara yerleştik. Hâl ve tavırlarından İngiliz oldukları anlaşılan, otomobil parklarında çalışan birkaç erle konuşurken muhafızların sert müdahalesi yetişti. Sarıkamış'tan sonra Kars Ovası'nda yol alırken, büyük felakette bulunan arkadaşlar birçok savaş sahnesi hakkında bilgi veriyorlardı. Öncü kuvvetlerinin son bulundukları büyük bir Türk köyü ve Kars civarındaki tepelerde Rusların savunma hatları görülüyordu. İstasyonun birinde çok beklediğimiz için Kars'ı gündüz gözüyle göremedik, ışıklarının geniş bir alana yayıldığına bakılırsa, şehrin çok büyük olduğu anlaşılıyordu.

Rusların Aleksandrıpol dedikleri Gümrü şehrini uzaktan görerek, ertesi sabah geçebildik. Tren çok ağır gidiyor, istasyonlarda duraklama uzun sürüyordu.

Gümrü'den sonra yol tatlı bir eğimle yükseldi, uzunca bir tüneli geçtikten sonra geniş ovalara, büyük köylere bakan, engebeli çok güzel manzaralı, Kor Nehri Vadisi'ni izleyerek akşam vakti Tiflis istasyonuna vardık. Cehennem sıcağında vagon içinde, pencereler kapalı olarak üç gün acı ve derin bir üzüntü içinde bekledik. Su bile dirhemle verildiğinden bayılanlar, hastalananlar çoğalıyordu. Yemek içmek gibi zorluklardan başka pencereden bakmak bile yasaktı. Bu durumdan

PAYLAŞIM GRUBU
kimsenin şikâyete hakkı yoktu çünkü esirdik, hem de memleketimizdeki deyişle "Moskof elinde esir"dik.

Birçok rica ve şikâyetlerden sonra bir vagonda bir pencere açılmasına izin verildi. Bu demir hapishanelerde, aç susuz kavrulmanın sonucunda bulaşıcı hastalık baş gösterdi. Hastaneye kaldırılanlar sıklaştı. Nihayet 15 günlük karantina emri geldi. Bu süreyi geçirmek üzere hastaneye yollandık. Ağır hastalar için sedyeler geldi. Bu uğursuz vagon hayatı birkaç gün daha devam etseydi hasta olmadık kimse kalmayacaktı. Hastane kıyafetiyle bir hafta kaldığımız bu temiz pavyonlarda çok rahat ettik. Bol ve nefis yemekler, doktorlar tarafından gösterilen özen, vagonda çektiğimiz ıstırabı kısmen giderdi.

Rus idaresinin tutarlı kurallara dayanmadığı, şahısların keyif ve isteklerine göre değiştiği bu defa da görülmüştü. Şiddetli yasağa rağmen yerli Türklerden ziyaretimize gelenler oluyordu. Parayla hatırın, kilitli kapıları açtığını söylüyorlardı. Kars civarında bulunan bir kamptan birçok esir daha katıldığından mevcudumuz 200'ü geçti. Toplu bir halde bulunmak başka meselelerin çıkmasına sebep oluyordu: Hastanede çalışan güzel ve güleryüzlü hemşirelere 3-5 gencin hafiflik, sarkıntılık etmeleri iyi bir manzara teşkil etmiyordu. Bu gibi münasebetsizliklere engel olmak için binbaşı beyler bir dernek kurdular ama, bir bakıma bu gençleri mazur görmemek de mümkün değildi. Hayatında anne ve kardeşinden başka kadın yüzü görmemiş olan bu gençler güzel, güleryüzlü kadın gördükleri zaman ölçüyü kaçırıyorlarsa da bu hali anlayışla karşılamanın büyüklüğün şanından olduğu unutuldu. Önemli bir mesele haline sokuldu, tutanaklar tutuldu, ifadeler imzalar alındı, gençlerin isyanından, itaatsizliğinden başka bir sonuç çıkmadı. Oysa bu güzel hemşireler bizim çocukların iltifatından şikâyetçi değildi. Aksine bundan memnun oldukları da meydandaydı. Memleketimizde sıkı bir tesettür, kapalı hayat hüküm sürdüğünden, kadınların serbestçe herkesle konuşmaları, hizmete koşmaları bizi şaşırtmıştı.

Hastahane idaresi bize verdiği çamaşırları geri almadı. Bu

PAYLAŞIM GRUBU
bir kat çamaşıra ben çok muhtaçtım, çünkü Sarıkamış'tan beri donsuzdum.

200'ü aşan subay kafilesi manga kolu halinde, etrafımızda süngülü muhafızlar olduğu halde hastaneden Tiflis şehrine götürüldük. Kor Irmağı'nın büyük köprüsünü geçtikten sonra tek hatlı tramvayı bulunan bir cadde üzerinde Aliyof adındaki tüccarın konağına yerleştik. Bu civar tümüyle Müslüman mahallesi olduğu halde caddeye Varasofski adı verilerek Ruslaştırılmıştı.

Rütbe sırasıyla evin odalarına taksim edildik. Şeker kesekâğıdının üzerine kabalağımı (şapka) koyarak yastık yapmış, kaputuma sarılarak tahta üstüne yatmıştım. Sardalya gibi yatıp kalktığımız bu odalarda hastalık çıkmazsa 20 gün kalacakmışız. Parası olan aşçıdan yemek getirtiyor, olmayanlar peynir ekmekle idare etmeye çalışıyorlar. Kamp kumandanı olan Paruçik –herkesin kullandığı bu gibi tabirlere biz de alışmaktaydık– bir bakkal dükkânı açarak bizi soymaya başladı. Beylik ambardan getirdiği şekerin fundunu 30, ekmeği 8, peyniri 70 kapiğe satıyordu. Ruble değerinin yarısını kaybettiğinden bize verilen 50 ruble maaş açlıktan ölmeyecek kadar bir gıda temin edebilecekti. Türk kâğıt lirasının değeri sekiz ruble olduğu halde, ordumuzun İran'daki son başarısı üzerine, 30 rubleye kadar satanlar oluyordu. Esir olduğu zaman soyulmayan, paraları olanların geçim durumları daha iyiydi.

Yüzbaşı ve daha yüksek rütbedekiler hallerinden memnun görünüyorlardı. Teğmen, subay vekili olan biz gençlerin Allah yardımcısı olsundu.

Bir arkadaşla, muhafız erlerden ikisini kandırarak, Kafkasya'nın merkezi olan bu büyük şehri iki saat kadar dolaşmak nasip olabildi. Erler bir sürü bilgi veriyorlarsa da tabii biz bir şey anlamıyorduk. Rusların şehir imarı konusundaki kanunları burada açıkça görülüyordu. Yeni Tiflis büyük binaları, geniş, düzenli bulvarları, güzel parklarıyla bir Avrupa şehri manzarası gösterdiği halde, eski Tiflis bütün eskiliğini muhafaza ediyordu. Asya'nın büyük şehirlerinden biri olan Tiflis'in nüfusunun çoğu Müslümanmış. Bunlar da tümüyle Türk olduk-

PAYLAŞIM GRUBU
ları halde Sünni, Şii ismiyle ikiye ayrıldıkları için bu birbirlerine zıt partiler arasında kavga gürültü eksik olmuyor, Rusların ekmeğine yağ sürüyorlarmış. Anadolu'daki eğitimsizliğin buralarda da aynen varolduğu anlaşılıyordu. Bu kadar Türk nüfusu olan koca şehirde düzenli bir okul yokmuş. Birçok Türkün isminin sonunda "of"lar "yof"lar olmakla beraber milli hisleri sönmemişti; bize karşı korkuyla karışık yakınlık göstermekten geri kalmıyorlardı. İnsana öyle geliyor ki, Ruslar buralarda misafir olarak bulunuyorlar. Bir gün gelecek bu millet şanlı geçmişini hatırlayacak, bu zorlu misafirleri evlerinden kapı dışarı edecektir.

Bulunduğumuz binanın pencereleri önüne halk toplanıyor, süngülü erlerin kesin yasaklamasına rağmen bizimle konuşmaya can atıyorlardı. Evin önünden geçen köylülerin gösterdikleri samimiyet ve bağlılık gözlerimizi yaşartacak dereceyi buluyordu. Her türlü hapis ve baskıyı hiçe sayan bir köylü, uzaktan bir karpuz veya bir meyve sepetini hazırlıyor, tam pencerenin önünden geçerken hızla içeri atıyor, derhal yakalanarak götürülüyordu. Biraz anlayış gösterilse kampta kimse kalmayacaktı.

Bir gün dört arkadaş yakında bulunan hamama gitmek için izin kopardık. Yerli Türklerden Elmas Bey'le tanıştık, buradan kaçmak için yardımını rica ettik, her türlü kolaylığı memnunlukla göstereceğine söz verdi. Bize birer İran pasaportu tedarik edecek ve yanımıza kılavuzlar verecek, bizi İran toprağına aşıracaktı. Çok samimi görünen bu zatla, kaçma planı yarım saat içinde hallediliverdi. Evden çıkma işini aramızda tartışıp dururken, bu işten vazgeçtiğine dair bizim beyden bir haber geldi. Bu tatlı hülyayla birkaç gün yaşadık. Bayram günü eve gelenler arasında yaşlıca bir zattan Elmas Bey'i sorduk. "Rus casusu olma ihtimali vardır, küçük bir menfaat karşılığı Ruslara hizmet edenler ve her kötülüğü yapmak eğiliminde olanlar bulunur, aman dikkat ediniz." tarzında sözler söyledi. Kurban Bayramı münasebetiyle evin küçük avlusunda, Kaymakam Bey'in başkanlığında kutlama töreni yapıldı. Beyin bir iki cümlesi genel üzüntüyü açığa vurdu, gözyaşlarını

tutamayanlar, hıçkıranlar oldu. Bu gibi dini, milli günlerimizi iki sene dağ başlarında her türlü yokluk içinde, ateş, ölüm karşısında şevk ve mutlulukla geçirirken bir gün Rus süngüleri altında boynumuz bükük, daracık bir hapishanede 200 kişinin bayram yapması cidden çok hazin ve tarifi imkânsız bir manzara teşkil ediyordu. Bayram namazına gitmek için 15 kişiye izin verildi. "Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi"nden bir heyetin bizi ziyaret etmesi için merkez kumandanı izin vermiş. Ruşen Bey adında bir zatın başkanlık ettiği heyet gelerek bizi avutma yolunda sözler söylediler. "Sizin arkadaşlarınızı inşallah silahlı olarak şehrimizde görürüz" gibi cümlelerle milletimize karşı kalben sevgi ve bağlılıklarını belirtmekten çekinmediler. Getirdikleri yemekler yenilirken esir ırktaşlarının elem ve kederlerine katıldıklarına dair sözler devam etti.

Temas edebildiğimiz bu Kafkas Türklerinin konuşmaları Erzurum şivesine çok yakındı. Fizyonomi ve bedeni yapıları bakımından da Konyalı Türklerden farkları yoktu.

Büyük Türk ırkının kabileleri arasındaki lehçe ve âdet farkları aradaki ilişkinin azlığından ileri geliyordu. Asırlardan beri aynı idare altındaki iki vilayet arasında da bu konuşma ve âdet farkları az çok mevcuttur.

2 EKİM 1916

1.5 ay Tiflis'te kalarak karantina süresini tamamladıktan, hastalıkların arkası alındıktan sonra Moskova'ya gideceğimiz bildirildi. Pahalılık, ekmeksizlik yüzünden için için kaynamakta olan bu çevreden bizi uzaklaştırmak gereği duyuldu. Ekmeğin funduna bir kapik zam yapılması üzerine, şehirde kadın ve çocuklardan oluşan göstericiler fırınları ve mağazaları yağma etmişler ve ateşe vermişler.

Bakü'de çıkan *Açıkgöz*, *Basiret* gibi Türkçe gazetelerde bu açlık buhranı yazılıyor, sansür edilen sütunlar beyaz çıkıyordu. Büyük halk kitlelerinin başlıca gıdasını teşkil eden un, et, şeker yokluğunu Rusça, Türkçe gazeteler her gün sütunlar dolusu ilan ediyorlar, ortalıkta bir ihtilal, ayaklanma havası seziliyordu.

Başka evlerdekiler de katıldıktan sonra 200'ü aşan bir subay kafilesi, Varasofski caddesinde manga kolunda yaşça, rütbece büyük olanlar önde olmak üzere yola koyulduk. Bavullar çantalar ellerde, kocaman bohçalar koltuklarda, renk renk heybeler omuzlarda, çok sıkı bir koruma altında istasyona gidişimiz unutulacak manzaralardan değildi. Biz küçük rütbeli gençler günlük yaşadığımız için elimizde bir paketimiz bile yoktu. Ağır yükler altında, kan ter içinde yürümeye çalışan büyüklerimize yardım etmekten kendimizi alamıyorduk.

İki gün de seyyar demir hapishanelerde ileri geri bir sürü manevralardan sonra Tiflis'ten uzaklaşmaya başladık. Sonu

PAYLAŞIM GRUBU
görünmeyen ovalardan, kamış ve kerpiçten yapılmış kulübe yağınlarından ibaret Türk köylerini geçerek, Rusların Elizabetrol dedikleri Gence şehrine geldik. İstasyondaki büfeye, bakkala gitmek, hatta vagondan inmek yasaktı. Genç bir 'Preporçik' elinde tabanca vagonların önünde aşağı yukarı koşarak dolaşıyor, büyük tabancasını şuna buna göstererek, esirleri görmek için toplanan halkı güldürüyordu.

Dünyanın sayılı sanayi eserlerinden biri olan petrol borularının önemini okulda hocalarımızdan dinlemiştim. Şans eseri şimdi bu muazzam eseri görüyordum. 20 santim kadar çapı olan bu borular bir Amerikan şirketi tarafından yapılmıştı. Demiryoluna paralel olan borular, Bakü petrol kuyularından ham petrolü Batum'a taşıyor ve orada işlem gördükten sonra vapurlarla dünyanın her tarafına gönderiliyordu.

Kafkasya'nın Tiflis'ten sonra ikinci büyük şehri olan Bakü, minareleri, kubbeli camileriyle uzaktan görülüyordu. Şehir ve civar nüfusunun beşte dördünü Türkler teşkil ediyormuş. Türkçe gazeteleri, okulları, tiyatrolarıyla, hareketli ve canlıymış. İstasyona indirmediler, bizi görmeye gelen halkı bile uzakta tuttular. Bu nedenle geçtiğimiz şehir ve kasabalar hakkında bilgi edinmek mümkün olamadı. Geniş istasyon hatları üzerinde yüzlerce petrol vagonu görülüyordu. Şehir, Hazer Denizi'nin batı kıyısında olup, karşıdan manzarası güzeldi. Önceleri esir kampı olan şehrin karşısındaki bir adaya gönderileceğimiz rivayet edilmişse de doğru çıkmadı.

İstasyona yakın olan hamama götürüldük, Kızılhaç tarafından birer kat çamaşır dağıtıldı; şimdi iki kat çamaşırım olmuştu. Adi bezden olmakla beraber gene de işe yaramıştı. 48 saat Bakü istasyonundaki demir odalarımızda bekledikten sonra trenimiz ağır ağır kuzey yönünde yoluna devam etti. Tiflis'in o cehennem sıcağı burada yoktu. Abşaron Yarımadası'nda yükselen yüzlerce bacadan petrol kuyularının çokluğu anlaşılıyordu. Hat boyunca toplanmış binlerce insan, büyük kalpakları altından saf gözlerini bize dikmişler, esir kardeşlerini seyrediyorlardı. Yüzleri, renkleri kendilerine benzeyen, va-

PAYLAŞIM GRUBU
gon pencerelerinde gördükleri bu başların kendilerinden birer parça olduğunu anladıklarından şüphe yoktu...

Hazer Denizi'nin batı sahilini izleyerek kuzeye doğru bir at arabası gidişiyle ilerliyoruz.

Kafkas Dağları'nın başlangıcı olan hafif meyilli arazinin eteklerinden geçerek, Asya'dan Avrupa kıtasına girdik. Memleketimizde bilginleriyle meşhur olan Dağıstan'ın merkezi Derbent şehrine geldik. Minareli camileri, eski bir kalesiyle, Hazer Denizi'ne nazır bir tepenin önünde yayılmış olan şehir bize pek sevimli göründü.

Her yerde olduğu gibi burada da Ruslar istasyon civarında toplanmışlar, şehirle ilgileri yokmuş. Kuzeyin bu sarı insanları buralara temelli kalmak için gelmemişler, nasıl olsa bir gün geldikleri yerlere dönecekleri hissi kalbimizde yerleşmişti. Bu savaş sonunda Çar İmparatorluğu parçalanır da şu İslam kitleleri boyunduruktan kurtulur, bağımsızlıklarına kavuşurlar.

Milli kıyafetleri, bellerinde gümüş savatlı kamaları bulunan Dağıstan'ın genç yakışıklı yiğitleri, kahraman Şeyh Şamil'in torunları, bizimle bir iki kelime konuşmak için fırsat kolluyorlar. İki tarafın da birbirlerine sarılmak, kaynaşmak duygularıyla yandıkları anlaşılıyordu. Vagonların önünde dizilen süngüleri küçümseyerek karşıdan, uzaktan da olsa, merhaba demekten, hal ve hatır sormaktan çekinmiyorlardı. Bir istasyonda saatlerce bekleyerek, birçok kasaba ve mamur köyleri geçerek sabaha karşı binlerce yıldızın ışıkları içinde uyuyan Rostof şehrinin büyük garına girdik. Her tarafı cam çerçeveleriyle kaplı bu muhteşem garda, marşandiz trenlerinin bulunduğu hatlarda, hiçbir tarafı görmeden ertesi sabaha kadar kaldık. Bakü'den Rostof'a tam beş günde gelmiştik. Yol boyunca gördüğümüz köy ve kasabaların güzelliğini, mamurluğunu, nüfus yoğunluğunu, memleketimizle karşılaştırınca, şu mujik sürülerinden bile ne kadar geri kaldığımızı düşünerek içimiz yanıyordu.

Hem kış geliyor, hem de kuzeye gittiğimiz için soğuklar etkisini göstermeye başlıyordu. Asıl Rus halkının bulunduğu topraklarda ilerliyoruz. Yol boyundaki yüzlerce mamur köyle-

PAYLAŞIM GRUBU
ri, şehirleri seyretmeye doyamıyor ve pencerenin önünden ayrılmak istemiyordum. Çarların baskıcı yönetimiyle, Abdülhamit idaresi arasındaki farkın büyüklüğü ne kadar açıktı. Deli Petro'nun açtığı Batılılaşma yolunda ilerleyen ve Hıristiyan olmaları sebebiyle büyük kolaylıklara mazhar olan Çarların sadık köleleri dev adımlarıyla ilerleme yoluna girmişler. Karşılarında, dışarıdan kapitülasyon içeriden din taassubu gibi engeller olmamasından başka, imar ve ıslah için arazi de çok elverişliydi. Binlerce kilometre devam eden, sonu görülmeyen ovalarda demiryolu yapımının da pek kolay ve ucuz olduğu anlaşılıyordu. Bakü'den itibaren ne büyük yarma, dolma ne de bir tünele rastlamıştık. Arazi hafif meyille devam ederken bazı yerlerde küçük bir toprak tesviyesine bile lüzum görülmeden çayırlar üzerine raylar döşenip gitmişti. İstasyon ve civarındaki yerler düzenli büyük binalardan, düzgün sokaklardan ibaretti. Fransızlardan alınan milyarların faydalı işlere harcandığı anlaşılıyordu.

Vagonda, düşünceleri uygun arkadaşlarla bu gibi konuları tartışıyorduk. Biz neden bu kadar geri, ilkel kalmışız? İdare edenler edilenlere karşı kayıtsızlığı, neden bu kadar zulüm derecesine götürmüşler? Şahsi çıkarlarını, memleket millet çıkarından üstün tutmuşlar? Basit ve özveriyle yaşamanın zevkini tatmayarak, Avrupa'dan ağır şartlarla borç alınan milyonları, 5-10 yıllık geçici hayatları sanki tükenmeyecekmiş, ölmeyeceklermiş gibi hareket ederek, neden Çağlayan'lar, Çırağan'lar, Yıldız'lar yapmışlar da vatanın yollarını, ziraatini, okullarını, sağlığını düşünmemişler?

Demek ki esaslı bir yurtseverlik terbiyesi bizde pek azdı. Halk tabakalarında daha çok göze çarpan bu duygular, makam, mevki yükseldikçe kendi nefislerinden başka bir şey düşünemez bir hale geliniyordu.

16 EKİM 1916

Tiflis'ten hareketimizin on beşinci günü Moskova'ya geldik. Posta trenleri için üç günlük bir yolu, esirlerin vaktinin kıymeti olmadığından günlerimiz vagonlarda geçerek katettik. Bu büyük şehri uzaktan görebiliyorduk. Kimseyle temas ettirilmeden üstümüz, eşyamız sıkıca arandı; çakı, anahtar gibi demirden ne varsa alındı. İki kat ranzalı yerleri bulunan bir kışla koğuşuna sokulduk. Burada 100 kadar Alman, Avusturyalı, Avrupa savaş sahnelerinden getirilmiş altı Türk subayı vardı.

Akşamdan sonra koğuş içinde bir gürültü patırtı yükseldi. Her kafadan bir ses çıkıyor, iki partiye ayrılmış olan efendiler birbirlerine ağır hakaretler sarfetmekten çekinmiyorlardı. Sopa, yumruk düellosuna ramak kaldı. Mesele şuymuş: İngilizler Arabistan'da kullanılmak üzere, Türk esirleri arasında bulunan Arap subaylarını istemişler, birkaçı hariç, bütün Araplar bu listeye yazılmışlar. Bunun üzerine Türk gençleri galeyana gelerek bu küstahlara lâzım gelen dersi verdiler, bayağı ruhlu insanlara hakaret yağdırdılar. Bu hainler, mensup oldukları Arap milleti, her konuda Anadolu Türkünden fazla bir refah içinde yaşadığı halde, Türklüğe olan kinlerini açığa vurarak, dünkü silah arkadaşlarına karşı savaşmak üzere ayrılmak aşağılığında bulunuyorlar, bu kin ve hislerini düşman diyarında da ilan etmek küstahlığından çekinmiyorlardı. Nihayet subaylar sevk edilmek üzere gruplara ayrıldığı zaman, Araplar hak-

PAYLAŞIM GRUBU
kındaki karar gürültüye gitti. Rus subaylarıyla görüşme Fransızca olduğundan, bunların fikirleri bu vatan hainleri aleyhine yorulduğundan, Arabistan'a giderek Türklere karşı savaşmak hülyasıyla bir iki gün yaşayan İngiliz uşakları da maksatlarına eremediler. Rus subayların da "Kendi yurduna hayrı olmayanların hiç kimseye hayrı olamaz" kanaati pek yerinde bir düşünceydi. Arapların bu kin ve düşmanlıklarının sebebini anlamak gerçekten zordu. Ermenilerin öç alma hissi, bir hayli satır yedikleri için bir dereceye kadar anlaşılıyordu. Fakat bunlara ne oluyordu? Müslümanlıksa, Türkler Araplardan daha dindar, herhalde daha dinlerine bağlıdırlar. İktisadi ise, Araplar Türklerden daha iyi yaşarlar. Anadolu'nun serveti sürekli Arabistan'a akar. Devlete verdikleri vergi ve asker devede kulak kabilindendir. Dine hizmet bakımından ise Araplar yaya kalırlar. Türklerin gayret ve fedakârlığı sınırsızdır. Arabistan çöllerinde doğan İslamlığı Avrupa'nın göbeğine kadar götüren, dünyanın her tarafına yayan, yüzyıllarca dine bayraktarlık eden Türklerdir. "Eğer Türkler Müslüman olmasaydı, İslamiyet Arabistan sınırlarını aşamaz ve bir kabile dini olmaktan ileri gidemezdi" diyenler haksız değildir. O halde bu can düşmanlığının anlamı devamlı olarak Türkler aleyhinde çalışan, Fransızlara taparcasına bağlı, çıkar düşkünü 5-10 politikacının, İngiliz altınlarının oynadığı rolden başka bir şey değildi. Bu tartışmayı trende, dedesi Tortum kaleli bir Türk olan Bağdatlı, ateşli bir Arap milliyetçisi kesilen bir binbaşıyla yapıyoruz.

Rusya'nın en büyük şehri olan Moskova esir kampında yüzlerce esir aç biilaç bekliyoruz. Ertesi sabah 25 kapik karşılığında bir kap yemek verileceği duyuruldu. Daha yemek bölümüne yaklaşırken pis bir kokuyla karşılaştık. Hamsiye benzeyen bir çeşit tatlısu balığı haşlaması, yenilecek yutulacak bir nesne değildi. Şu bahtsız hayatta balık çorbasını da tatmış olmak için bir kaşık yiyebildim. Bir de siyah darı pilavı vardı; bu da kendine has iğrenç kokusundan yanına varılacak halde değildi. Ne unundan yapıldığı bilinmeyen çamur gibi simyisah bir ekmek verildi. Ateş hattındayken, içinden saman parçaları

PAYLAŞIM GRUBU
çıkan arpa ununun peksimetlerini hasretle hatırlamamak mümkün olmuyordu. Kampın bakkalı günde iki saat açık bulunuyor, kuyruğa erkence girilirse ve saatlerce beklemeye takatınız varsa bir kutu sardalya alınabiliyordu.

20, 40, 70 kişilik postalara ayrıldık, birbirimizle iyi anlaştığımız altı arkadaş birinci postayla, çok güzel olduğu söylenilen Vetluga kasabasına gidiyoruz. Hareketten önce, İsveç Kızılhaç'ı muhtaç olanlara birer kat çamaşır, iplik elbise, birer battaniye ve onar ruble dağıttı. Sabaha karşı vagonlara yerleştik. Kuzey yönünde ilerlemeye başladık. Kutuba doğru gittiğimiz için soğuklar artıyordu. Memnun olduğumuz bir hal varsa o da vagonların düzenli, uzun yolculuk için pek elverişli olmalarıydı. Her kompartıman üç kat olup, her katta üç kişi rahatça yatabiliyordu. Vagonun iki tarafında iki büyük soba, su deposu, hela bulunuyordu. Kompartımanın alt katı serin, orta katı ılık, üst katı çok sıcak oluyordu. Vagondaki iklim farklarından sırayla faydalanıyorduk. Tiflis'ten beri aramızda devam etmekte olan tartışmalarla uzun gecelerde vaktimizi faydalı bir surette geçirmeye çalışıyoruz. Belli zamanlarda düzenli bir program dahilinde politik, sosyal, ekonomik meseleler ortaya atılıyor, herkes zekâ ve bilgisine dayanarak fikrini söylüyor, doğru yanlış, tartışılarak kabul veya reddediliyor, bu suretle tartışma konusu etmediğimiz hiçbir mesele kalmıyordu. Bazen başka kompartımanlardan gelen büyüklerimiz de tartışmamıza katılıyor, alaylı, kahkahalı sahneler de eksik olmuyordu.

Esirliğin ıstırabını hafifletmeye, ne kadar devam edeceği belli olmayan bu uğursuz hayata direnci artırmaya çalışmış oluyorduk. Moskova'da kaldığımız kavgalı gecelerde bile toplanmamız konuşmamız kesintiye uğramamıştı.

Rusya'nın büyük şehirlerinden biri olan Yarslav'a geldiğimiz zaman üstümüzdeki baskı biraz daha hafifledi. İstasyon civarındaki bakkala serbesteçe gidebiliyoruz.

Şiddetli soğuğa rağmen üç arkadaş şehri görmekten kendimizi alamadık. Âdet olduğu üzere tren bir gün kalacaktı. Tek katlı tramvaya atlayarak şehrin yolunu tuttuk. Büyük Volga

köprüsünü geçtikten sonra kendimizi şehrin içinde bulduk. Bu kadarcık olsun hürriyetin nimetinden faydalanmak bizim durumumuzda bulunanlar için ne büyük bir mutluluktu. Kütüphaneleri dolaşarak Fransızca kitap aradık. Kıyafetimizden yabancı olduğumuz anlaşılıyorsa da kimse bizimle ilgilenmiyordu. İkinci derecede bir vilayet merkezi olan bu şehirdeki kitap mağazalarında, Batı dillerinden bir kitap bulamadık. Rusça yayınların bolluğu ve çeşitliliğine şaşmamak elde değildi. İstanbul'da bile bir eşine rastlanmayacak kadar büyük olan bu mağazalardaki gazete ve dergilerin sayılmayacak kadar çokluğu, halkın eğitim seviyesinin bir ölçüsü sayılabilirdi.

Yarslav, yüksek ve düzenli binaları, ağaçlı geniş bulvarlarıyla bir Fransız şehrini andırıyorsa da, halkın Kuzeye has giyinişleri, sokakların temiz olmaması bakımından gene de fark çoktu. İncecik ceketlerimizden iliklerimize işleyen şiddetli bir soğuk altında, koşarcasına Volga'nın uzun köprüsünü geçerek istasyona döndüğümüz zaman arkadaşları ve muhafızları epeyce telaşlı bulduk.

23 EKİM 1916

Yarslav'dan Arkanjel yönünde, kuzeyde Vologda şehrinden sonra Prim hattına geçerek doğuya doğru yol almaya başladık. Şarya denen büyücek bir istasyon binası olan bir yerde bizi indirdiler. Bundan sonra gideceğimiz yere kızaklarla gideceğiz. Bir çay içmek için girdiğimiz birinci mevki salondan "esirler 3. mevkiden başka yere giremezler" gibi bir sürü hakaretle bizi çıkardılar. Çaya, mevkiye, Ruslara "lanet olsun" diyerek hazır olan kızaklara yerleştik. Tek at koşulan, ince çubuklarla örülmüş, iki kişinin güçlükle oturabildiği karga yuvası gibi sepetler kızak ağaçlarına bağlanmış, iklime uygun bir taşıt aracı yapmışlar.

Şarya'dan hareketimizin birinci günü Mihalefski adında bir köyde geceyi geçirdik. Köyün kumandanı olan Çavuş bizi evlere taksim etti. İlk defa bir Rus köy evi görüyordum. Rusya'nın bu kuzey bölümü sonsuz ormanlarla kaplıydı. Küçük kasaba ve köy evleri, genellikle, inşaatta elverişli olan akmeşe ve çam ağaçlarından yapılmıştı. 15-20 santim çapındaki tomruklar başları kertilerek ve birbiri üstüne konarak sağlamca duvarlar meydana getirilmiş, araları yosunla kapatılmış. Yerden iki metre kadar yüksek olan odalar, sokak ve bahçeye bakan çift katlı pencereleriyle rahat, ışığı bol evlerdi. Hali vakti yerinde olanlar boyatmışlardı. Üç arkadaşın misafir olduğu bu evde uzun sakallı, saçlı, basık burnuyla derinden bakan küçük mavi gözlü, tam mujik tipli ihtiyar, geniş ağaç karyolasının

PAYLAŞIM GRUBU
üzerinde ayağa kalkarak bizi selamladı. Orta yaşlı zayıf bir kadın güler yüzle bir şeyler söyledi. Biraz sonra 10-15 yaşlarında iki kız gelerek ellerimizi sıktılar. Önceden öğretilmiş, ezberletilmiş gibi süratle birkaç cümle söyledikten sonra, saf gözlerini bize dikerek, kendi renklerinde olmayan Güneyin kara kaşlı, kara gözlü çocuklarına bakıyor, birbirleriyle yavaşça konuşuyorlardı. Anlaşmak için Rusçadan Fransızcaya küçük sözlüğümün tercümanlığı kâfi geliyordu. Anneleri okuma bilmiyor, babaları her gün gazete okuyormuş. Avusturya'da esir bulunan kardeşlerinden gelen kartı gösterdiler; pek rahatmış.

Büyük kız köy okulunu bitirmiş. Küçük kız okula gidiyormuş. 50 evlik bu köyde biri kız, öteki erkek iki okul varmış. Rus ulusunun eğitimine harcanan hizmet bu sakin köylerde bile kendini gösteriyordu. Yuvalarında sakin yaşayan bu mujiklerin hayatı pek sadeydi. Evdeki eşya bir tahta karyola, masa, sandalye, yamalı yorgan ve minderlerden ibaretti. Odanın bir köşesinde bulunan Meryem Ana önünde mum yanmaktaydı; duvarlarda boydan boya cennet cehennem, sırat köprüsü resimleri asılıydı. Kötü ve günahkâr insanların köprünün altındaki cehennemde yanarken çektikleri azabı gösteren bu resimlerin ifade ettiği anlamla bize öğretilen cennet, cehennem inanışını karşılaştırıyordum. Bizim bildiğimiz sırat köprüsü "Kıldan ince, kılıçtan keskin" olduğundan manevi olduğu anlaşılıyordu. Bu resimlerde tasvir edilen sırat köprüsüyse ortası kabarık, bir kişinin geçebileceği kadar dar, yer yer tahtaları dökülmüş uzun bir asma köprüydü. Bir tarafa yığılmış bir sürü insan, birer birer karşıdaki cennete geçiyor "hayattaki işleri temiz olanlar" köprüyü geçerek cennete ulaşıyor, günahkâr kullar köprünün aralıklarından alttaki cehennem ateşine düşüyor ve yanıyorlardı. Milattan önce ve sonra gelen milyarlarca insanın bu daracık köprüden nasıl geçeceklerini düşünerek uyumaya çalışıyorum. Çar idaresinin halka aşıladığı din morfininin altında kuvvetli bir Rusluk, milliyetçilik gizlenmişti, bu ideal her şeyin üstünde tutuluyordu. Bizim hocaların aşıladıkları "itikat"larda bu gibi incelikten eser görülmez. Koyu karanlık bir cehalet uçurumu içinde, dünyanın gidişinden haber-

PAYLAŞIM GRUBU
siz, halkı kör bir taassup içinde tutmaya çalışırlar, bunun için bir adım ileri atmak imkânı kalmaz.

Doğu milletlerine has bir konukseverlikle sunulan çaylarımızı birer parça siyah ekmekle yudumladıktan sonra ev sahibi ihtiyar altımıza bir kucak ot getirdi, kutsal köşeye karşı durarak özene bezene ıstavroz çıkardı. Ilık odada kuru ot üzerinde sabahladık. İkinci gün de başka bir köyde kaldıktan sonra, üçüncü gün şiddetli esen soğuk bir rüzgâr altında, kendi adını taşıyan nehrin kenarında bulunan Vetluga kasabasına geldik. Yolda mola verdiğimiz köylerde birçok insan bizim kıyafetimize, ince elbisemize bakarak alayla gülüyor, "Bu giyinişle buralarda nasıl yaşayacaksınız?" diyorlar, havanın sertliğinden şikâyet ettikçe, sokakta oynayan çocukları göstererek havanın çok güzel olduğunu anlatıyorlardı.

Kasabanın kenarında hazırlanan iki odalı bir eve 21 kişi yerleştik. Barışa kadar bu hapishanede çilemizi çekecektik. Başka evlerde yetmiş kadar Türk subayı daha varmış. 25 kadar Alman ve Avusturyalı asker varsa da subayları yoktu. Yalnızca Sibirya'dan gelen Avusturyalı bir Doktor vardı. Öteki evlerden bizi ziyarete gelen subaylar arasında, Sarıkamış'ta esir düşen iki yıllık esirler olduğu gibi, 23 Nisan Kaleboğazı muharebelerinde yakalanan efendiler de vardı.

Bu kadar kuzeye getirdiklerine bakarak biraz serbest bulunduracaklarını ümit etmiştik, oysa Domçirkina hayatı, tahta kerevet üzerinde, balık istifi gibi sıkışık olarak sürmeye başladı. Birinci iş olarak yemeği tanzim için tabldot yapıldı. Tiflis'e göre gıda maddeleri pahalıydı. Ekmek yirmi, et elli kapikti. Biz küçük rütbeliler aldığımız 50 rublenin 45'ini iaşeye veriyorduk. Eşyamız da Moskova'da İsveç Kızılhaçı'nın verdiği bir kat hafif elbise ve battaniyeden ibaretti. Bir ay sonra hüküm sürecek sıfırın altında 30-40 derece soğukları düşünerek korku ve dehşet içinde kalıyorduk. Trende başladığımız zevkli tartışmalara devam ediyoruz. Bu uzun gecelerde tartışma konusu yapmadığımız hiçbir mesele yoktu. Altı arkadaştan ibaret olan grubumuz arasında duygu ve fikir kardeşliği gelişmişti. Bu uğursuz esaret hayatının ıstırabını hafifletmek, vaktin

PAYLAŞIM GRUBU
faydalı geçmesini sağlamak için çalışan arkadaşların isim ve meslekleri şöyleydi:

Ahmet Şükrü, hukukçu, Tire Savcısı.
Ahmet Sabih (Adana) Görele Savcısı.
Ahmet Nuri (Ankara) Öğretmen.
Mehmet Asaf (İzmit) Lise öğrencisi.
Ahmet Refik (İstanbul) Eczacı.
İbrahim Ethem, Ziraat Okulu mezunu.

Rus idaresi, akıl ve mantık idaresi değildi; bulunduğu mevkinin kumandanının keyfine göre değişiyordu. Bu durum içinde başımızda hiçbir muhafız olmasa bile kaçmamıza imkân yoktu. Lehli kumandan savaşa gitmek korkusuyla her şeyden bir kötülük bekliyor ve pek vesveseli bulunuyordu. Her gün bir arkadaş bir erin yanında çarşıya giderek günlük ihtiyacı sağlıyordu.

Evimiz biri küçük öteki büyük iki odadan ibaretti. Üçü yol tarafına üçü bahçeye bakan çift katlı, altı pencereliydi. Kuyu, odunluk, hamam, ahır, evden ayrı büyük bahçe içindeydi. Kasabanın zenginlerinden Çirkina Efendi'ninmiş. Hamam ve su basit bir surette ısıtılıyordu: Tuğladan sağlam olarak inşa edilmiş ocakta kızdırılmış büyük tuğlalar, su dolu fıçılar içine atılıyor, çıkan buhar hamamı, kızgın tuğlalar da suyu ısıtıyor, yüksekte bulunan yıkanacak yerdeki buhar içinde terlemek, temizlenmek kolay oluyor, bir defada 8-10 kişi yıkanabiliyordu.

Kasabanın sokakları geniş ve ağaçlı, düzenli yerleştirilmiş olan evler birer ikişer katlıydı ve çoğu ağaçtan yapılmıştı. Her evin geniş bir bahçesi olduğundan, kasaba geniş bir alan işgal etmişti. Kasabanın doğusundan bir nehir geçiyordu. Volga'ya karışan bu nehirle mart sonunda güneydeki Moskova, Kazan, Nijninevgorot gibi büyük şehirlerle vapur taşımacılığı yapılıyormuş. Bir banka şubesi, iki yüz kadar dükkân ve mağazası bulunan çarşısında her ihtiyacı karşılayacak eşya vardı. Motorla işleyen bir un, iki ispirto fabrikası, iki eczane, sivil ve askerlere mahsus iki hastanesi vardı. Askeri kısmı bir revir niteliğindeyse de, sivillere mahsus olanı halka hakkıyla hizmet ediyordu. Ara sıra muayene için hastaneye giderek doktorlarla

PAYLAŞIM GRUBU
konuşmak ve hayatın monotonluğunu gidermek, yaşadığımız çevre hakkında bilgi edinmek yönünden çok faydalı oluyordu. Biri yaşlıca öteki genç iki doktor, müthiş pis kokan, kuyruktaki mujik sürülerini mideleri bulanmadan, yaşlı kadın ve erkek hastaların bütün aksiliklerine, gevezeliklerine karşı sinirlenmeden güler yüz ve tatlı dille, daima tekrarlanan "rica ederim, lütfen" gibi sevecen sözlerle birer birer dikkatle muayene ediyorlardı. Rus aydınlarının bu özverilerini ve Hazreti Eyüp sabrını görmek, milletim, ırkım hesabına bana korku veriyordu. Medeniyet kervanında geri kalmış milletlerin içinden çıkan aydınlar ordusu ne kadar güçlü olursa, o milletin geleceğinin de o kadar sağlam temeller üzerine kurulmuş olacağından şüphe yoktu. Bu millette bu sınıfın gittikçe çoğalma eğilimi bu korkuyu doğuruyor. Bunların yanında bir de –en çok büyük şehirlerde– insanların hayat ve sağlığını tehlikeye atarak han ve apartman sahibi olmuş bir sınıf daha vardır ki, devrimden sonra 10.000'i aşan zengin doktor ve aydın katledilmiş, mallarına el konulmuştur.

Verilen reçeteler hastaneye bitişik eczaneden parasız yapılıyordu. Sabahtan akşama kadar fakir köylülerin ıstırabına şifa dağıtan bu doktorların dışarda muayenehaneleri yoktu. Muayeneye girmekle çıkmak bir olmuyor, muayene "ağzını aç, dilini çıkar"dan ibaret kalmıyordu. Dışarı çıkan hasta "A! Bu ne biçim muayene ayol" diye sızlanınca, hademenin "Hanım! Bu kadar kargaşalıkta bedava muayene bu kadar olur, falan yerde doktorun muayenehanesi var bir de oraya git" gibi laflar işitilmiyordu. Büyük şehirlerden ayrılmaktan ve apartman yaptıramamaktan doğan hırs ve sinirlilik görülmüyordu. İdelist insanlar, milletin sağlıklı, gürbüz yaşaması uğruna hayatlarını adamış didinip duruyorlar. Bu sağlık teşkilatı Rusya'nın Avrupa kısmının hemen her tarafında varmış.

Halis Rus ırkının bulunduğu bu civar halkının sağlığına gösterilen özenin birkaç misli de eğitim alanında görülüyordu. Kasabada biri kârgir büyük bahçe içerisinde sık pencereli kız ve erkeklere mahsus iki lise, fakir ve yetim çocuklar için bir ortaokul vardı. Kasaba halkının yüzde doksanı okuyup yazma

PAYLAŞIM GRUBU
biliyormuş. Başta Roskosluvo, her tür yayının okunduğu görülüyordu. Çar hükümetlerinin bu hayırlı istibdatına gıpta etmemek mümkün olmuyordu.

Domçirkina'nın bunaltıcı ve tekdüze hayatını azap ve üzüntü içinde yaşamaya devam ediyoruz. Hiçbir taraftan gazete kitap getirtmek mümkün olmuyor. Elde edebildiğim adreslere, Moskova, Petrograt kitap mağazalarına yazdığım mektuplara cevap çıkmıyor. Postahanede mektup kartlarımızın yırtılıp atıldığından şüphe yok.

Ailelerimize yazdığımız kartpostallar bile gitmiyordu.

Kumandan olacak Leh Yahudisi kitap, gazete getirmeye izin vermek şöyle dursun, Moskova'da İsveç Kızılhaçı'nın verdiği iki kitabı uzun uzadıya kontrol ettikten sonra iade etmişti. Savaşa ait haberleri, muhafız askerlerin, neşeli ya da kederli hallerinden anlamaya çalışıyorduk. Bir de başka evlerdeki arkadaşların arasıra ziyarete geldikleri zaman verdikleri haberlerden veya biraz Rusça anlayan bir arkadaşın kapı arkasına gizlenerek, askerlerin gazete okurken anlayabildiği 3-5 cümleden ibaretti. Dış dünyayla bağımız tümüyle kesilmiş bir halde bulunuyorduk.

Moskova'daki Esirler Genel Kumandanlığı'na her taraftan yapılan başvuru ve ısrar üzerine Kırım'da yayımlanan *Tercüman* gazetesinin okunmasına izin verildi. Yılbaşından itibaren gelmeye başlayan bu gazete, sıkı bir mahpus hayatı geçiren zavallılara büyük bir teselli kaynağı oldu. Haftada üç defa gelen dört sayfalı küçük gazeteyi başından son satırına kadar okumak büyük bir zevkti. Pek değerli ve güçlü bir yazar olan Hasan Sabri Bey'in ateşli makalelerini okurken, bu yazıların Rusya'da değil, Türkiye'de *Tanin* ve *Tasvir* gazetelerinde yayımlanıyor kanısı doğardı. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da okuduğum *Tercüman*'ın dilinden çok farklıydı; bazı Rusça kelimeler olmasa tamamen İstanbul dili ve şivesiydi. Gazetenin kurucusu olan merhum Gaspiralı İsmail Bey'in Hindistan'dan dönüşü sırasında bir konferansında bulunmuş ve sonra *Tercüman*'ı düzenli olarak izlemiştim. Vaktimizi faydalı şekilde geçirmek için başladığımız Fransızca derslerine, tartışmalarımıza

PAYLAŞIM GRUBU
düzenli olarak devam ediyorduk. Çok şiddetli soğuklar hüküm sürüyor. 10 dakikalık bir yol olan çarşıya gidip gelen arkadaşlardan kulaklarının, burunlarının uçlarını dondurup gelenler oluyor. Arasıra kar yağdığı zaman soğuk hafifliyorsa da, eksi 40 dereceyi bulduğu vakitler çarşı, pazar, okullar kapanıyor, sokaklar tenhalaşıyor, hayat felce uğruyor; ama bu şiddetli günler devam etmiyor, mevsimin normal sıcaklığı olan 15-25 derece arasında değişiklik yapıyordu.

Sıcaklık ne kadar düşerse düşsün evimizin içine küçük bir sızıntı bile olmuyordu. Kalın kürklere sarılmış olan köylülerin bu soğuklardan pek etkilenmedikleri görülüyordu. Ocak sürekli yakıldığı vakitler, uzun geceleri birer ince battaniyeyle geçiriyorduk.

Duvarları odalara gelmek üzere tuğladan yapılmış "peş" denilen ocakla evler ısıtılıyor. Ufukta uzanan sonsuz ormanlar sayesinde odun meselesi diye bir şey yoktu. Ocakta bir defada 50 kilodan fazla odun yakılıyor, odunlar yandıktan, kor haline geldikten sonra yukarı taraftaki sürgü ile baca kapatılıyor, odalara açılmış olan yandaki deliklerden sıcaklık her tarafa dağılıyor. Dört, beş saat sonra daha aşağıdan ikinci sürgü ile ocak veya fırındaki sıcaklık alanı daralıyor ve odalardaki ılıklık korunmuş oluyor. "Peş" 24 saatte bir defa yandığı halde dışarıdaki soğuk içeriye giremiyor.

Bize süt ve yumurta gibi maddeleri satmak için kapı önüne gelen köylüler pek pis ve fakirdi, yaydıkları pis kokudan yanlarında durulmuyordu. Bu fakir köylülerin garip hallerinden biri de yaz kış, kadınların sokakta özel bir duruşla işemeleriydi. Bundan anlaşılıyordu ki köylü kadınlarında don giyme âdeti yoktu. Bir yolcu akşam olunca köyün, kasabanın kenarında herhangi bir evin kapısını açarak içeri giriyor ve geceyi orada geçiriyordu. Namus ve iffetten bizim anladığımız konular ayrı tutulursa, genel ahlakın çok saf ve temiz olduğunu itiraf etmek gerekir. Asayiş tam anlamıyla mükemmeldir; herkesin can ve malı emniyettedir; genç, güzel bir köylü kızı gece gündüz ormanlar arasından geçerek yalnız başına kasabaya gidip dönebiliyor, kimse yan gözle bakmıyor.

PAYLAŞIM GRUBU
Bu şiddetli soğuklarda odunun arabası 10 rubleye çıktığı halde her evin odunları, çamaşırı, eşyası bahçede açıkta bulunuyor, hırsızlık, haydutluk gibi olaylar hemen hemen hiç olmuyordu. Hükümetin, kanunun kuvvet ve kudretine karşı herkeste saygıyla karışık bir korku vardı. Küçük bir suç sahibine en ağır ceza veriliyormuş.

Barış zamanı her şeyin çok ucuz olduğu bu kasabada şimdi her şey 5-6 kat yükselmiş. İyi havalarda, cumartesi günleri evimizin önünden geçen köylüler, pencerenin önünde durarak, kendi renk ve simalarına benzemeyen insanları, çocuklara has bir merakla seyretmeye doyamıyorlardı. Saldatlar (askerler) lütfen izin verirlerse, bize biraz öteberi satarlardı. Mutaassıp askerler bize eziyet ve hakaret etmekten zevk duyarlar; küçük bir şeyi bahane ederek söylemedikleri söz kalmazdı. Yere biraz su dökülmüşse hemen çavuş kapının önünde boyunu gösterir, bir sürü hakaretten sonra Türklere daima düşman olduğunu, bir karışıklık zamanında ilk fırsatta bizi öldüreceğini yüksek sesle söylemekten çekinmezdi. Kumandana şikâyet yolu varsa da bir faydası olmayacağı için yapmıyoruz.

Domçirkina'nın mutlak hâkimi olan "Sitarşi" (Çavuş) denilen sarı sakallı, küçük mavi gözlü, kuzey ayısı yatağının üstünde yatarken, hayatım boyunca yankıları kulağımdan silinmeyecek olan kalın ve yüksek bir sesle "Preporçik, idi suda" yani "Asteğmen buraya gel" diye bağırıyordu. Rusça bildiğine bin kere pişman olan zavallı genci karşısına dikerek bir sürü hakaret ve hezeyan savurur, başlarımız önümüzde, tam bir çaresizlik içinde derin derin düşünürdük. Bu üzücü durumdan tek kurtuluş çaresini kaçmakta buluyoruz. Havalar ısınmaya doğru gittikçe bu emelimiz kuvvetleniyor.

Yarslav'dan aldığım Rusya haritası üzerinde incelemeler yapıyoruz. Kazan vilayeti sınırlarına 300 kilometre kadar olan mesafeyi ormanlar arasından geçmeyi düşünüyoruz. Bu vilayetteki İslam köyleri arasına kendimizi atmayı başarırsak en güç engeli aşmış bulunacağımızı tahmin ediyoruz.

Her gün ekmek getiren ihtiyar fırıncı, un kalmadığından artık ekmek getiremeyeceğini söyledi; buğday ekmeğine veda

ederek, ilk defa Moskova'da gördüğümüz içine çamur doldurulmuşa benzeyen çavdar, yulaf ekmeği buluyoruz. Tekrar ateşte kızarttıktan sonra siyah taş parçası haline gelen bu nesneleri sıcak suda ıslatmayınca boğazdan geçmiyordu; herkes mide ağrısından şikâyete başladı.

3 NİSAN 1917

Bugün Domçirkina sakinleri arasında bir bayram havası esiyor, herkesin yüzü gülüyordu. Kumandan vekiline rica edilerek, odaların birer penceresinin açılmasına izin alındı.. İki odanın havasının değişmesi küçük bir deliğe bağlıydı. Şimdi kolaylıkla bol ve temiz havaya kavuşmuştuk; bu durum içinde, bu da bir mutluluktu. Bu mutluluğu kutlamak için açılış töreninde nutuklar atıldı; kırklama çaylar içildi! Hiç erimeyecek gibi duran kar ve buz tabakaları yavaş yavaş su haline gelmeye başladı. 8-10 santim kalınlık oluşturmuş olan pencere buzları kayboldu.

Petrograt'ta büyük bir ihtilal çıktığı, Çar hükümetinin devrildiği, bakanların Sibirya'ya sürüldüğü haberleri gelmeye başladı. Bütün Rusya'da açlık hüküm sürdüğünden, büyük bir bunalıma doğru ilerlemekte olduğunu *Tercüman* gazetesi yazmaktaydı. Bu haberlere biz son derece mennun oluyor, kurtuluş günlerinin yaklaşmakta olduğuna inanıyorduk. Arasıra evimizin önünden geçen köylülerle konuşmak, alay etmekle vakit geçiriyoruz. Bazıları bizim halimize acıyor: "Niçin gezmiyorsunuz?" diyor, bir kısmı da aile efradından birinin savaşta kaybolmasının acısıyla yumruklarını sallayarak Rus küfürü olan "Y.F."lar savuruyorlardı.

Savaş içindeki her toplumda olduğu gibi genç insanlar az görülüyorsa da hayvan bolluğuna hayret etmemek mümkün değildi. Kasaba pazarlarında, çarşı ve sokaklar besili, gürbüz

PAYLAŞIM GRUBU
atlar koşulmuş arabalarla dolar taşardı. Bütün dünyada at yetiştirmekte bu memleket birinciliği haklı olarak kazanmıştır. Pazar yerlerinde görülen yüzlerce hayvan içinde, bir tane bile zayıf, kemikleri çıkmış bir hayvana rastlamadım; ama bu atlara kışın keçe, belleme örtmek âdeti yoktu. 25-30 derece soğuklarda, köyünden yüklü kızakla çalakırbaç pazar yerine gelir, ter, köpük içinde bulunan hayvanı bu soğuk karşısında saatlerce bırakarak alışverişine giden köylünün, hayvanın üşüyeceği aklına bile gelmezdi. Sırtında ince bir belleme dahi bulunmayan hayvanlardan birini elimle muayene ederek, karın altı kıllarının yarım santim kadar buzla kaplı olduğunu hayretle gördüm. Bu atlar daha küçük birer tay iken her gün soğuk su duşu yaptırılır, ölen ölür, kalanlar da çok dayanıklı olurmuş... En fakirinin bir iki atı bulunur, 8-10 atı olanlar da çokmuş. Köylü ziraat ve ulaşım işlerini atla görüyor. Büyükbaş hayvanlar sütünden, etinden faydalanmak için beslenir, koyun, keçi az miktarda bulunurmuş. At ve pullukla ziraatin köylülerimiz arasında yaygınlaşmasını sağlamak ne bahtiyarlık olurdu!

İki aydan beri devam eden ekmek meselesi bugünlerde aşırı bir dereceye vardı. Kumandana aç olduğumuz söylendi. "Bizi böyle açlıktan öldüreceğinize, beynimize birer kurşun sıkın daha kolay ölürüz!" denildiyse de üzülmedi. "Ne yapalım yok, yokluktan anlamaz mısınız? Halk ekmek için birbirinin gırtlağına sarılıyor. Fırınların önünde kuyruk yapan halk, bir funt ekmek alabilmek için kavga dövüş birbirine giriyor."

Yalnız bu kasaba halkı değil, koca Rus ülkesinin yokluk içinde kıvrandığı anlaşılıyordu. Bu yokluk bölgesel olsa, bu küçük kasabaya un yetiştirilirdi. Biz de asker olduğumuz için askere verilen erzaktan istedik. Beylik ambarda da salamura lahanadan başka bir şey kalmadığından, askerler de şuradan buradan dilencilikle geçiniyorlarmış. Çok muhtaç olanlar tuzlu lahanaya da razı olduk. Üç beş saat su içinde beklettikten sonra tuzunu hafifletir, kaynatarak yerdik.

Harbiye nezareti yaşlı sınıfı terhis etmeye başladığından, akşam sabah bizim muhafızların gürültülerini dinleyerek başımız şişiyordu. Yeni askerler gelinceye kadar beklemelerine da-

PAYLAŞIM GRUBU
ir kumandanın emrini dinlemiyorlar, bırakıp gideceklerini söyleyerek kumandanı tehdit ediyorlar, bu bağıra çağıra yapılan konuşmaları biz de mecburen dinliyorduk. Nihayet muharebeden gelen yeni askerler görevlerini terk ederek, sakallılar, matuşkalarına kavuşmak üzere defolup gittiler.

Bu mujiklerde aile bağı ve şefkati çok kuvvetliydi. Arasıra kocalarını ziyarete gelen ve birkaç gün yanlarında kalan aile üyeleriyle vedalaşırken son derece üzüldükleri, gözyaşlarının sakallarına kadar aktığı görülüyordu. Kadının kör topal, kanbur olması muhabbete engel değildi.

Sakallıların terhis edilmeleri, devrimin genç askerlerinin gelmesi, bizim hayatımızda önemli değişiklik yaptı. Savaş görmüş, felaketler geçirmiş askerlerin davranışları çok iyiydi. Biz bahtsızlara karşı çok iyi davranıyorlar, her işte bir kolaylık gösteriyorlardı. Her vakit bahçeye çıkabiliyor, hakaret görmüyor, istediğimiz vakit çarşıya götürülüyorduk. Bu durumun devam etmesini veya ettirilmesini candan istiyoruz. Yaşlı askerlerin akşam sabah, karşısında ibadet ettikleri Meryem Ana ve İsa'nın küçük resimlerini, Çar'ın büyük resmini, bir sürü sövüp saydıktan sonra ayaklarının altına alarak çiğnediler. İsa'ya ve Çar'a bolca küfürler ederek savaş aleyhinde atıp tuttular, savaşı çıkaran Çar hükümetine bir hayli Y.F.'ler savurdular. "Muharebeye kudurmuş köpekler gitsin, yüz defa gönderseler yüz defa kaçarız" diyerek savaştan yıldıklarını, bıktıklarını anlatıyorlardı.

Her gün evimizin önünden beşer onar kişilik kafileler halinde yüzlerce kaçak askerin geçtiğini görüyor ve Rus ordusundaki bu anarşiden son derece memnun oluyorduk. Bu kaçaklardan bazılarıyla konuşuyor, bizim için pek önemli bilgiler elde ediyoruz. Orduda bulunan bütün subaylar tutuklanıyor veya öldürülüyormuş. Bölük, tabur, alay kumandanlarını askerler kendi aralarından seçiyorlarmış. "Bir subay 300 ruble alsın da, bir nefer neden 80 kapik alsın? Adalet bunun neresinde? Çar tahtını korumak için bizi savaşlarda perişan ediyor, şimdi cumhuriyet olacak, belki ben de cumhurbaşkanı olabilirim" gibi sözleri işiterek sevinç içinde kalıyorduk.

PAYLAŞIM GRUBU
Bu firariler yalnız savaş hattına mahsus olmayıp, ulaştırma, sıhhiye gibi geri hizmet askerleri de görevlerini bırakıyorlarmış. Ordu, devrimciler tarafından öyle zehirlenmiş ki, bundan sonra bu askerle bir iş yapmak imkânı kalmamış.

Zaten savaş yeteneği az olan Rus askeri şimdi, devrimin etkisiyle nizam ve intizamını kaybederek, başıboş sürüler halinde memleketin içerilerine dağılıyorlardı. Devrimin başından beri şu küçük kasabaya binden fazla asker girdiğini tahmin ediyorduk. İstasyonlarda her gün trenler kaçak askerle dolu olarak hareket ediyormuş. Bu basit kafalarda bu değişikliği meydana getirmek için, devrim ileri gelenlerinin uzun yıllar çalıştıkları anlaşılıyordu.

Dün akşam "Çinövnik" dedikleri kumandan vekili güler yüzle gelerek alışılmadık biçimde iltifatta bulundu, her ihtiyacımızı elinden geldiği kadar giderilmesine hazır olduğunu söyledi. Efendilere iyi davranılmasını askerlere tenbih etti. Hiç umut edilmeyen ve eşine rastlanmayan bu olağanüstü davranış karşısında hayretle birbirimize bakındık... Giderken neferlerin odasında özel emirler veriyordu. Rusça bilen arkadaşımız kapı arkasından dinledi. "Bunları çok serbest bıraktığınızı görüyorum, Türk subayları fedakâr insanlardır, gözönünden ayırmak doğru olmaz, içlerinden biri kaçarsa, bizim için kötü sonuçlar verir, askerimizin ihtilalini, halkın açlığını memleketlerinde yayarlar" gibi emirlerle baskının devamını tavsiye etmiş. Birkaç gün sonra bu iltifatların sebebi anlaşıldı: Bir Türk Kızılay heyetinin esir kamplarını ziyaret edeceği söylentisi çıkmış; aslı olmasa bile bu söylentiyi çıkarandan Allah razı olsun. Yeni gelen askerlerin iyi davranışları devam ediyordu. Bizi küçümsemeye cesaret edenlerin suratlarına tokatlar iniyordu. Dün akşam neferin biri esir kıyafetine girerek sokakları dolaştığı halde kimse bir şey söylememiş.

Eski hükümet taraftarı sayılan polisler cepheye gönderildi, bunların yerlerini milis neferleri aldı. Kasabadaki silah ve cephaneler cepheye gönderilmiş. Kumandanın erler üzerinde bir etkisi kalmadığı için milisler vasıtasıyla bize baskı yapmak istiyor, köylülerden satın almak istediğimiz şeylere milisler engel

PAYLAŞIM GRUBU
oluyorlar. Erler ise bunların karışmasını istemiyorlar. Daha başka sebepler yüzünden iki kuvvet arasında tehlikeli düşmanlıklar baş gösteriyordu. Bir sabah erkenden milisin birini yakaladılar, sokak ortasında adamakıllı sopa attılar.

Esirlerin korunmasının askerlere ait olduğu, başkalarının karışmaya hakkı olmadığı yolundaki telkinlerimiz etkisini göstermişti.

Kasabanın asayişinin korunması, yeni gelen askerlerden oluşan bir komitenin eline geçti. Mevki kumandanını saymıyorlar, devriye gezmek, her türlü emir ve kumandanın bu komitenin yetkisi içinde bulunduğunu iddia ediyorlar. Rusya'da bütün şehir ve kasabalar askeri komitelerin idaresi altında bulunuyormuş. Rusya'nın baştan başa bir ihtilal ve anarşi içinde yüzdüğü anlaşılıyordu. Bu karışık durumun, kendi başına barışı yaklaştıracağını umuyoruz... Barışla ilgili söylentiler çıkıyorsa da, *Tercüman* gazetesinde bununla ilgili bir habere rastlayamıyoruz. Günlerimiz umut ve umutsuzluk içinde geçiyor. Hapishanedeki bir cani bile kurtulacağı günü bilir; biz o günü de bilmiyoruz.

Şimdi biricik zevkimiz yeni muhafızlarla konuşmak, cephe maceralarını dinlemekti. Alman cephesinden gelenler, Romanya'da yaşadıkları panikleri anlatmakla bitiremiyorlar. Bizim Kafkas cephesindeki geri çekilişimiz meğer oyuncak kabilinden bir şeymiş. Rus ordusunda çizme kalmadığından askere çarık verilmiş. Panikte çarıkları da atarak yalınayak kaçıyorlar, Almanlar arkalarından uçaklarla çarıkları yetiştiriyorlar, adeta çarık yağmuruna tutuluyorlarmış. Romanya'dan kaçtığını anlatan başka bir er, ancak iki gün kaçtıktan sonra başındaki kasketin düştüğünün farkına varmış. Bu safça sözleri dinlerken gülüyoruz, bizim sevincimize onlar da katılıyor.

Mayısın sonu olduğu halde, kar kalkmışsa da yine soğuk esintiler devam ediyor. Güneşli havalarda bahçeye çıkabiliyoruz. Bu iklime göre hava çok iyidir. Biz kaputsuz dışarı çıkamazken, küçük çocuklar arkalarında bir gömlekle sokakta oynuyorlar.

26 MAYIS 1917

Her evden birkaç efendinin hastaneye kaldırılması üzerine, bizim evin boşaltılmasına karar verilmiş. Evimiz kasabanın kenarında, açıklıkta bulunduğundan kontrolü güç oluyormuş. Arkadaşlardan aldığım pusulaya uyarak Zebildom denilen eve ayrıldım. Eski bir bira fabrikası olan yeni evimiz üç odadan ibaretti. Yüksek tavanlı bina yaz için elverişliyse de kışın barınmak zor olacaktı. Alçak pencereleri sokağa açıldığından kaçmanın kolay olacağını düşünürken, demir kapılar gürültüyle kapandı, kilitler takıldı. Burası savaş esirleri kampı değil de caniler, katiller hapishanesi olduğu sanısını uyandırıyordu. İlk akşam gardiyanların sertliğinden, soğuk demir gürültülerinden duyduğum üzüntü büyüktü.

Adam öldürmek bakımından kendi attığım kurşunlarla birçok düşmanın canını cehenneme gönderdiğim malum ise de, bu gibi adam öldürmeler "meşru müdafaa" sayıldığı için, hiçbir kanun bu hareketlere ceza tayin etmez.

Yurt savunması uğrunda birçok insan öldürdüm, öldürttüm. Savaş hattından beni ayrılmaya mecbur eden düşmanın kaçırmamaya, kendisine zarar veremeyecek halde muhafaza etmeye hakkı varsa da, milletlerarası kanunları ayaklar altına alarak cezalandırmaya hakkı yoktur.

Dünya kurulalı eşi görülmemiş bu kargaşa içinde yüzen dünyamızın bir köşesinde, demir kapaklı, küf ve rutubet kokan şu bina içinde devletler hukuku teorilerini düşünmek, in-

PAYLAŞIM GRUBU
sani düşüncelere yer verileceğini umut etmek, abesle meşgul olmaktan, boşuna kafa yormaktan başka bir şey değildi.

Rus memleketinde bir süre kalanların dikkatini "Praznik" denilen bayram günlerinin çokluğu çeker. Her şehir ve kasabada olduğu gibi burada da birer taassup ve yobazlık anıtı olan, büyük ve ihtişamlı kiliseler göze çarpıyor. Küçüklerden başka üç büyük kilise var. Cumartesi, pazar ve praznik günleri sabah, akşam saatlerce Vetluga'da oturanlardan başka, gökte bulunduğuna inanılan İsa bile taciz edilir. Devrimden önce bu bayram günleri daha çokmuş. Çarın doğum, anasının isim, küçük kızının vaftiz –Avusturyalı doktorun dediği gibi, kedisinin, köpeğinin– günleri için, Rus halkı praznik yapardı. Şimdi yalnız dini günlerde çanlar çalınıyor, bir de devrim günlerinin yıldönümlerinde kırk, elli kişilik grup devrim ve ihtilal şarkıları söyleyerek sokakları dolaşıyorlar. Aramızda Sibirya'dan gelen bir Macar doktor vardı ki, her sabah ilk işi başından kalçalarına kadar soğuksu masajı yapmaktı. Biz ocak başında titrerken, onun bu masajını hayretle seyrederdik. 60 yıllık ömrü boyunca hastalık değil, nezle bile olduğunu hatırlamıyormuş. Sibirya Müslümanları hakkında faydalı bilgiler veriyordu. Omusk, Tomusk şehirleriyle civarının yüzde doksanını Türk ırkından olan Kırgızlar teşkil ediyormuş. Bu halkı, Ruslar çok zalimce idare ediyorlarmış. Avusturya, Alman esirlerine karşı gösterdikleri anlayış ve içtenliği anlatmakla bitiremiyordu. Birçok esire rehberlik ederek Çin, Afgan sınırlarından kaçmalarını temin ediyorlarmış. Türkiye'deki muharebeleri dikkatle takip ederek, düşman Çanakkale'den çekildiği vakit, bütün dükkân ve mağazalarını kapatarak camilerde toplanmış birbirlerini tebrik etmişler. Kızgızlardan birçok göçer, hayvancılıkla yaşayan aşiretler olduğu gibi, şehirlerde fabrikatör, tüccar olan zenginleri de çokmuş. Rus hâkimiyeti altında bu zavallı millet, daima hakaret görür ve soyulurmuş.

4 TEMMUZ 1917

Bugün ramazan ayının 27. günü ve Kadir gecesi olduğundan, Lebidofdom'daki arkadaşlardan biri, sabaha karşı ezan okudu. Vetluga sakinlerinin şimdiye kadar hiç görmediği, hiç işitmediği bu Müslüman âdeti, güzel bir sesle sakin geceyi çınlattı. Her evden üçer efendi davet edilerek Mevlit okundu, dini tören yapıldı.

Kardeşlikten daha ileri bir samimiyet ve arkadaşlık içinde tartışmalarımız ve derslerimize devam ediyoruz.

"10 Temmuz" bayram günümüz de pek neşeli geçti. Geçen yıl, Erzincan yönünde geri çekilirken ordu içinde geçmişti. Yeni gelen tabur kumandanının hepimizi ayrı ayrı tebrik etmesi gözümün önünde canlandı... Bugün de vatandan çok uzak bir köşede süngüler altında, son olmasını temenni ettiğimiz "10 Temmuz" şerefine toplandık, şiirler okundu, nutuklar söylendi, vatan şarkıları ortalığı çınlattı. Arapların katılmadığı bu toplantıda, özlemle yanıp tutuştuğumuz memleket sohbetleriyle 3-4 saat pek heyecanlı bir hayat yaşadık. Muhafızların gözü önünde cereyan eden tebrik, kucaklaşma sahneleri bizi cidden üzüntüye boğarak ağlatıyordu. Vatan aşkının ne demek olduğu böyle zamanlarda kendini gösteriyordu. Bu heyecanı yaratanlar tümüyle gençlerdi. Yaşlılar pek ilgilenmiyorlardı. Bu bir duygusuzluk değilse de, herhalde yaşın ve rütbenin verdiği gurur ve ağırbaşlılıktandı; üzüntülerini gizlemesini biliyorlardı.

PAYLAŞIM GRUBU
Birkaç günden beri oldukça şiddetli sıcaklar hüküm sürmeye başladı. Bu sıcak günlerin çok hoş ve çekici tarafını keşfettik. Çarşıya gitmek üzere evden çıkıyor, yolda muhafız eri kandırıyor, nehir kenarına gidiyoruz. Kadın, erkek, çocuk bir sürü halkın, Allah'ın yarattığı bir kıyafette banyo yaptıklarını, beyaz, ölçülü vücutlarını seyrediyoruz. Bizim yiyecek gibi bakmamızla, açgözlülüğümüzle hiç ilgilenmiyorlardı. Bu halleriyle bize pek garip geliyor ve yadırgıyorsak da, halkın ahlak ve terbiyesinin saf ve temiz olduğunu itiraf etmemek mümkün değildi. Şakalaşarak, bol bol kahkaha seslerinden başka ne bir tecavüz, ne de sarkıntılık ya da laf atma hareketleri görülüyordu. Asayiş meselesiyse, tam anlamıyla mükemmeldi... Aylardan beri fikrimi işgal eden kaçmak konusu, nisbi serbestlik karşısında tekrar alevlendi. İki arkadaş daha bularak bu mesele üzerinde sık sık görüşmeye başladık. Başka evlerde firar hazırlıkları yaptıklarını işittiğimiz dört efendiyle temasa geçtik, tanıştıkları bir Rus kızı onlara rehberlik edecekmiş. Evlerden çıkıncaya kadar birlikte hareket etmek, sonra herkes başının çaresine bakmak üzere bir program hazırladık. Gizli hareket ederek kimseye bir şey hissettirmemeye çalıştığımız halde, her evde bir firar galeyanı baş gösterdi. Durumu Ruslara haber verecek yaradılışta insanlar içimizden eksik olmadığı için başarı umudu azalmıştı. Her türlü tehlikeye rağmen, 20 kişiyi bulan firar kafilesi, maaşlar alındığı akşam saat on iki ile bir arasında evlerden çıkmaya mecbur tutuldu. Bizim evden altı arkadaş maaş gününü sabırsızlıkla beklemeye başladık.

Kasabanın biricik Müslüman mağaza sahibi olan Ahmet Muzaffer Efendi'ye sipariş ettiğim büyücek bir bıçakla hasır şapkayı alarak bahçeye sakladım. Girişimimizden haberi olan üç arkadaşa, biz evden çıktıktan sonra yapılacak işler hakkında talimat verildi. Yoklama zamanına kadar yataklar kabartılacak, çarşıya gittiğimiz söylenecek, bize vakit kazandırmaya çalışılacaktı. Fazla eşyamı sattıktan ve maaşı da aldıktan sonra yanımda 100 ruble kadar bir param olacaktı. En önemli iş evden çıkmak ve köprüyü geçmekti. Evimizin kasabanın ortasında ve çarşıya yakın bulunması yüzünden, öteki evlere nis-

betle çıkış daha güçtü. Son toplantıda verilen karar: Muhafız erler, her akşam odalarında kumar oynar, birbirini soymaya çalışırlar, kavga gürültü ederlerdi. Ertesi günü bizi çarşıya götürmeleri için arasıra yaptığımız gibi, oyuna teşvik için ikişer üçer ruble verilecek, bunlar oyuna daldıktan, arkadaşlar da iyice uyuduktan sonra, iki arkadaş nöbetçi eri lafa tutacaktı. Vaktin uygun olduğunu bildirmek amacıyla bir taş atacak, önceden gevşetilmiş olan kapının altındaki tahta çekilecek, evin arkasındaki otlar arasında sakladığımız torbalar alındıktan ve sokakta kimsenin bulunmadığından emin olduktan sonra birer birer 50 adım aralıkla köprü geçilerek, bekçi kulübesinin arkasındaki patikadan 100 metre kadar ilerledikten sonra, bir süre şose takip edilecek, soldaki fundalıklar içinde yola paralel olarak hızla yol alınacak, sabah olmadan Halıkın köyü geçilecekti.

150 kilometre içinde, yani bulunduğumuz Kosruma vilayetini geçinceye kadar Müslüman köyü bulunmadığını, Kazan vilayetine geçtikten sonra yardım görmeyi ümit ettiğimiz Tatar köylerine rastlayacağımızı öğrenmiş bulunuyorduk. Bu zaman zarfında kimseye görünmemeye, kimseyle temas etmemeye çalışacağız. Sırtımıza da taşınacak şekilde, kendi elimizle hazırladığımız torbada yarım funt kara ekmek, yarım funt kıyma vardı. Salimen bu köylere kavuştuktan sonra duruma göre herkes kendisine bir hareket hattı tayin edecekti. Muharebe hattını geçerek memlekete gitmeyi umut etmiyoruz. Büyük devrim dolayısıyla Türk ırkı arasında görülen uyanışa elden geldiği kadar yardım etmek, Rus baskısı altında ezilen ırktaşlarımızı yakından tanımak istiyorduk.

PAYLAŞIM GRUBU

İKİ KİŞİ KAÇIYOR

28 TEMMUZ 1917

Maaşların verilmesi işinin birkaç gün gecikmesi nedeniyle iki arkadaş, rehberlik edecek kızın zorlaması üzerine hemen bu gece harekete karar vermişler. Bu ani karar, firara hazır olan 20 kişi arasında büyük öfke yarattı. İki arkadaşın ayrı hareketi, diğerlerinin emellerine karşı güçlük çıkarmak olacaktı. Uzun tartışmalardan sonra toplu hareket yerine ikişer, üçer kişilik gruplar halinde kaçmanın daha uygun olacağı sonucuna varıldı. Tiflis'ten beri zihnimi kurcalayan firar işi, her türlü hazırlıklarımı tamamladığım halde geri kaldı. Akşam son bir toplantı daha yaparak, iki arkadaşın evden çıkmayı başarmaları için tertibat alındı. Kararlaştırılan vakitte nöbetçilere sigara vesaire verilerek lafa tutuldu, tam on birde işaretler verildi, yerinden gevşetilen tahtalar çekildi, kapının altından dışarı süzüldüler. Kaçanlardan çok bizim heyecanımız haddini aşmıştı. Allah selamet versin.

Sabah erkenden, yastık vesaire konularak kabartılan yataklar bozuldu. "Devran yine ol devran, âlem yine ol âlem" diyen sesler yükseldi. Ne muhafızlar, ne de öteki arkadaşlar hiçbir şey hissetmemişlerdi. Kumandanlığa avans almaya giden efendiler öteki evlerden de dört kişinin kaçtığını, şiddetle arama yapıldığını anlamışlar.

Bir saat geçmeden bizim eve de geldiler. Yoklamadan sonra her tarafı aradılar. Komutanlığın kaçakları takibe memur ettiği erler gelerek kaçakların kıyafetleri hakkında bilgi topladı-

lar. Tabii gidenlerin kıyafetlerinin tamamen tersi söyleniyordu. Takip müfrezesinin hal ve tavırlarıysa çok gülünçtü. Birisinin sağ tarafında büyük bir Karadağ tabancası, ötekinin ayağının yarısı görülen yırtık postalı, kimisinin omzuna bir kılıç asılmış, perişan kılıklı erler yaptıkları uzun incelemeler sonunda askerlerin pencereden kaçtıklarına kanaat getirerek zabıtları imzaladılar! Öğleye doğru kumandan geldi, bizi bahçede topladı. Öfke ve sinirden titreyen elleriyle tekrar bir isim yoklaması yaptı. Bunların kaçacaklarından haberimiz olmadığını ağız birliğiyle söyledik. Araştırma faslı bittikten sonra bizim için büyük bir dedikodu sermayesi çıktı. Kaçanlar hakkında atıp tutanlarla, onları savunanlar arasındaki gürültü ve kavgalar uzun zaman devam etti.

30 TEMMUZ 1917

Dört evdeki esir subayları kumandanlık dairesine götürdüler. Bir isim yoklaması daha yapıldı. Yanımızdaki erlere emirler verildi. Bu olaydan erlerin sorumlu olduğu söylendi. Dört evden sekiz kişi kaçabilmişti. Eğer maaş vaktinde verilmiş olsaydı ve başta verilen kararı iki arkadaş bozmasalardı kaçanlar 27 kişiyi bulacaktı. O zaman kumandan belki de kılını oynatırdı. Lebidofdom'dakiler rehber olarak sivil bir Alman bulmuşlar, kaçan iki kişinin de genç kız arkadaşları vardı. Öteki efendilerin rehberleri yoktu. Fakat birisi oldukça iyi Rusça konuşuyordu. Bunlar kayıkla nehir yolunu tercih etmişler.

Akşam üzeri Çinövnik denilen kumandan yardımcısı gelerek bizzat arama yaptı. Kitap, defter türünden ne bulduysa aldı. Benim boş bir defterimi, Binbaşı Osman Bey'den aldığım İngilizce gazetelere elkoydu. Bu gazetelerin Rusya'ya girerken sansür edilmiş ve benzerlerinin eski tarihleri olduğunu söyledimse de bir faydası olmadı. Üstelik bir sürü hakarete de hedef olmuştum. Bu durum karşısında kaçmak için ikinci bir grubun daha harekete geçmesi kararlaştırıldı.

Bugün maaşlar verildi. Ceketlerin sol kolu üzerine yağlıboyayla (B) vayenni plen (harp esiri) damgaları vuruldu. Eve döndükten sonra çok sıkı bir arama yapıldı. Az önce hatıra defterimi, haritayı yatağın otları arasına sokuşturmayı başarmıştım.. Onun için arama esnasında oldukça heyecanlı dakikalar geçirdim. Eğer işaretli yolları ve tahmini kilometreleri

PAYLAŞIM GRUBU
içeren büyük Rusya haritası ve defter kumandanın eline geçseydi vereceği cezayı tahmin etmek güç değildi. Aramadan sonra kumandan bizi karşısına alarak gayet sinirli ve sert bir tavırla ağır sözler söyledi. Bu hakaretlere tahammül edemeyen bir yüzbaşı göğsünü açarak "Artık yetişir! Biz ölümden korkan insanlar değiliz. Böyle muamele yapmaktansa göğsümüze birer süngü saplayın. Sizin bu yaptığınız değil savaş esirlerine, sivil canilere bile yapılmaz. Dünyada hiçbir devlet ve millet bu işkenceyi reva görmez!" diye sert bir şekilde karşılık verdi. Bütün arkadaşlar yüzbaşının bu isyanına katıldık. Yeter miktarda bile verilmeyen çamur gibi ekmekten başka, üstelik bahçeye çıkmak da yasaklandı.

30 kişi daracık bir koğuşun içinde yaşamak zorundaydık. Ne acı ve ne cehennemi bir hayat! Ruslar görevleri gereği bizi kaçırmamaya çalışıyor, biz ise gece gündüz kaçmayı tasarlıyor ve başka bir şey düşünmüyoruz. Bu çekişmenin sonunun neye varacağını Allah bilir!

Üç arkadaş diğerlerine hissettirmeden boyuna planlar projeler hazırlıyoruz. İçimizdeki soysuzlardan, Ruslardan daha çok çekiniyoruz.

Evden çıkma işinde iki şık üzerinde anlaştık. Birincisi; taban tahtalarından bir parça keserek bodrumdaki temel üzerinde bir delik açmak, ikincisi; helânın çukurundan bahçeye çıkmak. İkinci şık çok daha akla yakın geliyordu. Bir arkadaşın yardımıyla helanın tahtasının bir yanını sökerek pisliği ölçtüm. Yeni temizlendiği için 15 santim kadardı. Çukura giden tarafı kolayca geçilebilir genişlikte buldum. Çukurun dışardaki kapak tahtaları da çivisizdi. Ekmek torbalarını uygun zamanlarda bahçedeki otlar arasına sakladık. Akşam kapı ve pencereler kilitlendikten sonra bir arkadaş nöbetçi eri lafa tutacak, biz de birer birer helanın yolunu tutacaktık. Birçok değişiklikten sonra planımızın son şekli bu olmuştu. Ne kadar soğukkanlı hareket etmeye çalıştıysak da heyecanımız, sık sık görüşmemiz içimizdeki 3-4 yılanın gözünden kaçmamış ve haber vermiş olacaklar ki akşamüstü kumandan beraberinde süngülü erlerle geldi. Evi kapatacağını ve bizi öteki evlere tak-

sim edeceğini söyleyerek hepimizi bahçeye çıkardı. Sıkı bir koruma altında yaya kaldırımından bile yürütmeden nehre yakın bir eve, ben dahil altı kişiyi teslim etti. Diğerlerini başka evlere götürdü.

6 AĞUSTOS 1917

Bu suretle kaçma girişimi sonuçsuz kaldıktan sonra yeni geldiğimiz evin durumuna göre yeni arkadaşlarla başka planlar düşünmek zorunda kaldık.

Kaymakam, binbaşı gibi yüksek rütbelilerin çok bulunduğu bu ev, kasabanın doğusunda yüksekçe bir yerde geniş bahçeli, kasabanın zenginlerinden Lebidof'un eviymiş. Ne kadar kalacağımızın belli olmadığı hapishanemizin dört odası vardı, manzarası çok güzeldi. Nehrin kıvrımlar yaparak sonsuz ormanlar arasından akışı, suların taşmasından kalma yer yer göller, bu ormanlara göre birer nokta gibi görünen tarlalar, dümdüz ovaya başka bir güzellik veriyordu.

Yattığım tahta kerevet pencerenin önüne rastladığından manzarayı bol bol seyrediyordum. Bu dağsız ormanlar memleketimizdekilerle aynı olmadığından gözlerimizi okşamıyordu. Buralarda toprağın verimi yüksekti. Yaz günlerinin çok kısa olmasından tahıl yetişmiyorsa da ayçiçeği, yulaf, çavdar, patates, lahana çok bol. Bahçeye dikilen üç kök hıyar fidesinin verimi, bizi hayretler içinde bırakıyordu. 58 derece kuzey kürede bulunan bu kasabada kışın şiddetli olmasına karşılık, yazın kavurucu sıcaklar hüküm sürüyordu. Bu sıkıcı havanın Bağdat sıcağı kadar etkili olduğunu söyleyenler vardı. Bu kapalı hayat bizi gece gündüz ter içinde bırakıyordu. Dört odanın ancak iki penceresinin gündüzleri açılmasına izin veriliyor, akşamdan sonra her taraf sıkı sıkı kapanıyor, 25 kişinin nefes

PAYLAŞIM GRUBU
kokusu, çamur ekmeğin mide ve barsaklardan geçerken yaptığı gazların zehiri, insanı boğulacak hale getiriyordu. Ciğerlerimize biraz temiz hava alabilmek için pencerelerin açılma zamanını dört gözle bekliyorduk.

Firar olayından sonra baskı son derece arttı. Sık sık yoklama yapılıyor, süngülü nöbetçi odanın ortasında bekliyor. Kaçmak imkânsız gibi bir hal aldı. Büyük bir fırsatı kaçırmıştım.

Bir taraftan gıdasızlık da ağır fakat çok şiddetli, etkili darbeler indiriyor. Birçoğumuzun yüzleri sararıyor, her türlü hastalığa uygun güçsüzlüğe doğru ilerliyordu. Biz küçük subayların aldığı 50 ruble, çamur ekmekle patates çorbasına ancak yetişiyor. Büyük rütbeliler bizim kadar yoksunluk çekmiyorlar. Onların içinde paralı olanlar, maaşlarından yüzlerce ruble artıranlar da vardı. Bu zengin bahtiyarların sıkıntı, açlık içinde bulunan yoksullara yardım ellerini uzatmak gibi milli insani vazifeleri olduğu hatırlarına bile gelmiyordu. Rusya'nın kuzeyinde bulunan bu küçük kasabanın ve civar köylerinin binlerce insanı da açlıktan kıvranıyordu. Fakir sınıf aylardan beri et ve yağ yüzüne hasretmiş.

Halka vesika ile verilen "çorno hilep" siyah ekmek, "kurupka" denilen ot tohumu, patates, bir de ayda bir funt şekerden ibaretti. Bizi de kasaba halkından saydıkları için, bu vesikalardan biz de faydalanıyoruz. Dışarda karaborsada 10-20 misli fiyatla bazı maddeler buluyormuş.

Bugünlerde, kaçan efendilerden bir kısmının yakalandığı söylentisi çıktı. Beş kişi otuz beş verstlik bir köyde ekmek alırken, öteki grup da doksan verst uzakta. Kız rehberleriyle yakalandıkları ısrarla söyleniyorsa da, buradakileri korkutmak için uydurulmuş laflardan ibaret olduğunu sanıyoruz. Kaçakları takibe giden erlerle konuştuk, ciddi aramadıkları, köyün birinde birkaç gün dinlendikten sonra dönüp geldikleri anlaşıldı.

Muhafızların sayısı iki misline çıkarıldı. Çinövnik her gün evleri dolaşarak üç defa yoklama yapıyor. Nöbetçi gece gündüz odanın ortasından ayrılmıyor. Kaçma gecesi dikkatsizlik eden erler harp divanı kararıyla, "katurga" ağır hizmetlere

mahkûm edilerek Arkanjel'e gönderilmişler. Anarşi içinde yüzen bu memlekette, her taraf silahlı asker kaçaklarıyla doluyken ve ara sıra hükümet güçleriyle çarpışıp dururken, harp divanının verdiği kararlar nasıl uygulanabilir? Bunun muhafızları korkutmak için kumandanın hilesinden başka bir şey olmadığını sanıyoruz.

15 AĞUSTOS 1917

Çinövnik odamıza her girişinde ayağa kalkmamızı, kendisini selamlamamızı istiyor. Asteğmen rütbesinde olan bu gencin emrine itaat etmek isteyenlerle istemeyenler arasında tartışma ve gürültüler devam edip gidiyor. Maalesef birçok adi sebeplerle, sosyal terbiyenin noksanlığı, bu gibi topluluklarda meydana çıkıyor.

Bazen bu durum pek çirkin manzara arz ederek yumruk düellosuna kadar gidiyor. Son zamanlarda sık sık meydana gelen olaylar kumandana kadar yansıyor, hakarete uğramamıza sebep oluyor, birkaç gün hapis cezasına çarptırılanlar bile oluyor.

Her evde olduğu gibi yeni geldiğim bu evde de birbirine zıt, düşmanca tavırlar takınan gruplar vardı. Geçimsizlikler en çok büyükler arasında oluyor, yaşlı başlı insanlar birbirlerine yakası açılmadık küfürleri pervasızca sıralıyorlar. Bu durum içinde, küçüklerde de büyüklere karşı sevgi ve saygı kalmıyor. Bununla beraber, küçüklerden mutlak itaat ve resmiyet isteniyor. Bu sıkışık hayatta bu isteğe uymak mümkün olamıyor, büyüklerin istekleri boşa gidiyor. Mesela, kaymakam beyin kapıdan her girişinde yatağına uzanmış olan bir efendinin hemen kalkıp beyi selamlaması isteniyor. "Bir asker hamamda bile olsa resmi saygı vaziyeti alması mecburidir" deniliyor. Düşünülmüyor ki bir efendinin üstünde ot minderi bulunan kereveti onun yatak odası, okuma salonu, yemek odası, kısa-

cası 24 saatin en az 18-20 bu yatak üstünde geçer. Daima resmiyet arayan bir zihniyetle anlaşmak imkânı olmadığı için herkes bildiği gibi hareket ediyor, bu hal büyüklerin öfkesine sebep oluyor. Küçük yaştan beri sosyal hayata alışık olmamamızın etkisi de çoktu.

Şu kasabadaki Osmanlı subayları arasında iyi öğrenim görmüş üniversite mezunları olduğu gibi, okuyup yazması olmayan alaydan yetişme, köylü, rütbeli ağalar da vardı. Her türlü kişilik ve huy sahibi insanlardan bazıları kendi durumunu takdir etmiyor, başkalarınında kendileri kadar hak ve hürriyete sahip olduğunu düşünemiyor "mene diğer nist" fetvasınca, incir çekirdeğini doldurmayacak basit sebeplerle sık sık olay çıkıyordu.. Mesela birinin çay suyu biraz geç gelmiş veya yemek kaşığı başkasına verilmiş gibi çok sıradan sebepler.

Aramızdaki bu kadar geçimsizliğe rağmen, ihtiyar beyin gönlünü hoş etmek için, üç arkadaş kaymakam beyin odasına girdiğimiz zaman "hazırol" vaziyeti alarak selam durmaya karar verdik. Çarşıya gideceğimiz vakit "Rap" bir selam verir, "bir emirleri olup olmadığını" sorardık. İhtiyar bey bundan çok memnun olurdu. 30 yıl böyle hürmet görmüş, bu duruma alışmış bir kişinin birdenbire yoksun kalması, elbette kolay bir şey değildi. Araya giren bazı fesatlar "Gençler seninle alay ediyorlar" dese bile, ihtiyar kumandan "onlar insan çocuklar, adam gibi evlatlar" karşılığını veriyordu.

28 AĞUSTOS 1917

Kaçan arkadaşların yakalandığı söylentilerinin doğru olduğunu üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz. Varnavil kasabası civarında, Vetluga nehrini geçerken tanınmışlar. Merkeze giden hizmet erleri iki arkadaşı perişan bir halde görmüşler, ötekileri de iki gün sonra getireceklermiş. Bu haber, ikinci posta için hazırlık yapanları can evinden vurdu, tarifsiz üzüntü ve acı duyduk. Nasıl yakalandıkları henüz ayrıntılı olarak bilinmiyorsa da, ekmek almak için bir köye girmek zorunda kaldıklarına bakılırsa, yakalanmalarına açlığın sebep olduğu anlaşılıyordu.

Bu acı haberin üzüntüsüyle dertleşip dururken, evlerden birinde meydana gelen bir olay yaralarımıza tuz biber ekti. Utancımızdan adeta boğulduk. Rus erlerinin yüzüne bakamaz olduk. Binbaşı M. Bey hamamda yıkanırken, Avusturyalı genç bir hizmet erine tecavüz etmek istemiş, nefer de binbaşıyı iyice patakladıktan sonra, kumandana giderek şikâyet etmiş. Biz gelmeden önce de bu gibi bir iki olay olduğu için, her evin hizmet erleri alındı. Kuyudan su çekmek, odun kırmak gibi işlerde yaşlıları hariç tutarak gençler nöbetleşe çalışmaya başladık. Bu durum yepyeni bir çekişme kaynağı oldu. Bir süre sonra hizmet erlerinin iadesi rica edildi.

Viyana garson okulundan çıkma eli yüzü temiz, işinin ehli neferler yerine vilayet merkezi olan Kastoma'dan, saçı sakalına karışmış pis kokulu, kirli, Dersim Kürtlerinden erler geldi. An-

laşılıyordu ki, kumandan yaşanan olayı olduğu gibi yukarı makama bildirmiş, orası da bize sakallı babaları uygun görmüş!

Şu düşman ellerinde esirlik, yokluk içinde bu halimize ağlamamak mümkün olmuyordu. Yaşamakta olduğumuz cehennem hayatında biraz hafifletici bir olay belirdi. Pencerelerin açılması için uzun zamandan beri yapılan başvurular kabul edildi. Her odada "fotuçka" denilen küçük pencerelerin gece gündüz açık kalması için emir verildi. 26 kişinin soluğu ve yaydığı kokular biraz hafifledi. 30 metrekarelik bir genişlikte olan odamızda, arasından güçlükle geçilen sekiz yatakla, öteki odaların da faydalandığı bir de yemek masası bulunuyordu.

Birarada yaşamanın rahatsız edici taraflarından biri de, ham sofuların gürültüyle sabah namazına kalkmaları, yenilen kara ekmeğin ve bol uykunun etkisiyle sık sık görülen rüyaların anlatılması, genellikle barış, kurtuluş umutlarıyla yapılan "rüya yorumları" oluyordu. Konuşulurken, ibadet edilirken, başkalarının rahatsız olacağı düşünülmüyordu.

2 EYLÜL 1917

Bugün öğleden sonra yer meselesinden, kaymakam ve binbaşılar arasında kuvvetlice bir kavga faslı geçti. Her gürültüde olduğu gibi bu da hiç önemi olmayan bir düşüncenin sonucuydu. Beyler bir arkadaşı odalarından atmak, biraz daha rahat yaşamak isteğinde bulunmuşlar. Öteki oda güneş görmez, rutubetli ve zaten sıkışık olduğundan itirazlar yükseldi. Vuruşmaya, erlerin müdahalesine ramak kaldı. Biz asteğmenler araya girerek iki tarafı yatıştırdık. Bu bencillik ve geçimsizliklerin elebaşıları alaylı ve o düzeyde bulunanlardı.

Osmanlı ordusunda "alaylı" demek, erlikten onbaşı ve çavuşluğa terfi ettikten sonra "tezkere bırakarak" teğmenliğe, üsteğmenliğe, yüzbaşılığa kadar yükselmekti. Bunların okuma yazmaları çok az veya hiç yoktu. Bu subaylarla yakınlaşan okullular da uzun süre Doğu'da kaldıklarından, tümüyle alaylı vasfını kazanmışlardı. Geçimsizlik, kavga, dövüş, evin içinde partilere ayrılma, kabadayılık, baskı devam eder giderdi. Bazen muhafızların müdahalesi gerekir. Kumandan gelir soruşturma yapar, birbirlerine ağır sözler sarfeder, "Aman Ethem aynen tercüme etme, rezaletimiz kendi aramızda kalsın!" diye fısıldarız. Halkalı Ziraat Okulu mezunu olan genç tercümanımız Ethem'in aile dili Boşnakça olduğundan Rusça'yı pek çabuk kavradı; dolayısıyla, esir kampının güven duyulan biricik tercümanıydı.

İlk defa toplu olarak yaşamaya başladığımız Sarıkamış'taki

PAYLAŞIM GRUBU
Hamamlı karargâhından beri, küçük büyük geçimsizlikler devam edip gidiyorsa da, son zamanlarda bu dert çok aşırı bir döneme girmiş bulunuyordu. Esaretin sebep olduğu acılar maddi, manevi çekilen acılar ve bu yüzden oluşan sinir bozuklukları, büyük küçük, aramızdaki sevgi ve saygı duyguların tümüyle öldürmüştü.

Süresi belli olmayan bir zamanı birlikte yaşamaya mecbur olduğumuz arkadaşlardan bazılarının ahlak ve kişilikleri hakkında bilgi vermek faydasız olmayacaktır. Bu suretle geçimsizliğin sebep ve aslı hakkında bir fikir edinmek kabil olur.

Yanımda yatanı, yaradan mükemmel bir gaydacı olarak yaratmış. Müzmin nezleli Yüzbaşı A.'nın burnunu çeke çeke hafif ıslıkla, çalmadığı makam ve şarkı yoktu. Uyanır uyanmaz daha elini yüzümü yıkamadan bu ıslık faslına başlar, gece yatıncaya kadar devam eder, kavga gürültülere karışmaktan korkar, mümkün olursa arabuluculuk yapardı. Güler yüzlü, iyi kalpli, herkesle iyi geçinmeye çalışan bir arkadaştı.

Sol yanımda yatan da öğretmen okulu mezunu Ankaralı Ahmet Nuri Efendi'ydi ki, bu hapishane hayatında en iyi anlaştığım arkadaşlardan biriydi. "Domcirkina" grubumuz dağıldıktan sonra bu evde bir araya gelmiştik. İki senelik lise öğrenimimi, vilayet merkezimiz olan Ankara'da yaptığım için hemşeri sayılırdık. Hocalardan öğrencilerden ortak tanıdıklarımız bulunuyordu. Öğrencilerin "Men Dayı" dedikleri Arapça hocasının, günde beş bamya ile idare ettiği söylenen canlı iskelet coğrafya hocası Ömer Efendi'nin, Farsça hocasının taklitlerini yapar yememiz, içmemiz, okumamız birlikte geçer, Rusça, Fransızca öğrenmeye çalışırsa da, dil öğrenmeye hiç yeteneği olmadığını kendisi de bildiği halde yine de çalışırdı.

Daha sonra kâtip sınıfından tarikat mensubu bir yobaz gelirdi ki beş vakit namazdan başka, bir sürü nafile namazları da kılar, yanındakilerin rahatsız olacağını hiç düşünmez, elinde doksan dokuzluk bir tespih, bir şeyler mırıldanır dururdu. Fazla konuşan olursa battaniyesini başını üstüne çeker, tarikatının emrettiği zikirlerine devam ederdi; kendi halinde yaşayan sessiz bir adamdı.

PAYLAŞIM GRUBU
Karşımdaki yatakta, Yüzbaşı R. alaydan yetişmiş kibirli, kimseyi beğenmez, her söze karışır, çok kaba konuşur, Hint fakirleri gibi bağdaş kurduğu yatağında saatlerce oturur, esir olduğu tarihten beri Rusça'ya çalışır, kalın bir cilt haline gelen defteri elinden düşmediği halde "parahot, kartuçka, fortuçka" gibi esirler arasında çok geçen kelimeleri anlayamaz, vaktinin bir kısmını bir türlü temizlenmek bilmeyen burnunu, dişlerini, kulağını parmaklarıyla temizlemeye harcar, çok çirkin şakalar yapar, ayıp ve utanma denilen bir şeyin varlığından haberi yoktur. Biricik meziyeti yazılarının güzel olmasıdır. Türkçe, Rusça harfleri özenerek yazardı. Talik yazısı mükemmeldi.

Asteğmen Kayserili E.O. 1901'de asker olmuş, 1908'te subaylığa yükselmiş, elifi görse mertek sanacak kadar kara cahil, İstanbul'da inzibat çavuşluğu yaptığı için büyük adamları yakından tanıdığını söyler, dünya ve ahirete dair bilmediği yoktur. Kavgacıların başındadır, okuyup yazması yoktur ama Kayserilidir.

Binbaşı A. Bey, 45 yaşında emekliye sevk edilmiş, harp zamanında işe alınmış ve bazı görevler verilmişse de becerememiş, son zamanda deve kolu kumandanıyken açığa alınmış, Erzurum düştüğünde evinde kalarak teslim olmuş. Dünyada boğazından başka hiçbir sorunu olmadığından, fakir bir konağın süprüntü küfesi kadar geniş göbekli ve çok paralı olduğu söylenen bu kişinin biricik dostu Kayseriliydi. O da ondan çöplendiği için kavgalarda daima Binbaşı'nın tarafını tutardı...

İlahiyat Fakültesi'nden askere alınan Laz O. herkesi birbirine karşı kışkırtmaktan yana çok usta, fırından tam hamur çıkmış yobazlardan biridir. Üniversite gibi kutsal kelimeyle hiçbir ilgisi olmayan, hatasız bir satır yazı yazamayan, okuduğu bir gazetedeki beş kelimenin üçünü yanlış telaffuz eden, köyünde keçi çobanlığı yaparken nasılsa İstanbul'a kapağı atan bu şımarık yobaz da kampın zararlı mikroplarından ve kötülerinden biriydi.

Vetluga esir evleri içinde geçimsizlik ve ahlaksızlığı ile şöhret yapmış kıdemli Yüzbaşı Kır M. namında bir tip daha vardı ki, kayda değer; Osmanlı ordusunda sayıları az olmayan uka-

PAYLAŞIM GRUBU
lalardan biridir. Haber defterini, gazeteyi yüksek sesle okumaya meraklıydı. Kekeleyerek okuduğu kelimelerin yanlışlıkları kendisince bilinmezdi. Sınıf arkadaşlarının binbaşı, kaymakam oldukları, kendisinin yüzbaşı kaldığı hatırına geldikçe kumandanlara, harbiye nezaretine, hükümete, Osmanlı cemiyetine bir sürü küfür savururdu. Tanıdığı tümen kumandanlarını birer birer sayar, ahlak ve meziyetlerinden söz ederek hiçbir değerlerinin olmadığından dem vurur, dinleyen olursa daima aynı şeyleri tekrar eder, küçük kafalı büyük kulaklı, mercimek gözleri, gür kaşları arasında güçlükle seçilen, ak saçlı, beyaz yüzlü zayıf bir adamdı.

Bu yaşlı başlı rütbeli insanların, aralarında konuştukları şakalaştıkları konular çoğu kez hasta benliklerini açığa vuran "kâse kırmak, şangırtısını çıkarmak"tan ibaretti. Gençlerin arasında edep ve haya ile bağdaşmayan sözler eden bu rütbeli beyler, sırası gelince gençlerden itaat ve saygı bekliyorlardı ki işte bu mümkün olamıyor, geçimsizlik meydana geliyordu.

Okuldan çıktıktan sonra binbaşı oluncaya kadar bütün ömrü doğuda geçmiş, memleketin nisbeten daha medeni bölgesi olan batı vilayetlerini görmemiş olan bu insanların çoğunun en güçlü ve takdire layık ortak yanları şüphesiz –Araplar hariç– memlekete karşı olan duyguları ve bağlılıklarıydı.

Saçını sakalını Doğuda ağartmış Jandarma Binbaşısı M. Bey'in doğu şivesiyle ve içten gelen bir sesle sık sık söylediği "Hapı yuttunuz mu vay Armeniler, beylik aldınız mı hay Armeniler?" Şarkısını zevkle dinlememek mümkün değildi. Anlatılan gerçek kahramanlık ve mücadele olaylarının çeşitliliği ciltleri dolduracak kadar çoktu.

Şükrü'yle baş başa vererek, biricik Fransızca kitabımızı tercüme etmeye çalışıyorduk. Edebi bir eser olan bu kitaptaki bazı cümleleri anlamaya ne benim, ne de Şükrü'nün lisan düzeyi yeterli gelmediğinden, bazen saatlerce çalıştığımız olurdu. Bu sırada Binbaşı gelir "o gâvurca kitaptan ne anlirsiz, kafa kafaya vermiş oğraşıp durirsiz!" diyerek gülme ihtiyacımızı giderir, kendisi de kahkahayı basardı. Bu iç çekişmelerde daima tarafsız ve anlayışla hareket eden Kurmay Binbaşı Osman Bey

odasından kaçarak on adım sonra bizim yatağa sığınır, gülerek "Misafir kabul eder misiniz? Güleriz, ağlanacak halimize" diyerek işi kalenderliğe vurur, her kafadan bir ses çıktığı için kimseye söz dinletemez, odasındaki yobaz ham sofularla başı hoş olmadığından, geçimsizlik deryası içinde bir barış adası gibi gördüğü Ahmet'le benim yatağıma sık sık gelir dertlerini dökerdi. Çok okumuş, olgun bir kişi olan Osman Bey'le de iyi anlaşıyoruz. Bu anlaşma ta Mülkiye Okulu sıralarında başladı. Kurmay okulunda ortak derslerimiz, hocalarımız vardı. Bazen sınıfımıza gelirler, birlikte ders izlerdik. Bize karşı daima bir dost ve kardeş muamelesi yaparlardı.

Osman Bey, kurmay subaylarıyla ötekiler arasındaki öğrenim ve bilgi bakımından var olan uçurumu, özetle şöyle açıklıyordu: "Kurmaylık baş, beyin demektir, öteki organlar yalnız emir alıp takip etmekle görevlidir, bunların uzun boylu eğitim görmelerine lüzum ve ihtiyaç yoktur." Bu düşünceleri hiç de doğru bulmuyorduk. Şu kasabadaki esirler arasında Harp Okulu mezunu tabur, alay kumandanlığı yapmış öyleleri vardı ki, doğru dürüst iki satır yazı yazmaktan âciz, hatta okumaktan nefret eden "cehli mürekkeb" (bilmediğini de bilmez) bilirim iddiasında olan ve tedavisi mümkün olmayan hastalıkla malul bu insanlara icabında yüzlerce, binlerce vatan çocuğunun hayatı emanet ediliyordu.

Bu saygıdeğer kişiyle, bu ve buna benzer tartışmalar pek zevkli ve faydalı olurdu.

30 EYLÜL 1917

Artık maaş da düzenli çıkmadığından ara sıra avans veriliyordu. Fiyatlar beş on misli yükseldiği için verilen paralar zorunlu ihtiyaçları karşılamıyordu. Kumandana "Müsaade ederseniz, İspanya'nın Petrograd elçisi vasıtasıyla, kendi hükümetimizden para isteyelim" denildi. Bu söz karşısında yüzünün kızardığı görüldü, izin vermedi. Gitmeyeceğini bildiğimiz halde İspanya'nın Petrograt elçisi vasıtasıyla, Sadrazam Talât Paşa'ya çok acıklı, "Perişan haldeyiz, bir an önce yardım bekliyoruz. İyi muamele olunduğunu işittiğimiz memleketimizdeki Rus esirlere karşı aynı muamelenin yapılmasını önemle rica ederiz." diye yazılan telgrafı postahaneye gönderdik. Kumandan tekrar gelerek "Böyle şeyler ayıptır, biz sizi beslemeye mecburuz, ne yapalım, bütün memleket aynı haldedir." gibi sözlerle bizi yatıştırmaya çalıştı.

Gerçekten, kumandanı haklı bulmamak mümkün değildi ama bu, bizim sıkıntımıza merhem olamıyordu. Koca Rusya'yı günden güne açlık ve ihtilalin tehdit etmekte olduğu açıkça görülüyordu. Birkaç gün önce vilayet merkezi olan Kostroma'da halk hükümet binasına hücum etmiş, "ekmek, barış" diye kıyameti koparmış, askerler silah kullanarak sükûnu güçlükle sağlayabilmişlerdi. Midemizi bir türlü alıştıramadığımız karataş parçaları gibi ekmeğin fundu elli, bir şişe süt yüz elli, on yumurta yüz kapik oldu. Bunları parası olan birkaç bahtiyar alabiliyordu.

10 EKİM 1917

Bu akşam kumandanlıktan gelen bir er acı bir haber getirdi. Başarıyla gittiklerini sandığımız Malaşova postasından Yozgatlı Saffet'in ağır hasta olarak hastaneye getirildiğini öğrendik. Bütün gençler umutsuzluk ve yasa boğuldu. Hukuk Fakültesi mezunu, kalbi daima Türklük için çarpan Saffet'in sağlığının yerine gelmesini dilediğimizi belirttik. İki arkadaşının ne olduğu anlaşılamadı. Buradan 300 verstten fazla olan Kazan vilayetine gitmenin imkânı olmadığı anlaşılıyordu.

İki gün sonra iki arkadaşının daha getirildiğini, hastaneye yatırılan bir gencin öldüğü hakkında yürekler acısı bir haber aldık. Yakalandıktan sonra dövülerek kolu boynu kırılmış. Bu acımasız davranış zavallıyı ölüme götürmüş. Merhumun cenazesinin kendi milli, dini âdet ve geleneklerimize uygun bir şekilde kaldırılmasını sağlamak için kaymakam beye rica ettik. Akşam yoklamasına gelen Çinövnik'e söylendi. Böyle bir ölümden haberi olmamakla beraber her evde iki kişiye izin verileceğini bildirdi. Bu felaketten dolayı gençler matem içindeyken, birlikte yaşadığımız bu insanlardan bir kısmı tamamen duygusuz, bazıları da bu faciadan memnun ve mütebessim bir tavır takınmaktan çekinmiyorlardı. Her fırsatta Türkler aleyhinde laf sarf etmekten zevk duyan birkaç soysuzun kafalarının kırılmasına ramak kaldı. Öfkeli, ateşli gençler zorlukla teskin edilebildi. Değişik kişilik ve terbiyede olan, türlü emeller peşinde koşan bu rütbeli yabancı unsurlardan orduya,

PAYLAŞIM GRUBU
memlekete ne hayır gelir? Osmanlı ordusu değil, bir karnaval yatağı!...

Kemikleri kırılarak şehit edilen arkadaşın cenaze törenine giden efendilerden anlaşıldı ki ölen Saffet değil, Kâzım Efendi'ydi. Rusların zülum ve vahşetine kurban olan Kâzım'ın tabutu önünde nutuklar söylenmiş, zabıt tutulmuş, Avusturyalı doktora imza ettirilmiş, kumandansa imzadan çekinmişti. Hasta ve muhtaç olduğunu öğrendiğim Zühtü'ye, biricik varlığım olan battaniyemi gönderdim, kışa Allah kerim.

Kâzım'ın tabutu önünde Binbaşı Murat Bey'in okuduğu nutuk:

Ak Kâzım!

Sen, Türkiye'mizin namuslu, temiz yaradılışta bir genci, Türklüğün, Turan'ın âşıkı, azimkâr bir uzvuydun. Mukaddes Turan emeli uğrunda cihada iştirâk ettin, bu yüce ve kutsal fikirle Kafkas dârülharbinde düşmanla cenkleştin, bu uğurda can vermek şan almak istedin.

Zalim düşmanla pençeleşirken, nihayet esarete uğradın. Sen esaret müddetince dahi, bu kutsal emelden bir an bile vazgeçmedin, en azimkâr bir kuvvetle esaret halkasını kırdın, en seri adımlarla yürüdün, firar ettin, ancak Ruslar seni yakaladı, seni kutsal yolundan alıkoydu. İlk çağları hatırlatacak bir vahşilik ve zalimlikle seni öldürdü, ancak sen hakikatte ölmedin, senin attığın kutsal adımların yaşayacağına, yaşatılacağına kani ol, sen bahtiyarsın, Turan yolunda, Osmanlı vatanı haricinde atılan adımların ilk kurbanı sensin. Sen şereflisin, kutsalsın, Yaşasın Turan, varolsun seni doğuran ana, kahrolsun zalim, lanetli Rusluk.

Vetluga: 12 Ekim 1917

Böyle umutsuz ve kederli geçen zamanlar gazetelerden, şuradan buradan teselli bulacak ferahlık verici haberler de alıyoruz. Harbiye Nazırı General Kornilof, cepheden çektiği iki kolorduyla, Kerenski hükümetini devirmek için Petrograt üzerine yürüyormuş. Hükümet savunma tedbirleri alıyorsa da ba-

PAYLAŞIM GRUBU
şaracağı şüpheliymiş. "Bu askerle muharebeye devam etmek vatana ihanettir" dediğine bakılırsa, generalin barış taraftarı olduğu anlaşılıyor. Her hareket ve sözü barış adına yorumlayarak bir rahatlık hissediyoruz.

Sisli, yağmurlu havalar, günde bir iki saat çıktığımız bahçeyi bize haram ediyor. Basık tavanlı, havası bozuk odada vakit öldürmeye çalışıyoruz. Havanın sisli ve rutubetli olmasına rağmen, mujik dönmesi kibarlaşmış kasaba sakinlerinin, evimizden görülen şehir parkında gezindiklerini seyrediyoruz. Bu mesut insanlar için hava, gezmeye pek uygundu. Vaktimin önemli bir kısmını, camları kirli pencereden nehri, köprüden geçen köylü ve askerleri seyretmekle geçiriyorum.

Sekiz adet büyük mavna üzerine kurulmuş ve 150 metre kadar uzunlukta olan köprüden kırmızı, sarı renk renk kıyafetli köylülerin güle oynaya konuşarak geçişlerine, sahip oldukları hürriyete ve serbestliğe imrenmemek kabil olmuyordu. Köprünün bir ucunda dört kadın kazma küreklerle yolu tamire çalışıyorlar, bu işçi kadınlardan birinin küçük kızı gelerek annesini kucakladı, annesi de yavrusunu öptü okşadı, başından beyaz yazmasını çıkardı yavrusunun boynuna sardı. Aldığı beş ruble gündelikle sabahtan akşama kadar kazma kürek sallayan bu işçi kadını kendimden daha mesut sayıyordum. Bir oda içinde belirsiz bir zaman mahpus ve esir insanlardan başka hiç kimsenin takdir edemeyeceği bir hürriyet ve saadet içinde yaşıyordu.

Vaktimizin önemli bir kısmı köprüden, manga manga geçen kaçak Rus askerlerini saymakla geçiyordu. Önümüzdeki kış aylarında iaşe konusunda çekilecek darlığı da düşünüyoruz. Bir süre sonra yiyecek namına bir şey kalmayacağı anlaşılıyor. Bunun için kumandana başvurarak adam başına belli bir miktar patates depo edilmesi teklif edildi, uygun görür gibi göründüyse de bir sonuç çıkmadı.

Kumandan dayak atılarak şehit edilen merhum Kâzım için verilen protestoyu hakaret sayarak, bizi kumandanlık bahçesinde topladı. Böyle şeylerin lüzumsuz olduğunu, tahkikat yapılmakta olduğu ve suçluların cezalandıracağı gibi sözlerle bi-

zi yatıştırmaya çalışmışsa da, bu ikiyüzlü Yahudinin ne melanet kaynağı olduğunu çok iyi biliyorduk. Kazım Efendi ve arkadaşlarına buraya dört verst yaklaşıncaya kadar bir şey yapılmadığı halde, bu bölge erlerine teslim edildikten sonra canice hareketlere hedef olmuşlardır. Başkalarına ibret olması için kumandanın emriyle dövülmüşlerdir. Tahkikat, takibat yapılacağı lafları, bir sürü saçmalıktan başka bir şey değildi.

24 EKİM 1917

Rusya telgraf idaresinin senelerden beri devam edegelen güzel bir âdeti varmış. Kandil, bayram gibi Müslümanların kutsal günlerini, hükümet merkezindeki müftülük dairesinin haber vermesiyle memleketin her tarafındaki Müslümanlara bildiriyormuş. Bir kişi dahi olsa haber veriliyormuş. Vetluga'da biricik Müslüman aile olan Kazanlı tüccara, bugün bayram olduğuna dair telgraf gelmiş; mağazada çalışanlardan biriyle, esirlerin bulunduğu evleri haberdar etti. Büyük Praznik olduğu için evlere gidip gelmeye müsaade edildi. Her zamankinden daha erken kalkılarak tıraş olundu, temizlik yapıldı. Önce kaymakam beyin "Bayramı Şerifi" tebrik edildi. Yakın bir zamanda barışa kavuşmamız temennisi belirtildi. Başka evlerdeki arkadaşlar bize geldiler, haber defteri okundu. Papa'nın, Fransız sosyalistlerinin barış hakkındaki teklifleri, nutukları okundu. Herkes elinden geldiği kadar misafir arkadaşlara ikramda bulunmaya çalıştı. Önceden de işaret edildiği gibi, hiçbir yoksunluk görmeyen birkaç kodamanın cömertlik damarları kabardı, şekerler, sigaralar meydana çıktı, tatlı tatlı konuşuldu. Kazan yakınlarında yakalanan üç arkadaşın acıklı maceralarını dinleyerek acı duyduk. Ruslar'ın yaptıkları mezalimi, merhum Kâzım'a yapılan işkenceyi dinledik. Bazı engeller çıkmasaydı ben de bunların içinde olacaktım. Rastlantıların yardımıyla bu badireden kurtulmuştum.

Bu mevsimde pek az görülen güneşli güzel bir havayla,

bayramın ikinci gününü de arkadaşları ziyaretle geçirdik. Rusya'nın kuzeyindeki Vetluga kasabasındaki esirlerin bayramı da bu suretle sona erdi, yine her günkü kapalı hayatı yaşamaya koyulduk.

26 EKİM 1917

Şiddetli kuzey rüzgârları esmekte, kışın yakın olduğunu haber vermektedir. Bu senenin ilk karı düştüyse de tutunamadı. Nehir her gün yükselmekte, suların azalmasıyla meydana çıkan adacıklar kaybolmaktadır. Nehrin yükselmesi bizim sevincimize vesile teşkil etmektedir. Sular yükselirse, iki aydır kesilen vapur seferleri başlayacak; vapur seferleri başlayınca erzak gelecek, bu gıda maddelerinden üç beş kapik faydalanacağız! Bu sebepledir ki nehir kıyılarını sürekli gözetliyoruz.

Kaçan efendilerden ikisi daha geldi. Evimizin bir odasını boşalttılar ve hapishane haline konuldu, bu iki arkadaşla bir iki dakika konuşabildik. Kıyafetlerini çok iyi değiştirmişler, burada düzenlenen programla hareket ederek, başarıyla Kazan vilayetine girmişler, bu büyük şehre girdikleri günlerde talihsizlik baş göstermiş; büyük bir cephane fabrikası infilâk etmiş, telaş ve heyecan içinde kalan zabıta kuvvetleri herkesten vesika sormaya başlamışlar, bunlar Romanya göçmeni olduklarını söylemişlerse de vesika gösteremedikleri için, yüzlerce insan arasında hapishaneyi boylamışlar, birçok hapishane dolaştırıldıktan sonra buraya kadar getirilmişler.

Bugünlerde ortada uğursuz bir haber dolaşıyor. Türkiye hükümeti bakanlarından Talât, Enver Paşa'larla Cavit Bey'i öldürmüşler, Padişah kalp sektesinden vefat etmiş. Haberin kaynağı, Kafkas cephesinde esir olan askerlerin ifadesiymiş. Kafkas Rus kumandanı bu ifadeleri "mal bulmuş mağribi" gi-

bi, resmi tebliğlerle bildirmiş. Kasabadan gazeteyi buldurduk, gazetenin yazarı da habere inanmadığını göstermek için baş tarafa "Şark hikâyesi" cümlesini koymuş. Bu üzücü haberin uydurma olduğu anlaşılınca, bizim ferahladığımız nisbette, içimizdeki bazı sığınmacı hainlerin suratları asıldı, neşelerini kaybettiler.

29 EKİM 1917

Hızla kötüye giden gıda meselesini tekrar etmek mecburiyetinde kaldım. Yavaş yavaş hastalığa, ölüme doğru sürükleniyoruz. Şahsen ben her gün kuvvetten düştüğümü hissediyorum, gıda namına patatesten başka bir şeyim yok. Günler geçtikçe bu mübarek nesnenin de miktarı azalıyor. Bu monoton hayatın bir günü şöyle geçer: Saat sekizde, Çinövnik denilen maymun suratlı subayın "raz, duva, tri" diye yoklama yapan sesiyle, yahut "starşi" (çavuş) cenaplarının kalın, gür bir tonla söylediği "sıtavat gosbodar" sözleriyle, tahta kerevetlerin gıcırtısı arasında, deliklerinden otları dökülen yataklardan kalkılır, teneke muslukta hafif tertip el yıkandıktan sonra, akşamdan kalan iki üç haşlanmış patatesle bir iki bardak şekersiz çay içilir. Eğer havanın ve çavuşun gönlü olursa öğleye kadar bahçede dolaşılır. İki şarttan biri eksikse, oda içinde gezilir, pencereden nehir, köprü seyredilerek öğleye erişilir. Öğle yemeği; üzeri ayçiçeği yağıyla hafifçe yaldızlanmış bir porsiyon patates çorbası, ekmek yerine haşlanmış patates; üzerindeki muşambada iki düzine delik, yırtık bulunan masadaki çorbalara hücum edilir, kaşık daha tabaktan ayrılmadan, dudaklar uzatılarak, kaşıktaki yemek on santimlik mesafeden nefesle çekilir. Büyük gürültü ve ağız şapırtılarıyla yemek faslı bittikten sonra geğirtiler başlar. Sokaktan işitilecek bir geğirtiyi müteakip Yüzbaşı R. "Abdullah Paşa'nın oğlu" demeyi unutmaz. İkindi kahvaltısını da bir iki patatesle geçirdikten

sonra, akşam için aynı yemeğin hazırlanmasına başlanır, yatıncaya kadar konuşarak veya biricik Fransızca kitabımızı okuyarak vakit geçirmeye çalışırız.

Patatesin isminden cisminden o kadar bıkmış, o kadar nefret etmiştim ki, benden sonra gelecek çocuklarımın, torunlarımın yiyecekleri patatesleri de yemiş olduğumdan, onların patates yememelerini vasiyet etmeye karar vermiştim!

4 KASIM 1917

Malaşova Dom'daki gençler "*Niyet*" isminde dört sayfalık küçük boyutta bir gazete çıkarmaya başlamışlar. Ruslar her şeye, "yok, olmaz, hayır!" dedikleri için gazeteye bu adı koymuşlar. El yazısıyla yazılıp kopya kâğıdıyla çoğaltılmış. İlk sayısı geldiğinde çok sevindim. Alay arkadaşım Âsaf'ın girişimi ve çalışmasıyla meydana gelen bu eser, bizim durumumuzda bulunanlar için büyük bir başarı sayılırdı. Ara sıra bir şeyler yazmamı istediklerinden, benim için bir oyalanma alanı da açılmıştı. Gençlerin çok güzel ve faydalı makaleleri, fıkraları yayımlanıyordu. Şükrü, Sabih, Rasim ve Hakkı beylerin siyasal, toplumsal, hukuki konulardaki yazılarını burada anmam gerek. Musiki hakkında geniş bilgisi olan Rasim Bey'in, Acemaşiran makamında güfte ve bestelerinden başka arkadaşlarla her zaman coşkuyla koro halinde söylediğimiz bir de esaret marşı vardı:

Çoktan beridir zulmeti idbarı cihandan,
Hasretzedeyiz bir lema-i didarı vatandan
Aç yol bize Yarab! Bu mahuf cayi mihenden,
Kurtar bizi sen, nikbeti makhuru sanemden
Kahrol! Yetişir bunca sitem, zalim esaret,
Kâfi! Bize gösterdiğin envaı hakaret.

Gerektiğinde başvurabileceğimiz kitap diye bir şey olmadığından epeyce sıkıntı çekerek, kafamda kalan bilgi kırıntıla-

rıyla ben de bir şeyler yazıyordum. Bir makale yazarken, eski Türklerin dini olan "Şaman" kelimesini hatırlamak için birkaç gün dövündüğümü hiç unutmam.

8 KASIM 1917

Yakın tarihli bir Rusça gazetenin yazdığına göre, Almanlar Riga Körfezi'nde bulunan Ezel Adası'nı zaptetmişler, hükümet merkezinin durumu tehlikeye girdiğinden, geçici hükümet Petrograd'ı boşaltarak Moskova'ya taşınmaya karar vermiş.

Rusya'nın güney vilayetlerindeki ordu içinde anarşi hüküm sürmekte olduğunu gene aynı gazeteden öğreniyoruz. Bu haberler bizi sevinç içinde bırakıyorsa da dertlerimize derman olamıyordu.

Nehrin kıyıları donmaya başladı, tamamının donması artık gün meselesidir.

Bugünlerin önemli haberlerinden biri, Petrograt'ta Bolşeviklerin isyanının başarıya ulaşmasıdır. Geçici hükümet üyelerini tutuklayarak hükümeti ellerine geçirmişler ve birinci şart olarak genel bir mütareke yapacaklarını ilan etmişler. İyi haberler, barış umutları ufukta belirmekteyken, biz birbirimizi yemekle meşguldük.

Niyet gazetesinde çıkan "Alaylı zabitan" kelimesi bahane edilerek bir hayli gürültü oldu. Bu yüzden bir binbaşı gazeteyi sansür etmek istiyor, gençler de buna karşı koyuyorlardı. Binbaşı ve taraftarları sansürü kabul ettiremediler. Gazete eskisi gibi devam etti. Ben de mektuplarla, yazılar göndererek gençleri direnmeleri konusunda yüreklendirmeye çalışıyordum. Mahpusluk, esirlik çekilmez olmuştu.

Kavgalar oluyor, kavgacıları nöbetçiler zor ayırıyorlardı.

Her evde geçimsizlik varsa da, son düştüğüm bu evdeki kadarını hiçbir yerde görmemiştim. Herkesin özel durumlarına kadar karışmanın kendileri için bir vazife olduğunu sanan bencil, cahil, ihtiyar adamlarla bir arada yaşama mecburiyeti kadar dünyada azap ve ıstırap tasavvur olunamaz. Bu şamatacı, kavgacı adamlara, Ahmet'le ben hiç karışmıyorduk. Bir gün gazeteyi savunduğum için bana da hiddet buyurdular. Her ihtimale karşı yastığımın altında bir sopa bulunduruyorum. Bir tecavüze maruz kalırsam, saldırganın kafasını kıracağımı açıkça söyledim. Maddi manevi ıstıraplar yetişmiyormuş gibi birbirimizle uğraşıyoruz, Türklüğümüz, insanlığımız gün geçtikçe sıfıra iniyor.

10 KASIM 1917

Bu gece nehir tümüyle donmuş, her taraf beyaz örtülere bürünmüştü. Kumandan yardımcısına sobanın yakılması için birkaç günden beri rica ediyoruz, nihayet günde bir defa yakılmasına emir verildi. Soğuğa karşı olan dayanıklılığıma rağmen uyumak kabil olmuyordu.

Bugün elimize geçen Fransızca bir gazetede mütareke emrinin verilmiş olduğunu, Bolşevik hükümeti başkanı Lenin'in, genel barış şartlarının bildirilmesi için Müttefik devletlere başvurduğunu okuduk. Bizi yeniden hayata kavuşturacak olan bu haberin verdiği sevinçle şarkılar söyleyerek, milli oyunlar oynayarak geç vakitlere kadar eğlendik... Çekilen hakaretin, ıstırabın sonu geldiğine inanmaya çalıştık. Bizim birbirimizle geçimsizliğimizde önemli payı bulunan, her gün bir mujik parçasının hakaretine hedef olmaktan artık kurtulacağız. Sıtarşi melunundan çekmediğimiz kalmıyor. Son günlerde mutfakta ateş yakmayı, yemek yapmayı da yasak etmişti. Barış şerefine bu geceye mahsus olmak üzere, muhafızlar da eğlencemize ses çıkarmadılar. "Sıpat gosbodar" (efendiler yatınız) diye bağırmadılar. Onların da yüzleri güldü, savaşın uzun sürmesi herkesi bıktırmıştı. Bütün Rus milleti de barışa susamıştı.

Bir senedir sonuç çıkmayan bu barış haberlerinden o kadar kötümser olmuştum ki, bu haberleri şüphe ile karşılıyordum. Acaba şu uğursuz işkencenin sonu geldi mi? Hürriyet güneşine tekrar kavuşacak mıyım? İçin için ağladığım şu sefil tımarha-

ne çilesi doldu mu? Dedikodudan, kavgadan, gürültüden uzak, sakin bir köşeye çekilerek, "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür, kendi eflâkimde tâir" olmak saadetine erişecek miyim?

Yakın arkadaşım Ahmet'le ele geçirdiğimiz bir funt beyaz unla, bir ev kadını titizliğiyle hamurun yapılması, açılıp ince ince kesilmesi ve kurutulması kendi elimizin becerisi olan, başucumuzda bir torbada asılı bulunan makarnadan, barış haberi şerefine yarım porsiyon erişte yaptık. Bu yokluk içinde beyaz undan yapılmış makarna yemeği, evin içinde bir olay ve dedikodu konusu oldu; gıpta ve haset edenler oldu.

PAYLAŞIM GRUBU

18 KASIM 1917

Sabahtan beri esen lodos fırtınası, kalınlığı on beş santimi bulan karı siliyor, yer yer kara parçaları görülmeye başladı. Bu mevsimde karın kalkması pek nadir olurmuş. Barış için hayırlı sayıldı. İnşallahlar çekildi.

İki askerle çarşıya çıktığımda, binbir zorlukla muhafızları kandırıp bir fotoğrafçıya girdim. Biri silahlı olan askerleri iki tarafıma alarak, esaret hayatını bir resimle tesbit ettim.

23 KASIM 1917

Bugün ele geçen bir gazetede mütareke şartlarını okuduk. Tarafsız bölgeler tayin olunacak, Ruslar mevzilerini Almanlar'a bırakacaklar ve 100 kilometre geri çekileceklerini kararlaştıracaklar. Aynı gazete İngiliz ve Fransızların Batı cephesinde büyük başarılar kazandıklarını da yazıyordu. Bir engel çıkmazsa barışa kavuşacağımız artık anlaşılıyordu...

Mavnalar üzerine kurulmuş olan köprü söküldü. Nehrin buz kalınlığı yeter dereceyi bulmuş olmalı ki, kızaklar geçmeye başladı. Mütareke ve barış haberleri taşınma faaliyetini birden artırdı. Üç seneden fazla bir zamandan beri savaş içinde bulunan bu büyük memleketin şu küçük kasabasındaki faaliyete hayret ve gıpta etmemek mümkün değildi. Sokaklarda, pazar yerlerinde görülen insan, araba, kızak bolluğu, bu milletin büyük savaşla bir ilgisinin olmadığı kanısını veriyordu. Her tarafta bir canlılık devam etmekteydi. Savaştan önce bu faaliyet birkaç misli olsa gerektir. Anadolu'muzun ıssız, sönük köylerini, saatlerce gidilen toprak yollarda canlı bir yaratıkla karşılaşılmadığını hatırlamamak mümkün olmuyordu... Lahana, patates, çavdar, yulaf gibi birkaç kalem tarım yapılabilen, soğuk, berbat bir iklimin sakinleri nasıl olmuş da son 100-150 sene içinde canlanmış çoğalmış, hareketli bir duruma erişmiş de, her cins ürün yetiştiren, dünyanın cenneti olan vatanımızda yaşayış neden bu kadar durgunlaşmış, kederli ve umutsuz bir duruma düşerek gülmeyi unutmuş? Bu soruların cevabını

bulmak için kafa patlatıyorum, boş yere düşünüyorum. Sonunda başım gerçeğin sert kayasına çarparak, biricik servetim olan altı funt patatesle kaç gün idare edebileceğimi hesap etmeye koyuluyorum.

27 KASIM 1917

Niyet gazetesine göndereceğim yazılarla, nehir üzerinden geçen kızakları seyrederek vakit geçirmeye çalışıyorum. Kızaklardan bazısı duruyor, yanında taşıdığı baltasıyla kızakçı buzu kırıyor, kuyudan su çeker gibi, ırmaktan aldığı suyla hayvanını suluyor. Sonra süratle yoluna devam ediyor. Atın sancılanması, suyun dokunması kızakçının aklına bile gelmiyor.

Bugün de soldatlar (muhafız askerler) bizim hizmet erlerini, ağızlarından burunlarından kan getirinceye kadar dövmüşler ve merkeze götürüp hapsetmişler. Kumandana şikâyet ettik. Askerin üzerinde hiçbir nüfuzu olmayan bu adam da kabahati bize yükledi. Soldatlar da işi azıttılar. Mesele şu: Bizim erler bitliymiş. Aylardan beri sabun yüzü görmeyen bizim çamaşırlarımızda da bit eksik olmuyordu. Açlık ve sefalet içinde bir sürü hakarete uğrayıp dururken bu pis yaratıklarla yapılan mücadele de üstüne tüy dikiyordu.

Bolşevik hükümet asi generalleri tamamen bertaraf edemediği için, Almanlar mütareke görüşmelerini geçici olarak tatil etmişler. Barış oldu oluyor derken her tarafı gene umutsuzluk kapladı.

Niyet gazetesine, Bolşevikler'in Rusya'da uygulamak istedikleri "Federasyon, Konfederasyon, Papa ve İtalya ittihadı, İngiliz Krallığı'nın nasıl imparatorluk haline geldiği" gibi muhtelif konularda 5-6 makale gönderdim. Bu yazılar hem beni meşgul ediyor, hem de arkadaşlara faydalı oluyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
Önemli bir gençlik kütlesinin ideali olan Turan ve Turancılık hakkında, okuyucularımın bir fikir edinmeleri için "*Niyet*"te yayımlanan bir yazıyı buraya aktarmayı faydalı buldum.

TURAN

Dom Lebidof. Vetluga
31/8/1917

"Teceddüt, Renaisance" devri denilen, Avrupa'nın bugünkü medeniyetinin temellerinin atıldığı bir devir vardır. Bu devirde büyük adamlar yetişmiş ve bu kişilerin ektiği tohumlar Fransız Devrimi'ni doğurmuştur. Gene o yenileşme devrinde gökten Latince olarak indirildiğine inanılan Allah kelamı olan İncil'i Şerif'i başka dilde okumak küfrü gerektirirken, Saksonya'lı Papaz Luther İncil'i Almanca'ya tercüme ederek, bugün yüzlerce milyon mensubu bulunan Protestanlığın doğmasına sebep olmuştu. Kolomb'un batı yoluyla Hindistan'a gidiyorum derken tesadüfen Amerika'yı keşfedivermesi, milletlerin geniş sömürge edinmek ihtirasını uyandırdı. Eski dünyada altının çoğalmağa başlaması, gemiciliğin ilerlemesi gibi daha birçok inkılaplar yenileşme devrinde gerçekleşmiştir.

18 ve19'uncu asırlarda Batılılar, sahipsiz bularak istila ettikleri geniş topraklardan büyük yararlar sağlayarak sömürge imparatorluğu kurmanın lezzetini tattılar. Kendi memleketinden uzakta bulunan başka toprak sakinlerini çalıştırıyor, Avrupalıların refahı temin ediliyordu. Hatta Fransız devriminin devamı sırasında, kamuoyunu devrim fikirlerinden uzaklaştırmak maksadıyla Cezayir'e asker ihraç edilmiş, Tunus bunu takip etmişti.

İngilizler, Robert Claiv ordularıyla, yağlı kuyruk olan Hindistan'ı ele geçirmeye çalışıyor, nihayet Delhi isyanıyla 1853'te büyük Türk İmparatorluğu'nun sülalesini katlederek asırlardan beri bu memlekete hâkim olan bir hanedana son veriyordu...

Turan makalesi için şu sunuşu yapmaktan maksat, Renais-

sance devrinden beri Avrupa milletlerinin her birinin bir ideal peşinden koşmaya başladıklarını göstermektir. Zamanımızda büyük küçük hiçbir millet yoktur ki bir gaye-i hâyal takip etmesin ve bir ideal sahibi olmayı doğal bir ihtiyaç olarak görmesin.

İdealsiz bir millet yaşamak hakkını kazanamıyor. Bir ideal sahibi olmayan milletler okyanuslar arasında kalmış, hedefini şaşırmış bir gemiye benzetilebilir. Böyle bir milletin hükümet adamlarının siyaseti daima rüzgâra tabidir. Her yeni olay bu siyaseti değiştirmeye neden olur.

İngilizlerin dünyanın en muazzam imparatorluğunu meydana getirmeleri, bütün milletin aynı hedefe koşmasından ve mevki-i iktidarda hangi parti bulunursa bulunsun, sabit bir siyaset takip etmelerinin sonucudur. Bugün de bu milletin ideali, Britanya İmparatorluğu'nu muhafaza etmekten ibarettir.

Sömürge edinmekte geç kalan Alman milletinin ideali de, dünya ticaretine hâkim olmak, büyük toprak parçaları elde etmek, mesut ve müreffeh yaşamaktır.

Bu savaş bunu temin edemezse, 40-50 sene sonra ikinci, üçüncü harplerde zorla bu ideallerinin önemli bir bölümünü elde etmeleri kaçınılmazdır. Bugünkü neslin fedakârlığı geleceği kurtarmak içindir. Hiç unutmam, İngiltere'deyken genç bir Alman kızı ne vakit olsa İngilizlerin elinden Güney Afrika altın madenlerini alacaklarını açıkca ve çekinmeden söylüyor, İngilizleri sinirlendiriyordu.

Yetim bir kızcağızdan imparatora kadar milyonlarca insan aynı maksat ve hedef için çalışırsa er geç bu hedefe ulaşılacağına şüphe yoktur.

Dürbün Hükümet adamlarının yardımıyla bazıları kısa zamanda, bazıları ise uzun seneler çalışarak, sonuçta kesinlikle başarılı olmuşlar ve olacaklardır.

İşte yaşamak, ilerlemek isteyen bütün milletler gibi, büyük Türk milletinin ve Türk gençliğinin var kuvvetiyle koşacağı hedef de büyük Turan'dır.

Bu amaca ulaşmak için takip edilecek yollarda ayrılık bu-

lunabilirse de "ideal" konusunda ayrılık cinayet olur. Ruhunda milli duygular parlamaya başlayan her Türk genci kalbini bu hedefe yöneltmelidir. Bu fikrin aleyhinde bulunmak isteyenlere karşı gençlik manevi cesaretle donanmış bulunmalı, kendi neslinin, ırkının menfaatini, geleceğini takdir edemeyenlere her türlü araca başvurarak ders vermek gençliğin vazifesi olmalıdır. Bunun için usül icadetmeye de lüzum yoktur. Bizden ayrılarak hiç yoktan birer millet meydana getirenler nasıl hareket ederek muvaffak olmuşlarsa bunların yollarını takip etmek, maksada erişmek için kâfidir.

Memaliki Osmaniye'nin her tarafında cemiyetler teşkil ederek milli duyguları, Turan idealini yaymak ve genelleştirmek ve kutsal emelden başka hiçbir fikir ve emelin yaşamayacağı her gence telkin edilmelidir. Bir kısım muzır mikropların vatanın bünyesinden temizlenmesi de zorlukları azaltacak bir beşeret sayılabilir.

Çar İmparatorluğu'nun bir daha dirilmemek üzere yıkılmasıyla, Osmanlı sınırları dışında çalışılması da pek güç olmayacaktır. Türklerin sakin bulunduğu her köşe bucakta şubeler açılarak bütün gençliği bu ideale ısındırmak uzun zamana ihtiyaç hissettirmeyecektir. 50-60 sene zarfında ideallerine kavuşmuş, mesut olmuş milletleri unutmamak lazımdır.

Doğuda Kamçatka Yarımadası, güneş imparatorluğu, batıda Balkan dağları, Adalar denizi sınır olan kıtaî arz, Asya'nın bel kemiği vasati, güney Asya ve küçük Asya aynı ırkın toprağı, aynı neslin kaynağı ve dünya Türk gençliğinin idealidir.

Gençliğin feragat ve fedakârlığı bu emelin oluşmasını hızlandırır. Bu demek değildir ki bu kadar geniş, her biri bir kıt'a genişliğinde olan muazzam topraklarda yaşayan Turan kavimlerinin siyasî bir idare altında toplanmasıdır. Hayır! Bu tamamıyla hayal deryasına dalmak demektir. Aynı ırkın kabileleri arasında iktisadî, ilmî münasebetler kurmak, aynı ana babanın çocukları oldukları gerçeğini kavratmaya çalışmaktır. Bugünkü gençliğin Turan'dan anladığı mânâ budur.

Sibirya'dan geçerek Kutup denizine dökülen Yenisey "Yeni çay" Obi, İrtiş nehirlerinin kaynakları, Altay, Tanrı, Karanlık

PAYLAŞIM GRUBU
Dağları'nın araları Turan ırkının kaynağı sanılıyor. Ergenekon gibi Türk efsaneleri de bu dağlar arasında meydana gelmiş olsa gerek. Himalaya Dağları'nın batı taraflarında seyahat eden bir İngiliz, bu yörede pek çok Türkmen kabile bulunduğunu, İstanbul Türkçesini bilen bir arkadaşının bu kabilelerle kolayca anlaşabildiğini seyahat kitabında yazıyordu.

Bu menbalardan doğuya, batıya göç eden Turanlılar, boş buldukları verimli sulak topraklarda yerleşmişler, doğuya gidenler Çinlilerle temas ederek, yaptıkları uzun muharebeler sonunda düşmanlarını mağlup etmişler, imparatorluklar kurmuşlar, Japonya'nın kuzey adalarına kadar ilerlemişlerdir.

Batıya yürüyenler iki kol takip ederek, bir Kısmı Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Ural İdil nehirlerinin kıyılarında yerleşmişlerdir. Bu göçlerden bazıları bugünkü Rusya'nın güneyinden geçerek güney batıya sarkmışlar, Tuna Nehri boylarında yerleşmişlerdir.

İkinci kısmı ise Hazar Denizi'nin güney sahillerini takip ederek batıya doğru ilerlemişler Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu, Balkan yarımadasına kadar yayılmışlardır. Kabilelerin göç etmeleri muhtelif zamanlarda meydana geldiği ve aralarında münasebetler kesildiği için kurdukları devletler, imparatorluklar asırlarca birbiriyle çarpışmışlardır. Bazı kabilelerin temas ettikleri başka ırklar tarafından benlikleri bile kaybedilmiştir. Bulgarlar bulunduğumuz vilâyetin güneyinde Don, Volga kıyılarında rastladıkları Ruslarla uzun müddet, Hıristiyanlığı da kabul ederek birlikte yaşadıkları için, son zamanlara kadar kendilerinin Slav ırkından olduklarını zannediyorlardı. Bulgaristan'ın Dünya Savaşı'na katılması sırasında, Başvekil Radıslavof'un bir bildirisiyle, Bulgar milletinin Turan aslından olduğu ilk defa ilan edilmiştir.

Ahlak ve âdet konusundaki ortalıklar hemen her kabilede zamanımıza kadar korunmuştur. Turanlıların hayvan yetiştirmek, binicilik, savaşçılık, aile bağlılığı başlıca meziyetlerini oluşturur. "Çadırda doğmak, savaşta ölmek" her kabilenin geleneklerindendi. Dinleri, çoğunlukla Budha dininin bir şubesi olan Şaman mezhebindendiler. Hayvanları çok sever-

PAYLAŞIM GRUBU
ler, koyuna, ata, öküze tapan kabileler bulunur, obalardan bazıları hayvan adı taşırlardı. Zamanımıza kadar isimlerini muhafaza eden, Tonguzlar "donuzlar" Başkurtlar bu cümledendir.

Tarihten önceki zamanlarda, Rus Türkistanı'nın doğusunda ve Çin Türkistanı'nın bir kısmında çok eski bir Türk medeniyetinin izleri, adı geçen yerlerde kazı yapan bir İngiliz arkeolog grubunun yardımıyla ortaya çıkan eserlerden anlaşılmıştır. Londra'da British Museum'a ilave edilen kısımda, eski Türk medeniyetinin izlerini taşıyan bu eserler sergilenmektedir.

Turan ırkının şu güçlü tarihçesinden sonra, gelecekte Turan'ı teşkil edecek kabilelerden en önemlilerini gözden geçirelim: Turaniler, Türk ve Tatar olmak üzere başlıca iki ana koldan oluşur.

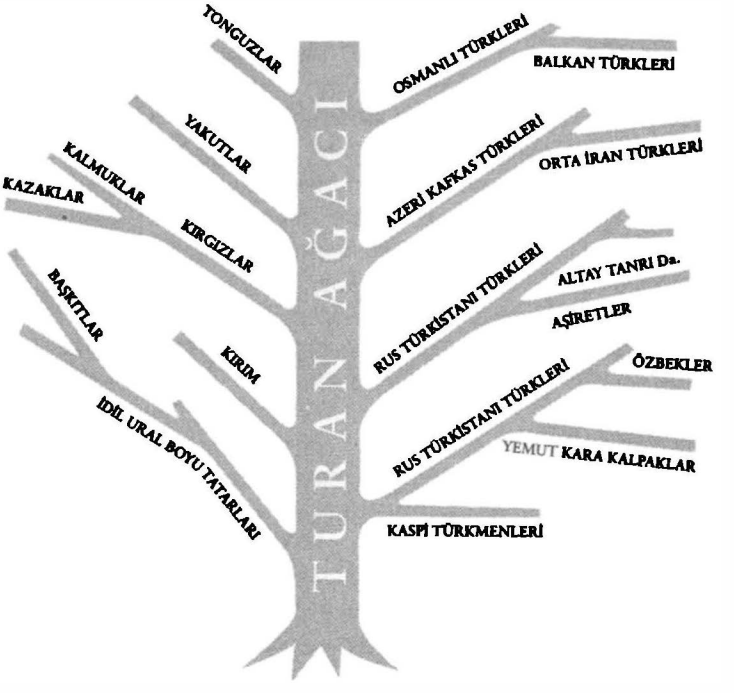
Türkler: Çin Türkistanı, Rus Türkistanı, Azerî ve Osmanlı Türkleri olmak üzere dört büyük boydan ibarettir.

Tatarlar: İdil, Kırım, Kırgız, Yakut ve Sibirya Tatarları olarak beş kısımdır. Başkurtlar, Kalmuklar, Özbekler, Sartlar gibi küçük oymaklar büyüklerin içindedir. Dil, ahlak ve âdet itibarıyla birer âlem olan bu milletler arasında çok önemli ayrılıklar varsa da, eğitimin genelleştirilmesi iktisadî ilişkilerin gelişmesi sayesinde, zaman geçtikçe bu güçlüklerin giderileceğinden şüphe yoktur. Dil ve bilgi kaynağı aynı yerler olduğundan aralarında unutulmuş kardeşlik duygularının yeniden doğmaya başlayacağı doğaldır. Aradaki temas ve ilişkiler ne kadar sık ve çok olursa gayeye ulaşmak o nisbette kolay ve çabuk olur.

Karakurum çöllerinde yaşayan, henüz Şaman dininden kurtulamamış olan Türk aşiretleri ayrı tutulursa, Akvamı Turaniye genel olarak Muhammedîdir. Bu büyük kitlelerin arasında Millî duyguların gelişmesinde, Din bağının da çok önemli etkisi olacaktır.

Doğuya yayılacak olan Osmanlı gençlik Ordusu, İstanbul'umuza gelecek Türkistan ve Şimal Türkleri gençleri elele vererek kutsal İdealin düşünceden pratiğe geçmesini çabuklaş-

PAYLAŞIM GRUBU
tıracaklardır. Turan camiasını daha iyi anlamak için şu Turan ağacına bir göz atmak yeterlidir.

Dom Malaşova'da Niyet gazetesine
İhtiyat Zabitlerinden F.F.

Niyet gazetesinin mizahî sütunundan: Barış duası

Ey dağların, taşların, derelerin kuşların, denizlerin, yokuşların, inişlerin sahibi yaradan Hudâ ve Cellecellâlüh. Sensin ki, dereler geçip denizler aşan, canlar yakıp şanlar alan, büyük küçük zabitanı kiram hürmetine, yollarda, dağ başlarında çalıştırılan Osmanlı neferleri hürmetine, gökte uçarak leş arayan kartallar, yerde sürünen yılanlar hürmetine, çıplak ihtiyar kediler, inatçı develer hürmetine, kaputsuz kalıp soba başına so-

kulan zavallılar hürmetine, çıplak kalıp gömlek dilenen züğürdan hürmetine, gıdasızlıktan benzi sararan, açlıktan rutubetten vücudu şişen çaresizler hürmetine, Eşfai Şafiinsin, bize barış ihsan eyle Yarabbi!

Bira fabrikasını yağma edip, sarhoşlukla hırlayan Ruslar, Çinövniğin vaziyetini görüp akılları zıvanadan fırlayan biz zavallılar hürmetine şifayi sulh ihsan eyle Yarabbi!.. Eshabı Kehfin kelbi, Hazreti İsmail'in koyunu, Hazreti Ali'nin Düldülü, Vakai cemaldeki develer, "Ebabile termihim"deki kırlangıçlar hürmetine, Kafkaslarda soğuktan titreyen neferler, hastanelerde inleyen askerler, memlekette kalbini dinleyen ihtiyar nineler hürmetine sulh ihsan eyle Yarabbi. Dünyayı kana boyayan cihan savaşının bitme vakti gelmiştir. Sen Adili mutlaksın, bizlere barış ihsan eyle Yarabbi, Sübhaneke bi rabbike... El Fatiha.

(Açıkgöz Sabih)

17 ARALIK 1917

Danimarka Kızılhaçı aracılığıyla İstanbula gönderdiğim bir kartpostalın Almanya yoluyla gittiğine dair aynı cemiyetten bir mektup gelmesi bizim için büyük bir olay oldu. Memleketle mektuplaşmak imkânını bulamayanlar hemen bu yola başvurmaya başladılar. Bu perişan, sefil hayatta ailelerimizle haberleşememek acımızı katmerleştiriyordu.

Maaşlar verilmediği için gene gürültü, kavgalar oldu. Kumandanla karşılıklı atışmalar, tartışmalar aldı yürüdü. "Kâğıt para bile veremedikten sonra, başımızdaki askerleri kaldırınız. Hükümetimizden yardım istememize engel olmayınız. Türkiye'nin Rusya'daki işlerine bakan İspanya Elçisi'ne yazdığımız mektupları postanede yırtmayınız." gibi birçok söz söylendi. Sonunda merkez kumandanlığında askerlere verilen yemeklerden istifade etmemiz kararlaştırıldı.

Batıp çıkan barış haberleri bugünlerde gene ortada dolaşıyor. Bu haberi Çinövnik bile doğruladığı halde günde üç defa "raz, duva, tri"li yoklamaya devam ediliyor. Soldatların, "yatınız" diye sert bağırmaları, lamba kısma konusundaki çabalarında hiç kusur görülmüyordu. Birkaç günden beri de, taban tahtalarını eskitiyorsunuz diye oda içinde dolaşmayı da yasak ettiler. Artık işimiz Allah'a kaldı. "Ey Allah! Var isen artık kendini göster" diye bağıranlar çoğaldı.

7 OCAK 1918

Bu uğursuz kasabadaki 100 kişilik bahtı kara esirin açlık ve sefaleti en had safhasını yaşamaktadır. Askeri kazandan verilen pis kokulu "krupka" çorbasını nefretle öğün yapıyoruz. Akşamları salamura lahana veriliyor, birkaç saat suda kaldıktan sonra yenebilecek bir hale geliyor, o da kâfi miktarda gelmiyor. Arkadaşlar arasında verem, kansızlık hastalıkları artmakta ve hastaneye kaldırılanlar gün geçtikçe çoğalmaktadır. Genç bir subayın feci bir şekilde aklını bozması, muhafızları bile üzüntü içinde bıraktı.

Kasabada sivil Almanların kurduğu bir komite aracılığıyla, Moskova ve Kopenhang'da kurulduğunu işittiğimiz İslam cemiyetlerine durumumuzu anlatan uzun mektuplar yazdık; bir faydası olsa bile çok zamana ihtiyaç vardı.

Beylik kazana dahil olduğumuzdan beri bütün subaylar nefer muamelesine tabi olduklarından, maaşların kesildiği anlaşıldı.

Bu gün sıtarşi (çavuş) melunundan kurtulmakla pek memnun ve bahtiyarız. Yeni gelen sitarşi iyi bir adama benziyor. Zaten bu adamların iyiliğinin, fenalığının bizim idare tarzımıza bağlı olduğu belli bir gerçektir. Aramızdaki geçimsizlikleri gören askerler bizi saymıyor, başımıza bela kesiliyorlar.

Sabahtan akşama kadar "Demek" mastarının her kipi çekilir. Evdekilerin, öteki evlerde bulunanların, daha sonra memleketteki tanıdıkların aleyhinde bir sürü laf edilir, iyi veya kötü

PAYLAŞIM GRUBU
adam oldukları alaydan, taburdan eşya çaldıkları söylenir ciddi, ateşli tartışmalar yapılır, sonuçta kavga çıkardı. Bir de uzun gecelerin mide bozukluklarının sonucu olan bitmez tükenmez korkulu rüyaların anlatılması, yorumlanması, hemen her günün önemli konularıydı. Bu arada galiz, kaba sözlerle şakalar yapılır, kahkahalar atılır, baş ağrıtacak gürültüler yapılırdı.

Boynunda asılı bir düdük, belinde palaska ve içinde birkaç mermi bulunan kütüklük, elinde büyük çaplı, süngüsü takılı tüfeği olan er her nöbet değiştikçe, bu emanetleri ötekine teslim eder, saatlerce masa başında oturur, bu yaşlı başlı, sakallı, muhterem zatların gürültülü konuşmalarından doğal olarak bir şey anlamadan, koyun gibi bir mânâ ifade eden gözlerle bakardı. Bu konuşmaları biraz anlayabilse erin hayretten dili tutulurdu.

Eldeki odunu idare etmek için, soba günde bir defa bile yanmıyordu. Havalar iyi gidiyormuş. Birkaç günden beri lodos rüzgârı esmekteyse de bizim için yine dondurucu soğuk vardı. Sıfırın altında 30-40 dereceye nazaran, bu 10-15 derece, bizim gibi kansız takatsiz insanları gene de hırpalıyordu. Açık havada güneş, kuvvetli bir elektrik lambası gibi görünüyorsa da etkisi belli bile değildi. Gece gündüz kaput ve kabalağımı çıkaramıyordum.

Aylardan beri sabun yüzü görmeyen çamaşırlarımızı sık sık kaynatmamıza rağmen haşeratın önünü alamıyorduk.

Pencerenin ikinci kat buzlarının bir parçasını aralayarak nehir ve ormanları, müjiklerin kızak üzerindeki serbest, hür hareketlerini gıpta ile seyrediyordum. Bu orman deryasının güneyindeki Kazan, İdil, Ural boylarında yaşayan Türk ve Müslümanlar hakkında bir sürü hayaller kuruyor, daha aşağıdaki Türkistan ovalarında, Kafkas dağlarında dolaşıyordum. Arkama dönüp baktığım zaman belinde palaskası, elindeki uzun süngülü tüfeğine dayanmış basık burunlu, kaşlarının içine gömülmüş küçük mavi gözlerini bana dikmiş, sıra üzerinde oturan nöbetçinin "Böyle şeyler düşünmek yasak" diyen hal ve tavrını görüyordum. Açlıktan midem kazınarak kara darı çorbasını ısıtmaya gidiyor ve bu hayallerden sıyrılıyordum.

Geçen yaz eski kaputtan yaptırdığım ceketimi 45 rubleye sattım. Bir taraftan yardım gelinceye kadar bu parayı nasıl idare edeceğimi planlıyordum.

Maaşların kesilmesi perişanlığın üzerine tüy dikti. Kumandan geldiği vakit ezberlediğim cümleyi ağız birliğiyle tekrar ettik: "Gosbodin şıto dilayim, yeslib bi jalıvanja ni dayut, fise ofisera omirayut" (Efendi! Biz ne yapalım, eğer maaş verilmezse, bütün subaylar açlıktan ölecektir.) sözlerini rica yollu, bazılarımız sertçe söylediği halde adamın kılı bile kıpırdamıyordu; elinden bir şey gelmeyeceği anlaşılıyordu.

Vilayet merkezi olan Kostroma'dan alınan bir haberde, Hükümetimizin tahsisat gönderdiğini, komitelerin para ve elbise dağıttıkları bildiriliyordu. Bu uğursuz kasaba pek kenara düştüğünden, biz bahtsızların bu yardımlardan faydalanma umudu çok azdı. Bugün beşer funt patates dağıtıldı. Önceleri nefret ettiğimiz bu mübarek yemeğe az da olsa yeniden kavuştuğumuza pek sevindik.

18 ŞUBAT 1918

İsveç Kızılhaçı'nın esirlere para ve eşya getirdiği haberi alındı. Bunların bizi görmesine izin verilmediği için, her evden iki subay seçilerek heyetin bulunduğu yere gitmesi gerekiyordu. Evimizde Binbaşı Murat Bey'le ben bu işe memur edildik. Dört sandık, bir çuval eşyayla adam başına ellişer ruble alarak döndük. Herkesin ihtiyacını gözeterek ve mümkün olduğu kadar eşit davranarak küçük bir olaydan başka gürültüye meydan vermeden, iyi kötü kimin talihine ne düşmüşse elimle dağıttım. Sinirleri gergin, kavga ve gürültüye hazır olan arkadaşlar memnun oldular. Bu güvenlerine ben de memnun ve müteşekkir oldum.

Bir taraftan mütareke imza edildi edilecek derken, Almanların yeniden saldırıya geçmeleri üzerine, Rusların asker topladıkları, cephelerde muharebenin yeniden alevlendiği haberleri gelmeye başladı; bedbinlik, ümitsizlik gene ortalığı kapladı.

Esir olduğum tarihten beri sağlık haberlerini alamadığım ailemden iki kartpostal birden geldi. Esirler arasında bu saadete erişen az olduğu için, İstanbul'dan gelen kartlar büyük bir sevinçle elden ele dolaştı, müjdeyi veren arkadaşlara çaylar, sigaralar ikram edildi. Çoktan beri şeker, tütün yüzü görmediğimiz için çaylarımız şekersiz, sigaralarımız, "mahurka" denilen ot tohumundan ibaretti. İnsanlığın en basit haklarından olan mektuplaşma bile resmen kabil olmuyordu. Sahibine

ulaşan mektuplar, kasabadaki sivil Almanların rastlantıyla aldıkları veya kumandanlığın çöp sandıklarında bulduklarıdır. Bizim kartlar da çöp sandığında bulunmuştu.

ÇAR'IN ASKERLERİ GİDİYOR, BOLŞEVİKLER GELİYOR

22 ŞUBAT 1918

Bugünlerin çok önemli olaylarından biri de, eski muhafızların yerine Bolşevik askerlerin gelmesi ve kısmen olsun hürriyetimize kavuşmamızdır. Şimdiye kadar görmediğimiz güler yüzle teşrif buyuran Çinövnik cenapları alışılmış biçimde yoklama yaptıktan sonra saat üçe kadar asker almadan çarşıya gidebileceğimizi söyledi. Bir süre sevinç ve şaşkınlık geçirdikten sonra sokaklara atıldık. Bayramlarda el öpmeye giden çocuklar gibi diğer evlerdeki arkadaşlarla kucaklaştık, üç saat kadar çarşı pazar serbestçe dolaştık. Bu kadarcık hürriyetin ne paha biçilmez bir nimet olduğunu, bu acıları çekmeyenlerin anlamasına imkân yoktur.

1 MART 1918

Durumumuzun çok kötü olduğu zamanlarda, şehirdeki sivil Almanlar aracılığıyla her tarafa mektuplar yazarak koparduğumuz feryatların hayırlı sonucu yavaş yavaş görülmeye başladı. Halimizde hissedilir bir iyilik başlıyordu.

Moskova'da oluşturulan "Esirlere Yardım Komitesi"nden bir mektup aldık. Son defa İsveç heyetinin dağıttığı eşya ve para, bu Tatar cemiyetinin hediyesiymiş. Yakında ellişer ruble daha gönderileceği bildiriliyordu. Bu mektupta, bir de halimizi yakından anlamak ve daha iyi yardımda bulunmak için esir kamplarından birer subayın gönderilmesi isteniyordu. Tam üç gün, Moskova'ya gönderilecek arkadaşın seçilmesiyle ilgili olarak görüştük. Bir hayli çene yoruldu, gürültüler oldu. Adaylar arasına beni de koymuşlar, iyi Rusça bilen bir arkadaş lehine adaylıktan ayrıldım. Kumandanın izin vermemesi üzerine seçilen arkadaşlar da gidemedi, bütün umutlar, çalışmalar suya düştü.

Bugün öğleden sonra bir sürprizle karşılaştık. Evimize Petrograt'tan iki efendi geldi. "Petrograt Esirlere Yardım Cemiyeti"nin selamlarını söyleyerek subaylara yüzer, erlere onar ruble dağıttılar. Türkçe gazeteler, kitaplar verdiler. Moskova'da yayınlanan *İl* gazetesinde Kırım'a giren Bolşeviklerin, Müslümanları katlettiklerini, bu arada Kırım'a giren Bolşeviklerin başı olan Çelebi Cihan Efendi'nin Sivastopol'da feci bir suretle şehit edildiğini okuyarak çok üzüldük. Türk hükümetinin

PAYLAŞIM GRUBU
protesto ve müdahalesiyle bu vahşice harekete son verildiği de söyleniyormuş.

Bize para dağıttıktan sonra Varnavil kasabasındaki esirleri de ziyaret ederek geri dönen Nijninevgrotlu olup Kazan Medrese-i Muhammediyesi'nden mezun olduktan sonra bir süre de İstanbul'da öğrenim gören, halen Vologda'da imamlık yapan Yakup Kemal Efendi ve arkadaşı şerefine akşam bir müsamere düzenledik. Kaymakam beyin kısa bir nutkundan sonra, genç ve aydın imam efendi uzun bir nutuk attı. İdil, Ural boyu, genellikle Rusya Türkleri hakkında çok faydalı bilgiler verdi, çok istifade ettik, böyle mahalle imamlarının Anadolu'muzda çoğalmasını candan temenni ettik.

Kazan Medreseleri, bizim bildiğimiz anlamda medrese olmayıp, çağdaş ve pozitif ilimlere kapılarını açmış birer üniversite kimliğini kazanmış. Halk kitleleriyle yakından ilgilenen, aydın imam ve hatipler buradan mezun oluyormuş. Bütün kadın, erkek artistleri Tatar gençlerinden seçilmiş, binaları da kendilerinin olan milli tiyatroları, basını, kütüphaneleri varmış. Medeniyet yolunda Ruslarla atbaşı yürüyorlarmış.

Genç İmam Efendi'nin uzun nutkundan sonra birkaç söz de benim söylemem emredildi. Türkler'in geçmişinden ve geleceğinden, halihazırdaki durumundan 3-5 dakika da ben bahsettim. Murat Bey'in kısa nutkundan sonra, vatan millet şarkıları, türküler söyleyerek geç vakitlere kadar çok zevkli ve neşeli saatler geçirdik.

İmam Efendi Varnavil'den birçok hatıralarla geldiğini söyleyerek bizden de hatıra olacak bir şeyler istedi. Bizim takdim edilecek bir şeyimiz olmadığından, el yazısıyla yayımladığımız *Niyet* gazetesinden üç sayı takdim ettim; bu hatıra İmam Efendi'nin çok hoşuna gitti. Evimizde neşe ve samimiyet havası yaratan bu Kuzeyli dostlarımızdan ayrılırken hüzünlü ve kederli bir halimiz vardı.

Bugün kendimizi "Narodni Dom"denilen halkevinde kız lisesi öğrencileri tarafından düzenlenen bir müsamerede bulduk. Üç perdelik bir piyesi başarıyla oynadılar. Bir ay önce tuvalete bile giderken süngülü askerlerin gözetimi altındayken

PAYLAŞIM GRUBU
şimdi çarşıya pazara serbestçe gidebiliyoruz. Resmi izin saati dörde kadar ise de, akşamdan sonra sinemaya giden arkadaşlar da oluyordu. Hürriyet güneşi bizi yeniden hayata döndürmeye başladı, bunu barış güneşinin takip etmesini candan temenni ediyoruz. Cendereye girdiğimizden beri görmediğim ihtiyar doktorun ziyaretine gittim. Asistan değişmiş, Gürcüye benzeyen yakışıklı bir genç gelmiş. Petrograd'ın asil ailelerinden birine mensupmuş. Bu defa ihtiyar dostumu çok sevinçli gördüm. Konuşurken anlaşıldı ki ötedenberi koyu komünistmiş... Neşesi, partilerinin ikidara gelmesinden ileri geliyormuş. Bolşeviklerin idaresinden birçok kimse memnun olmadığı halde, doktorun geleceğin güllük gülistanlık olacağından kuşkusu yoktu.

Komünizmin geçmişinden ve geleceğinden, Karl Marks'ın, Lenin'in kuramlarından, vecizelerinden, daha birçok şeyden uzun uzun söz etti. Kapitalizmin insan kitlelerini nasıl mutsuz ettiğinden dem vurdu. Sermaye ve sermayedarlar, arazi sahipleri kalkıyor, Rusya ve Rusya'da yaşayan insanlar, çok geçmeden dünyada en bahtiyar ve müreffeh seviyeye ulaşıyor, Batı medeniyetini fersahlarla geride bırakıyor!... Bu konudaki bilgisizliğimi, bu yüksek görüşleri anlamadığımı itiraf etmek zorunda kaldım. Doktorun dünyadan habersiz bizim gibi zavallılara acıdığı belli oluyordu. Bu muhterem zatın bir tasası da, büyük şehirlerde öldürülen zengin doktorlar arasında bazı bilimadamı ve değerli insanların da bulunmasıydı.

Hastanede yatan arkadaşları da ziyaret ederek, hastaların iaşe durumlarının da yürekler acısı bir halde olduğunu dinledikten sonra geri döndüm.

Kazan'da yayımlanan, *Meşveret* gazetesine bir mektup yazarak üç ruble göndermiş, günlük gazetelerden birer sayı istemiştim. Kazanlı Muzaffer aracılığıyla büyücek bir paket aldım. Yalnız Kazan'da, İstanbul'daki kadar gazete ve mecmua yayımlandığı anlaşılıyordu. Gazetenin dilinde, bazı Rusça kelimelerden başka, küçük lehçe farkları vardı. *Küyaş* (Güneş) *Kurultay*, *Yulduz* (Yıldız) adındaki gazetelerin yazılarını pek güçlük çekmeden anlayabiliyordum. Anlamadığım kelimeleri

de, Muzaffer'in dükkânına giderek, boş zamanını bekler öğrenirdim. Petrograt'ta yayına başlayan "*Şimal Yağı*" (Kuzey Tarafı) gazetesinde okuduğum ve Kuzey Türklerinin Namık Kemal'i diyebileceğimiz, halkın milli duygularının gelişmesinde çok büyük rolü olan ateşli şair Abdullah Tokay'ın ölümünün beşinci yıldönümü dolayısıyla softalara, yobazlara, hürriyet düşmanlarına karşı söylediği şu şiiri bize hiç de yabancı gelmez:

Kıyamettir, bugün şemsi hakikat münkesif oldu,
Kamerler inşikak etti, akıllar şaştı kavgadan.
Bu dünya birtakım vahşilere câyi safa oldu,
Musallât oldular bize bilmem ne mânâdan,
Denîler aşmış âlâya, âliler düşmüş ednâya,
Ki sen lûfunla tefrik et, ayur ednâyı âlâdan.
Müsavat şeminini yandır, adalet nuruna karşı,
Bizi nurunla nurlandır da kurtar leyli zulmadan.

A. Tokay

Şair Tokay'ın başka bir şiiri:

I
Bilemisiz ne diyor ezan?
Gitti Kasım, gitti Kazan,
Bitti Tatar, kurudu Han,
Buhar, Hokant hem Estsrhan.

II
Hanlarga erişti hazan,
Cılay cılay berdiler can,
Sevim Bike de Cengiz Han
Ne devlet kaldı ne de şan,
Hiç kalmadı şanda nişan,
Kaldı dinge düşman ışan.

III

Ah! nik (neden) son biz kaldık vian?
Bütün dünya kaldı hayran.
Aceb neden bu hanüman?
Kisekten (birden) eyledi tayeran.
Yok şol bizlerde bileşmek,
Yok birge birge (birer) gürleşmek,
Bir ten, bir can bulup her niçge,
Serni birge serleşmek.

Milletin biricik kurtuluş yolu olan Batı medeniyetini yaymaya ve genellleştirmeye çalışan bu gibi hürriyet mücahitlerine karşı türünü karakterini pek iyi tanıdığımız, yarasalar gibi karanlıklarda çırpınan, ışıktan gözleri kamaşan yobazlar da bu yörede bir hayli kuvvetli bulunuyormuş.

Bilhassa Anayurt olarak bütün kalbimizle âşık olduğumuz, Türkistan, Hive ve Buhara'da mollalık ve softalık tümüyle hâkim bir durumdaymış. Düşman boyunduruğuna koşulmuş ve tümden yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya geldikleri halde bile, medreselerde İslam skolastiğinin çeşitli köhne kuramlarıyla uğraşıp dururlar ve yeniliğe karşı aldıkları düşmanca tavırları değiştirmeye yanaşmazlarmış. Medreselerde gruplar halinde toplanan mollalar "Muhiddini Arabî –ölümünden önce– Sizin taptığınız benim ayağımın altındadır" demişmiş de, bu zat, "Kâfir olarak mı gitti, Dini Ahmediye sadık olarak mı öldü?" diye bir tartışmaya koyulurlar, Müslüman diyenlerle, kâfirliğine inananlar arasında kavga ve gürültü vuruşmaya kadar gider birbirlerinin canlarına kıyarlarmış. Sonra bu bilimadamının ayağını vurduğu yer kazılmış da bir küp altın bulunmuş, güya "Siz altına tapıyorsunuz" demek istemişmiş.

Kazan'dan gönderilen bu gazete ve dergilerde, Rusya Müslümanları hakkında çok değerli bilgileri vardı. Rus Avrupası'nın kuzeydoğusu ve güneydoğu vilayetlerinde nüfus yoğunluğu bakımından Müslümanlar ya da Ruslarla eşit bulunuyorlarmış. Kazan vilayetinde yüzde altmış, Ufa taraflarında yüzde 80 İslam nüfusu varmış. 300-400 haneli (yedi mescitli obalar)

PAYLAŞIM GRUBU
yedi camili büyük köyler mevcutmuş. Müslüman köylülerin yaşama düzeyi, birçok yerlerde Rus köylülerinden yüksekmiş... İktisadi durumları düzgün olmakla beraber, eğitim ve okul meselesinde çok geri kalmışlar. Eğitim bakanlığının yardımı çok azmış. Bugün Lise müdürünü ziyaret ederek kasaba ve köylerinin eğitim durumu hakkında şu bilgileri not ettim: Vetluga 850 haneli, 8000 nüfuslu bir kaza merkezi olup, biri kızlara öteki erkeklere mahsus sekizer sınıflı iki lise vardı. Beş resmi, bir özel ilkokulu, bir de ayrıca beş sınıflı ortaokulu vardı. Köylerdeki okul ve öğretmen giderleri hükümete; kasabadaki okul, öğretmenlerin maaş, mesken ve yakacakları belediyeye aitmiş. Büyük köylerde ilkokuldan başka ortaokullar da bulunuyormuş. Bir ilkokul öğretmeni 600 ruble yıllık maaşla göreve başlar, her beş senede 200 ruble zam alır, savaş zamanında ayrıca pahalılık zammı alırmış. Lise ve ortaokulların bütün giderleri bütçeden karşılanıyor, bir lise öğretmeni yılda 1800 ruble alıyor, her beş senede 400 ruble zam görüyormuş. Lise hocaları üniversite mezunlarından, ilk ve ortaokul hocaları lise mezunları arasından seçiliyor, bir sene kurs gördükten sonra öğretmen olmak hakkını kazanıyorlar. Her ders elli dakika olmak üzere, ilklerde dört, liselerde beş saat ders veriliyor. İl merkezinde bulunan eğitim müdürü ve bunun emrinde çalışan eğitim müfettişleri okulları sürekli denetliyorlar. Son zamanlarda imtihanla sınıf geçme usulü kaldırılarak, ders sonunda öğretmenlerin verdikleri notların toplamıyla öğrenci sınıf geçiyor. İlkokullara kayıtsız şartsız her çocuk alınıyor, orta ve liselere talep çok olursa imtihanla öğrenci alınıyormuş...

Çarlar idaresinin, kuzeyin bu ücra köşelerine kadar eğitime verdiği öneme gıpta etmemek mümkün değildi. Bizim padişahların müftülere, beyaz sarıklılara dayanan baskıcı yönetimiyle çarların bu yararlı istibdadı arasındaki farkı düşünüyor ve iki zorbayı birbiriyle mukayese ediyorum... Bu iki zorba yalnız bir noktada birleşiyor: Çar'ın keramet ve evliyalığına inandığı Raspotinler'i bulunuyor, Abdülhamid'in de veliliğine inandığı Ebülhüdalar'ı vardı... Birisi mutaassıp bir Hıristiyan ise de, her şeyden önce Rusluk ve Slavlık, ırkçılık, milliyetçilik

PAYLAŞIM GRUBU
siyasetine hâkimken, ikincisi, sarayında okullu subay bulundurmaktan korkan, yenilik düşmanı, muhafazakâr, yobaz düşüncelidir. Etrafına topladığı insanlar da aynı karakter sahibi, milliyetçilik, ırkçılık fikirlerinden uzak veya çok ilkel bir halde bulunduğundan, birincisine tabi olan millet dev adımlarıyla ilerlemiş bugünkü mevkiye erişmiş, ikincisi memleketin uçuruma doğru yol aldığından habersiz, sarayların yüksek duvarları arkasında her tip ve renkte, sayısız cariyelerle zevk ve eğlence içinde ya da namaz, niyaz ve zikirlerle ömür geçirmişlerdir. Safahatle sofuluk birbirine zıt iki kutup olduğu halde, nasıl bir şeriat hilesiyle açıklanırdı, akıl ermez bir mesele!

Bir tarihte, zamanın dahiliye nazırı Çorum'a teşriflerinde mutasarrıf paşa bu ziyaretin hatırası olarak, nazır paşa hazretlerine küçük bir Çerkez kızı takdim etmiş. Meşrutiyetin ilanı üzerine, saraylarda, nazır konaklarında bulunan bütün cariye, odalık ve kölelere hürriyetleri iade edilmişti. 5-6 sene önce ailesinden para ya da zorla alınan bu dilber kızın babasından, yavrusunun bulunup gönderilmesi için bir arkadaşa mektup gelmişti. O karışık durumda, Beşiktaş'ta küçük bir eve sığınan cariyeyi, gelişmiş ve çok güzel bir genç kadın olarak bulmuştu. Bize, nazır paşanın ihsan ettiği bir sürü kıymetli eşya ve mücevher göstermişti. Efendisi 'Halife-i ruyi zemin' gibi dindar, sofu yaradılışlı olan nazır paşanın 15 odalığı arasında en az ihsana nail olanın kendisi bulunduğunu ve kıdem kazanmaya vakit kalmadığını, büyük üzüntüyle anlatmıştı.

Yaşadığımız çevrenin eğitim durumu hakkında faydalı bilgiler edinerek okul müdürünün yanından çıktıktan sonra dünyamızın büyük güçlü imparatorları, Osmanlı ülkesini aralarında ne şekilde bölüşeceklerini görüşürken, bizi idare edenlerin, nelerle meşgul olduklarını göstermesi bakımından bu hatıramı yazmayı faydalı buldum.

Bu büyük memlekette, devrime kadar halkın rahat ve huzuru şimdikinden çok daha iyiymiş. Küçük bir zümre hükümet merkezini ele geçirmiş, her taraf karışmış, ne asayiş ne de can ve mal güvenliği kalmış. Görüştüğümüz her sınıftan Ruslar; cahili, aydını, genci, yaşlısı, savaşın en buhranlı dönemle-

rinde bile görülmemiş umutsuzluk ve kaygı içinde bulunuyorlar ve daha beter günlerin geleceğinden korkuyorlardı. Bu adamlarla konuşmak, endişelerini dinlemek bize içten bir zevk ve ferahlık veriyor, kurtuluşumuzu bu milletin felâketinde buluyorduk sanki.

Bizim adliyeci Şükrü ile mahalli mahkemeyi ziyaret ettik. 5-6 odadan ibaret ve tam bir sessizlik içinde olan kârgir binaya girdiğimiz vakit yavaşça birbiriyle konuşmakta olan memurlar arasında hâkimi bularak kazanın adli durumu hakkında pek faydalı bilgiler edindik. Birkaç ay öncesine kadar kaza dahilinde suç işlemiş insan pek nadirmiş, hapishanede devamlı olarak kimse bulunmazmış. Şimdi, askerden gelenler devrim sarhoşluğu içinde asayişi bozuyorlarmış; kısacası son Bolşevik ihtilalinden hiç kimse memnun görünmüyor.

Halk nazarında yarı ilah mertebesinde bulunan çar ve ailesine uygun görülen davranıştan üzüntü ve ıstırap duymayan kimse yok gibi.

21 MART 1918

Gazetenin birinde gördüğümüz barış şartları, bizleri mutluluğa boğdu. Kars, Ardahan ve havalisinin Türkiye'ye geri verilmesi, Rusların Kafkasya'da iki tümenden fazla asker bulundurmayacağı, Kafkasya'da bir ihtilal çıkarsa Türklerin Ruslara yardım edeceği maddelerini okuyarak evin içini bir bayram yerine çevirdik. Soğuk havaların şiddetini kaybederek her tarafta suların çoğalması, yer yer kara parçalarının görülmeye başlaması hayıra işaret sayılıyordu.

Her yıl bu mevsimde 10 gün devam eden panayıra gelen köylülerle sokaklar dolu, çarşı, pazar hayvan gübreleriyle pis bir halde, gıda maddelerinden başka, elbise, ev eşyası çok ucuza satılıyor. Mujikler Doğu usulü, ellerine, kollarına vurarak yüksek sesle pazarlığa girişiyorlar. Kir ve yağdan muşamba gibi pırıldayan kollarına vurarak "Day Ruki" (ver elini), diyerek uzun pazarlıklar yapılıyor, genellikle de anlaşamadan ayrılıyorlar. Kıymetli kürkler, at, sığır gibi büyükbaş hayvanlar çok ucuzdu. İyi bakılmış tombul tombul atlar... (Cılız kemikleri çıkmış bir hayvanı pazar yerinde görmek zaten kabil değildi). Bir çift dev gibi katana 700-1.000 ruble arasında alınıp veriliyordu. Bir Osmanlı altını yüz ruble değerinde olduğuna göre o güzel hayvanların çifti 8-10 liraya alınabiliyor demekti.

Doğu milletlerinin her türlü özelliklerine sahip olan bu halkla teklifsizce ve samimi olarak konuşmak kolaydı. Biz bu pazarlıkları seyrederken "Skoro mir, skoro domoy" (Barış ya-

kın, evinize gitme yakın) gibi sözlerle dostluk gösterirler, küçük boncuk gözlerini üzerimize yönelterek babaca iltifatta bulunurlardı.

Daha önce de söylediğim gibi, Almanlardan başka ne bize ne de bütün ticaret ve sanatı ellerinde bulunduran diğer halka karşı hiçbir düşmanlık duygusu ve eğilimleri görülmez. Bu saf halk kitlelerini idare edenler Türk ve Müslümanlığın amansız düşmanı kesilmeseler, her iki büyük millet bu geniş dünya üzerinde çok iyi yaşayıp gidecekler gibi geliyor insana.

7 NİSAN 1918

Havalar ısınmaya yüz tuttuktan sonra, yer yer görülen kara parçaları büyüdü. Hızla erimekte olan karlar, bir metreden fazla kalınlıktaki buz tabakasının üzerinden ikinci bir nehir gibi aktı. Sonra büyük çatırtılarla nehrin buzları da parçalandı. Beş aydan fazla buz altında gizli kalan ırmak suları gümüş gibi parlamaya ve büyük bir hızla akmaya başladı. Bütün kış boyunca çalışılarak buz üstünde, büyük tomruklarla yapılan sallar harekete geçti. Salın üstünde yapılan barakada oturulacak, nehrin akışına uyarak, Volga Nehri yoluyla güneye inilecek, Ejdehan gibi, ormanı kıt bölgelerde keresteler satılacak, kuzeyde değerli olan eşya ve erzak alınarak vapurla dönülecektir.

Kostroma'dan gelen bir mektupta Kızılay murahhası Yusuf Akçura Bey'in gönderdiği bir mektuptan bahsediliyordu. Volga açılır açılmaz, nehir yoluyla esirlerin gönderileceği müjdesi veriliyormuş. Maaş kesildiğinden beri bağış paraları imdadımıza yetişmişti, bu sıralarda o buhranlı günlere tekrar giriyoruz. Bu konuya yeniden dönmemi çok görmemek lazımdır. Kitle halinde, yavaş yavaş, göz göre göre ölüme sürüklenmenin korkunçluğunu hayal etmek bile insanı dehşet içinde bırakıyordu. Umudumuzu ve yaşama direncimizi, zehir gibi olan o tuzlu lahana da kıramıyordu.

Bugün Padişah'ın Kılıç Kuşanması şerefine bahçede bir tören yapıldı. Alman, Avusturyalı asker ve sivil esirler de davet

edildi, nutuklar, marşlar söylendi. Koca Rus ülkesinin bir köşesinde, yakamızda kırmızı beyaz rozetlerle gezmek, milli günümüzü kutlamak, herkese göstermek pek hoşumuza gitti.

15 günden beri devam eden güneşli havalar birdenbire bozdu, karlı, tipili soğuklar yine başladı. Yusuf Akçura Bey'den, ellişer ruble gönderildiğine dair bir mektup geldi. Azap ve minnet dolu olan, cehennem gibi hayatın sonu yaklaştığı halde, aramızdaki geçimsizlikler bir türlü bitmiyordu.

Dün akşam hiç yoktan yine bir olay meydana geldi. Bazı düşüncesiz, sakat kafalar birbirinin gırtlaklarına sarıldılar, çok çirkin ve nefret edilecek bir durum oldu. Esirliğin açlık ve sefaletinden daha baskın çıkan bu geçimsizlikler işkence oluyor, dayanılır gibi değil.

24 NİSAN 1918

Bugünlerin önemli olaylarından biri de dün akşam sinemaya giden arkadaşların saldırıya uğramasıdır. Tokat ve tekmelerle dövülen beş arkadaşın yardımına ne bir polis ve ne de bir milis askeri gelmiş, arkadaşlara saldıran sarhoşlar serbestçe çıkıp gitmişler. Hükümetsizlik burada tam anlamıyla hüküm sürüyor. Kasabayı idare eden Sovyet dedikleri, korkak meclisinden başka bir kuvvet mevcut değildi. Halk da bunları hiç saymıyordu. Sovyetlerle halk arasında çıkan olaylarda, halk Bolşevikleri adamakıllı ıslatıyordu.

Üç günden beri devam eden Paskalya nedeniyle sokaklar sarhoşlardan geçilmiyor. Bolşeviklerden birini çarşı ortasında ağzından, burnundan kan gelinceye kadar dövdüler. Halkla aralarındaki bu çelişkiye rağmen mevkileri günden güne kuvvetleniyor, gün geçtikçe yeni hükümet kuvveti bunlara katılıyor.

Paskalya günlerinde gece gündüz durmadan çalınan çan sesinden herkesin kafası şişti. Üç büyük kilisenin her birinde bulunan çan kulelerinden, irili ufaklı 8-10 tane çan birden harekete geçiyor, meydana gelen gürültü, bizim gibi sinirleri zayıflamış kimselere çok kötü geliyordu.

Sivil Alman komitesinin söz verdiği çamaşırları almak üzere iki arkadaş seçildik. Yetmiş kat don ve gömlek aldık. Çamaşırların dağıtılması sırasında gene iki kodaman binbaşı arasında olay çıktı. Bu binbaşıların vuruşmasını, biz teğmenler

güçlükle durdurduk. İşin esefle karşılanacak tarafı, bu yüksek rütbelilerin, böyle bez parçalarına çok ihtiyaçları da yoktu.

Bugün sokakta, hem de evimize yakın bir yerde, bir arkadaşa saldırmışlar, başından yaralamışlar. Artık ikişer, üçer kişi olarak dışarı çıkmaya, elimizde birer sopa bulundurmaya başladık. Bu hali bazı ağırbaşlı Ruslar da görüyor ve üzülüyorlardı. "Kudurmuş köpekleri çok olan bu şehirde sopasız gezemiyoruz" diyorduk.

Birçok gürültü ve tartışmalardan sonra, bize karşı yapılan bu saldırıları kumandana şikâyet etmeye karar verdik. Kumandanın elinde bir kuvvet ve kudret olmadığından, daha büyük bir olaya meydan vermemek için kısa yoldan giderek dışarı çıkmayı yasak etti, gene muhafızla çıkmaya başladık.

Almanların batı cephesinde yeniden saldırıya başladıkları, barış girişiminin gene çıkmaza girdiği haberi ortalıkta dolaşmaya başladı. Şu uğursuz yerden sağ salim vatana döneceğimiz de şüpheli görünmeye başladı. O zamana kadar kendi kendimizi yiyip bitireceğiz. Gıdasızlıktan, ruhsal hastalıktan yüzümüzde kan kalmadı. Doktora gidenler, hastanede yatanlar, her gün bir iki kişi artıyor. Hastanedeki perişanlığa dayanamayarak gene eve dönenler oluyordu. Herkese öyle sinirlilik gelmişti ki samimi bir arkadaşa "Merhaba nasılsınız?" denilse, hakaret edilmiş gibi geliyordu. Kavgasız gürültüsüz günümüz geçmiyor, bazen muhafızların müdahalesini isteyecek dereceye geliyordu.

Bu durum karşısında biricik kurtuluş çaresi olarak aklımızı, fikrimizi gene kaçma konusu işgal ediyordu. Daha önceki yaşananlarla bu umut ışığı da uzak görünüyordu. Süresi belli olmayan, böyle mahpus halde ağır ağır ölmektense, gene kaçmanın bir çaresine bakmaktan başka yapacak bir iş de yoktu. İki üç arkadaş bir araya geliyor, devamlı bu kaçma işini konuşuyor, bundan da zevk duyuyoruz.

PAYLAŞIM GRUBU

YENİ BİR KAÇIŞ PLANI

16 MAYIS 1918

Çarşıdan gelen Ürgüplü Mustafa kapıdan girerken, bana güler yüzle anlaşılmaz işaretler veriyordu. Bir kenara çekilip fısıltı halinde konuşarak meseleyi anladım. Kazanlı Muzaffer'in dükkanında, yarı Almancasıyla bir sivil Almanla görüşmüş, "kaçmak istiyoruz ama bir yardımcıya ihtiyacımız var" demiş. Alman da "Kaçmanız için her türlü kolaylığı yapmaya hazırım" demiş. Kendi kendine gelen bu umut ışığından faydalanmak, bir sonuç çıkarmak farz oldu. Hiç kimseye bir şey hissettirmeden, bu adamla birkaç defa görüştük. Bizim kodamanlardan biri işi duyarsa hemen bizi ihbar edeceğinden şüphe yoktu. İşi başarabilmek için büyük heyecan içinde çalışıyorduk. Şeritlerini de kendimiz dikmek üzere birer sırt çantası, iki şapka, iki sopa ve bir de büyücek ekmek bıçağı tedarik ettik. Herhangi bir olay karşısında silahımız bunlardı. Bu işleri kenarda köşede ve en çok tuvalette yapmaya çalışıyorduk. Günlerce süren tartışma ve değerlendirmelerden sonra erişilmesi bir hayal olan emelimiz gerçekleşme ve uygulama safhasına geldi. Kaçış yolumuz, önce düşünülen ve arkadaşların başarısızlığıyla sonuçlanan güney yolunun aksi yönünde; kuzey tarafını takip edeceğiz, geldiğimiz yoldan, Şarya-Vologda-Kazan yoluyla Türkistan, Kafkasya Türk ve Müslümanlar arasına karışmayı amaçlıyoruz.

Savaşın başında binlerce sivil Alman ailesi savaş alanı içinde kalan yurtlarından, ocaklarından ayrılarak, Rusya'nın iç

PAYLAŞIM GRUBU
kısımlarına sürülmüşlerdi. Bolşevik hükümet Almanlara bir hoşluk olmak üzere, bu insanların şimdi eski yerlerine dönmelerine izin vermişti; bu da bizim işimizi kolaylaştırıyordu. Dostumuz Almanın biraz para fedakârlığı yaparak bizim için de göçmen belgesi alması güç olmamıştı. Son defa görüştüğümüzde onaylı belgeleri dostumuzdan aldık. Mustafa Hans, ben de Frederik adıyla bir de Alman milliyetine geçmiş oluyorduk.

Mayısın 25. cumartesi akşamı, bahçede sakladığımız, içinde bir miktar kara ekmekle ayçiçeği yağı bulunan sırt çantamızı alarak kasabanın kuzeyindeki ormandan Şarya yönünde yola koyulmamız kesin olarak kararlaştırıldı. Yalnız o gece yatak komşum Ankaralı Ahmet'e meseleyi açtım, gereken kolaylığın yapılmasını rica ettim. Beni girişimimden vazgeçirmek için bir hayli çalıştı "Yüze yüze kuyruğuna geldik" dedi. Daha önce yaşanan tecrübelerden ve tehlikeleden bahsetti. Aç sefil bu tımarhane hayatına daha fazla tahammülüm kalmadığını, bizim için maddi, manevi bu kadar fedakârlık eden böyle bir zatı bir daha bulamayacağımızı, bu büyük fırsatı kaçırmanın doğru olmadığını, alınyazısına boyun eğmekten başka çare kalmadığını ve kararımın kesin olduğunu söyleyerek yarın sabah yapacağı işi tekrar ettim. Yoklama yapıldığı vakit "Dün akşam kadın ahbaplarına gittiler, neredeyse birazdan gelirler" gibi sözlerle çavuşu oyalayacak, bize bir günlük bir vakit kazandırmaya çalışacaktı. Son zamanlarda verilen serbestiden faydalanarak bazı gençler, kocaları askerde bulunan kadınlar ya da okullu kızlarla ilişki kurmuşlardı, bu nedenle eve geç zaman gelenler olurdu. Bu durum on beş gün kadar sürdükten sonra yasak edilmişse de, askerlerin birine para veya bir hediye vermek suretiyle dışarda kalanlar yok değildi. Kadın meselesi, özellikle esaret hayatında çok önemliyse de, Rus eri için en basit işlerdendi. Bazen kendileri bulurlar, kapıda sadakatle bekçilik ederlerdi.

Bu hareket çok basit bir iş gibi görülür, ahlaksızlık sayılmazdı. Bizim bazı kodamanların özlemle, hiçbir sıkılma, utan-

ma duymadan apaçık dillerinden düşürmedikleri anormal hastalıklar bu bölgede görülmüyordu.

Rusların kadın ve aile meseleleri, bizim aklımızın ve anlayışımızın kabul edemeyeceği bir şekildedir. Kadın meselesi diye bir şey yok gibidir. Kıskançlık ve bu yüzden olan kavga, gürültü, cinayet, kız kaçırma olaylarının görülmediğini, mahalli hâkimi ziyarete gittiğimizde adliyeci arkadaşa verilen bilgiyi daha önce kısaca anlatmıştım. Aşk, yemek içmek, hava almak gibi doğal işlerdendi. Bunda iklimin de etkisi bulunduğundan şüphe yoktu. Üç senedir kocası Avusturya'da esir bulunan çamaşırcı kadının altı aylık, bir, iki, üç yaşlarında tahmin edilen çocukları vardı. "Kocan bu kadar zamandır askerde olduğu halde bu çocukları nereden aldın?" diye sorulduğu vakit, bu da sorulacak bir şey mi kabilinden, "Ne bileyim ben, şundan bundan" diye cevap verdi. Her çocuğu oldukça kocasına bildirir, kocası da memnun olarak karısını tebrik edermiş! Birkaç sene sonra bu kasabada renkleri koyulaşmış çocukların sayısının bir hayli artmış olacağını tahmin ediyoruz! Ailenin bu şekilde algılanmasıdır ki Rus nüfusunun 150-200 içinde birkaç misline hızla yükselmesine sebep olmuştur.

PAYLAŞIM GRUBU
ŞARYA

27 MAYIS 1918

Elbise ve çizmeyle girdiğim battaniyemin altında dakikalar saatler kadar uzun geldi. Korku ve heyecan içinde herkesin derin uykuya dalmasını beklerken, Mustafa elindeki saati göstererek vaktin geldiğini işaret etti. Battaniyemin altına yastığı koydum. Kalbimin gümbürtüsünden, tahta kerevetin gıcırtısından, birinin uyanması korkusundan, bir zaman olduğum yerde çakılı kaldım. Kaçma girişiminin daha başında anlaşılması, ölümden de kötüydü. Ayaklarımın ucuna basarak koridora çıktım. Nöbetçilerin yattığı odanın önünden geçerken bir an içerisini dinledik. Her taraf, herkes sessizdi. Kapının aralığından bahçeye süzüldük.

Komşumuz Adaelfiski Dom'un bahçesinden sonra üç bahçe daha geçilip dostumuz Alman'ın oturduğu evin bahçesine girilecekti. Bahçe aralarındaki dikili ağaçlardan bir ikisini çekmek suretiyle aradan geçeceğimizi tahmin etmiştik. Ağaçları yerinden oynatmak mümkün olmadığından yukarıdan atlamak için çok vakit kaybettik. Dostumuzun bahçesine geçerek açık bırakılan pencereden içeri atladık. Yukarı katta milislerden biri oturuyormuş, onun bizi burada görmesi felâket olurdu.

Şafak sökmeden, ortalık ışımadan ormanın içine girmemiz gerekiyordu. Çok iyi kalpli bir kadın olan dostumuzun hanımı küçük bir kahvaltı yapmamızı ısrarla istedi. Bir iki dakikada hanımın isteği yerine getirildikten sonra, yavaşça gene pence-

PAYLAŞIM GRUBU
reden bahçeye indik. Şapkalar başta, ekmek torbaları arkada, elde sopalar, kumandanlık dairesinin önünden hızla geçerek, Vetluga köprüsünden sonra sağdaki ormanın içine daldık. Ormanın içindeki patikalardan yola paralel olarak hızlı adımlarla, koşarcasına ilerlemeye başladık. Uzun süren hareketsizliğin, takatsizliğin neticesi kendini göstermeye başladı. 3-4 saat yürüyüşten sonra yorgunluk belirtisi ortaya çıktı. Dizlerimizin kesildiği, adım atmamızın zorlaştığı sırada, güneş yükselirken iki kuvvetli katana koşulmuş arabayla dostlarımız bize yetiştiler. "Gutun morgun"ları takiben arabaya atladık, hızla yol almaya başladık.

Tepeyi geçerken, tam 18 ay bize cehennemi bir hayat yaşatan bu küçük kasabaya, son olmasını temenni ettiğimiz bir bakışla bir daha bakmaktan kendimizi alamadık. Önemli bir para vaat edilmiş olmalı ki arabacı, dostumuzun yüzüne bakıyor, o da daha çabuk işareti veriyor, arabacı da "Huh, huh" diyerek kaba sesiyle beygirleri sıkıştırıyordu.

Bugünün pazar olduğunu ve yolların kalabalık olacağını önceden düşünerek başka bir gün seçmemiz gerekirdi. Yolda kasabaya giden köylülerle karşılaşıyor, bize dikilen gözlerden saklanmak için başımızı eğerek yüzümüzü şapka ile gizlemeye çalışıyorsak da esir olduğumuzu anlamakta güçlük çekmiyorlardı. Bu kuzey memleketinde sarı saç, mavi göz, basık burun, tam Rus tipi insanlardan başkasının, özellikle de esmerlerin yabancı olduğu hemen anlaşılırdı.

Elinde yumurta sepeti, kim bilir kaç senedir hasretini çektiği sevgili mujikini hatırlayarak bir kadın bize bağırıyor: "Rusya'da iyi yaşadığınızı memleketinizde söyleyiniz, bizimkileri de çabuk gönderiniz."

Gelirken üç günde katettiğimiz bu yolu şimdi 24 saatte geçmek zorunda olduğumuzdan durmadan arabacıyı sıkıştırıyoruz. İstasyona kırk verst yaklaştığımız sırada, dostumuz hastalandı. Bir köyde beş saat oyalanmak zorunda kaldık. Hava güneşliydi ama acı bir kuzey rüzgârı iliklerimize işliyordu. Bütün düşünce ve endişemiz, Çinövnik'in kaçtığımızdan haberi olup olmadığıydı? Yoklama yapıldıktan sonra bizim

PAYLAŞIM GRUBU
orada olmadığımız anlaşılınca şehirde aratmaya başlamış mıydı? Arkamızdan süvari çıkarmış mıydı? Şarya istasyonuna telgraf çekmiş miydi? Yakalanırsak sonumuz ne olacaktı? Birkaç gün önce beş Alman erinin kaybolması üzerine silahlı askerler her tarafı aramış ve bizi kumandanlık idaresinde saatlerce bekleterek yoklama yapmış, kaçaklar bulunmadığı için azgınlıkları artmıştı. Ya bizimkiler?.. Aleyhimizde atıp tutmalarını, küfürler savurmalarını işitir gibi oluyorum.

Bizi savunacak bir iki arkadaş bulunursa da ötekilerin küfürlerine karşı koyamazlardı.

Aynı günün gecesi saat üçte Şarya istasyonuna vardık. İstasyon binasının her tarafı, civar köy ve kasabalardan gelen yüzlerce Alman göçmeniyle doluydu. Bu kalabalık arasında bir sandalye bularak nöbetleşe pineklemeye başladık. Gelir gelmez treni harekete hazır bulacağımızı umut ediyorduk, saat on ikiye kadar tren yoktu. Her geçen dakika seneler kadar bizi ıstırapla kıvrandırıyordu. İstasyonda dolaşan kılıçlı polislerden gizlenmek için yüzümüzü ellerimizle kapayarak uyur gibi hareketler yapmaya çalışıyor, sınırsız heyecan, tarifi imkânsız buhranlar geçiriyorduk. Polisler konuşurken: "bijat, begut" (kaçmış, kaçıyor) kelimelerini işittikçe, biz firarilerden bahsettiklerini, bütün askerlerin bakışlarının bize çevrilmiş, bizi gözlediklerini sanıyor, bu gözlerden kurtulmaya çalışıyorduk. Kurnaz bir polis eliyle koymuş gibi, bizi yakalamakta tereddüt etmezdi. Nihayet istasyondan çıkarak tenha bir yere gitmek zorunda kaldık. Kuzeyin bu mevsimde pek kısa olan gecesini geçirdik. Tren gelinceye kadar uzak yerlerde dolaşarak hürriyetin havasına alışmaya ve doğal görünmeye çalıştık. Bu kadar heyecan ve korkunun anlamsız olduğunu, kumandan bizi telgrafla yakalatsa bile, karargâha iade etmekten başka bir şey yapamayacağını konuşuyor, kendi kendimizi avutmak istiyoruz ama, kasabaya gidinceye kadar bizi sağlam bırakmayacaklarını, dayakla canımızı çıkaracaklarını biliyorduk; merhum Kâzım'ın akibetine uğratacakları muhakkaktı. Hele benim şu hatıra defterim ellerine geçecek olursa o zaman yandığım gündü. Bu kadar ayrıntıya girmekle beraber bu saatlerde

PAYLAŞIM GRUBU
çekilen üzüntü ve ıstırabı yeterince tasvir ve ifade edemediğimi sanıyorum. Bu acı ve sıkıntı dolu dakikaların geçmesini beklerken, on ikide katar geldi, gürültü ve hareket başladı.

Vagon önünde anlaşıverdiğimiz ailelerin eşyasını vagona yüklemeye yardım ediyorduk. Vologda'ya 5 ruble 90 kapik vererek dördüncü mevki biletlerimizi aldık ve vagona atladık.

Rusya'nın her tarafına yayılmış olan bu Almanların uyanıklıklarını hayretle seyrediyordum. Aynı çevrede yaşadıkları halde Ruslarla bunlar arasında ne büyük fark vardı. Bizim, iki kaçak Türk subayı olduğumuz çabucak herkes tarafından anlaşılıvermişti. Her konuda bize iltifat ve kolaylık gösterdiler. Vagonun bir köşesinde eşyalar arasında bizim için bir yer hazırladılar. Mustafa uzun boylu ve oldukça cüsseli olduğundan bu dar yerde oturmak için güçlük çekiyordu. İki saat vagon içinde belge kontrolü için vakit geçirdik. Bereket versin ince eleyip sık dokumuyorlar, belgelerin resmi mühürlerine bakmakla işi bitiriyorlardı. Belge kontrolünü de, bir hayli yürek çarpıntısıyla atlattıktan sonra, bütün vagonların kontrolü bitmiş olacak ki, katar batıya doğru hızla ilerlemeye başladı. Bu andan itibaren yakalanmak tehlikesinin önemli bir faslını atlatmış sayılabilirdik.

Hayata yeniden doğmuş, hürriyet havasını teneffüs etmeye başlamıştık. Vagonumuzda büyük küçük 35 Alman'dan başka, 3-5 de biletsiz seyahat eden Rus askeri vardı. Moskova'ya altı çuval un götürüyorlarmış, millete hizmet ettiklerinden, tren de milletin malı olduğundan bilet almaya lüzum görmemişler. Yaşlı bir Alman'ın dediği gibi, belki bu unlar da yağma malıdır. Moskova'da binlerce ruble sahibi olacaklardır. Ne halleri varsa kendi aralarında kalsın, biz kendi mutluluğumuzla baş başa kalalım.

Sevincimiz çılgınlık halini almış olacak ki, eşyalar arasında oturup dururken ikimiz birden sesimizin son kuvvetiyle vatan şarkısına başladık. Herkes bize bakarak gülüyor, alay ediyor, bizimse aldırış ettiğimiz yoktu. Gırtlağımızı yırtarcasına bağırıyorduk. Bunlar da kim, der gibi Ruslar şaşkın şaşkın bakı-

yorlardı. Kostroma vilayetini geçerek, Vologda vilayeti sınırı içinde yol alıyorduk.

Kaçtığımız bugün kampta anlaşılmışsa, Kumandan telgrafla istasyon ve kasabalara haber verecek, sonra iş muhabereye, kırtasiyeye dökülecek ama binlerce Alman göçmeni arasından bizi bulup çıkarmaları o kadar kolay olmayacaktı.

28 MAYIS 1918

Sabahın erken saatlerinde, Rusya'nın kuzey vilayetlerinden birinin merkezi olan Vologda şehrine geldik. İlk iş olarak, Rusya'daki esir kamplarını dolaşırken bize de uğrayan ve Rus Müslümanlarının gönderdiği para ve eşyaları getiren ve bu şehirde önemli bir azınlık teşkil eden Müslümanların imamı Yakup Kemal Efendi'yi ziyaret ettik. Durumu ve düşüncemizi kısaca anlattık. İmam Efendi bize, buradan Kazan yoluyla Türkistan ve Kafkasya'ya gitmeye kalkmanın çok tehlikeli maceralara atılmak demek olacağını, Kazan vilayetinde kolera hastalığı salgını olduğunu, halkın korku ve dehşet içinde bulunduğunu, muazzam cephane fabrikasının patlamasından sonra da yüzlerce şüpheli insanın tevkif edildiğini, güney Rusya taraflarında, özellikle Kafkasya'da asayişin bozulduğunu, hükümet otoritesinin zayıflığını, Türkiye'ye dönmek için en salim ve emin yolun Petrograt'tan geçerek Almanya üzerinden gitmek olduğunu söyledi.

Böyle bir kurtuluş yolunu hiç düşünmemiştik. Cepheden geçmek ihtimali de olmadığına göre, barışa kadar Türk dünyası içinde incelemelerde bulunmak çok faydalı olacaktı. Mustafa, Kazan'dan sonra Dağıstan'a gitmek amacındaydı. Benim arzu ve amacım biraz daha uzundu. Kazan'dan daha kuzeye çıkarak, Ufa, Pirim yöresinde yaşamakta olan Başkırtlar arasında bir süre kalacak, sonra Volga, Ural kıyılarından Batı Sibirya ve Kırgızlar arasında, daha sonra, Türkistan, Buhârâ,

PAYLAŞIM GRUBU
Hiyve ve mümkün olursa, seyahati Doğu Türkistan'a kadar uzatacak, bizce hiç bilinmeyen bir âlem olan milyonlarca ırktaş hakkında incelemeler yapacak, bilgi dağarcığı çok değerli bilgilerle yüklü olarak, bu kısır defterim zenginleşerek memlekete dönecektim.

Bu gerçek durum karşısında, bir ömür boyunca devam edecek olan bu hayallere veda etmek zorunluluğu doğdu. İkinci gün ziyaret ettiğimiz, Türk tebaasının işlerine bakan İsveç'in nazik, kibar Konsolosu da Petrograt yolunun kolaylığını belirtti. Vatan özlemiyle yanıp tutuşurken ve ona kavuşmak da bu derece kolaylaşmışken, sonu bilinmeyen maceralara atılmanın gereği ve anlamı yoktu.

Rusya'nın her tarafından kaçan Alman, Avusturyalı, Türk subay ve erleri Petrograt'ta bulunan sivil Almanların kurduğu bir komite vasıtasıyla Almanya'ya gönderiliyormuş. Bu müttefik subaylarla konuştuktan sonra durumumuz iyice belli oldu.

Yeniden İsveç konsolosuna giderek, Türk sivil esiri olduğumuza dair mahalli kumandanlıkça onaylı birer belgeyle yüzer ruble aldık. Kaçak esirlerin bir iki gece misafir olduğu bir evde, beş kişi iki karyolada geceyi geçirdik. Sabahleyin saat beşte Petrograd'a hareket edecektik.

İmam Efendi bir adam göndererek bizi yemeğe davet etti. Tek katlı, üç odalı bir evin önünde, bu mesut aile efradı bizi hürmetle karşıladılar. Evin basit ve temiz eşyası, özellikle kitap dolu kütüphanesi çok güzeldi. Hanım ve çocuklar yemekten sonra gramofon çaldılar, şiirler okudular. Hayatımda ilk defa olarak bir Müslüman aile içinde kaç göç olmadan bulunmanın haz ve heyecanını tattım. Rusya Müslümanları arasında o kapalılık, "tesettür" denilen umacı kıyafeti kalkmış, sosyal terbiye yükselmiş, kadın da erkeklerle beraber hayata karışmıştır. Vetluga'nın biricik Müslüman taciri Muzaffer, arasıra Kazan'a gittiği vakit mağazada hanımı bulunurdu. Aynı şey bizde olsa "Kadın alışveriş yapar mı, mağazada oturur mu? Bunlarda Müslümanlık kalmamış" gibi dedikodular, bizim yobaz kafalıların dilinden düşmezdi.

Vologda'daki Müslümanlar, Rusya'nın diğer şehirlerinde

PAYLAŞIM GRUBU
olduğu gibi, çoğunlukla zengin, tüccar sınıfını oluşturuyordu. Yalnız tütün ve sigara üzerine iş yapan büyük bir mağazaya giderek sigara aldım, kasa ve tezgâhta bulunan satıcıların hepsinin genç ve güzel Tatar kızları olduğunu görerek hayran kaldım. Az lehçe farkıyla anlaşmak mümkün oluyordu. Kuzey Türkleri'nin ileri düzeydeki medeni hayatı Kazan'da yoğunlaşmış, eğitim, sanat merkezi haline gelmiş; okullar, tiyatrolar, musiki yurtları Ruslardan aşağı değilmiş.

İki gün kaldığımız Vologda şehrinin göze çarpan özelliklerinden biri kiliselerin çokluğuydu. Şehrin hemen beşte biri kiliseden ibaretir denilse abartılmış olmazdı. Yalnız bir meydanda, birinin kubbesi altın yaldızlı, dört büyük kilise saydım. Bu kiliselerin her biri bir hastalığa şifa dağıtırmış. Saralı bir şahsın gömleği şu yeşil kubbeli kilisenin demir parmaklığında üç gün asılı kaldıktan sonra hastaya giydirilirse Allah'ın izniyle derhal şifa bulurmuş! Baş, diş, akıl hastalıklarına şifa veren, her biri bir kiliseyi mesken edinen "Evliyalar" varmış. Eski zamanlardan beri, Yarslav gibi Vologda da kutsal bir toprak sayıldığından, her sene belirli zamanlarda yüz binlerce Rus, memleketin her tarafından buraya gelir ve yarım hacı olarak dönerlermiş.

Şaşılacak tarafı, hurafe yüklü bu kafalar arasında yükseköğrenim görmüş, yüksek mevki sahibi olmuş insanların bulunmasıdır. Bu küflü zihniyetle büyük memleketi, yalnız kırk milyonu Türk ırkından olan, yüz on milyonluk bir kitleyi nasıl idare edebiliyorlar? Azınlıkta bulunan birçok milletler hayatlarından memnun, kazançları, rahatları yerinde, siyasi emellerden uzak yaşayıp gidiyorlar.

Memleketimizde, Rum, Ermeni gibi Müslüman olmayan azınlıkları bir tarafa bırakalım, Arap, Arnavut ve Kürtleri aynı dinden oldukları halde memnun edemiyoruz ya da olamıyorlar. Her biri bir sürü siyasi emeller peşinde koşuyor, Türklerin aman bilmez düşmanı kesiliyorlar. Bu memleketteki azınlıkların bağlılığı, bizimkilere göre kuvvetli veya zayıf olmanın doğal bir sonucu olduğundan şüphe yoktur. Bütün hatalar tarihindir. Türkler istilâ devrinde devamlı bir milliyet si-

PAYLAŞIM GRUBU
yaseti takip etselerdi, kazanılan memleketler halkı büyük Fatih'in ilk zamanlarda uyguladığı gibi göçe zorlanıp Türkleştirilselerdi, Tuna'nın, Sava'nın güneyinde, bugün birer mevcudiyet kazanan milletlerin torunları bugün Türklükleriyle iftihar ederlerdi.

Vologda'nın kutsal kiliselerini seyrederken, İmam Efendi'ye tarihi olayların anlatılacak yeri olup olmadığını düşünmeden konuşuyordum.

"Birkaç gün sizi evimde misafir edemediğim ve hizmetinizde bulunmadığım için affınızı rica ederim; buradan geçen Türklere daima yardım ettiğimden, bazı Müslümanların eleştirisine maruz kalıyorum; Ruslara sadık unsurlar benim hareketimi takip ederek mahalli kumandanlara ihbarda bulunuyorlar" diyerek kendisinin mazur görülmesini istiyordu. Müslümanların hükümete olan bağlılığını, cephedeyken, esarete düştükten sonra iyice anlamıştım. Tatarlardan bölük subayları, tabur, alay kumandanları görmüştüm.

Sarıksız, sakalsız, yakalıklı, kıravatlı, İstanbul Darülmuallimi'ninde (Öğretmen okulu) okumuş, Müslüman cemaatin her derdine koşan, bizim imamlara hiç benzemeyen, tam anlamıyla aydın ve milliyetçi bir Türk genci olan İmam Efendi'nin arzusunu yerine getirmek bize vakit kaybettireceğinden zaten mümkün değildi.

Vetluga'dan epeyce uzaklaşmamıza rağmen, Çinövnik korkusu hâlâ silinmemişti. Bizim kaçtığımız anlaşıldıktan sonra kim bilir ne melanetler yapmıştır? Bizim kodamanlar da hakkımızda bol bol hayır dua etmişlerdir!

Sabahın erken saatlerinden sekize kadar istasyonda bekledik. Birçok tren geldi geçti. Düzensizlik, idaresizlik her tarafta göze batıyordu. Nihayet 40 kişilik vagonlardan birine, kavga gürültü, itişme kakışma arasında atladık. Çok pis koku yayan bir sürü kadın, erkek, çocuk, eşya, sardalya gibi birbiri üzerine yığılmış ve soğuktan vagon kapıları kapanmış, bunaltıcı bir havanın içinde iki saat bekledikten sonra, iki gün kaldığımız kuzeyin bu soğuk şehrinden ayrıldık. Vagonda birkaç Alman ve Avusturyalı esir de vardı. Buralarda İngiliz, Fransız casusla-

rı çokmuş. Dikkatli hareket etmek gerekiyormuş. Makine ve yollar bozuk olduğundan istasyonlarda saatlerce kalıyorduk. Normal zamanda iki saatte gidilen bu yolu iki gece bir günde gidebildik. Yollarda sık ormanlar arasına sıkışmış bakımlı köyler, haziran ayı başında olduğumuz halde paltolarını atamamış insanlar, yer yer beyaz adalar meydana getirmiş kar yığınları görülüyordu.

1 HAZİRAN 1918

Sayısız fabrika bacaları, köşkler, parklar arasından geçerek, çarların muhteşem başkentine, Petrograd'a geldik. Nikoloyifki Vakzal denilen büyük garda vagondan indik. Alman memurları aşağı yukarı koşarak kendilerinden olanları buluyor, hazırladıkları arabalara yerleştiriyorlardı. Bize savaş esiri olup olmadığımızı sordukları vakit, ihtiyatlı olmak düşüncesiyle, sivil esir olduğumuzu söyledik. Kafileyi takip ederek, başkent halkının uykuda bulunduğu bu saatlerde ıssız sokaklardan geçerek, savaştan önce Alman mühendis okulu olan muazzam binaya girdik.

Bizim tarihlerde Deli Petro lakabıyla anılan Büyük Petro'nun, yarı yabani hayat geçiren Rus mujiklerini medeni hayata sokmak için çalıştığı sırada "Avrupa'ya bir pencere açmak" maksadıyla, Fin körfezinin bittiği yerde, bataklıklar ortasında kurduğu bu şehir ilk bakışta düzenli, temiz caddeleri, güzel, büyük yapılarıyla insan üzerinde iyi izlenim bırakıyordu.

Almanca, Rusça konuşan genç bir subayla tanışıp, subay olduğumuzu söylemekte bir sakınca olmadığını anladık. 15 kadar Türk subayının bulunduğu askeri karargâha gittik, burada onlara sivillerden daha iyi bakılıyordu. Bu subayların kavuştuğu kolaylık ve bolluktan biz de faydalanmaya başladık. "Esirlere yardım" adı altında bu komiteleri kuranlar, karargâhları idare edenler tümüyle Almanlardan ibaretti. Rus hükümetinin bu teşkilattan haberi bile olmadığı söyleniyorsa da bu-

PAYLAŞIM GRUBU
na inanmak mümkün değildi. Hükümet merkezinde yüzlerce Almanın açıkça cemiyet kurmalarından hükümetin nasıl haberi olmazdı? Almanlardan yedikleri darbelerden o kadar perişan olmuşlar ve sersemlemişler ki, Ruslar, hayır cemiyetleri adı altında çalışan bu komitelere dokunmaktan korkuyorlardı.

Vetluga'dan beri arkadaşlık ettiğimiz, âlicenap yardımlarıyla bizi esaretin o cehennem hayatından kurtarmaya yardım eden Alman dostlarımızdan burada ayrıldık. Sivil esir çok olduğundan sıra gelinceye kadar bekleyeceklermiş. Askeri esirleri çabuk gönderiyorlar. Dostlarımıza tekrar tekrar teşekkür ederek minnettarlığımızı bildirdik. Özellikle madamın cesaret ve zekâsı, düşünce ve tedbirlerindeki isabeti, başarımızda büyük etken olmuştur. Bu maceranın hatırasını tespit etmek üzere dört arkadaş bir resim çektirdik ve vedalaştık.

Biraz Türkçe konuşan bir Alman genci, nereden ve nasıl kaçtığımızı, künyemizi bir deftere kaydederek yüzer ruble verdi, bu hafta içinde Almanya'ya gönderileceğimizi de bildirdi. İsveç Kızılhaçı'ndan gelen bir memur da 100 ruble verdi. Üç milyon nüfuslu Rus başkentinde birkaç gün serbestçe gezecek paramız olmuştu. Haşmetli, azametli çarların saraylarını, müzelerini, kütüphanelerini görmek, İslam büyükleriyle tanışmak, şu kısa zamandan azami faydalanmak istiyordum.

Vologda imamından adresini aldığım, İstanbul Muallim Mektebi mezunlarından Molla Fatih Efendi'yi buldum. Petrograt'ta 15.000 bin kadar Müslüman varmış. İhtilalden sonra hükümet gittikçe zayıflıyormuş, asayiş bozulmuş, kimse için can ve mal emniyeti kalmamış. Bu yüzden Müslüman halk arasında Türkiye'ye göç eğilimi gün geçtikçe artıyormuş. Bunlar arasında, 10-15 milyon sermaye sahibi zenginler de varmış. Göç işini düzenli olarak ele almak ve bir şekil vermek için toplantılar oluyormuş. Molla Fatih'in evinde Rus ordusu generallerinden yaşlı bir zatla görüştüm.

Polonya'nın Litvanya kısmında, çoğu subay olan binlerce Müslüman varmış. Selamünaleyküm'den başka bir kelime, Tatarca bile bilmiyorlarmış. General Osman, 93 Harbi'ne katılmış, eski Rumeli vilayetlerini gezmiş, oğullarını doktor olan

PAYLAŞIM GRUBU
kızını Türkiye'ye yerleştirmek istiyordu. Bu yaşlı halinde Müslümanlık ve milliyet duygusu uyanmaya başlamışsa da geç kaldığından, hiç olmazsa çocuklarını, torunlarını kurtarmaya, burada kalmamalarını sağlamaya uğraşıyordu. Fatih Efendi'nin evinde saatlerce, Rusya Türkleri hakkında konuştuk, çok faydalı bilgiler edindim.

Ertesi gün, Rusya Müslümanlarının müftüsü, İslam âleminin sayılı âlimlerinden birisi olan Musa Carullah Efendi'yi ziyarete gittik. Şişmanca, büyük gözlüklü, güler yüzlü bir zat, kapıya kadar gelerek bizi karşıladı. Türk subayı olduğumuzu ve saygılarımızı sunmaya geldiğimizi söyledik, duygulandı, pek memnun oldu. Müftü Efendi'nin yanında üç saatten fazla, çok faydalı konularda sohbet edip tartışarak vakit geçirdik. 20. asır medeniyetiyle İslamiyet arasında görülen bazı çelişkileri şu şekilde uzlaştırmaya çalışıyordu: "Bu medeniyet her ne kadar Hıristiyanlığın etkisiyle oluşmuş bir yükseliş değilse de, mensupları tümüyle Hıristiyan olduğundan, İslamiyet de birçok noktalarda Hıristiyanlık kurallarıyla aykırılık halinde bulunduğuna göre bu yolu takip edemeyeceğimiz gibi bir anlam çıkarmak kesinlikle doğru değildir. Galip ve istilâcı olan bu Batı medeniyetinin gidişine ayak uydurmazsak tümüyle yok olmamızın önüne geçme imkânı yoktur; bize aykırı görülen konuları, tereddüt etmeden kabul ve tatbik etmeye mecburuz."

Arkadaşım sordu: "Bizim hocalar, faizin ve dolayısıyla bankacılığın, resim ve mûsiki, heykeltıraşlık gibi güzel sanatların haram olduğunu, yapanların kâfir, dinsiz olacaklarını söylüyorlar; oysa bunlar bugünün hayatı için bir ihtiyaçtır, bu gibi aykırılıkları nasıl gidermeli?"

Cevabı: "Hayatımızda birçok haram işler ve hareketler yaptığımızdan şüphe yoktur; madem ki yaşamak için gereklidir, haram olduğunu bile bile yapalım. Müslümanlığa insanlığa faydalı olan işlerde haramlık kalmaz. İsterseniz şimdi fetvasını vereyim. Müslüman olmuşsak, dar bir çerçeve içinde sıkışarak mahvolacak değiliz ya. Çağın medeniyetini her konuda taklit etmeyen, candan benimsemeyerek uygulamakta kusur eden her Müslüman büyük günah işlemiş olur."

PAYLAŞIM GRUBU
"Kâfirin elbisesini giyen, icadını kullanan, ahlak ve âdetini taklit eden, neuzübillah kâfir olur, katli vaciptir." diyen, bizim yobazların, milleti hâlâ Ortaçağ içinde yaşamaya mecbur tutmaları, insanı ağlatacak bir cehalet deryası içinde boğulduklarını gösteriyordu.

Hafızamda yer etmiş bir olayı burada hatırlamamak elde değildi: İstanbul'da okurken yaz tatilinde Çorum'a gitmiştim. Bir arkadaşla, Kur'anı Kerim, vaaz dinlemek üzere Ulu Cami'ye gitmiştik. İki genç okulluyu, yakalıklı, kıravatlı, dinleyiciler arasında gören Kürt Hoca namındaki şehrin tanınmış yobazı, sözlerini döndürdü dolaştırdı, iki dizi üstüne geldi, bizi işaret ederek "Ne çekiyorsak aha şu boynu lanet halkalı domuzlardan çekiyok" demesi üzerine, yüz kişiyi aşan cemaatin kızgın bakışına maruz kalmış, saldırıya uğramak, linç edilmek tehlikesinden korkarak camiden dışarıya kendimizi dar atmıştık. Hoca, "Vurun şu kâfirlere" demiş olsaydı, cesetlerimiz caminin ortasında kalacaktı. Hıçkıra hıçkıra ağlayarak arkadaşın babasına gitmiş, üzüntümüzü, Kürt Hoca'nın hakkımızda reva gördüğü muameleyi anlatmıştık.

Bu olay taze zihnimde o kadar kötü bir iz bırakmıştı ki, bundan sonra camiden de, ibadetten de soğumuştum. Oysa, Müslüman doğmuş, sağlam bir din terbiyesi almış, okullu gençlerin camiye gelmelerinden, vaaz, mukabele dinlemesinden, hocanın memnun olması, iftihar etmesi lazım gelmez miydi? Gençleri camiye bağlayacak, sevgilerini artıracak, teşvik edici sözler söyleseydi, dine daha iyi hizmet vermez miydi? Ama bunu anlayacak kafa nerede? Hocanın kafasındaki "Kâfir" oralarda gördüğü, Osmanlı uyruğundaki Rum ve Ermenilerden ibaretti; dünyadan haberi yoktu.

Müftü Efendi'nin yanında üç saatten fazla kalarak çok faydalı dakikalar geçirdik. Bu muhterem zat bütün ömrünü, Rusya Müslümanları arasında çok olduğu anlaşılan Kürt hocalarla, yobaz zihniyetlerle, milletin ilerlemesini köstekleyen cehaletle mücadele ederek geçirmiştir. En son Osmanlı gençliğinin kalben bağlı bulunduğu Anayurt, Türkistan, Turancılık hakkındaki düşüncelerini sordum. Eski Türk medeniyetinin beşiği

PAYLAŞIM GRUBU
olan Hive, Buhara, Taşkent, Semerkant gibi büyük ilim merkezlerinin bugünkü üzüntü verici durumları hakkında yazılması uzun sürecek ama çok faydalı bilgiler edindik. Medreselerin, hocaların, halkın geriliğini, başlarının üzerinde dolaşmakta olan tehlikelerden habersiz uyuklayışlarını "Göçebe Kırgız aşiretleri kadar bile uyanıklık gösteremediklerini" anladıkça, gaflet ve bilgisizliğimizden dolayı yaşadığımız "hayal kırıklığı" pek feci oluyordu. Bu muhterem alimin elini öperek ayrıldığımız sırada, İstanbul'da büyük bir yangın olduğu haberi geldi, çok üzüldük. Vatanımızda bu gibi alimlerin çoğalmasını, millet ve memlekete âşık aydın hoca efendilerin yetişmesini candan temenni ederek arkadaşla konuşmaya devam ediyoruz. Kendi kendimize bir sürü soru soruyoruz. Neden cennet ve cehenneme saplanıp kalıyoruz? İnsanların bütün hareketleri neden bunlara göre ayar ediliyor?

Müslümanlar, diğer medeni milletler gibi serbest fikirlere, hür düşüncelere neden sahip olamıyor? Yakalık, kıravat takmak, kıbleye karşı tükürmek, aptes bozmak gibi hareketler kâfir olmaya, günah işlemeye neden sebep oluyor? Bu gibi yüzlerce kayıt ve şartla, fikirlere, düşüncelere neden zincir vuruluyor, düşünme kabiliyeti felce uğratılıyor? İnsanın her hareketi neden kâfir olmak tehlikesini davet ediyor? Yenilik tarihinde okuduğumuza göre, Batı medeniyetiyle ilk temas edildiği sıralarda sandalyede oturmak, masada yemek yemek, karyolada yatmak, beyaz mendil kullanmak, kâfir damgası yemeye yetiyormuş. Halkın çoğunluğu, beyaz sarıklıların sözlerine inandığı içindir ki milletimizin medeniyet kervanına ayak uydurması güçleştirmiştir.

Batı milletlerinde yalnızca papalar bir insanı aforoz ederek din dışına, cehennem içine atabilirlerdi. Bizde her sarıklı yobaz hatta her yobaz kafalı sizi kâfir sayar, Müslümanlığınızı elinizden alabilir ve bu yetkiyi kendinde görür.

Akıl ve mantıkla uzlaştıramadığım bu sorular üzerinde senelerce çalıştım. İnsan bir sözle neden dinsiz, imansız, kâfir oluyor? Neden kolaylıkla dinden çıkıyor ve giriyor? Dindarlar tarafından yazılmış düzinelerle eser okudum, birçok yo-

PAYLAŞIM GRUBU
rum, Kur'an tercümeleri karıştırdım. Kökü sağlam olan dindarlık tarafım kuvvetlendi. Daha çok küçük yaşlarda, sabah namazından sonra, kavuğun gelişmiş şekli olan büyük sarıklı fesini ve cübbesini giymiş babamın Kur'an okuyan sesiyle uyanırdım.

Babamı kaybettikten sonra da anamın pek aziz dostu olan Şakire Hoca adıyla tanınan cadaloz, bütün kasaba kadınları tarafından sevilen, sayılan, zayıf, iri kemikli, üç defa hacca gitmiş, durmadan Arapların, develerin, Mekke çölünün kutsallığını söyleyen mevlithan bir kadınla karşılaştım. Bu hoca hafta geçmez bize gelir, Mevlit ve ilahi okur, bütün mahalle kadınları bizde toplanırdı. Yüzü, endamı kadar sesi de güzel olan 18 yaşlarındaki genç yeğenini de beraber getirir, bizim ev bir ibadet curcunası haline gelirdi. Tabii biz küçük çocuklar da, bu ilahi cazibenin etkisi altında kalırdık.

Feride Abla dediğimiz bu güzel kız, bize Mevlidi Şerif'i, ilahileri, kendine has makam ve ahenkle öğretmeye çalışır, ara sıra yanlış okuduğumuz vakit kulaklarımızı çeker, kızgın sac gibi elleriyle yüzümüze hafif şamarlar indirirdi. Bu şamarlar benim üzerimde o kadar tatlı bir etki bırakırdı ki elinin tekrar yüzüme dokunmasını sabırsızlıkla beklerdim. Mevlidin önemli bir kısmını, ilahileri, Yasini Şerif'i, namaz sûrelerini, bu güzel yaratık bizim hafızamıza perçinlemişti.

Bir ara beni hafız yapmaya çalıştılarsa da, Arapça ibareler çok sıkıcı geldiği için yapamadım. Sevabı çok olduğundan beş vakit namazı aptes tazelemek suretiyle kılıyor, büyüklerimin sevgisini kazanıyordum. Kışın şiddetli zamanlarında bile buzları kırarak, elim ayağım mosmor kesilerek aptes alırdım. Cemaatle namaz kılmanın sevabına ermek için soğuk camilerde titreyerek çevrenin istediği adam olmaya çalışıyordum. İstanbul makamıyla ezan okumasını, müezzinlik yapmasını beceriyordum.

Her sene Mekke'den gelen "delil" denilen ne idüğü belirsiz bir Arap'a ziyafet vermek, evinde misafir etmek için halk nöbet bekler, elini öpmek, duasını almak üzere herkes sıraya dizilir, eğilerek, iğrenmeden kara eli öperdik. Memleketin her

tarafına yayılan bu kara koncolozlar bir hayli dünyalık topladıktan sonra Mekke'ye dönerlerdi. Sözde bunlar buradan gidecek hacılara kolaylık gösterecekler, rehberlik edeceklerdi; oysa misafir ettikleri Türk hacısını bir fırsatını bulup öldürür, soyarlardı. Geride kalanlar da mübarek adamın mücavir* kaldığına, hayırlı sona ulaştığına inanarak sevinirlerdi.

Mahalle okulundaki öğretim de ibadet üzerine kurulmuştu. Ahmet Efendi adlı hocamızın oturduğu kürsünün yanında sıralanmış küçüklü büyüklü sopalar, duvarda asılmış falaka vardı. Ara sıra falakanın urganına sıkıştırılmış ayaklara inen sopalar "Vay anam!" feryatları bizi korkudan titretir, oturduğu minderi, pöstekiyi ıslatanlar olurdu. Allah yaratmış demeden hoca öyle sopa atardı ki çocuğun canhıraş seslerini bastırmak için çocuklar hep bir ağızdan:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyu deyu
Çıkmış İslam bülbülleri
Öter Allah deyu deyu

Aydan aydın yüzleri
Şekerden tatlı sözleri
Cennette huri kızları
Gezer Allah deyu deyu

ilahisini avazımız çıktığı kadar bağıra bağıra söylerdik. Bana falakaya yatmak kısmet olmadı. Çocuklar arasında hocanın sevgisini kazanmıştım. Mevlidin "Doğum" kısmını Feride Abla'mın öğrettiği makamla masumane bir aşkla okur, hocamı memnun ederdim.

Susadım hararetten kati
Sundular bir cam dolusu şerbeti
Kardan ak idi, hem soğuk idi
Lezzeti dahi şekerde yok idi

* Yaşadığı yerden tamamen ayrılıp Müslümanlıkça kutsal sayılan topraklarda ömrünün geri kalan kısmını ibadetle geçiren kişi.

PAYLAŞIM GRUBU
mısralarına gelince, hocam sevinçle sırtını okşamaktan kendini alamazdı.

Her çocuk sabahleyin koltuğuna bir odun sıkıştırıp geldiği halde soba yanmaz, okulun hademesi ısınmak için evlerden taşıdığımız bu odunları hocanın kara eşeğine yükler, evine götürürdü. Bizler soğuk salonda titreşirdik. Hasta olanlar da eksik değildi.

Babam öldükten sonra, en büyüğümüz 12 yaşlarında dört çocukla ailemizin geçim durumu buhranlı bir safhaya girdi. Akrabamızın bize yaptığını akrepler bile yapmazdı. Annemi tırtıklamaya çalışırlar, yetim hakkı yemekten çekinmezlerdi. Anacığımla ağlayarak, Bun Dede'ye kurbanlık horoz götürürdük. Taşhan'ın altında izbe bir sokakta karanlık bir hücrede yatan mübârek zata dualar ederek yalvarır, sıkıntılı durumumuza medet ve yardım beklerdik. Fakir tabakaya yardım elini uzatan bu zat, türbesinde mum yakılmasını arzu etmez, eğer yakılırsa söndürürmüş. Hayat yollarında bunalanlara yardımını esirgemeyen Bun Dede'den başka, Çorum'un hemen her semtinde bu evliyalara rastlamak mümkündü. Azap Ahmet, Şeyh Eyyup, Arap Dede, türbesi 5-6 metre boyunda olan Erzurum Sultan gibi evliyaların çoğunun fakir ve orta tabakanın yardımcıları olduğuna inanılırdı. Bir de âyân ve eşrafın ziyaret ettikleri, şehrin üç kilometre kadar batısında bir Hitit tepesi üzerinde gömülü, büyük rütbede 'Suheybi Rumi Hazretleri'nin türbesi vardı. Peygamberin yakınlarından olduğu söylenen bu mübarek zatın türbesi cidden şahaneydi. Geniş bir salonda yatardı. Işıl ışıl parmaklıklı sandukası pek muhteşemdi. Pencere perdeleri ipektendi. Yerlere kıymetli halılar serilmişti. Her arzu edene açılmayan, kapıların süslemesi göz alıcıydı. Vakıf geliri fazla olduğundan türbedâr Şeyh Abbas Efendi'nin hayatı pek debdebeli geçerdi. Pamuk kır atı üzerinde azametle oturuşu, iki tarafında hizmetçiler – seyislerle şehre gelişi, çarşı pazardaki halk tarafından ayağa kalkılarak selamlanışı seyrine doyum olmayan bir manzaraydı. Şeyh Efendi İstanbul'a gidip geldikçe paşalarla görüştüğünü, Halife-i Rûy-i Zemin tarafından nasıl kabul edildiğini tok ve kalın sesiyle herkese tatlı

PAYLAŞIM GRUBU
tatlı anlatır, herkes de ağzı bir karış açık dinlerdi. Bu sözler ağızdan ağıza dolaşırdı. Şehir zenginlerinin mezarları bu türbenin etrafında bulunurdu. Çünkü cennet krallığının Çorum mümessili olan Suheybi Rumi Hazretleri'nden vize aldıklarına –Mekke ve Medine'de mücavir kalarak ölenler gibi– doğrudan biletle cennete gideceklerine inanırlardı. Halk tabakasının gömüldüğü Doruk Mezarlığı'na gidenler arasında da cennete girenler bulunursa da bunlar ancak dolambaçlı yollardan, gecikmeli olarak ulaşmak istedikleri yere varabilirlerdi! Bu gibi cennet mümessillikleri memleketin birçok şehir ve kasabasında hâlâ ünlerini korur. İstanbul'da Eyyup Sultan, Merkez Efendi; Bursa'da Emir Sultan; Ankara'da Hacı Bayram türbeleri zengin fakir, aydın kişi ya da değil, milyonlarca cenazeye vize vermeye devam etmektedirler!

Bu kadar kuvvetli din ve hurafeler çevresinde sağlam bir din terbiyesi aldıktan sonra neden çabucak "gâvur" oluverdim? Kafam durmadan bu soru üzerinde işliyordu. Bu konudaki araştırmalarım yükseköğrenim yıllarımda da devam etti. Hem okul kitaplarına çalışıyor, hem de dışarıdan ele geçirdiğim dindarlar ve din aleyhtarları tarafından yazılmış eserlerle okuma ve öğrenme susuzluğumu gidermeye gayret ediyordum. Meşhur din aleyhtarı Dr. Abdullah Cevdet'in İçtihat Kütüphanesi'ne giderek bol kitaba kavuşmuştum. Öldükten sonra merhumun cenaze namazının kılınıp kılınmaması konusunda hocalar arasında bir hayli tartışma cereyan ettikten sonra, anası babası Müslüman olduğu için namazı kılınabilir sonucuna varmışlar; sanki ölen kimsenin haberi varmış gibi namazını kılmamak suretiyle adamcağızı cezalandırmak istemişlerdir.

Londra'da bulunduğum zamanlarda da din konusu üzerindeki araştırma hevesim sönmedi. Katoliklerin, Protestanların, din aleyhtarlarının mitinglerini, konferanslarını kaçırmıyordum. Bu memleketteki söz ve yazı hürriyetinin sınırsızlığı insana şaşkınlık veriyordu. Bu durum yükselme sebeplerinden muhakkak ki biriydi. Bu toplantılarda kadınlar ve genç kızların oynadıkları rol erkekleri geçiyordu. "Dünyamızın beşte birini işgal eden, üzerinde güneş batmayan, muazzam impara-

PAYLAŞIM GRUBU
torluğu meydana getiren ve yaşatan İngiliz anasıdır" sözünün ne demek olduğunu şimdi anlıyordum. Bu memlekette vicdan ve fikir hürriyetini canlandıran iki olayı anlatmadan geçemeyeceğim: Bir cumartesi günü öğleden sonra oturduğum pansiyonun önünden genç, ihtiyar, kadın, erkek yüzlerce insan geçiyordu. Taşıdıkları dövizlerde: "Allah ölmüştür! Cenaze merasimi Hayd Park'tadır!" sözleri yazılıydı.

Parkta toplanan binlerce kişiye hitap eden 8-10 hatip çenelerinin bütün kuvvetiyle Hıristiyanlığın, genellikle dinlerin insanlığa olan zararlarını tarihi örnekler vererek öyle bir anlattılar ki şaştım kaldım! Bu toplantı yüzlerce cemiyetten biri olan "anti theologist" lerin, din aleyhtarlarının bir mitingiydi.

İkinci olay şu: "Suffrajette" Safrecet denilen erkeklerle eşit hak, mebus seçmek ve seçilmek isteyen kadın cemiyetleri vardı. Önderleri Misis "P"nin hapse atılmasını, açlık grevine başlamasını, ölüm tehlikesinin görünmesini protesto etmek üzere büyük bir miting yapmışlardı. Çoğu kadın ve genç kızlardan ibaret olan bu toplantıda hükümete karşı ateşli nutuklar söylendi. Güzel olduğu kadar sesinin ahengiyle de dinleyenleri etkileyen hanımın "Pis İrlandalı" diye bahsettiği zat, kabinenin nüfuzlu üyelerinden Maliye Bakanı Loyd George'tu. Bu sözlerinden dolayı hanım, erkekler de dahil olmak üzere herkesçe beğenildi ve çılgınca alkışlandı.

Başka milletlerin kadınları neyle meşgul oluyor, biz ne haldeyiz? Odama dönünce vatanımın kadınlarının, zavallı analarımın, bacılarımın, teyzelerimin geçirdikleri hayat gözümün önüne geldi. Kötümserliğin bütün kâbusu üzerime çökmüş, uykum kaçmış, düşünüyordum. Yerli dokumadan yapılmış, vücudunun en ufak çizgisini belli etmeyecek çuvallar içinde, ağzı burnu kapalı, sıkı bir peçe altında, topuğuna kadar örtülü olarak sokağa çıkabilmeleri nasıl merhametsiz, insafsız bir inanış içinde yaşamaya çalışmaları gözümün önüne geldi. Dünya üzerinde bulunan canlı cansız bütün yaratığın bol bol faydalandığı hava ve güneşten yoksun ve en doğal hakkı olan serbest nefes almayı bile yasaklayan zalim bir inanışın içinde yüzdüklerini düşündükçe aklımı bozacak hale geliyordum.

PAYLAŞIM GRUBU
İşin en feci tarafı da, balıkların denizden haberleri olmadığı gibi bizim kadınlarımızın da içinde bulundukları acıklı durumlarından ve esaretlerinden habersiz oluşlarıydı. Bunu da dinin, geleneklerin doğal bir sonucu sayıyorlardı. Vatanın dışardan görünüşü; karanlık bulutlar içinde kalmış, hiçbir taraftan en ufak bir ışık belirtisi olmayan, insanı umutsuzluk içinde boğan bir saha gibiydi. Medeniyet ışığını memlekete sokmaya çalışmanın Himalayalar'ın karlı buzlu kayalıklarını aşmak kadar imkânsız olduğunu düşünmemek mümkün değildi.

Dünyada eşi az bulunan British Museum kütüphanesinin devamlı bir okuyucusu olmuştum. Kütüphanenin genç memuru benim ilgimi çeken kitapları bulur, anlayamadığım cümleleri açıklayarak bana hocalık etmek nezaketinde bulunurdu. Asya, Afrika, Avustralya ve Pasifik'in binlerce adasında yaşayan insanların ilkel din ve inanışları hakkında yazılmış eserleri doymak bilmez bir hırsla okuyordum. Beşinci, altıncı basılışlarından anlaşılıyordu ki bu eserlerin satışları yüzbinlerin üstündeydi. Eser sahipleri bu kitaplarda görevleri gereği oralarda bulunan memurlar, seyyahlar, işadamları, denizciler ya da küçük misyoner papazlarıydı. Eserlerin ne yazılış tarzı ve ne de edebi değeri düşünülmeden, tenkit edilmeden halk tarafından kapışılarak okunduğu anlaşılıyordu. Sayısız kabile ve toplulukların dinleri, kralları, sihirbaz ve kahinleri, ibadet şekilleri, müzikleri, dansları hakkında verilen bilgiler merakla okunmaya değerdi. Görülenlerin, konuşulanların aynen anlatıldığından şüphe edilemezdi. Bundan şu durum anlaşılıyordu ki Kızılderililer, Aztekler gibi Amerikan yerlileri dahil olmak üzere yüzlerce, milyonlarca insanoğlunun gökten inen Tevrat'tan, İncil'den, Kur'an'dan haberleri yoktu. Bir söylentiye göre 75.000, bir diğerine göre de 125.000 olan Allah'ın gönderdiği peygamberlerin yalnız İsrailoğullarına, bunların amcaoğulları olan Araplara geldiği ortaya çıkmış oluyordu. Bu halde Allahın, yalnız, dünyamızın belki de 10.000 parçacığından küçük bir köşeciğini teşkil eden Akdeniz'in doğu sahillerinden başka arzın diğer taraflarını tanımadığı, İbranice, Latince ve Arapça'dan başka bir dil bilmediği gibi bir düşünce meydana çıkı-

yordu. Bu din mensupları da birbirini kâfir sayar, yalnız kendi dinine inanır, bu yüzden de aralarındaki düşmanlıklar, boğuşmalar asırlarca devam etti. Bu "BİR" olan Allahın bazı niteliklerinde farklar olmakla beraber temelde çekişme ve mücadele olmaması gereken Yahudiler Hıristiyanlığa, Hıristiyanlık Museviler'e, ahir zaman Peygamberi olarak gelmiş olan Hazreti Muhammet her ikisine karşı cephe almış, Haçlı Seferleri gibi çok kanlı boğuşmalar asırlarca devam etmiştir. Hıristiyan âleminin her tarafından hareket eden, başlarında meşhur krallar, kumandanlar bulunan, göğüsleri haç işaretli yüz binlerce insan, Akdeniz'in doğusundaki küçük bir toprak parçası için senelerce kan dökmüştür. Aynı din mensupları arasında cereyan eden kanlı mücadele insanlık için felaketin kaynağı olmuştur. Kendilerini Hıristiyanlığın "Ehli sünnet velcemaati" sayan Ortodokslar, Katoliklerin kâfir olduğuna inanır, Roma papazları başka mezhepten Hıristiyanları aforoz eder, Avrupa'nın göbeğinde binlerce Protestan kılıçtan geçirilir; bütün bu cinayetlerin tek sebebi dindir. Din aleyhtarlarının haklı olarak söyledikleri gibi din ve din ayrılığı ortadan kalktığı gün insanlık rahat bir nefes alacak, selamete erecektir.

Müslümanlar arasındaki mezhep mücadelesi de bunlardan aşağı kalmaz. Dört İmam'dan her biri İslamiyet'i başka başka yorumlayarak aynı dinin mensupları arasındaki düşmanlığı körüklemişler, kanlı sahneler asırlarca devam edip gitmiştir. Peygamberin bir sözünü Ali lehine yorumlayarak Ali'nin hakkının gasp edildiğine inanılmış, peygamberin sevgili arkadaşları lanetlenmiş, araya sokulan kin senelerce pek çok faciaya sebep olmuştur.

Çok basit olayları bir mesele haline sokarak, yorumlar, görüşler ortaya atarak akıllı geçinen hoca efendiler incir çekirdeğini doldurmayan sözler ve fikirlerle vakitlerini boşa harcamışlar, hâlâ da harcamaktadırlar. Mesela: Peygamber tırnağını keserken kan çıkmış. Kızı Fatma, babasının parmağını sardıktan sonra aptesini tazelemiş. Bir imam, kan çıktığı için Peygamber'in aptesi bozulmuştur dediği halde, bir diğeri Peygamber'in aptesi kan çıktığından bozulmamış, kadın eli değdiği

PAYLAŞIM GRUBU
için bozulmuştur demiş. Bugün hâlâ önemli bir mezhebin mensupları kadının dokunmasıyla aptesin bozulmuş olduğunu kabul eder.

Din ve mezhebe ait göznuru dökülerek, emekler sarfedilerek kütüphaneler dolduracak kadar kitap yazılmış, cami vaazlarında binlerce hocanın çeneleri yorulmuştur. Ara sıra cuma namazına gider, halk arasında ün ve saygınlık kazanmış, genel bir hürmete mazhar olmuş vaizleri dinlerdim. Asırlar geçtiği halde dünyada büyük devrimler olduğu halde vaaz ve nasihat sisteminde en küçük bir değişiklik görmek mümkün değildir. Vaizler: "Cenab-ı zülcelal Kuran'da buyuruyor ki" ile başlar, İsrailoğulları'nın bir sürü hikâyelerinden, biraz da kadınların kıyafeti hakkında atıp tuttuktan sonra, "Resûlü Ekrem Efendimiz, Hadis-i Şerifleri'nde şöyle beyan buyuruyor"la bitirirler. Bir Hoca Efendi bir Hadis-i Şerif'ten şöyle bahsediyordu: "Kadınlar Müslüman değildir, fakat her Müslüman'a birkaç adet lazımdır." Eğer hakikaten böyle bir Hadis-i Şerif varsa, böyle anlamsız bir söze hiçbir din ve cemiyette emsali olmayan bu hükme karşı bütün Müslüman kadınlarının isyan bayrağını açmaya yerden göğe kadar hakları vardır. Bir cemiyetin yarısını Müslüman, hatta insan saymayan bir milletten ilerleme beklemek ve bunun için çalışmak, suyu döverek yağ çıkarmak kadar boş bir gayret değil mi? At, sığır, koyun gibi evcil hayvanlar çok az olmakla beraber doğal bir gelişme geçirdikleri, vahşet devirlerinden gelen ısırma, tepme huyları azaldığı halde, bizim din adamlarımızın 500 sene önceki zihniyetlerinde zerre kadar bir gelişme eseri göstermemelerinin sebebini açıklamak kolay değildir.

Memlekette yenilik devrini açmak için okullar kurulduğu senelerde, bazı devlet adamları okul açarak, medreseli-okullu diye birbirine zıt ve düşman iki unsur meydana getirmektense, medreselere pozitif ilimler koyarak, buraların ıslahına gidilmesinin daha faydalı olacağını ileri sürmüşlerdi. Okul tezini savunanlar medresinin ıslahının ve hoca sınıfına yeniliğin kabul ettirilmesinin imkânsız olduğuna inanmışlardı. Fakat birçok zorluklara rağmen okul açmaya devam etmişlerdi. Ara-

PAYLAŞIM GRUBU
dan 200 seneden fazla bir zaman geçtikten, bugünkü hocaların durumunu gördükten, vaazlarını dinledikten sonra okul taraftarlarının ileriyi çok iyi gördüklerini, isabetli kararlar aldıklarını takdir etmemek mümkün olmuyor.

Buraya kadar düşündüklerim ve yazdıklarım, memleketimize yakın olan Akdeniz havzasındaki din ve inanışların küçük bir özetidir. Bir diğer husus da dünyanın yarı nüfusunun kaynaştığı ayrı birer dünya olan Çin, Hind, Hindi Çini topraklarında yaşayan halkın taptığı Brahma, Buda, Vişbo, Siva gibi yüzlerce tanrı. Ganj gibi kutsal nehirler vardır ki o zamanlar bizim bildiğimiz Allah'ın bu milletler hakkında hiçbir bilgisi olmadığı gibi, onların da gökte ve yerde hazır ve nazır olan Allah'tan haberleri yoktur. Yüzyıllar boyunca gerek askeri kuvvetler, gerek İslam, Hıristiyan misyoner ve tüccarları Doğunun bu meçhul milletleri arasına dağılarak İslamiyeti, Hıristiyanlığı yaymaya gayret elmişlerse de çok az başarı kazanmışlardır. İslam kurallarını bünyelerine uygun bulan bazı milletler İslamiyeti benimsemişler, fakat bizdeki anlayışa uygun bir şekilde uygulamamışlardır. Her biri kendi âdet ve geleneğine göre başka başka yollar, birbirine benzemeyen yönler izlemişlerdir. Bizde kadınlar sıkı bir tesettüre tabi iken bazı memleket halkı iklim gereği kadın erkek yarı çıplak kalmakta devam etmişlerdir.

Bu dinlerin rehberleri olan kimselerin hoşgörü kabul etmeyen tavırları akılların almadığı ve uygulanması imkânsız olan kurallarında ısrar etmeleri insanı hayretler içinde bırakıyor.

Cephedeyken alay arkadaşım İbrahim Hoca ile tartışmalarımda yazdığım gibi, mesela İslamiyetin birinci şartı şudur: Bir Müslüman, Muhammed'i, Allah'ın dünya yüzüne gönderdiği elçisi olduğunu açıkça söyleyip, yürekten onaylamadıkça Müslüman olamaz, cehennemde yanmaya mahkûmdur. Koca Çin diyarının veya Güney Amerika'nın uzak bir köyünde yaşayan bir köylüyü düşünün. Bu zavallı, Muhammed'i, Müslümanlığı, ömrü boyunca işitmemiştir. Bu adamı, sen gâvur kaldın, Müslüman olmadın diye cehennem ateşine atıp yakmak doğru mudur? O kadar uzaklara gitmeye ne hacet? Memleke-

PAYLAŞIM GRUBU
timizde ana kucağında Yahudi, Ermeni, Rum ana babanın din terbiyesini almış bir çocuğu, büyüdükten sonra Müslüman yapmaya imkân var mıdır? "Sen Muhammed'i tanımadın" diye bu adamı cehenneme atmak akıl, mantık eseri midir? Kırk yıl kiliselerde papazlık yaptıktan sonra Hıristiyanlığın iç yüzünü, din adına yapılan rezaletleri tasvir ederek Hıristiyanlığı paçavraya çeviren Rahip Melier'in Akl-ı Selim adında bir kitabı vardır. Melier hayattayken Fransa'da dehşetli bir taassup hüküm sürmekteydi. Bu yüzden kitabını bastıramamıştı. Fakat büyük ihtilalde kafalardaki zincirler parçalandıktan sonra bu kitap bastırılmış ve devrimin kökleşmesine büyük hizmet etmiştir.

Bir de cehenneme gidecekler arasında, insanlığa çok önemli ve değerli hizmetler görmüş, adlarına heykeller dikilmiş değerli bilimadamları vardır. Veba, kolera, kuduz gibi kısa zamanda on binlerce insanı mahveden, adeta ölüm saçan afetleri kökünden kazıyan Pastör'ü, Koch'u, medeni dünyayı nura boğan Thomas Edison'u, Muhammed'i tanımadı, tasdik etmedi diye cehenneme atmak akıllı ve mantıklı bir hareket midir? İnsanlığa hizmet etmiş mucit ve feylesoflar cennete gitmeyecek de bu güzel cennete yalnız bitli yobazlar mı gidecek? Kendi hesabıma, böyle bir cennete gitmek, dünyada nefret ettiğim bu haşaratla ahrette arkadaşlık etmek istemem!...

Sayfalar doldurduğum bu konuyu özetlersek: Binlerce sene önce Mısır firavunlarının, Amon rahiplerinin hayal güçlerinin doğurduğu küçük küçük inanışlar, dağın tepesinden kopan ufak bir çığ parçası gibi büyümüş, hayallerin icat ettiği birçok küçük efsane de asırlar geçtikçe büyük dinler ve inanışlar halinde Musa'ya, İsa'ya, Muhammed'e geçerek insanlığı birbirine düşüren bir bela ve afet haline dönüşmüştür.

En sonunda şuna samimi olarak inandım ki, küçük yaştan beri bize telkin edilen, ömrümüz boyunca, ölünceye kadar etkisinden kurtulamadığımız; Allah, peygamber, din, iman, cennet, cehennem, kabir azabı, kâfir olmalar, dinden, imandan çıkmalar, bazı ahlak kuralları ve nasihatler bir tarafa bırakılır-

PAYLAŞIM GRUBU
sa, toptan birer hurafe, efsane, masal ve hatta bir sürü safsata ve fasafisodan başka bir şey değildir.

Böyle faydasız ve boş inanışlar yüzünden, binbir çeşit hurafe deryası içinde yüzmeye mecbur edilen, üstün bir hayata erişemeyen, yarı vahşi insanlardan farksız yaşamaya çalışan milletimi düşünürken yüreğim sızlar "Veresetül enbiya" yani, peygamberlerin vârisleri olduklarına inanan ve Batı ilim ve irfanının memlekete sokulmasına engel olan sarıklı güruhuna karşı, sonsuz bir nefret, tiksinti, düşmanlık hisleriyle dolar taşardım.

Dünyada mevcut ırkların büyüklerinden biri olan Türk ırkının, ayakta kalabilen biricik dayanak noktasını oluşturan vatanımın aşkından başka bir sevgi tanımadığım için, bu sevgiliye kötülük ettiklerine inandığım yobazlara, maddi varlıklarına tecavüz ederek, üç günlük ömürlerinin refahı uğrunda milleti soyan, kitlelerin fakir düşmesine sebep olan, halkın binbir zorlukla ödediği vergilerden çalan, hırsız nazırlara, idarecilere karşı duyduğum kin ve nefret Mülkiye sıralarındayken başlamıştı. Hocalarımızdan birçoğu baskıcı idareden kaçarak, vatan dışında yaşamış, gurbet ellerde vatan ve milletin kutsallığını anlamış, vatansızlığın acı zehrini tatmış kişilerden oluştuğu için gerçek ve samimi surette hissederek bize aşıladıkları vatan aşkı, bizim saf ve temiz vicdanlarımızda pek kuvvetle filizlenmiş, pek çoklarımız bu aşk uğruna hayatlarını seve seve vermişlerdir.

Uzun süre Hive, Buhara ve Türkistan'ın birçok şehir ve kasabalarında bulunmuş olan Kazanlı aydın bir öğretmenle görüştük. Bütün benliğimizle bağlı bulunduğumuz ve Türk camiası içinde seçkin bir yer verdiğimiz, sevgili Türkistan Türklerinin nasıl bir sona doğru gittiklerini gösteren, ibret verici bilgileri kısaca kayda değer buldum.

Bizdeki "avrat oynatma" âlemlerine benzeyen toplantılardan, her türlü sefahatten başka, yaşlı, orta yaşlı, hali vakti yerinde olan insanlar, yanlarında gece gündüz genç erkekler bulundururlar, birlikte Moskova, Petrograt gibi büyük şehirlere seyahat ederler. Müslümanlığın "Elhaya mineliman" yani,

PAYLAŞIM GRUBU
"utanmak imanın şartı" olduğundan habersiz, kadınlar için sıkı bir tesettür hükmü yürürlükteyken bu delikanlı, adamın evine girer çıkar. Anasının babasının rızasıyla çocuk yaşta alınan bu genç evlenme çağına kadar efendinin uydusu olurmuş. Efendi, bu genci kendi eliyle evlendirdikten sonra müftünün verdiği "fetva" sonucunda bütün günahları affolunur, cennet kapıları bunlar için açık kalırmış.

Müslümanlık adı altında buna benzer bir inanış da Anadolu'muzda mevcuttur. Üstü başı pislik içinde, ailesinin rahat yaşayacağı bir evden yoksun yüzlerce insan, haram, helal gözetmeyerek, faizcilik, vurgunculuk yaparak topladığı altınları "fariza-i haccı ifa" için Hicaz'a giderler. Bu hacıları Arap haydutlarının kötülüğünden korumak için hükümetin deve kafilarıyla gönderdiği yüz binlerce altın ve mecidiyeden başka hacılar da karıncalar gibi memleketin servetini Arabistan'a taşırlar, gene de saldırıya uğramaktan kurtulamazlar. Bedevilerin cenbiyeleriyle (Ağzı eğri bıçak) canları çıkanlar mücavir olarak öldükleri için doğruca cennete gittiklerine inanırlar. Bu Arap cellatlardan yakasını kurtarıp ocağına dönmeyi başaranlar, her türlü günah ve kirlilikten temizlenmiş olarak "Hacı Efendi" olur, sokak kapısını yeşile boyatır, her taraftan hürmet ve itibar görür, öte dünyayı güvenceye almış olarak "iman-ı kâmil" ile ölümü beklerler.

Türkistan Türklerinin bu ahlaksızlıkları kendi aralarında kaldıkça Rusları pek ilgilendirmez, hatta memnun olurlarmış. Fakat bir de Rus gençlerinden birine bir saldırı olursa, işin rengi ve sonucu çok feci olurmuş. Rus hâkimi saldırganı idama mahkûm eder, hüküm de suçlunun eli ayağı bağlandıktan sonra baş aşağı lağım çukuruna batırılarak pislik içinde ve çok vahşi boğulmak suretiyle infaz olunurmuş.

Tramvaydan tramvaya atlayarak iki arkadaş, Rus başkentinin ünlü anıtlarından olan kiliselerini dolaşıyoruz. Her taraf çarların büyüklüğünü ve gücünü gösteren eserlerle dolu. Boğaziçi kadar geniş olan Neva Nehri'nin kıyıları geniş, güzel parklar, köşkler ve heykellerle süslenmiş. Çar sarayları, burjuva köşkleri şimdi tümüyle Bolşevikler'in işgali altında bulunu-

PAYLAŞIM GRUBU
yordu. Kışlık sarayın parkında, Hürriyet Meydanı'nın ortasında son ihtilalde ölenlerin mezarlarındaki yazılardan buralarda çok önemli olayların cereyan ettiği anlaşılıyordu. Bu sarayları yaptıranlar bir gün gelip saçaklarında, kapılarında kızıl bayrağın dalgalanacağını rüyalarında görseler inanmazlardı. Dünyanın yarısını kendine az gören daha çok büyümek, şişmek, kabarmak hırsıyla rahat ve huzuru kaçan azametli çarların yerini şimdi genç çocuklardan oluşan kızıl askerler almıştı. Geniş meydanlarda talim yapanlar, sokaklarda devriye gezenler tamamen bu çocuk yaştaki askerlerdi. Subaylar burjuva sayıldığı için ayırım yapmadan ve acımadan öldürülmüşler ve ortada subay diye kimse kalmamıştı. Büyük devrime sahne olan bu muazzam şehirde doğal hayat çabuk geri gelmiş, sokaklar, sinemalar, tiyatrolar yüz binlerce insanla dolup taşmaktaydı. Çarşı pazarda normal alışveriş devam ediyorsa da, ruble değerini kaybettiğinden fiyatlar çok yüksekti. Ekmek bulunmuyor, belgeyle nüfus başına bir vosmoy –elli gram kadar– veriliyordu. Sokaklarda açlıktan ölenlere sık sık tesadüf ediliyormuş. Bulunduğumuz binanın önünde toplanan aç insanlara bir karamela şekerini iki rubleye, bir kilo kadar kara peksimeti yüz elli rubleye satıyorlardı. Vetluga'dayken öğrendiğimiz patates köftesinden bir tekini beş rubleye alan ve kardeş oldukları anlaşılan iki gencin bu bir lokmayı bölüşerek yemelerini görmek çok acı vericiydi. Subay karargâhında ekmek, yemek boldu. İnsanlık ve merhamet damarlarımız kabarıyor, bu aç ve sefil halkı düşünmekten kendimizi alamıyorduk. "Almanların bize bu ziyafetleri pek boşuna değil. Batı cephesindeki gediklerden birisine yamanacağımızdan korkulur" diyenler eksik değildi.

3 HAZİRAN 1918

Bugünün programında İsveç Kızılhaçı'nı ziyaret vardı. Tramvayla birçok caddeyi dolaştıktan sonra cemiyet merkezini bulduk. Fransızca konuşan kibar, zarif, genç bir hanıma kendimizi takdim ettik. Bir makbuz imza ederek don, gömlek, kaput ve pantolondan ibaret dört parça eşyayla yüzer ruble aldık. Bu yardımlar tabii bizim Kızılay hesabına yapılıyordu. Akşama kadar bu eşyayı düzeltmek için terzi aramak ve pazarlık etmekle uğraştık. Hepsi 50 kelimeyi bulmayan, kulaktan dolma Rusça bu gibi alışverişlerde yeterli geliyordu.

İrtibat memuru ve tercüman Samson Efendi, ayın altısında harekete hazır olmamızı bildirdi, otuz beşer ruble de para dağıttı. Rublenin değeri çok düşük olduğu için çabuk parasız kalıyorduk.

Bugün, kubbesi değerli taşlarla süslenmiş çarlara mahsus kiliseyle buna yakın kutsal bir kiliseyi gezdim. İçerisi, dışarısı irili ufaklı yüzlerce aziz ve kutsal insanların heykel ve tablolarıyla doluydu. Altın, gümüş, inci ve elmaslara gark edilmiş İsa ve Meryem heykellerine muazzam servetler sarfedilmiş olduğu belliydi. Gözleri kamaştıran bu alıcı kutsallığın önünde diz çökmüş, secde eder vaziyette kadın erkek yüzlerce insan, kim bilir hangi emel ve arzularının yerine getirilmesi için Allah ve oğlundan yardım istiyorlardı. İçlerinde sessizce gözyaşı dökenler, hıçkıranlar vardı. O kadar kendilerinden geçmişlerdi ki benim gibi bu törenlere yabancı olduğu belli olan birisinin

oradaki varlığından haberleri bile yoktu. Yakınıma gelerek diz çöker çökmez hıçkırmaya başlayan şık giyinmiş, çok güzel bir genç kadından, iyi Rusça bilseydim, sormak ve anlamak isterdim: Âşık mı, aç ve sefil mi, yoksa vatansever de büyük Rusya'nın bugün içine düştüğü felakete karşı İsa'dan yardım mı diliyordu. İnandıkları gibi, İsa tekrar gökten dünyamıza inse, bu memleketin derdine çare bulamaz. Tamamıyla perişan oluncaya kadar bu anarşi devam edecektir. Milyonlarca mağdur ve mazlum milletin kurtuluşuna engel olunamayacaktır. Bolşeviklerin kilise ve din aleyhtarlığının çok dindar ve tutucu olan kitle üzerinde hiçbir etki yapmadığı anlaşılıyordu.

Bu konuda geleceği tahmin etmek elbette mümkün değildi. Fakat içten gelen bir arzu ve temenniye kapılmamak da elde değildi.

Çok zengin olduğu söylenilen müzeler, çarlık dönemine ait eserler bulundurduğu için kapalıymışlar.

Gereksiz olan kaputu satmak için hal civarındaki bitpazarına gittiğimde binlerce insanın kaynaştığını gördüm. Her mahkûm millet gibi bu pazarın da tüccar ve esnafının çoğu Müslümandı. İş ve ticaret konusunda hatır gönül tanımayan bu ırktaşlardan yardım beklemenin faydasız olduğunu çabuk anladım. Zamanın iş hayatına uymalarını, zengin olmaya, para kazanmaya çalışmalarını memnuniyetle seyrettim.

6 HAZİRAN 1918

Erkenden kalkarak saat altıya kadar hazırlandık. Varşova garına gitmek için uzun bir mesafe katettik. Esirlerden başka yolcusu bulunmayan ve çok fena kokan istasyon barakalarında saatlerce bekledikten sonra, eşya kontrolüne başlandı. Kontrol çok kolay geçti. Oysa karargâhtayken Samson Efendi: "Kontrol zamanı, evrak ve fotoğraflara el koyarlar" diyerek, *Niyet* gazetesi koleksiyonuyla hatıra defterimi, diğer gazete ve resimleri bir paket yaparak kendisine teslim etmemizi istemişti. Kontrol hafif geçtiği için paketi verdiğime şimdi pişman oldum. Her ne kadar İstanbul'daki adresime gönderileceğini söylediyse de cephede, esarette sonsuz tehlike ve üzüntülerle sakladığım ve buraya kadar getirebildiğim, benim için değeri büyük olan bu paketi kendi elimle meçhul bir akıbete terk ettiğime çok üzülüyordum. Artık karargâhtan da, Samson Efendi'den de bir hayli uzaktık.

İki katlı vagonlara yerleştikten sonra, saat on birde batıya doğru süratle yol almaya başladık. Sabaha karşı tahrip edilmiş büyük bir demir köprü enkazının yanındaki geçici köprüden sonra 25 kilometrelik tarafsız bir bölgeye girdik. Bir saatten sonra kasaturalarının iri püsküllerini sallayarak gezinen Alman askerlerini görmeye başladık. Bir zamanlar Kerenski ordularının merkezi olan Peskof şehrinin kat kat tel örgülerini geçerek muhteşem istasyona girdik. Başlarında askeri bando bulunan bir kıta tarafından törenle karşılandık. Bir general,

PAYLAŞIM GRUBU
"Hoş geldiniz" dedikten sonra: "Artık Alman toprağına girdiniz. Bundan sonra her şey iyi olacaktır. Büyük düşmanı yere serdik. Yakında batılı düşmanları da barışa mecbur edeceğiz. Her gün binlerce esir alıyoruz. Siz şimdi evinize gidecek, iki ay dinlendikten sonra yine görev başına döneceksiniz" sözleriyle bundan sonra ne yapacağımızı şimdiden bize öğretmiş oldu. Bu şekilde kendine fazlaca güvenen Alman dostlarımızın emrine girmiş gibi bir durum ortaya çıkıyordu. İmparator marşını başımız açık dinledikten sonra "Hürra!" diye üç defa bağırdık. Hepsi 11 kişi olan Türk subaylarını generale takdim ettiler. General hepimizin ellerini ayrı ayrı sıktıktan sonra memnuniyetini bildirerek bizi yemek salonuna davet etti. Çorba, et, makarna ve halis buğday ekmeğiyle midelerimizi kabarttık. Almanların aç olmadığına, memleketin her tarafında her şeyin bol olduğuna dair propaganda nutukları dinledik. Hareket edinceye kadar çaylar, yemekler birbirini kovaladı. Hizmet erleri Rus askerleriydi. Şehrin her tarafında elektrikli tramvayların sık sık hızla geçtiği görülüyordu. Şehir Alman işgali altındaysa da, yönetimi Ruslarda olduğundan hayat kesintiye uğramamıştı.

Aynı katarla batıya doğru yolumuza devam ettik. Ruslardan alınan top, tüfek ve cephane sandıkları yol kenarlarında tepeler gibi yığılmıştı. Savaş bölgesi olmasına rağmen köyler de oturuluyor, halk işinden ayrılmamış, ekili toprak zarar görmemiş, çayırlar at, sığır sürüleriyle doluydu. Düşman malıdır diye tutup el koymayı düşünmemişlerdi.

Sabahın erken saatlerinde, Almanların eline geçtikten sonra Duneburg olarak adını değiştirdikleri ve Riga ile aynı gün düşen Divinsk şehrine geldik.

Petrograt'tan beri geldiğimiz treni burada terk ederek, karantina beklemek üzere barakalara yerleştik. Vaktiyle Rusya'ya girerken olduğu gibi, bizi hamama, elbiselerimizi etüve soktular. Bizi bulaşık, kirli saymaları ve birçok sağlık denetiminden geçirmeleri hoşumuza gitmiyordu. Memleketimizde bu gibi denetimlere değer verilmediği ve alışık olmadığımızdan itiraz edenler, seslerini yükseltenler çıkıyordu. Aynı mu-

ameleyi Alman subayları da görüyordu. Rusya'nın her tarafında her türlü bulaşıcı hastalık bulunduğundan, bu sağlık önlemlerini normal saymak lazımdı. Aramızda bazılarını sinirlendiren bir mesele de hamama girerken örtünmek için hiçbir şeye izin vermemeleriydi, bu da bizim âdet ve geleneklerimize uymuyordu. Allahın yarattığı gibi hamama girmek bazılarının pek gücüne gidiyordu. Gençler her türlü hayata kolaylıkla alışıyorlarsa da, yaşlı kimseler havlu ya da mendilleriyle önlerini kapamaya çalışıyorlardı. Bir de vücudumuzdaki minnacık bir fark, beraber bulunduğumuz Alman subaylarının hayret ve gülmelerine sebep oluyor, biz de bu alaylara katılıyorduk. Bizim ihtiyarcıkların okkalı küfürleriyle karışık kahkahalar arasında banyo yapılması seyredilecek bir manzaraydı.

Karantina beklediğimiz barakaların üç odası okuma salonu olarak ayrılmıştı. Asker subay bir arada, bol sayıda bulunan her çeşit gazete ve kitabı okuyabiliyordu.

Alman idaresine geçtiğimiz saatten beri gördüğümüz düzen ve disiplin, her yönden bunların Rus düşmanlarından çok üstün olduklarını gösteriyordu.

Kızılhaç'ın şefkat bacıları tarafından bize birer paket dağıtıldı. Bu paketlerde iğne, iplik, düğme, zarf, kâğıt, kartpostal, sigara, kısacası bekâr bir adama lazım olacak ne varsa birer ikişer vardı. Bulunduğumuz barakaların etrafı tel örgülerle çevrilmiş olduğundan dışarıyla bağlantımız yoktu. Burada kaldığımız günler, Varşova'da bekleyeceğimiz 15 günlük karantina süresinden düşülecekmiş. Bu şehirde bir tümen Alman askeri varmış. Yerli halk, Almanları çok kaba, nezaketsiz insanlar olarak tanıdığından işgalcilere bir türlü ısınamıyormuş. Bulunduğumuz yerde görebildiğimiz bazı olaylar bu düşünceleri doğruluyordu. Gelip geçen kadın ve çocukların Almanlara nefretle baktıkları belli oluyordu.

Kumandanlık tarafından duvarlara yapıştırılmış bir ilanı, beyazlar giyinmiş iki genç kız, sağa sola bakındıktan sonra yırttılar, çiğnediler, üstüne tükürdükten sonra hızla uzaklaştılar. İki öğrenci çocuk da başka bir ilanı okuyup, etrafta kimsenin bulunmadığını gördükten sonra yırtıp yere attılar, bir de

üzerine işediler... Gerek tel örgü arkasından izlediğimiz bu küçük tanıklıklar ve gerek önceden işittiğimiz, okuduğumuz bir hakikat vardı ki, yüksek medeniyet ve askeri gücüne rağmen Avrupa'nın en sevilmeyen milleti Almanlardı. Eşsiz askeri üstünlüklerine dayanarak çok bencil hareket ediyorlar, halkın dostluğunu kazanamıyorlardı. Burada çeşitli rütbedeki subaylarla konuşuyoruz. Türkiye'den, Türkiye'nin işlenmemiş bakir topraklarından söz ederken adeta ağızlarının suyu akıyordu. Sibirya'da Omusk şehrinde Türklerle beraber yaşamış, biraz Türkçe öğrenmiş biri vardı ki, savaş biter bitmez Türkiye'ye gelerek ne büyüklükte bir çiftlik kuracağını şimdiden tasarlamış bulunuyordu. Kimi fabrika kuruyor, Türkiye'yi benimser fikirler yürütüyorlardı. Müttefik değil miymiş? Türkiye demek Almanya demekmiş. Savaştan galip çıkarsak çekirge gibi memleketi istila edecekleri, istedikleri gibi at oynatacakları anlaşılıyordu. Gördünüz mü başımıza gelecekleri? Memleketi kurtarmak için bir savaş da Almanlarla yapmak zorunda kalacağa benziyoruz!

9 HAZİRAN 1918

İki saat sonra hareket edeceğimiz bildirildi. Acele ederek hazırlandık. Üçüncü mevki vagon varmış, ikinci ile seyahat etmek isteyenler yarına kalacaklarmış. Her ne olursa olsun, bir an önce vatana kavuşmak biricik emelimiz olduğundan, Rusya'da olduğu gibi, domuz vagonu da olsa önemi yoktu. İstasyonda Alman subaylarını ayırarak arkadaki ikinci mevki vagonuna yerleştirdiler, bu kaba muameleden çok üzüntü duyduk. Hiç olmazsa bizim büyüklerimizi üçüncüde bırakmamaları gerekirdi. Dost ve müttefikimizin, bizi kendilerinden aşağı derecede saydıklarına şüphe yoktu. Birçok konuda bizimle eşit muamele görmeyi akıllarının almadığı açıkça görülüyordu. Önceden İngiltere ve Fransa'da edindiğim izlenime dayanarak, kendi hesabıma bu davranışı doğal buluyordum. Kendinden başkasını adam yerine koymayan, beğenmeyen bu bencil insanları iyi tanıyordum.

Aşağı yukarı bir sürü manevradan sonra güneybatıya doğru ilerlemeye başladık. Şehri geçtikten sonra ufuk boyunca devam eden Rus savunma hatları görülüyordu. Divina nehri üzerindeki büyük demir köprünün yıkıntısının yanındaki ahşap köprüden sonra, Kerenski ordularının savunmaya çalıştıkları kat kat tel örgülerle, kapalı yollarla, geri hatla bağlantısı bulunan mazgallı, kalın tomruklarla yapılmış düzgün ve derin boy siperleriyle sık sık karşılaşıyorduk.

Ruslar'ın büyük emellerle tahkim ettikleri ve korumaya ça-

PAYLAŞIM GRUBU
lıştıkları Vilna, Gorno gibi büyük şehirleri ve sonsuz ormanları hızla geçerek gece yarısı Varşova garına geldik. Petrograt'tan beri birçok şehir, kasaba, orman gördük. Bu bölge Rusya'nın en bayındır ve nüfus yoğunluğu en fazla olan yeriydi. Arasıra görülen boşluklar, ya sürülmüş tarlalar ya da hayvan sürüleriyle dolu olan çayırlardı. Yeni yapıldığı belli olan birçok kereste fabrikasının yoğun bir şekilde çalıştığı dağ gibi yığılmış kerestelerden anlaşılıyordu. Takdire şayan bir imar faaliyeti her tarafta başlamış. Yakın zamanlarda buraların savaşa sahne olduğuna insan zor inanırdı. Yanmış yıkılmış köy ve kasaba görülmüyordu. Ufak tefek arızalar da derhal tamir edilmişti. Bir tarafta savaş sürerken halk evlerinde rahatça oturmuş, ordular çarpışmış, sivil halk hemen hiç zarar görmemişti.

Bir geceyi istasyonun yanındaki barakalarda geçirdik. Erkenden özel tramvayla şehrin ortasından geçerek, esirler için hazırlanmış olan misafirhaneye yerleştik. Eski Lehistan (Polonya) krallarının, büyüklü küçüklü birçok köşkü içine alan sarayları pek muhteşemdi. Ruslar zamanında kapalı tutulurken şimdi herkese açılan parkı az bulunur bir güzellikteydi. Vistül nehrinden ayrılan kanallar, yollar, çiçek bahçeleri, asırlık çınarlarla süslü olan parkta, genç ihtiyar yüzlerce insan gülerek, konuşarak, hallerinden memnun ve bahtiyar dolaşıyorlardı. Bir defa mahkûmiyete alıştıktan sonra, baştaki efendi Rus veya Alman olmuş hiç önemi yoktu. Efendinin emirlerine boyun eğmek pek güç olmasa gerekti. Almanları hiç sevmedikleri, çok kaba ve nobran bulduklarını, gene Ruslar'ı özlediklerini, görüştüğümüz Lehliler açıkça söylemekten çekinmiyorlardı. Almanlar medeniyet, sanat alanında ileri safta oldukları halde, Ruslar kadar olsun halkın sevgisini kazanamıyorlardı.

Karantina süresini geçirmek ve eksiklerimizi tamamlamak için Varşova'da 15 gün kalacakmışız. Askeri ambardan, kalpaktan başka, elbise ve çizme verildi. Güzel astragan kalpak bulmak kolaysa da bizim mali gücümüzün üstünde olduğundan birer Alman şapkası aldık, İstanbul'a gittiğimizde kalpak

PAYLAŞIM GRUBU
alacağımızı düşündük. Çoktan beri hasretini çektiğimiz subay kıyafetine girdikten sonra askerlik hayatı yeniden başladı. Sokaklarda, Harbiye Talimgâhında öğrendiğimiz, kural ve şartlarına uygun olarak hiçbir Alman subay ve eri selam vermeden geçmiyor, bu da bizim küllenmeye yüz tutan asker gururumuzu okşamaktan geri kalmıyordu. Bazı arkadaşlar özellikle Türk subaylarını selamlamak için ayrı emir verildiğini sanıyorlardı, ama zaten asker ve disiplin milleti olan Almanların bu hareketlerinin normal olduğu şüphesizdi.

Hastane yapılan Rusların harbiye mektebinde, akşam sabah düzenli yemek çıkıyor, az ekmek, bol patates en oburları bile doyuruyordu.

Moskova'dan mübadele suretiyle gelmiş yaşlı sakatlarla, değişik esir kamplarından kaçmış 8 subayla birlikte burada 70 kadar subay toplanmıştık. Terbiye eksikliğinden midir, cehaletin, görgüsüzlüğün fazlalığından mıdır, nedendir bilinmez, böyle toplu ve bir arada yaşadığımız zamanlar, derhal dedikodu başlıyor, herkes birbirini çekiştirip duruyordu. Hareketleri çekiştirmek için kusurlar, bahaneler aranıyor ve bulunuyor. Sonrası malûm; hafiften tartışma, kavga, gürültü, hakaret. Yabancı bir memlekette bulunduğumuz düşünülmüyor. İncir çekirdeğini doldurmayacak, basit meselelerden bir misal: Yemek salonuna girerken başlar açık mı, kapalı mı girilecektir?

Milli, dini geleneklere bağlılık göstermek isteyen yaşlı, rütbeli kimseler, Türklük ve Müslümanlığın şerefini başın kapalı bulunmasında görüyor, başı açık salona girenlere karşı sinirlilik gösteriyorlardı. Eskiliğe düşman, her şeyde bir yenilik değişiklik görmek isteyen gençlerse "Umuma muhalefet kuvvei hatadandır" diyerek Alman subaylarına uymak mecburiyetini görüyor, birtakım şartlarla oturup kalkmayacaklarını, buna kimsenin karışmak hakkı olmadığını söylüyorlardı. Üçüncü bir parti daha vardı ki, bunlar da "Aramızda bir ahenk olduğunu göstermek için, ya hepimiz açalım veya hepimiz kapayalım, şu karnaval vaziyetten kurtulalım" diyorlardı. Bir meseleyi tartışarak bir karara bağlamasını da beceremediğimiz için iş, kavga, gürültü, hakaretle sona eriyordu. Başların kapalı

PAYLAŞIM GRUBU
kalması konusunda sakallı binbaşı beyin uzun nutuklarına rağmen herkes gene bildiği gibi hareket etti. Her zaman olduğu gibi bu tartışmalara büyükler sebep oldular. Yabancı bir memlekette bile, gençlere karşı daima baskı ve buyruk alışkanlığından kendilerini alamıyorlardı (Gençlerin, büyüklerin yanında başı açık bulunması saygısızlık ve hatta itaatsizlik sayıldığı bir devirdir).

Cuma günü 40 kişilik bir kafilenin hareket edeceği bildirildi. Polonya'nın güzel ve şirin merkezini, mümkün olduğu kadar görüp tanımaya çalışıyorum. Karargâha yakın eski bir şato olan müzeyi gezdim. Müze, birçok eserleri Ruslar tarafından aşırılmış olmakla beraber gene de zengindi. Viyana önünde 1683'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kuşatmasını yararak Türkleri büyük bir yenilgiye uğratan, Avrupa'nın kilidi sayılan bir şehri kurtaran Lehistan Kralı Jan Sobiyeski'nin heykeli, düzgün çehresi, sarkmış gerdanı, heybetli ve ağırbaşlı, elinde asası, Leh milletinin öteki büyükleri arasında, imtiyazlı bir durumda tahtında oturmaktaydı.

Dil bilmediğimden, vaktin de çok dar olmasından müzeden lâyıkıyla faydalanamadım. Parklarda, sokaklarda temiz giyinmiş, ayaklarında takunyalarını tıkırdatarak gezen Leh kadınları pek hoş bir manzara teşkil ediyordu. 15 gün kaldığımız ve pek güzel günler geçirdiğimiz ve yeniden subay kimliğine kavuştuğumuz Polonya başkentini terk ederek, asıl Alman sınırına girdikten sonra her şey birden başkalaşıverdi. Trenin birkaç saatlik durmasından faydalanarak, ilk Alman şehri olan Breslav'ı dolaştım. Binaların, mağazaların düzeni, sokakların temizliği ve halkın giyinişi, şu anda hatırladığım, karşılaştırdığım Fransız şehirlerinden çok üstündü.

Bir gün de Viyana'da kalarak sinema seyreder gibi sarayları, parkları gördük, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun merkezinin yüksek medeniyet eserlerine ve parlak ihtişamına hayran kaldık. Budapeşte, Belgrad, Niş, Sofya gibi büyük şehirlerden geçtikse de istasyonlardan uzaklaşmaya vakit bulamadık.

PAYLAŞIM GRUBU

SEVİNÇ, HÜZÜN VE ŞOK!

27 HAZİRAN 1918

Perşembe günü Sirkeci'ye geldik. Haydarpaşa'dan doğuya hareketimden, üç sene beş ay on beş gün sonra batıdan İstanbul'a kavuşmuş bulunuyordum.

Alman işgal bölgesine girdiğimiz zamanda olduğu gibi, bando muzıka, bir kıta asker, bir generalin teselli verici nutkuyla karşılanmayı beklemiyorduk ama hiç olmazsa bize yol gösterecek bir memurun bulunacağını umut ediyorduk. Gar binasının önünde rütbe sırasıyla dizilerek bekliyorduk. Parlak üniformalar içinde, göğüsleri madalyalı, demir haç nişanlı, Wilhelm'vari pomatlı bıyıkların uçları yukarı kıvrılmış her rütbede birçok subay, bizi görmezlikten gelerek geçiyorlardı. Tavır ve hareketlerinde, yürüyüşlerinde bile Alman taklitçiliği, şahsiyetlerini kaybettikleri göze çarpıyordu.

Bizim kıyafetimizden, ürkek tavırlarımızdan, yabancı bir memleketten geldiğimizi kolaylıkla anlamak mümkündü. İçimizde Sibirya'dan, Moğolistan sınırlarındaki esir kamplarından, bizim gibi binbir tehlike atlatarak vatana can atanlar olduğu gibi hastalık, ihtiyarlık, sakatlık dolayısıyla Rusların izniyle gelenler de vardı. Biz zavallı esirlere karşı gösterilen bu ilgisizlik isyana, homurtulara sebep oluyordu. Bize yol gösterecek memurun gelmesinden umudu kesilen arkadaşlar, Sirkeci'nin arka sokaklarındaki geceliği 25 kuruş olan kirli, pis otellere yerleştiler, akşamüzeri ben de bunlara katıldım.

İstanbul'a yaklaşırken trende, inzibat subayları tarafından

PAYLAŞIM GRUBU
bize, basılı birer soru kâğıdı dağıtıldı. Bu kâğıtları bir hafta zarfında doldurarak Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Dairesi'ne getirmemiz emredildi.

•

SORULAR VE CEVAPLARI

1) Nerede, hangi mevkide ve ne suretle esir oldunuz? Yanınızda kimler vardı? Kaç kişiydi? Yaralı mı, yarasız mı esir oldunuz? Yoksa mecalsiz hasta olarak mı esir düştünüz? Hastalığınızı bilen gören kimlerdir?

C: Erzincan civarında Bandola Ovası'ndaki muharebede düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu ve saldırısı sonucunda esir oldum, esir olduğum vakit yanımda 12 nefer sağlam ve üç nefer yaralı vardı, yarasız esir oldum.

2) Bu muharebede hangi birliğe kumanda ediyordunuz? Birliğin mevcudu neydi? Kaç gün süngü muharebesi oldu? Sağ, sol, gerinizdeki kıtaların numaraları ile esir düştüğünüzde vaziyet ne haldeydi?

C: Bu muharebede bölük kumandanıydım. Çoğu martin olmak üzere 35 tüfekle mevziye dahil oldum. Acilen yaptığımız baş siperleri ve sel yarıklarında üç dört saat kadar savaşıldı. Solumda 89. Alay, sağımda taburumuzun 2. Bölüğü, sağ gerimizde 9. Bölük ihtiyatta, tabur kumandanımız adı geçen bölüğün yanında bulunuyordu. Esaretimden evvel, ateşin şiddetli bir zamanında, solumda 89. Alay'ın cephesinde birdenbire ateş kesildi ve sağımda bulunan 2. Bölük 200 metre kadar geri çekildi, bölüğümün 100 metre kadar ilerisinde bulunan bir onbaşının idaresindeki ileri posta düşmanın baskısı üzerine çekilerek bölük askerlerinin yanında mevziye girdi. Bu vaziyeti raporlarımla anlayan ve bizzat gören tabur kumandanından şu emri aldım:

1) 89. Alay'ın tahliye ettiği cepheye karşı iki manga ile mevzi alınız.

2) Sağ ilerinizde bulunan 1. ve 2. taburlar henüz tamamen çekilmemiştir.

3) Çekilmek için size ayrıca emir vereceğim.

PAYLAŞIM GRUBU

3) Düşman sağ, sol gerinizden hangilerini kuşattı? Düşman arka ve yanınızdan ne kadar mesafeye yaklaşmıştı? Esir olduğunuz vakit kuşatılarak mı esir oldunuz? Yoksa düşman süngü hücumu ile siperlere atlayarak mı esaret vaki oldu?

C: Düşman evvela sağımdan ilerledi, beni ateş kesmeye mecbur ettiği zaman, 89. Alay'ın tahliye ettiği mevzilere karşı mevzi aldırdığım iki manga, düşmanın baskısı üzerine firar ettiklerinden, sol gerimdeki tepeden, düşman kolaylıkla bize doğru koştu, bunlardan evvel sağdan gelenler yanımıza gelmişlerdi.

4) Düşman süngü hücumuyla siperlere girdikten sonra mücadele ne kadar devam etti? Hücumu müteakip siperdeki muharebede maiyetinizdeki askerlerden ne kadarı şehit, ne kadarı yaralı, ne kadarı esir ve ne kadarı esaretten kurtulmaya muvaffak oldu?

C: Bölüğümde üç adet süngüden başka bir şey olmadığı gibi asker de talim ve terbiyeden mahrum olup süngü muharebesi yapacak kabiliyeti yoktu. O günkü muharebede üç şehit, üç yaralı ve on iki nefer esir, gerisinin de kurtulduklarını zannederim... Yaralılardan birisi esir olduktan sonra süngülenerek şehit edilmiştir.

5) Esir düştüğünüzde kumanda ettiğiniz kıtaya yönelik düşman kuvvetlerinin miktarı adeden neydi?

C: Esir düştüğümüzde kumanda ettiğim kıtaya yönelik düşman kuvvetlerinin miktarı tahminen 150 kadardı. Bu miktar bölüğümün cephesindeki muharebe ettiğim düşmandır. 89. Alay'ın cephesinden, sol gerimdeki tepeden, sağdan bize doğru koşup gelenler de 200 kadardı.

6) Bölüğünüz subaylarından şehit, yaralı, esir olanlar ve esaretten kurtulanlar kimlerdir?

C: Bölüğümde benden başka subay yoktu. Tabur yeni teşkil edilmiş olduğundan çavuş, onbaşı namına da eski askerlerden kimse yoktu.

7) Gerek subay ve gerek askerlerden esaretten kurtulmaya muvaffak olanların miktarı nedir? Ne suretle kurtulmuşlardır? Siz neden kurtulamadınız?

PAYLAŞIM GRUBU
C: 89. Alay'ın tahliye ettiği cepheye mevzi aldırdığım iki manga, cephanesini toprağa gömdüğünü haber verdikleri bir neferle meşgul olduğum bir sırada firar ettiler, kurtulmuşlarsa bu iki mangayı teşkil eden 17 neferle 4-5 silahsız asker –ki bölüğün gerisinde bulunuyorlardı– kurtulmuşlardır. Bölüğün sağında bulunduğumdan, düşman da önce buradan geldiğinden kurtulamadım.

8) Esir alındığınızda tabancanızı veyahut şehit olan askerlerden birinin silahını kulandınız mı? Açıkça beyanı.

C: Tabanca kullanacak bir durum olmadı. Bundan evvelki muharebelerde birçok defa olduğu gibi bu defa da bizzat silah kullandım.

9) Vaziyetin ayrıntılı bir krokisini yapınız.

10) İşbu sorulara bir haftaya kadar cevap verilmesi...

Hatıra: Bu soruların cevaplarını veren muvazzaf subaylar seferberlikten önce, işleri nedeniyle bağlı oldukları kıtalarla sicil numaralarını ve peder isimleriyle memleketlerini, emekli subaylar emekli edildikleri tarih ve kıtayla, maaşlarını hangi emvalden almaktayken kaç tarihinde, kimin emriyle hizmete alınıp görevlendirilmiş olduklarını mutlaka yazmalıdır. Subay adayı, subay vekili rütbesinde bulunanlar, muvazzaf iseler hangi okul öğrencisiyken hangi tarihte vazifeye verildiklerini, apolet numaralarını; ihtiyat iseler, hangi talimgâhtan hangi cepheye sevk edildiklerini ve kayıt numaralarını mutlaka yazmalıdırlar.

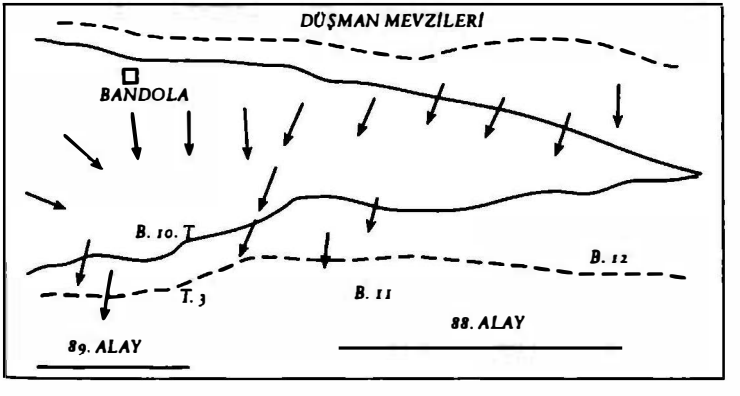
C: Onuncu Kolordu, Otuzuncu Fırka, Seksen Sekizinci Alay, Üçüncü Tabur, Onuncu Bölük Kumandan Vekili, İstanbul Harbiye Talimgâhı'ndan birinci mürettep ile, 12 Kanunusani 1915 tarihinde çıkarak Kaleboğazı'nda bulunan alayıma sevk edildim. Kayıt numaram: 5482.

İstanbul'a gelir gelmez eve koşarak ev halkına beklemedikleri bir sürpriz yapmak istedim. Saraçhanebaşı'nı geçtikten sonra geniş bir yangın yeriyle karşılaştım. Kıztaşı'nda oturduğumuz evin sokağını bile bulamadım. Petrograt'tayken bu yangını haber almışsam da nerede başlayıp nerede bittiğini bilmiyordum. Umutsuz ve hayal kırıklığına uğramış bir halde

PAYLAŞIM GRUBU
geri gelirken eski komşulardan biriyle karşılaştım. Felaketi ayrıntılı biçimde öğrendim. Evden hiçbir şey kurtarılamamış, kendileri de Yozgat civarında demiryolu inşaatında çalışan kardeşimin yanına gitmişler.

Öğrenimim sırasında okul kitaplarından başka, geçim giderlerinden kısarak, han odasında bir arkadaşla çamaşırımızı yıkayarak, yemeğimizi yaparak, binbir yoksunluğa katlanarak biriktirdiğim, cephede hastalandığım zaman bir mektupla Çorum Kütüphanesi'ne gönderilmesini vasiyet ettiğim üç yüz cildi aşan kitaplarımın hepsi yanmış. Bir daha bulunması imkânı olmayan bu eserlerin yaldızlı ciltleri hayalimde 'resmi geçit' yapıyordu; şimdiye kadar geçirdiğim felaketlerin en acısı, ıstırap vereni bu oldu, gözyaşlarımı tutamadım. Bu kara haberi aldıktan sonra bir otele giderek Harbiye Nezareti'ne verilecek soruların cevaplarını hazırladım ve götürüp verdim. İkişer maaş avans veriliyormuş; son Bandola muharebesinde, alay beni şehitler arasında bildirmiş. Hayatta olduğumu ispat etmek ve avans almak bir mesele oldu. Kızılay, Kızılhaç cemiyetlerinin Rusya'dan gönderdikleri esir listeleri bulunduktan sonra 'sağ' olduğumu ispat edebildim.

Birkaç gün sonra Yozgat'a gitmek için karar için vermişken, hiç hatır ve hayale gelmeyecek bir olay, çilemin henüz dolmadığını gösterdi: Bir gün Galata rıhtımına büyük bir Al-

PAYLAŞIM GRUBU
man ulaştırma gemisi yanaşmaktaydı. Şimdiye kadar limanda görülmemiş olan büyük vapuru seyretmek için yüzlerce insan rıhtıma dolmaktaydı. Bu insan selinin arasına katılarak içeri girdim, 5-10 dakika sonra 40-50 kadar inzibat subayı, eri gelerek kapıları kapattı. Oradaki halkı hapsettiler, çıkmak isteyenlerden "belge" soruyorlardı. Üzerinde "belge" bulunmayanları, gösterdikleri belgeleri yeter görmediklerini bir yana ayırıyorlardı; ben de bu yana ayrılanlar içindeydim. Derdimizi anlatmak mümkün olmuyor, söz dinlemiyorlardı. İstanbul kaçak askerlerle dolmuş olduğundan, sözüm ona asker kaçağı topluyorlardı. İnzibat subaylarına, inandıracak belge gösteremeyenlerle birlikte, sıkı muhafaza altında "Bekirağa Bölüğü" denilen hasiphaneye götürüldüm. Bir gece orada kaldıktan sonra, sabahın erken saatlerinde gene aynı sıkı tedbirler alınarak, dün yakalanmamıza sebep olan vapura kapadılar. Kendi vatanımızda tekrar esaret hayatı yaşamak pek elem verici bir haldi.

Mektupla, telgrafla halimizi yüksek makamlara duyurmaya vakit ve imkân vermediler. Vapurda benim gibi iki zavallı subaya daha rastladım. Bu nasıl hükümet, nasıl idare? Kendi kendimize homurdanmaktan başka elimizden bir şey gelmiyor ve tamamıyla bir acz içinde bulunuyorduk. Üç buçuk sene cephede, esarette çekmediğimiz kalmamışken, bin türlü tehlikeleri atlatarak hayat pahasına memleketimize dönmüş ve henüz ailemizi görmemişken, hakkımda reva görülen "kaçak" muamelesi cidden pek ağır ve üzücüydü. Oysa söylendiğine göre, silah sesi işitmemiş binlerce asker kaçağıyla İstanbul doluydu. Halk arasında söylenen kader, kısmet, alınyazısı gibi atasözlerine boyun eğmekten başka çare yoktu. Öğleye doğru vapur hareket etti. Hiçbir yere uğramadan Batum'a vardık. Batum'dan da kaderin sillesine uğramış suçlu, suçsuz sekiz kamyonluk bir kafile teşkil edilerek Acara Vadisi'ne doğru yükselmeye başladık. Yalnızçam Dağı'nı aştıktan sonra, Ahıska, Ahılkelek gibi, Rus ve Ermeni elinden yeni kurtarılmış olan kasabaların misafirhanelerinde haftalarca bekledik. Bu bölge halkı halis Türk'tü. Hayatlarından memnun oldukları

PAYLAŞIM GRUBU
anlaşılıyordu. Çar hükümetleri 30 sene bunlardan asker almamış, vergileri de pek hafifmiş, bu sebeple nüfus artmış, büyük ve sık köyler meydana gelmiş. Bereketli toprakları bağ, bahçe ve ormanları çoktu. Halkın sağlığı, neşesi yüzlerinden belliydi. Türk soyunun en gürbüz ve güzel insanlarını burada görmekle haz duydum. Şiveleri Erzurum vilayeti halkının konuştuklarının aynıydı. Yalnız halkı bıktıran, halk ve subaylar arasında "deli" adıyla şöhret yapmış, avcı hatlarında elinde tabanca piyadelerle ileri hatta dövüşen çok yiğit bir kumandanın kötü idaresinden çok söz ediliyordu. Bu deli, mahkeme, sorgu suale lüzum görmeden yüzlerce subay ve eri öldürmüş, öldürtmüş, bu bölgeyi işgal eder etmez gençleri askere almaya başlamış, iki nesilden beri askerlik yüzü görmemiş olan bu halk arasında korku ve heyecan uyandırmış, asker kaçaklarını herkesin gözü önünde kurşuna dizdirmişti. Ahıska'ya yakın bir köyden genç, yakışıklı bir beyzadeyi de ağaca bağlatarak –iri gövdeli, asırlık bu meşe ağacını köylüler bize gösterdiler– ana, baba, akrabalarının gözü önünde kurşuna dizilmesi olayını ağlayarak anlatmaları pek hazin ve ibret vericiydi. Rüyalarında sayıkladıkları, kurbanlar keserek, dualar ederek karşıladıkları Türk ordusunun, Türk halkı üzerinde kurduğu yönetim böyle şaheser bir şeydi!

Dini, dili, geleneği bir olan bu halkın bizden memnun olmadıklarını anlamak için kerâmete ihtiyaç yoktu.

Bir gün odamıza hoca kılıklı üç kişi geldi, alay kumandanına şikâyetleri olduğunu söylediler, kumandan bulunmadığından alay yaveri dertlerini dinledi. Şikâyetlerinin özeti şu: Askerler uluorta, yol kenarlarında, bahçelerdeki ağaçları kesiyorlarmış, bunun önüne geçilmesini istiyorlardı.

Yaver, "Kazan kaynatmak için ne yapacağız?" diye sordu.

"Muhtara başvurun, lazım olan odunu muhtar size bulur" dediler.

"Böyle giderse buraları da Erzurum tarafına çabuk benzer" dediler.

Yaver Bey kızdı: "Peki Erzurum tarafına ne olmuş?"

Fakat, farkına varılmayarak atılan bu tokatın tesiriyle yü-

PAYLAŞIM GRUBU
züm kızardı, adamın ne demek istediğini pek iyi anlamıştım. O da bizim gibi teğmen olan yavere, "Arkadaş izin verelim de bu adam sözünü tamamlasın" dedim. Hoca kılıklı adamın sözüne devam etmesini teşvik ettim.

"Erzurum taraflarında yakacak olmadığından, halk tezek yakar, kışın da hayvanlarla beraber ahırlarda yaşarlarmış, oraları görüp gelenler anlatırlar" dedi.

Rusların ağaçlar hakkındaki "zakonları" pek şiddetliymiş, geçen yıllarda yaşanan bir olayı şöyle anlattı:

"Bir köyden öteki köye giden üç arabadan ibaret düğün alayının arabacısının kamçısı kırılmış, arabacı da çakısını çıkarıp, yolun kenarındaki ağaçlardan bir kamçı sapı kesmiş, kabuklarını soyarak yere atmış ve arabasına atlayarak yoluna devam etmiş. Bir saat sonra oradan geçen bir köy veya orman bekçisi bu taze dal kabuklarını eline alarak, dörtnala atını koşturarak düğün kafilesine yetişmiş, arabacının elindeki, çapı bir santimi bulmayan bu küçük dal parçasını görerek kafileyi yakındaki karakola götürmüş, ifadeler, imzalar alındıktan sonra düğün alayı serbest bırakılmış. On gün sonra da arabacıya 20 manat para cezası gelmiş."

Bu küçük ve basit olaydan, sözüm ona biz aydınların ciltler dolusu ders almamız lazım geliyordu. Haydarpaşa'dan Eskişehir'e kadar olan topraklarda kel, kör, topal ağaçları gördükten sonra Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum ve sınıra kadar, 1000 kilometreden fazla vatan toprakları tümden bir bozkır, çöl manzarası gösterir. Şu ufku kaplayan yeşillik deryasının Anadolu'nun bir tarafında bulunacağını sanmıyorum. Bu nasıl sihirli ve tesirli bir "zakon" kanundur ki, 15-20 kişilik bir düğün kafilesindeki insanları, yine bir Türk çocuğu olan bekçinin emrine uyuyor, hiç itiraz etmeden karakola kadar sürükleniyor? Kanun ve hükümet otoritesi demek, işte budur, bizler bunu bir türlü tesis edemiyoruz. Medeniyetin aslında ağaç orman, yeşillik demek olduğunu henüz anlamış değiliz.

Cephedeyken Sivri Vadisi'nin solunda Tutmaç köyü ve bu köy halkının senelerden beri binbir zorlukla korudukları, 7-800 dönüm kadar, eski ormanlardan artakalan bir orman yav-

PAYLAŞIM GRUBU
rusu vardı. Kış yaklaştığı zaman zeminlikler yapılması hakkında emir geldi, gereken ağaçların da Tutmaç ormanından alınması emrediliyordu. Bölükler o küçük ormana, köklerine kadar öyle balta salladı, ormanı öyle tıraş etti ki, bir süre sonra geri çekildiğimiz zaman, orada yakın zamana kadar bir orman parçası olduğuna yemin etsek kimse inanmazdı. Ağaç kesmenin de bir usulü, kuralı olacağı ormanın memleket için hayat memat meselesi olduğu hiç kimsenin hatırına gelmiyordu. Eşeğini önüne katan, kağnısına binen gider, nerede ağaç bulursa keser, evine taşır. Zeminlik yapmak için gereken ağaçların Tutmaç ormanından alınmasını emreden kumandan, vatan demenin çıplak dağ, bayır demek olmadığını, bağların, bahçelerin, ormanların da vatanın bir parçası, süsü, ziyneti olduğunu, daha okul sıralarındayken öğrenmiş olsaydı, verdiği emre şöyle bir iki cümle koyabilirdi: "Genç fidanlara, ağaçların köklerine dokunulmayacak, zarar verilmeyecek!" Ağaçların kökleri kurtulsaydı babalarının, dedelerinin bin bir fedakârlıkla, ormansız köylülerin saldırısından korumak için kavgalar, cinayetler işlenerek korudukları küçük orman tamamen yok olmaktan kurtulur, yeniden canlanması umut edilebilirdi. Yaptığımız ağaç katliamını ağlayarak seyreden köylüler, şimdi gözümün önüne geliyor, kederimi katmerleştiriyordu. Yaptığımız zeminliklerin etrafına depo ettiğimiz çıralı kütükleri yakmak bile kısmet olmadı. Çekilme emri gelince zeminliklerimiz, kütüklerimiz olduğu gibi kaldı.

O hoca kılıklı, iri cüsseli, uzun sakallı Raspotin'i hatırlatan adama, Rusların kendilerini nasıl idare ettiklerine dair sorular sordum. Bu idareden son derecede memnun olduklarını, rahat yaşadıklarını, yalnız, "Kâfirlerin" emrinde olmanın güçlerine gittiğini anlattı. Herkes canından, malından, ırzından emin, vergi az, askerlik yok, kötü karakterli insanlara hayat hakkı tanınmıyor, en küçük bir cürüm için çok şiddetli cezalar veriliyor. Cinayet, hırsızlık, kız, kadın kaçırma gibi olaylar çok az. Yakalanan suçluyu da bir daha görmek mümkün olmuyormuş.

Her zaman olduğu gibi, yine kutsal Anadolu'yu hatırlamaktan, birbirine yakınlığı olan konuları karşılaştırarak derin

PAYLAŞIM GRUBU
derin düşünmekten kendimi alamıyorum. Deli Petro'dan beri, Avrupa medeniyetini Rusya'da tatbike çalışanlar, Rusya'dayken gördüğüm, başarılı sonuçlar elde ettikleri halde, Tanzimat'tan beri biz de aynı yolun yolcusu olmaya çalışmamıza rağmen, neden iyi neticeler alamıyoruz? Avrupa'nın kanunları, kuzeyin bu yarı yabani halkına fayda getirdiği halde, aynı kanunların bizdeki sonuçları neden başarısızlığa uğruyor? Mesele, uygulamaya dayanıyor. Sonsuz bir hoşgörü ve gevşeklik bu güzel kanunların kuvvetini baltalıyor. Orada bir katilin, hırsızın yeniden topluluk içine girmesi ne kadar güçse, bizde bir katili korumak için merhamet duyguları kolayca kabarıyor. Bir de atasözü bulmuşuz: "Kabahat muhakkak ölendedir". Hakimler, avukatlar seferber olur, kanunun hafifletici tarafları bulunur, katil mümkün olduğu kadar hafif bir cezayla kurtarılmaya çalışılır. Halk arasında "15 sene, 3 sene" bir formül olmuştur.

15 yılı gözüne alan bir cani hasmını öldürmekte tereddüt etmiyor veya üç yıl yatmayı tasarlayan biri göz koyduğu kadını, kızı kaçırmaktan çekinmiyor. İşin acınacak tarafı, bu katil ırz düşmanları da halk arasında birer kahraman olarak tanınıyor. Gene Çorum'dan misal vereceğim: Yaz ayları başlar başlamaz tarla sulama, kadın, kız, kaçırma yüzünden cinayetler birbirini takip eder. Hafta geçmez ki bir kağnıya yüklenmiş, üzerine kırmızılı sarılı yorganlar örtülmüş cenazeler hükümet konağının avlusuna gelmesin. Uzun Yayla'dan Çerkezler, önceden adamları aracılığıyla öğrenmiş oldukları arabacıların, köylülerin iyice atlarını çalar götürürler, Halep ve Musul'da serbestçe satarlar, bu hırsızlıkların önüne bir türlü geçilemez. Failleri de bulunamaz. Hapishanede bulunan azılı katillerden birkaçı ibret olmak üzere, polis ve zaptiyelerin jandarmaların koruması altında çarşı pazar dolaştırılır, boyunlarında, ayaklarında demir halkalar ve kalın zincirlerle gezdirilen bu canilere halkın gösterdiği saygı hayret edilecek bir manzaradır. Bunlara kahvelerin önünde oturdukları vakit yarışırcasına kahveler, çaylar, yemekler ikram edilişini, babayiğitliklerinden uzun uzun söz edilişini hatırlıyorum. Bu uğursuz katillerin birer yi-

PAYLAŞIM GRUBU
ğit kahraman gibi yükseltilmelerine ve bu teşhirin halk arasında hiçbir olumsuz etkisi olmamasına insan hayret ediyordu.

Medeni memleketlerde yılda bir iki cinayet olur, bütün basın ve halk nefretle çalkalanır. Halkın galeyanı, kötülemesi karşısında katil muhakkak asılır. Tahrikmiş, sarhoşmuş, aklı bozukmuş gibi uydurulmuş sebeplerin hâkim üzerinde hiçbir etkisi olmaz. Yetersiz kanunlar bütün şiddetiyle tatbik edilemediğine göre, memlekete faydasız, hatta zararlı olan bu mikropları, idareten olsun bir çaresine bakmak gerekir. Katilliği, hırsızlığı, yankesiciliği meslek edinmiş, hayatını hapishanede geçirmeye alışmış bu kötü insanları yeniden toplum içine bırakmadan yok edilse bütün memleket bir rahat nefes alır, namuslu vatandaş da, canından, malından, ırzından emin olarak yaşar.

Alay ve taburlara taksim edilmiş, alay arkadaşlarını tanımaya vakit bulamamıştım ki, mütareke ilan edildi. Askeri harekât zaten sona ermiş bulunduğundan bizi buralara kadar lüzumsuz yere sürüklemiş oldular.

Askerlerin silahları alınarak serbest bırakıldı. Binlerce er ve subay karmakarışık bir halde Batum'a doğru bir sel gibi akıp geliyorduk. Bir kelime Türkçe bilmeyen Müslüman Gürcülerin evlerinde, ahırlarında geceleri geçirerek Batum'a geldik. Şehrin sokak ve meydanlarında üst baş perişan, aç biilaç binlerce askerin yatışı, sokak ortalarında yatan hastalar, ölüler, yürekler acısıydı. Müthiş bir sefalet hüküm sürdüğü görülüyordu. Ne yapılacağı, ne vakit ve nasıl gidileceği hakkında kimse bir şey bilmiyordu. Sivil Rusların ve her milletten Müslümanların gözleri önünde sergilenen bu fecaat ile ilgilenen bir makam da görülmüyordu. Biz subayların hiçbir şeyden haberimiz yokmuş, yalan yanlış dolaşan söylentilerin hepsi doğruymuş. Mütareke olmuş, Boğazlar açılmış, düşman donanması İstanbul'a gelmiş, sözle, yazıyla anlatılması imkânsız bir durum ortaya çıkmış. Bu haberler herkesi derin bir yasa boğmuştu. Bizi İstanbul'a götürmek için vapurlar geleceği söylentisi devam ederken, 4-5 gün sonra, İngiliz vapurları çıkageldi. Hızla rıhtıma yanaştılar, asker ve cephane çıkarmaya başladı-

PAYLAŞIM GRUBU
lar. Bizim görmediğimiz ve tasavvur dahi edemeyeceğimiz derecede teçhizatlı bu asker topluluğunu uzaktan, şaşkın, içimiz yanarak seyrettik. Subay ve erler tam sağlık içinde, vapur yorgunluğu görülmeyen hayvanların tüyleri parlıyor, mükemmel bakımlı oldukları görülüyordu.

Batum'un düzenli rıhtımı sayesinde, tam teçhizatlı binlerce askerin ve levazımının tahliyesi uzun sürmedi.

Aynı duyguları paylaşan birkaç arkadaşla bu manzarayı seyrederken dertleşiyoruz. Şu küçük Batum ile bizim sahil şehirlerimizi karşılaştırıyoruz. Sınırdan Boğaz'a kadar, Karadeniz'in şehir ve kasabalarının hiçbirinde böyle bir tesisat yoktu. Sivas, Kayseri, Diyarbakır'a kadar geniş bir hinterlandı bulunan ve İzmir'den sonra memleketin en işlek sahil şehri olan Samsun'da bile vapurların kolaylıkla yükleme ve boşaltma yapacağı bir iskelesi yoktu. İstanbul'a gidip gelirken kötü havalarda karaya çıkmanın ne kadar zor ve tehlikeli olduğunu hatırlıyorum. Bu rıhtım, dalgakıran işi, medeni memleketlerde o kadar önemli bir ihtiyaçtır ki küçük sahil şehirlerinde bile küçük gemilerin barınabileceği limanlar vardır.

80-100 vapurun aynı zamanda yükleme, boşaltma yaptığı Londra, Marsilya, Napoli şehirlerinin düzenli tesislerini hayal etmek saçmaysa da, şu küçük Batum limanının bir eşi Samsun'da yapılamaz mı? Yapılır ama o zaman vatan aşkından ve sevgisinden üstün tutulan, fani hırsların semeresi olan sarayların, köşklerin, han ve apartmanların inşaatı geri kalır!

Biz bu hayallerle vakit geçirirken binlerce asker vapurlara saldırmaya başladı. Yer bulamamak korkusuyla ortalık gürültülü patırtılı bir mahşer halini aldı. Biz ve İngiliz subaylarından oluşan bir heyet düzeni zorlukla yerine getirdi. Hastalar, subaylar sırasıyla gemilere yerleşti. İngiliz gemilerindeki temizlik ve gıda bolluğunu gördükten sonra, savaşta kazanma şansının daima zengin milletlerde olduğuna ve olacağına bir daha inandım. Muharebe kazanmak için ve atasözü yerine geçen, Napolyon'un üç şartı daima geçerliliğini koruyacaktır: "Para, para, yine para."

Vapurdaki kahvaltı ve yemek tayınları aynen İngiliz asker-

PAYLAŞIM GRUBU
lerine verilen miktardaydı. Et, sebze, tatlı bizim görmediğimiz bir bolluktaydı "İt yediğinde, at yedi günde" diye bir atasözü vardır. İnsan vücudu da it yapısında olmalı ki, bizim hasta ve mecalsiz erlerin hemen yüzleri güldü, gözleri ışıldadı. Zaten çoğunun hastalığı açlıktan ileri geliyordu.

İngilizlerin Mehmetçiklere verdikleri bu ziyafet gibi tayınlar ve doktorların candan özeni, bir medeniyet icabı mı? Yoksa, Çanakkale'de binlerce İngilizin anasını ağlatan Mehmetçik'e bir hoşluk ve iyi duyguların eseri miydi?

Görüştüğüm gemicilerden anladığıma göre birinci şıkkın, yani zenginliğin ve medeni olmanın bir gereğinden başka bunun anlamı yoktu. Gemilerde bulunan her yolcunun normal beslenmesi buydu. Bu yolculuğun üç beş gün daha uzamasını isteyenlerin sayısı da az değildi.

İstanbul'a geldikten sonra ilk işim harbiye nezaretine giderek, gereken muamelenin yapılmasını istemek oldu. Petrograt'ta Samson Efendi'ye emanet ettiğim paketi aldım. Benim için çok değerli olan defter, gazete, resimler bıraktığım gibi elime geçti. Nezaret dairesini tenhalaşmış, orada bulunan birkaç kişide de, söz söyleyecek güç kalmamıştı. Bir daha uğramamak üzere nezaretten ayrıldım.

Balkan Savaşı sırasında Çatalca'dan top sesleri gelirken, zevk ve eğlencesini bırakmayan kozmopolitler hariç, bütün İstanbul halkının keder ve yasa bürünmüş olduğunu görmemek mümkün değildi. Ne umutlar, ne hayaller peşinde koşarak, insanın dayanma gücünü aşan binbir türlü macera, ölüm kâbuslarını, bu feci sonu görmek için mi seçmiştik? Bugüne erişmek bahtsızlığına uğramayıp şehit olan sevgili alay arkadaşlarıma imrenmemek elden gelmiyordu! Ben de bu şehitler kafilesine katılmak saadetine erişseydim ne olurdu? En sevdiklerim tarafından bile şimdiye kadar unutulurdum.

Bezgin, bitkin bir halde Yozgat'ta bulunan kardeşimin yanına gittim. Dünyada hiçbir arzu ve emelim kalmamıştı. Köyün birine, bir kenara çekilerek ömür geçirmeye karar vermiş ve bir köyde yaşamaya başlamıştım. Dört ay kadar dayanabildim. Bu köy hayatı benim için başka bir ıstırap kaynağı oldu.

PAYLAŞIM GRUBU
Hayallerle gerçeği uzlaştırmanın imkânsızlığını, bizim köylerde yaşamanın çok güç olduğunu çabuk anladım. Hakkımda köylüler tarafından bir sürü dedikodu icat edildiğini gördüm. Okul açmaya, çocukları okutmaya çalıştıkça, bir vebalıdan kaçar gibi benden uzaklaşıyorlardı, bana taktıkları ad Con'du.

İspanya'da hayal şatoları kurmak düşüncesine, köylülere hizmet, uyanmasına yardım emeline veda ederek kardeşimin yanına döndüm. Ayrıca boş ve işsiz kalmak da cazip bir şey değildi. Babaların en şefkatlisi kadar bana babalık etmiş, istikbalim için her fedakârlığa katlanmış olan kardeşimin yanında bulunuyorsam da, gene bir iş sahibi olmak gereğini hissediyordum. İstanbul'a giderek okul diplomasından faydalanmayı düşündüm. Fakat memlekete hâkim bir hükümet otoritesi de mevcut değildi.

Ailece birçok tartışmalardan sonra, biraz parayla ayak ticareti yapmama karar verildi. Yozgat'tan yağ, pastırma alarak İstanbul'a götürecek, oradan da bu bölgenin ihtiyacı olan eşya getirip satacak, böylece bir iş sahibi olacak, geçimimi sağlayacaktım.

Zaman geçtikçe ıstıraplarım şifa buluyordu. İnsan ölüme bile alıştıktan sonra hayatın başka güçlüklerine kolaylıkla alışıyor. Hayat sözkonusu olduğu için savaştan, ölümden korkmamak elde değildir. Savaş başlamadan önce, korkuyla karışık bir iç ezintisi, tarifi imkânsız bir sıkıntı hasıl olursa da bunların tamamı kısa bir zaman sürer. Silah patlayıncaya kadardır. Birkaç dakika sonra bu duruma çabucak alışılır, doğal gelmeye başlar, hayatın gidişinin bundan ibaret olduğu duygusu hâkim olur, neşe yerine gelir, şevk ve hevesle bir silah alarak, bu dram sahnesinde rol almaktan kendinizi alamaz hale gelirsiniz. Demek oluyor ki insan yaradılışı icabı ölüme bile alışıyor. Yağcılık, pastırmacılık yapmaya mı alışmayacak?

Beş çuval pastırma ve on teneke yağ alarak Ankara'ya geldim. Etki ve nüfuzlarını Ankara'ya kadar uzatan İngilizler istasyonu kontrol ettiklerinden, yolcular ve eşyaları sıkı sıkı kontrol ediliyordu. İstilacıların yardakçısı, pinpon sakallı Rum istasyon müdürü, herkese sert ve kötü muamelede bulu-

PAYLAŞIM GRUBU
nuyordu. İstasyon müdür ve memurlarına emirler vermekte olan İngiliz çavuşuna "İstanbul'a gideceğimi, birkaç parça eşyam bulunduğunu" senelerden beri konuşmadığımdan yarım kalan İngilizcemle anlattım. İskoç çavuşu beni iyi karşıladı. Tren bekleyen, bilet almayı başaramayan yüzlerce yolcunun hayret ve şaşkın bakışları arasında tenekelerim ve çuvallarımla 40 kişilik vagona yerleştim. Orada bulunanların hakkımda pek iyi düşünmediklerini de biliyordum. İstanbul'a geldikten sonra madalyonun öteki yüzü göründü. Bu mallar nerede ve nasıl satılır, kimler alır? En küçük bir bilgim yoktu. Elime, getirdiklerimden birer parça alarak dükkân dükkân dolaştım, malı görmeden kimse bir fiyat vermiyordu.

İşler bir türlü umduğum gibi yürümüyordu. Bu malları çabucak satacak yerine basma, kaput bezi alacak, Yozgat'a dönecektim. Kardeşimden aldığım parayı geri verecek, az zamanda bir iş sahibi olup çıkacaktım. Otel kahvesinde konuşurken benim bu bilgisizliğime gülenler olduğu gibi, yol gösterenler de çıkıyordu.

Doğu vilayetlerinden birinde telgraf müdürüyken ayrılmış, şimdi İstanbul'da bulunan Lütfü'yle baş başa verdik, bu işleri günlerce konuştuk. Sonunda pastırmaya bir müşteri bulundu, çuvalları açıp göstermeye vakit kalmadan "aman bunları belediye memurları görmesin hepsini denize döker" diyerek çuvalın bir ucundan tuttu, çürük bir bez yırtar gibi kalın çuvalı baştan sonuna kadar açtı. Yozgat'ta özenle yerleştirdiğimiz pastırmalar yeşil bir renge bürünmüş olarak meydana çıktı. Yaş olarak istif edildiğinden, küflenmiş çirkin bir renk almıştı. Kâr yerine şimdi sermaye de tehlikeye girmişti. Gösterdiğimiz adam bize bir iyilik, insaniyet yaparak kurtarma çaresini de söyledi. Pastırmaların üzerindeki küf tümüyle kazınacak, Balıkpazarı'ndan çemen alınacak, yeniden çemenlenecek, bahçede kurutulduktan sonra satışa çıkarılacaktı. Lütfü'nün çalışması, iki çocuğun da yardımıyla bu iş yapıldı.

Bu işleri yaparken otel koku içinde kalıyor, oteldekiler rahatsız oluyorlardı. Bu yüzden otelciyle aramızda gürültü de eksik olmuyordu. Lütfü çalışkan, bu gibi hayat mücadelesinde

PAYLAŞIM GRUBU
pişkin, böyle gürültülere aldırış etmeyen, küskünlük göstermek bilmeyen pratik bir arkadaştı. Günlük yiyeceğini çıkarmak için her gün Balıkpazarı'ndan bir teneke helva alır, Üsküdar'da perakende satardı, yani, ekmeğini taştan çıkarırdı. Lütfü'yle birlikte ben de bir çuval pastırmayla karşıya geçiyor, satmaya çalışıyordum. Tuhafı şu ki, ikimizin de terazi, okka gibi, satıcılara en çok lazım olan takımımız yoktu. Yanımızda bulgur, mercimek satan Konyalı ihtiyardan, müşteri geldikçe terazisini istiyorduk.

Vapur geldikçe, yol kalabalık olduğu zaman, okul arkadaşlarımdan biri beni bu halde görür korkusuyla karşıdaki binaların arkasına saklanıyor, son derece sıkılıyordum. Haysiyet ve şerefe dokunur kötü bir işmiş gibi tanıdıklardan, arkadaşlardan gizlenmeye çalışıyordum. Benim bu sıkılganlığıma Konyalı ihtiyar ve Lütfü gülüyor nasihat ediyorlardı ama işin bir alışkanlık meselesi olduğunu anlatamıyordum. Ah! Bu efendilik terbiyesi ve neticeleri. Amerika'da bir milyoner iflas ediyor, elinde avucunda bir şey kalmayan, debdebe içinde yaşamaya alışmış olan bu kimse umutsuzluğa kapılmadan, hayata yeni atılan bir çocuk gibi yeniden işportacılığa başlıyor, zaman geçtikçe durumu yoluna giriyor. Ben bunu da biliyordum, fakat fiiliyata gelince iş değişiyordu.

Pastırmaları Üsküdar pazarında perakende sattıktan sonra, sıra yağlara geldi: Yağlar da acımıştı, elden çıkarıncaya kadar birçok güçlükleri yenmek zorunda kaldım. Benim gibi ticaret bilgisi olmayan birisinden, İzmir'den getirdiği bir parti sabunu alarak Ankara'ya döndüm. Nakliye zorluğundan uzun süre beklemeden, sıcakların bastırmasından sabunlar da kurudu, bu defa da fireden zarar gördüm.

Ankara'da Katolik kadınlarının tiftikten elde ördükleri buluz, hırka, kombinezon gibi kadın eşyasının İstanbul'da kolayca satılacağını umut ederek evlerden topladım. Görünüşü ipek gibi parlak ve sağlamdı. Büyük mağazaları, Kapalıçarşı'yı dolaştım, bizim tiftiklerle kimse ilgilenmedi. Bir kısmını bir arkadaşın evinde mahalle kadınlarına sattım. Son kalan otuz parça da, hiç hatır ve hayale gelmeyen, Abanoz, Bayram sokakla-

PAYLAŞIM GRUBU
rındaki kadınların ilgisini çekti. Böylece bütün eşyayı elden çıkardım ama, dışarıdan kolay bir işmiş gibi görünen ticaret hayatı hakkında da hayal kırıklığı yaşadım. Bir İngiliz atasözünü yerine getiremedim: "Bir işe başlamadan çok düşünmeli, başladıktan sonra terk etmemeli." Ne iyi düşündüm ve ne de iyi tatbik edebildim. Küçük yaştan beri devlet memuru olarak yetişmiş insanların bambaşka bir âlem olan iş ve ticaret hayatında başarılı olması imkânsız değilse de pek çok zorluklara sabır ve metanetle dayanmak zorundadırlar.

Her mesleğin kendine has birçok incelikleri, bilgi isteyen birçok özellikleri olduğunu öğrendim. Bunu da birçok seneler işin içinde didinmekle, tecrübelerle elde edileceğini anlamış oldum. İlkokuldan yüksek öğrenimi bitirinceye kadar, halk hayatı hakkında bize hiçbir bilgi verilmemişti. Sınıf geçmek ve bir diploma alabilmek için yıllarca kafalara doldurulan bilgi, hayatta bir işe yaramıyordu. Küçük yaştan beri iş hayatında pişmiş, öğrenimi olmayanlar ya da kendi hesaplarını yapacak kadar kıt olanlar daha çok başarıyorlardı bu işi. Yükseköğrenim başka memleketlerde olduğu gibi bizde, hayatta başarı için bir anahtar vermiyor, aksine başka kapıları da kilitliyor. Amacı, devlete memur yetiştirmek için kurulmuş birer kurum olmaktan ileri gidemiyor.

Yukarıda hikâye ettiğim ve tekrarına maddi imkân bulunmayan tecrübelerden sonra, hayatımı kazanmak için gene diplomadan faydalanmak zorunda kaldım.

Mütarekenin her tarafı ve herkesi yasa ve umutsuzluğa boğduğu, kuzguni siyahtan, sarıklı sakallılara kadar her renk ve kıyafetteki düşman ordusu askerlerinin caddelerde sereserpe dolaştıkları günlerdi.

Dahiliye Nezareti'ne başvurarak bir memuriyet istedim. İnsanın nefret ettiği sakalında bitermiş. Memurin müdürü de bir Ermeniydi. Muameleyi çok uzatmayarak, Rumkale Kaymakamlığına tayin olunduğumu bildirdi. Bu sırada sınıf arkadaşlarımdan Celal'le* karşılaştım. Meserret kıraathanesinin bir

* Celâl Önen, Danıştay üyesi.

PAYLAŞIM GRUBU
köşesinde birbirimize başımızdan geçenleri kısaca anlattık. Arkadaşım Rumeli'de bir nahiye müdürüyken, birçok maceralardan sonra güçlükle üst baş perişan parasız pulsuz İstanbul'a gelebilmiş. Kaldırımdaki ayakkabı boyacısını göstererek "Şu adamın durumuna imreniyorum, memur olmaktansa, böyle bir sanat sahibi olmayı çok isterdim, hele böyle bir zamanda. Asayiş ve sükûn bulunmayan bir yerde müdürlük, kaymakamlık etmenin ne demek olduğunu anlatmaya imkân yoktur" dedi. Bunu ben de biliyordum ama geçirdiğim tecrübeler bizim gibiler için, memuriyet dışında hayatı kazanmanın pek kolay olmadığını göstermiştir.

Hayatta o kadar basit olaylar, tesadüfler vardır ki, insanın alınyazısı üzerinde devrim meydana getiriyor. Rumkale'ye gitmeye hazırlanıp dururken, bir baba dostunun oğluyla karşılaştım. "Aman ne iyi rastgeldin" diyerek, benim için babasına telgraf çekti. Manifatura üzerine önemli işleri varmış. Samsun'da bir şube açmak istiyorlarmış. Ama bir mağaza müdürü bulamıyorlarmış; aradıkları özelliği bende bulmuş. Bu işten anlamadığımı, umut ettikleri gibi işlerine yarayacağımı sanmadığımı, yaptığım işleri anlattım, başaramadığımı söyledim. Benim yalnız para işleriyle meşgul olacağımı, satış ve sair işler için başka adamları olduğunu, benim görevimin gelen malları, mağazayı idare etmek olduğunu söyledi. Birkaç gün sonra Sultanhamamı'nda, büyük bir toptancı mağazasından 50 balya manifatura eşyası hazırladık. Balyalar Samsun'da satıldıktan sonra tüccarın parasını ben gönderecektim. Rum tüccarın genç hemşeriye gösterdiği güven, kredi, alelâde ticari bir muamele olmakla beraber hayran kaldım; özellikle Yunanistanla siyasetin, şekerrenk olduğu bir zamanda. Ticaret ve menfaat karşısında duygusallığın, politikanın yeri olmadığı anlaşılıyordu. Mağaza Samsun'un merkezi bir yerinde, ticarethanelerin bulunduğu sokaktaydı.

Savaş yıllarında, Anadolu'nun bu kısmı giyecek eşyasından yoksun kaldığı için, getirdiğimiz balyalar az zamanda satılıyor, bedelini İstanbul'a gönderiyordum. Yeni partiler geliyor ve kısa zamanda satılıyordu. Böyle ticarete, tüccarlığa aklım

PAYLAŞIM GRUBU
çok çabuk erdi. İşte, iş ve ticaret buydu. Bu düzeye erişmek için de yıllarca çalışmak, sabır ve tahammül göstermek gerekiyordu. Benim pastırma, yağ işine benzemiyordu. Her akşam kasayı kontrol ediyor, düzenli defter tutuyordum. Ara sıra patronlar gelip gidiyorlardı; beni kontrol için geldikleri belliydi. Başka işler için geldiklerini söyleyerek geri dönüyorlardı. Birlikte bulunduğumuz günlerde Anadolu'nun bu işadamlarını etüt etmeye fırsat buluyordum. En ucuz otellerde kalıyorlar, yemeklerini en ucuz lokantalarda yiyorlardı. Mecburi hafta tatili başladığı günlerde cuma günü, bir kahveye girmek gerekirse, çayın beş kuruş olduğu sahil kahvelerine gitmez, 100 para olan meydan kahvelerinde otururduk.

Memleket ve millet işleriyle pek ilgilenmezler, işten başka meselelere kafa yormazlardı. Her türlü öğrenim ve tecrübelerime rağmen, geçimimi sağlayacak bilgiyi veren okula yeni başlamıştım. Yıllarca gece gündüz beynimiz dururcasına çalıştığımız, ne hukuk ilkelerinin, ne devletler hukukunun, ne de ciltler dolusu iktisat bilgilerinin, İngilizce, Fransızcaların bu okulda yeri yoktu. Yalnızca ilk dersimi aldığım bu kimseler böyle değildi; sonradan tanıştığım, Samsun'un öteki zengin ve ticaret erbabı da aynı düşünce ve yaşayıştaydılar. Çok sade yaşamak, lüzumsuz yere beş para sarfetmemek, mümkün olduğu kadar iş hacmini yükseltmeye çalışmak, hem işten, hem dişten artırmayı ilke edinmekti. Bu kimseler çocuklarına da aynı terbiyeyi verdikleri için, sonraları işin başına geçenler bu varlığı koruyorlardı. Tabii her tacir böyle hareket etmiyordu, beş kazanıp on harcayanlar da vardı. Har vurup harman savuranlar da eksik değildi. Bazı bankaların kontrolsüz kredileriyle şımaranlar, normal ticaret zamanı gelince ortadan kayboldular.

Komşumuz yaşlı ve tecrübeli bir tüccara oğulları, damatları "Biz de başkaları gibi işi büyütüp fırsattan faydalanalım" dedikleri vakit yaşlı adam da, "Bu yeni tüccarlar yakında ortadan kalkar o zaman bol bol çalışırsınız" demişti. Hayat üniversitesinden mezun olan ihtiyarın tahmininin doğru çıkması için uzun zaman geçmedi.

Samsun'a gelirken ne şartlarla çalışacağıma dair bir şey gö-

rüşülmemişti. Bir süre geçtikten sonra, kendilerini memnun etmiş olmalıyım ki, maaştan başka, kardan da bir hisse verileceğini bildirdiler. Piyasayı, ticaret çevresini tanımak güç olmadı. "İş işi açar" derler ya, krediler sağlayarak civar kasabalara küçük partiler halinde her türlü mal gönderiyor ve işi genişletmeye çalışıyordum.

Hikâyesi uzun olan bir de koyun işi yaptık. Samsun'dan Tophane rıhtımına oradan Okmeydanı'na kadar 450 koyunun ulaştırılması, kotra oyunları, kasap hileleri, içinden çıkılmaz dalavereler yüzünden bir hayli zorluk çektim. Bu işlerle ilgili memurlara rüşvetler dağıttım, idarenin veya idaresizliğin bu alanını da öğrenmiş oldum. Bu memur ve baytarlar tatmin edilmediği takdirde yüzlerce hayvanı rıhtım üzerinde aç, susuz günlerce bekleteceklerdi. Hayvanlar açlıktan ölseler bile hiçbir üzüntü duymayacakları iyice belli olmuştu. Vazife sevgisi, fedakârlık duygusu bizim gibi toy gençlerin düşüncesiydi, bu dejenere sınıfın yanında gülünç olmaktan başka bir sonuç vermiyordu.

PAYLAŞIM GRUBU

ÇAPANOĞLU'NUN ELİNDE

Bu sıralarda İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, milli hareket de yer yer başlamıştı. Fakat kimse bu meseleyle ilgilenmiyordu bile; bu hareketin bir maceradan başka bir şey olmadığına inanıyordu. Herkes bezgin, ilgisiz uzaktan izliyordu. Bu işi benimsemeleri gereken eski mebuslardan birçoğu, Ankara'nın davetini birer bahaneyle atlatarak, birer köşeye çekilip tilki kurnazlığıyla, bu teşebbüsün ne gibi bir gelişme göstereceğini bekledikleri görülüyordu.

Milli harekete inananların bu çevrede birkaç memurdan ibaret olduğu anlaşılıyordu. Toplantılar oluyor, nutuklar çekiliyordu ama, gereken heyecan yaratılamıyordu. Hâkim olan fikir; Almanya, Avusturya gibi kuvvetli müttefiklerimiz varken yenik ve perişan olduk, şimdi yalnız başımıza büyük devletlere karşı isyan etmek memleketi daha feci sona sürüklemekten başka bir işe yaramaz şeklindeydi. Bunun çıkar yol olmadığına inandığı ve başarı imkânını görmediği için, halk kendi işlerinden başka memleket ve millet işlerini pek düşünmüyordu.

Yozgat ve Alaca mağazalarının eksik çeşitlerini Samsun mağazası sağlıyordu. Bu mağazaların durumunu yakından görmek ve hesaplarını incelemek için davet edildim. Yozgat'ta bulunduğum sırada, Ankara'da kurulan yeni hükümete karşı Çapanoğulları isyanı başladı. İsyan hareketi Yozgat merkez olmak üzere Alaca, Boğazlıyan, Akdağ mıntıkalarına yayıldı,

PAYLAŞIM GRUBU
genişledi. Birçok fecaat ve cinayetler birbirini izliyordu. Bir an önce bu berbat çevreden uzaklaşmak gerekiyordu.

Eşraftan bir zatın yardımıyla isyan hareketinin başı olan Çapanoğlu Edip Bey'den bir belge alarak yola çıktım. Alaca'ya kadar engelsiz geldimse de, burada önemli olaylarla karşılaşmak kaçınılmazmış. Akşama doğru bir sürü silahlı köylü, misafir bulunduğum evi bastı. Kapılar, pencereler, dolaplar kırılıyor ve her şey yağma ediliyordu. Ev sahibi eskiden beri nahiyenin İttihatçıları'ndan ve zenginlerinden olduğu, şimdi de Kongreci sanıldığı için ayak takımının düşmanlığı neticesi, evi ve mağazası yağma edilmişti.

Ev sahibiyle beraber beni de yakaladılar. Hükümet konağının alt katında hapishane yapılan bir odaya kapadılar. Evden buraya gelinceye kadar elbisemizi, pantolonumuza kadar her şeyimizi aldılar. Halit Bey'in "Erkânı Harbi" ismini verdikleri, iriyarı, koyu esmer bir adamı beni yolda karşıladı. "Siz Conlar, Abdülhamit gibi bir padişahı perişan ettiniz" diyerek, bütün hayatımda acısını duyacağım, odun gibi eliyle yüzüme bir tokat yapıştırdı ki gözüm karardı, yere düşmemek için kendimi zor tuttum, yanımdaki silahlı köylülerin yardımıyla küçük odaya atıldım. Odada Alaca'nın hatırı sayılır zenginlerinden 8 kişi daha vardı. Don gömlekle kalmıştım. Demek ki acı maceram henüz tamamlanmamış, çilem dolmamıştı. Pencerenin önünde toplanan bir sürü insan yarı merhamet, yarı memnun bir durumda bizi seyrediyorlardı. Bunların arasından beni tanıyan ve don gömlekle gören Topal Yordan adındaki bir manifaturacı, eski yağlı bir ceketle, şalvar gibi bir pantolon, başka biri de bir çift yemeni göndermişti.

O sırada açık bulunan pencereden bir mavzer namlusu uzandı, arkasından biri "Saati!" diye sert bir sesle bağırdı, bunu kime söylediğini anlayamadım. Yanımdaki reji müdürü Asım Bey "Oğlum saatini istiyorlar, at şunu köpeklere" demesiyle namlunun bana karşı uzatıldığı anlaşıldı, saati dışarı attım. Meğer yolda soyulduğum zaman gömlek kolumun kapadığı saati görmemişler.

Akşamdan sonra mahpusların yatak ve yemeklerinin gel-

PAYLAŞIM GRUBU
mesine izin verildi. Kurşuna dizileceğimiz söylentileri dolaştığından, kimsede yiyecek, yatacak hal yoktu.

Hapis arkadaşlarımdan Asım Bey, tütüncü Ahmet Efendi, fırıncı Derviş ve Kayışoğlu Rıfat Efendi gibi yaşlı kimseler ölmekten çok korkuyorlardı. İhtiyarlar için hayatın kıymeti büyüktü. Bu ölüm kalım günlerinde içlerinde en pişkini, dayanıklısı olarak Asım Bey'in oğluyla kendimi görüyordum. Yalnız bir şeye üzülüyordum ki kurşunla ölmek mukadder idiyse, neden bu kadar muharebelerde, yüzlerce defa kurtuldum da şimdi kendi yurttaşlarımın kurşunlarıyla ölecektim! Bu talihsizliğin en büyüğüydü.

Denizde fırtınaya tutulanlar, batmak tehlikesi geçirenler, nasıl Allah'ı hatırlar dua ederler, iman tazelerlerse, şu küçük odada dualar okunuyor, elde tespihler, başlar, omuzlar sallanıyor, zikirler ediliyordu. Fırıncı Derviş'in herkese tekrar ettirdiği "Zikrün adlün ihsanen lailale illallah" cümlesini 101 kere söyleyerek kendinden geçmiş şu mağdur ve suçsuz insanların gösterdiği manzaraya gülmek mi, ağlamak mı lazım geldiğini tayin edemiyordum.

Kapı aralığından, aşağı yukarı koşuşan, emirler veren, merkez kumandanlığı vazifesini görmekte olan bir adamı tanıdım. Doğru ve namuslu bir insan olduğundan para ve kıymetli eşyayı emniyet ettiğimiz arabacı Osman Ağaydı. Bu nasıl olmuş da bu haydutların arasına karışmıştı? Kendisine seslendiğim vakit, "Beyim sen benim hatırımdasın, senin için çalışıyorum" diyerek başka işlerine gitti.

Bu cümlenin anlamı sabahleyin anlaşıldı. Beni yanına alarak yukarı katta ayaklanmanın elebaşılarından Çapanoğlu Halit Bey'in odasına götürdü. Şişman, gür bıyıklı, orangotan suratlı, "abussülvecih, kerihülmanzar," korkunç bir adam, koltuğa gömülmüş dikkatle beni süzüyordu. Ağzından çıkacak bir çift laf, benim kurtuluşum veya ölümüm olacaktı. Osman Ağa dilinin döndüğü kadar, beni kurtaracak sözler söylüyordu. Sözde, Kongıracılar beni bu bölgeye casus olarak göndermişler ve tüccar namı altında Ankara hesabına casusluk yapıyormuşum. Üzerime yıkılan suç çok ağırdı.

PAYLAŞIM GRUBU
Kongrecilerle hiçbir ilgim olmadığını, yalnız iş ve ticaretle uğraştığımı ve bunun için Yozgat'a geldiğimi söyledimse de, bu sert adamı kandıramadım. Kongrecilere yani Ankara'dakilere "Selanikli dönme, mason gâvurları" gibi bir sürü küfür ve saçmalık savurduktan sonra beni gene arkadaşların yanına gönderdi. Arabacı uzun Osman'ın, beni kurtarmak için gösterdiği çaba da böylece sonuçsuz kaldı.

Halit Bey'e söylediklerim bir gerçeğin ifadesiydi. Kongrecilerin başaracaklarına şahsen inanmadığım gibi, hapse atılanlar arasında memleketin düştüğü bu acı durumu kavrayacak ve buna taraftarlık edecek insan da yoktu. Yalnız bu arkadaşlar öteden beri İttihatçı olarak tanınmışlar, Anadolu'nun her şehir ve kasabasının eşraf ve ayanı gibi menfaatlerini, İttihat ve Terakki'ye girmekte görmüşler ve daha önce padişaha bağlılık göstermişler, bundan sonra da eğer Ankara duruma hâkim olabilirse Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine girecekler, böylece şahsi nüfuz ve menfaatlerini mahalli hükümet nezdinde yürütmekte devam edip gideceklerdi.

Hapishane arkadaşlarım şahsen sayılır kişiler olmakla beraber, gerçek durumları bundan başka bir şey değildi. Fakat eşkıya reisi Halit Bey'e bunu anlatmanın ve onun anlamasının imkânı yoktu.

İki gün sonra Alaca'nın doğusundan Havzalı Bayram Bey grubunun geldiğini haber alan Çapanoğulları'nın Alaca kolu derhal o tarafa harekete geçti. Akşamüstü bir miktar esir ve bir top ele geçirmiş olarak geri döndüler, neşeleri yerindeydi. Kuvayi Milliye'nin bu küçük grubunu dağıtmışlardı.

Ertesi gün, Çorum jandarma taburuyla İbrahimköyü önlerindeki çarpışmada gene galip geldiler, bu defa 25-30 kadar jandarma eri esir etmişler, tabur kumandanını ve bir çavuşu ağır yaralı olarak yakalamışlar, bizim yanımıza getirip attılar. Ankara İdadisi'nden tanıdığım Yüzbaşı Ahmet bu çarpışmada şehit olmuştu.

Bırakıldığı oda kapısının arkasındaki yerde hiç hareket etmediğinden tabur kumandanı binbaşının yarasının çok ağır olduğu anlaşılıyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
Ensesinden bir kama yarası almış, güçlü ve sağlam bir bünyeye sahip olan eskiden beri tanıdığım iyi yürekli, temiz bir insan olan Kadir Çavuş kıpkızıl eti görünmesine rağmen, başını eğmiş önümde oturuyor, yavaş yavaş konuşuyorduk.

Bu iki yaralı, yaraları sarılmadan bir gece odamızda kaldıktan sonra, sabahın erken saatlerinde birkaç kişinin yardımıyla dışarı götürüldüler. On dakika sonra hükümet konağının önünde patlayan silahlar, bu iki bahtsızın sonunu bize bildirdi. Binbaşıyı ayakta duracak hali olmadığı için, bir ağaca bağladıktan sonra kurşuna dizmişler. Erlere üç defa "Padişahım çok yaşa" diye bağırttıktan sonra serbest bırakmışlar. Cereyan eden bu olayları görüp işittikten sonra, küçük odamızın sakinleri umutsuzluğa, yasa boğuldular. Yüzler balmumu sarısı, eller titremekte, dudaklar dualar mırıldanmakta, açık pencereden dışardaki akraba ve taallükatla helallaşmalar, vasiyetler, ağlamalar, cidden hüzün verici ve tasvirinden aciz olduğum bir manzaraydı.

Biz mahpuslar hayatın gün değil, son saatlerini yaşadığımıza inanmıştık. Konuşacak gücümüz bile kalmamıştı. Bu dakikaların ölüm kâbusları içinde inleyip dururken, akşama doğru Alaca'nın hâkim kuvvetleri arasında bir heyecan, telaş, öteye beriye koşmalar, fiskoslar başladığı görüldü. Nihayet dışardan içerdekilere, "Kuvvayi Milliye Yozgat'ı basmış. Edip ve arkadaşları kaçmışlar, Çerkez Ethem kuvvetleri yıldırım hızıyla gelerek Çapanoğulları'nı dağıtmışlar, şimdi de Alaca üzerine yürüyormuş" haberi geldi. Her an ölüm bekleyen solgun yüzlere renk geldi, gözler parladı, sevinç gözyaşları döküldü. Mahpusların çoğu ellisini, altmışını aşmış yaşlı kimseler olduğu halde, 5-10 sene daha güneş göreceklerinden, yeniden hayata gelmiş gibi sevindiler.

Alaca'nın çetebaşısı Halit Bey bizi unutmuş, şimdi hayatını kurtarma derdine düşmüş görünüyordu. Süvari, piyade ne kadar avanesi varsa manga koluna koymuş. Çerkez Ethem kuvvetlerini karşılamak üzere Yozgat yönünde harekete geçmişti. Bizim korunmamız gevşemekle beraber, heyecanımız bitmiş değildi.

PAYLAŞIM GRUBU
Gece yarısına doğru Osman Ağa gelerek, beni kasabanın kenar mahallesinde bir eve götürdü, bir de tek atlı bir araba bulmuştu. Gün doğmadan önce İbrahimköyü'ne geçmemiz için arabacıya talimat verdi. Yerli Dere'den sonra Kürebeli ve Hatab Boğazı Çapanlar'ın kontrolünde değilmiş. İhtiyar bir adamın sürdüğü ve bir deri bir kemik atın sürüklediği arabayla bu tehlikeli bölgeyi geçtik. Sarimbey köyüne geldikten ve köylülerle konuştuktan sonra, bu civarda Çorum hükümet kuvvetlerinin bulunduğu anlaşıldı. Bu köyde ikram edilen yoğurt ve ekmekten ibaret yemeğin zevki unutulamayacak hatıralardandı.

Alaca kolu kumandanı Halit Bey'in yakınlarından ve idadi mezunu olduğu söylenen genç bir efendi, yanından ayırmadığı yepyeni bir mavzerle, Yozgatlı olması dolayısıyla tanıştıkları Asım Bey'in yanına gelmişti. Konuşmalardan, bu isyan hareketinin sebep ve amacını, durumun neden ibaret olduğunu anlamak bir derece mümkün olmuştu. Edip Bey'in başkumandanı olduğu bu kuvvetlerin geniş bir programla harekete geçtikleri anlaşılıyordu. Çapanoğlu ailesinde okul görmüş, birçok seneler mutasarrıflık gibi yüksek memuriyetlerde bulunmuş Edip Bey gibi, ağırbaşlı bir kimsenin bulunması meselenin önemini artırıyordu.

Önceden alınan terbibata göre, bir kol Akdağ, ikinci kol Boğazlıyan, üçüncü kol da Alaca üzerinden Çorum üstüne yöneltilmişti.

Kongrecilere karşı, İstanbul'dan aldıkları talimat doğrultusunda, Çorum'dan sonra Samsun'a gidecekler ve bu yoldan İstanbul'a ulaşacaklardı. İşi geciktirmeye sebep olan olaylardan biri, büyük bir aşiretin başı ve çok kuvvet toplayabilecek Camililı Garip Bey'le, Boğaz köyündeki Arslan Bey'in durumlarını açıkça bildirmemeleri ve bunlara gönderilen adamların henüz dönmemiş bulunmasıymış.

Bu iki beyin yakında kendileriyle birleşeceklerine şüphe yokmuş. Bu iki beyin düşünceleri açıkça bilinmeden ileri gitmeyi uygun bulmuyorlarmış. Bu civar halkı arasında zenginliğiyle tanınan Çorum'a bir an önce saldırmak, yağma ve soy-

PAYLAŞIM GRUBU
gunculuğu hoşgörüyle karşılayan hatta teşvik eden isyancıbaşılar, bu saldırı sırasında binlerce insanın bir çığ gibi kendilerine katılacağını çok iyi biliyorlardı.

Çorum'dan aldıkları birçok mektupta hareketin ertelenmesi isteniyormuş. Çorum halkı ve hükümeti tehlikeyi hissetmiş olacak ki şehre girerken, jandarma ve sivil gönüllülerden oluşturulmuş yoğun bir muhafaza kordonuyla karşılaştım. Polis Hüseyin Efendi beni hemen mutasarrıfın yanına götürmek istedi. Bu kıyafetle gitmek istemedimse de mesele ciddi, kıyafet meselesi olmadığından komiserle mutasarrıfın yanına girdik. Ulaşım aracı toplamak için burada bulunan Kuvayı Milliye kumandanlarınan Refet Bey'in bulunduğu mutasarrıf odasında karşı karşıya kaldığım bir sürü soruyla bu defa da başka bir şüphe altında kalmış ve talihsizliğimin üzerine tüy dikilmişti. Kumandan sert bir tonla sordu: "İsyan mıntıkasında niçin bulundunuz? Buraya ne maksatla geldiniz? İbrahimköyü önündeki muharebede bulundunuz mu?"

Benim cevap vermeme vakit kalmadan Mutasarrıf Cemal Bey hakkımda izahat verdi. Komiser Haydar Bey de Cemal Bey'i destekler biçimde konuştu. Oturmam için yer gösterildi. Odada bulunan heyete Yozgat'a ne maksatla gittiğimi, başıma ne belalar geldiğini söyledim. Çapanoğlu kuvvetleri ve takip etmek istedikleri yollar hakkında, gördüğüm ve anlayabildiğim kadar bilgi verdim. Sorgu işi tamamlandıktan sonra ilk işim elbise ve ayakkabı bulmak oldu. Bütün param, evrakım, Alaca soygununda gitmişti. Tanıdık ve dostların yardımıyla giyinmem güç olmadı. Yalnız "88. Alay Atış Ödülü" yazılı Van işi savatlı gümüş sigara tabakasının gitmesine pek üzüldüm. Askerlik ve cephe hayatının acı tatlı hatırasından bir tek tabaka kalmıştı.

Çorum'da bulunduğum sırada, Çerkez Ethem Yozgat'ı aldıktan sonra dört kola ayrılmış olan Çapanoğlu kuvvetleri birleşerek, Yozgat'a doğru ilerlemekteyken Arapseyfi mevkiinde Ethem kuvvetleriyle muharebeye tutuşmuşlar. Kumanda heyeti bulunmayan, başıbozuk yağmacı güruhundan başka bir şey olmayan Çapanoğlu kuvvetleri, birçok tecrübe geçirmiş,

subay ve makineli tüfek bakımından çok üstün olan Çerkez Ethem müfrezesinin karşısında kısa bir direnişten sonra dağılmış. Küçük bir çete grubu da Alaca'ya gelerek yakaladıkları isyan elebaşılarını idam etmişler. Tesadüfen düştüğüm bu felaketten beni kurtarmaya çalışan Uzun Osman ve nahiye müdürlüğü yapan Hırsız Hafız diye anılan bir haydut öldürülmüşler. Bu belayı da bu suretle atlattıktan sonra Samsun'a işimin başına döndüm.

Her tarafta güvensizlik havası vardı. Bir tarafta zalim, gaddar Rum çeteleri, öteki tarafta bunlara karşı koymaya çalışan karşı gruplar... Geceleri şehir içinde dahi dışarı çıkmak tehlikeli bir hal almıştı. Etraftaki dağlarda toplanan kuvvetli Rum çetelerinin şehri basacakları söyleniyordu. Ticaret ve para işlerinin en büyük düşmanı asayişsizliktir; bu yüzden her iş durmuş ve ulaşım kesintiye uğramıştı. Herkes malından, canından emin olmadığı için çalışamıyordu.

Son maceralı seyahat sırasında, Anadolu'ya gelmekte olan bir "Yeşil Ordu" söylentisi halk arasında yaygındı. Güya, 100.000, 200.000 kişilik bir İslam Ordusu doğudan geliyormuş. Böyle bir kuvvetin onda birini, yüzde birini Anadolu'nun yardımına gönderecek bir milletin varlığını düşünmek bile bir hayaldi. Olsa olsa maneviyatı yükseltmek için uydurulmuş bir masal olabilirdi. İstanbul'dan Anadolu'nun şehir ve kasabalarında binlerce genç, dinç delikanlılar askerden kurtulmak için, bin bir çareye başvurarak doğudan gelecek kurtuluş ordusuyla avunup duruyorlardı. Cephedeki notlarda görüldüğü gibi, okuryazarı çok olan şehir çocuklarından birini bile ateş hattında görmek mümkün olmuyordu. Zavallı bölük subayı, bölüğün kayıtlarını tutturacak bir "bölük emini" bulamaz, bütün bu işlerle kendisi uğraşmak zorunda kalırdı.

Asker olmamak, savaşa gitmemek için uzun savaş yılları içinde ne memuriyetler, görevler icat edilmemişti! Camilerde hiçbir ilgisi olmayanlar imam, hatip, müezzin yazılmıştı. Evlerinden ayrılmamak üzere nakliye kollarına kaydedilenler daha az becerikli olanlar da, askeri şube ve kalemlerinde, menzil karargâhlarında, merkez, nokta kumandanlıklarında, doğal

PAYLAŞIM GRUBU
ihtiyacın on misli olarak, yıpranmamış binlerce şehirli genç görülüyordu. Memleket savunmasına katılmayan, milli vazifeyi hatırlarına bile getirmek istemeyen askerlik çağındaki bu delikanlılar, doğudan gelmekte olan hayal ürünü "Yeşil Ordu"dan konuşurlarken fazlasıyla seviniyorlardı.

Yollardaki asayişsizlik ve tehlikelere rağmen işi genişletmek hevesine kapılıyordum. Kendi başıma hayatımı kazanmak umutları ufukta belirmeye başladığı sırada askerlik şubesinden davetiye geldi. Geçirdiğim tecrübelerin sonucu olarak tümüyle karamsar, bezgin olduğum için, genel düşünceye uyarak "Milli Hareketin" bir maceradan ibaret olduğuna inananlardandım. Mağazanın tasfiyesi için şubeden 10 gün izin aldım. Mağazayı kapayarak, durumu mal sahiplerine bildirip anahtarları gönderdim.

Ankara'ya geldiğim zaman genel havanın uzaktan görüldüğü, tahmin edildiği gibi olmadığını gördüm. İşler başka surette gelişiyordu.

Yeni kurulan Nafıa Vekaleti'nde (Bayındırlık Bakanlığı) fen müşavirliğine tayin edilen kardeşimle, önemli mevkilerde bulunan bazı okul arkadaşlarımla görüştükten sonra genel durumu anlamak mümkün oluyordu.

Demiryolu inşaat dairesinin müdür ve memurları İstanbul hükümetine bağlı kalarak Ankara'dan ayrıldıkları halde kardeşim fen müşaviri olarak yeni hükümete katılmıştı. Eski hükümet konağının dört odasını işgal eden vekâlet kadrosu 20 kişiyi geçmiyordu. Bir odada vekil, ikinci odada müsteşar ve fen müşaviri, öteki iki odada da muhasebe, evrak vesair kalemler çalışıyordu. Herkes bir samimiyet ve sadelik havası içindeydi. Ateşli bir çalışma her tarafı sarmıştı. Çalışanlarda ne bir gösteriş ve ne de şahsi ihtiras görülüyordu. Alimi cahili, genci yaşlısı, durumu kavrayabilmiş olan herkesin zikri fikri bir noktada toplanıyordu: Koca imparatorluktan son kalan anayurdu kurtarmak.

Bazı günler, ünlü Kuyulu Kahve'nin önünde, dondurmacı dükkânlarında, sade giyinişli, güler yüzlü, yanındakilerle konuşmakta olan Halâskar'a (Kurtarıcı), her sınıf halk topluluk-

PAYLAŞIM GRUBU
larının doya doya baktıkları görülüyordu. Bu Paşa başka Paşaydı. Basit ve gösterişsiz yaşayışı, kalbi yalnız vatan için çarpan büyük bir vatanseverdi. Talât Paşa'yı hatırlatıyor, öteki maceraperest paşalardan olmadığı duygusunu uyandırıyordu. Bazı günler ateşli hatip Necati Bey ve arkadaşlarının halka hitap eden veciz nutukları dinlenirdi. Bu gibi büyüklerin azim ve iman saçan yüzlerini gördükçe, yazılarını okuyup nutuklarını dinledikçe, bizim gibi imanı zayıf, her şeyden umudunu kesmiş, karamsar, memleket sevgisi ateşinin korları küllenmiş kimselerin hidayete ermemeleri mümkün değildi.

Herkesin canla başla tek hedefe ulaşmak için çalıştığı böyle bir zamanda ben de boş kalamazdım. Bana da bir görev verdiler, büyük küçük herkes elinden geldiği kadar çalışıyordu. İhtiyaç olup da bulunmayan bir şey baş başa vererek konuşulur, muhakkak bir çaresi bulunurdu. Bu sıralarda iki defa İstanbul'a gidip geldim. Askeri ambarlardan, diğer depolardan sağlanan eşya ve malzemeyi İtalyan vapurlarıyla Mersin yoluyla Ankara'ya taşıttırdım. Bu ateşli çalışma dönemi büyük zafere kadar devam etti, ama sonraları herkeste bir şımarıklık ve bir para hırsı kendini gösterdi. Kolayca para kazanarak zengin olanlar görülmeye başladı. Memleketin yollarının yapılması, ziraatin ilerlemesi köy ve kasabaların imarı, eğitimin yapılması konularında bir engel kalmadığı halde çalışma temposu hızını kaybetti. Herkese bir gevşeklik geldiği açıkça görülüyordu.

Kolayca zengin olma hevesine kapılarak üç arkadaş önemli bir inşaat işini üstümüze aldık, işi başarıyla sona erdirdikse de, bu işlerin kurdu olan arkadaşların hile ve ihaneti yüzünden boş yere çalışmış olduk. Daha sonra demiryolu inşaatında taahhüt ettiğim üç kilometrelik küçük bir kısım da çok uzun, bir buçuk yıl sürdü. Bir sürü davalarla, mahkemelerde uğraşmak zorunda kaldım. Bir küçük kaza merkezinde, mahkemeyle ilgisi bulunmayan hemen kimse yoktu. Sinemaya, tiyatroya gider gibi eğlenmek ve vakit geçirmek için mahkeme salonuna doluyorlar, her türlü uydurma, yalancı şahitlik, hasmı tehdit gibi ahlaksızlıklar gayet doğal sayılıyordu. Maruz kaldığım resmi haksızlıklardan bir örnek: Yeni çıkan "Ticaret Odaları

PAYLAŞIM GRUBU
Kanunu" ile vilayet merkezinde milyonluk bir tüccara azami 50 lira "kaydiye" ücreti yüklendiği halde, şehirle ilgisi olmayan bir adama cezasıyla birlikte 500 lira "kaydiye" vergisi kesiliyordu. Devletin başka vergilerinin itiraz, temyiz yolları açık bırakılmış, herhangi bir yanlışlığın düzeltilmesi imkânı olduğu halde, yeni kanun ticaret odası heyetinin, yani, şehir ağalarının kestiği vergiye itiraz temyiz yollarını kapamış, kanun koyucu, ağalara yüksek bir imtiyaz bağışlamıştı. İktisat Vekâleti'ne gönderdiğim bir sürü telgraf üzerine kaydiye cezaları lütfen affedildi.

Bu nedenle, Orta Anadolu halkını idare edenlerle, edilenleri yakından tanımak fırsatını bulmuş oldum. Memleket binasının temelini ve çoğunluğu meydana getiren köylülerin akla gelmeyecek sefalet, pislik ve türlü hastalıklarla haşır neşir olmaları hükümetin onlara, onların hükümete karşı davranışları, insana umutsuzluk veriyordu. Ermenilerin göç ettirilmesinden önce bir tahıl ambarı olan bu bölge şimdi açlıkla pençeleşiyordu. Köylü çalışmıyor, çalışmayı bilmiyordu. İş güç zamanlarının tamamını kahvelerde, gölgelik yerlerde geçiriyorlardı. Ellerinde tespihler, bir sürü anlamsız dedikodularla vakit öldürüyorlardı. Arasıra onları çalışmaya teşvik eden olursa şu karşılığı veriyorlardı: "Kısmetten fazla olmaz. Allah ne yazdıysa o olur." Böylece, yobazların telkinlerine uyarak işi tembelliğe vurmuşlar –buna yaşamak denirse– yaşayıp gidiyorlardı.

Köy yakınındaki tarlaların yanında bir köprü inşaatım vardı. On iki yaşlarında bir çocuk iki cılız öküzle çift sürüyor, babası Süleyman Ağa da önlüğündeki buğdayı sürülen yerlere serpiyor ve üzerinden tapan geçiriyor, sözde atılan tohumları kapatıyordu. Bu işin tamamlanmasından sonra, yüzlerce sığırcık kuşu geliyor, çoğu açıkta kalan tohumları topluyordu. Ertesi gün geldiği vakit "Süleyman Ağa, tohumları kuşlar topluyor, bu tarladan size hayır olmayacak, bir çifte bulup getir de kuşların ziyanının önüne geçelim, ben nasıl olsa sabahtan akşama kadar burada bulunuyorum" dedim. Süleyman Ağa gözlerini açarak, "Aman Efendi, sakın ha! Bu kuşların kanadının altında ayet yazılıdır, o mübarek hayvanlar da kısmetlerini

PAYLAŞIM GRUBU
topluyorlar" diyerek, benim tabanca atarak ürkütmemin bile uygun olmadığına inanan adam, hasat zamanı gelince, attığı tohumu bile alamazdı. Bu aile kış ortasında sersefil kalır, köy ağalarına yüzsuyu döker, çoluk çocuğunu açlıktan kurtarmaya çalışır, böylelikle de köy ağalarının kulu kölesi olurdu.

Köy ve kasaba ağalarının fakir halk üzerindeki baskıları, başlıbaşına üstünde durulacak bir konuydu. İhtiyaç zamanında halka yardım elini uzatacak bir kurum olmadığından, sonunda fazlasıyla geri vermek şartıyla köylü, muhtaç olduğu tahılı ağadan alır, ağaya karşı duyduğu minnettarlık ömrü boyunca devam edip gider. Halk arasında çıkan anlaşmazlıklarda, istinaf ve temyizi olmayan, ağanın verdiği hüküm kesindir, iki taraf da boyun eğer. Ağanın odası gece gündüz herkese açıktır. Evden ayrı olan odada misafirlerin yemekleri, yatakları hazırlanır, bu hizmetin bedelini ödemeye kalkışmak ev sahibine hakaret sayılır, başka yollardan faydalanma sağlanmaya çalışılır. Derebeylik devrinin bir yadigârı olan bu gelenekler asırlardan beri böylece devam edip gidiyordu.

Ağaların baskılarını nerelere kadar götürdükleri hakkında bir örnek vermek faydasız olmayacaktır: Çalışma merkezi olan bu köye geldiğim vakit, bir yer buluncaya kadar bir ağanın odasında üç gün misafir kaldım. Bu ikramın karşılığı olarak, işsiz olan ağanın kardeşi "O." Bey'e bir çavuşluk görevi vererek misafirlik borcumu ödemek zorunda bırakıldım. Bir ay çalıştıktan sonra, ağanın kardeşi bir hayli açık verdi, bu yüzden onu işten uzaklaştırdım. Ağayla da aramız açıldı. Kardeşinin yapacağı iş için 500 misli bir para isteğiyle kaza merkezinde aleyhimde bir dava açtı. Kışın en şiddetli bir mevsiminde, 20 kilometrelik yolu bir metre kar içinde, kaza merkezine at üstünde birkaç kere gittim geldim. 6-7 saat de donma tehlikesiyle yolda vakit kaybetmektense, anlamsız bir safsata sayarak ve hakkında emin bir adam olarak bilgi edindiğim bir avukata vekâlet verdim ve uzun müddet devam eden muhakemeye önem vermedim. İşin ciddileştiğini, muhakemenin aleyhime doğru döndüğünü avukat haber verdi. Bey ve babası kazanın yerlisi olduğundan, hâkimle dostlukları pek yerindeymiş. Hâkim Bey

PAYLAŞIM GRUBU
de o kadar bilgili ve muktedirmiş ki, mahkeme salonunda konyak içer, sarhoş haliyle verdiği hükümleri, temyiz mahkemesi de daima tasdik edermiş. Mahkemeyi, hâkimi, kanunu bir maşa gibi kullanmak suretiyle aleyhimde çıkacak kararın eşkıyalıktan başka bir şey olmadığını kime anlatabilirdim? İlâm alındıktan sonra hemen icra, haciz ve sairenin arkasından yetişeceğinden hiç şüphe yoktu. Vakit kaybetmeden karşı saldırıya kalkışarak işin önüne geçmekten başka çare kalmamıştı. O sırada Hâkim Bey'in vilayet merkezine gideceğini haber aldım. Kalacağı oteli öğrenerek muhterem hâkimi otelde bekledim. İki gün sonra teşrif buyurdular. Otel müdürü bizi tanıştırdı, çabucak canciğer kuzu sarması dost olduk. Her akşam birkaç şişe konyak devirdik. Mağazalardan ailesi efradına hediyeler alıp gönderdik. Bir gece geç vakit bir araba bulunmasını emir buyurdular. Otelin gramofonunu da alarak bilinmeyen bir semte yollandık. Şehir dışında eski kale gibi büyük taş bir binanın önünde, kapı açtırmak için bir hayli bekledik "Ben... Kazası hâkimiyim" diyerek kendisini tanıttıktan sonra polis ve bekçiler geldiler. Bu binanın tanınmış, hatırı sayılır müdavimlerinden olduğu anlaşılıyordu. İçeri girdiğimiz zaman, Hâkim Bey'in tanıdığı yosmalardan angaje olmayanlar uyandırıldı. Mide bulandırıcı, tarifi imkânsız, kokuşmuş, tiksindirici manzara karşısında, gramofon kuruldu, muhterem Hâkim Bey yüksek sesle plaktaki şarkıya refakat etmeye başladı. Zavallı bedbaht sermayeler, uyku sersemliğiyle, suratları asık dönmeye koyuldular. Hayret ve dehşet içinde, daha fazla tasviri mümkün olmayan hareketleri sessizce takip ediyor, aile ve çocuk sahibi, 50 yaşını geçmiş bir adamın bu kadar dejenere olabileceğini havsalam almıyordu. Düşünme kabiliyetim durmuş, kafam işlemiyordu. Bu kadar aşağılaşan bu kimse herhangi bir insan da değildi. Hak ve adelet dağıtmaya memur, yüksek mevki sahibi, bilmem kaç senelik eski bir hâkimdi. Bir taraftan da bu tanışmadan memnun oluyordum. Çünkü bu adamın elinden gelmeyecek hiçbir şey olamazdı. Hasımlarımın dava ettikleri, ödenmesi imkânı olmayan bir paraya hüküm verir, icraya koyar beni perişan ederdi, bundan dolayı da zerre kadar vicdan azabı çekmezdi.

PAYLAŞIM GRUBU
Ertesi günü hanımefendiden bir mektup geldi: Romatizmaları depreşmiş. Bizim kamyonla Terzili Kaplıcaları'na gitmek istiyorlarmış. Kamyon kaza merkezine gitti, hanımı, çocuğunu ve hâkimin sevdiği, hasımlarının avukatını aldı, geldi.

Kamyon, yatak, yorgan, yemek kapları vesaire ile dolu geldi. Yakın bir yerde olan banyolara birkaç gün için gidip gelineceğini sanıyordum. Bu hazırlığı ve hamamın 150 kilometre uzakta olduğunu anlayınca şaşkına döndüm.. Kısımda, işim bir kâtiple bir çavuş idaresinde yüzüstü kalmıştı. Başa gelen çekilir kabilinden, çaresiz yola koyulduk. Hâkim Bey'in keyfi yerinde, birçok şeyler anlatıyor: "Sizi bana hasımlarınız çok fena tanıttılar, bakıyorum, siz haksız bir adama benzemiyorsunuz. Mukavele ve diğer belgeleri hazırlamışlar, yeminli şahit dinlettiler. İyi ki tesadüf bizi karşılaştırdı, yoksa netice sizin için çok fena olacaktı."

Çevrenin yabancısı kimsesiz, zengin sanılan bir adamı soymak için, bu belgeleri, usulsüz surette kitabına uydurularak, hasımlarımla birlikte alınacak paradan kendisinin de bir payı olduğuna hiç şüphe yoktu.

Yolu bilmediğimizden hamama ancak gece yarısından sonra varabildik. Hamamın yanındaki eski ve harap handa odalar kiraladık. Birçok kaynağı olan kaplıcada, Romalılardan kalma ve zamanın tahribatına uğramış havuzları küçük bir yardımla hastalara şifa dağıtan bir müessese haline gelebilirdi. Buraya yakın köylerden gelen birkaç aileyle bizden başka kimse yoktu. Hanımefendi bir ay kalmak istiyordu ama sivrisinekler durdurmadı, bir hafta kalabildik. Sıcak suların dereye kadar olan kısmında, sivrisineklerin üremesine sebep olan büyücek bir bataklık meydana gelmişti. Geceleri bulut gibi üzerimize geliyorlardı. Benim işimi kolaylaştırmaya sebep olduklarından bu hayvancıklara yürekten teşekkür ettim!

Dönüşte, doğru kaza merkezine ve hâkimin evine gelindi. Birkaç gün misafir etmeden beni bırakmadı. Bu küçük kasabada bizim meseleyle herkes ilgileniyor, sonucu merakla bekliyordu. Hâkim Bey'in değişen tavrı karşısında, mahallin eşrafından olan davacıların hayret ve şaşkınlıkları yüzlerinden okunuyor-

PAYLAŞIM GRUBU
du. Hâkim Bey bu işten beni kurtarmayı düşünüyor, fakat muhakeme safhası aleyhimde olarak bir hayli yol almış olduğundan durumu değiştirmek için bir formül bulmak gerekiyordu. Sonunda barış yapılarak meseleyi halletmeye karar verildi. Hâkimin "Şu köpeklerin önüne bir kemik atalım gevelesin dursunlar" dediğine bakılırsa fedakârlık gene bize düşüyordu.

Kaymakam, jandarma kumandanı ve sair kaza erkânı bahçeler arasında toplandı, yemekler, içkiler arasında sürüp giden ihtilâfa son verilecek, "sulh" yapılacaktı. İçki tesiriyle mi? Yoksa bana bir gözdağı vermek düşüncesiyle mi? "O." Bey tabancasını çıkararak havaya bir el ateş etti. Kendimi alamayarak hemen ben de tabancama sarıldım, dört el ateşle karşılık verdim. Her ihtimale karşı gözümü hasmımdan ayırmayarak tetikte bekledim. Silah işinde benim kadar pişkin ve tecrübeli olamazdı, ağzımdan birkaç kelime de ağır söz çıktı. Hazır bulunanlar araya girdiler. Genç kaymakam, bir olay çıkmasından epeyce telaşa düştü. Nihayet "O." Bey'i özür ve af dilemeye mecbur ettiler. Silah seslerine koşup gelen jandarmalar, bütün kaza erkânını orada gördüklerinden bir mesele çıkarmadılar. Sulh işi böylece kesintiye uğradı. Hâkim Bey'in isteğiyle başka bir toplantıya ertelendi. Hâkim Bey'in nüfuzunun bütün memurlar üzerinde etkisi görülüyordu. Daima sarhoş gezen ve herkese meydan okuyan bu zattan çekinmeyen, korkmayan yok gibiydi. Yalnız benim avukatım hükümet merkezine yaptığı birçok şikâyetlerle bu sarhoş hâkimle uğraşıp duruyordu.*

Sulh heyeti ikinci toplantıyı bulunduğum köyde yaptılar. Bu defa "O." Bey'in ağabeyi gelmişti. Yemeler, içmeler arasında görüşme ve tartışmalardan sonra sulh yapıldı. "İbrameler" verildi ve alındı. Bu kadar uğraştıktan ve hâkimi yola getirmek için yaptığım masraflardan sonra zararım çok olmuştu. Oradakilerin önünde para verirken "İnşallah doktor, ilaç pa-

* Avukatın Merkeze vâki şikâyetleri neticesiz kalmadı. Vilâyet Savcı muavini tahkikata geldi. Tabiî başıma gelenleri olduğu gibi anlattım. Hoş sohbet ve şakacı bir zat olan muavin Ahmet bey, sonraları Ankara'da beni gördükçe "nasıl hâkim beyle Battal ardına gidiyon mu?" diyerek şakalaşırdı.

PAYLAŞIM GRUBU
rası yaparsın" demekten kendimi alamadım. Duam tam vaktine rastgelmiş olacak ki babaları bir mesane hastalığına uğradı, benim paralar gerçekten doktor ve ilaç parası oldu!

Nahiye müdürünün dediği gibi, bu ağaların evinde bir iki gece misafir kalmak Pera Palas, Tokatlıyan otellerinde iki ay kalmaktan daha pahalıya mal oluyordu.

Amelenin başında gene işime devam ediyorum. Balast kırma işi kolay olduğundan 100 kadar kadını bir çavuş nezaretinde çalıştırmak ucuz oluyordu. Uzaktan sağlam, gürbüz sanılan bu kadın işçilere yakın bulunmak çekilmez bir şeydi. Çok kötü bir koku yayıyorlardı. Köyün yanındaki akarsudan, bol olan çeşmelerinden faydalanarak temizlik yapmak akıllarına bile gelmiyordu. Çalışırken aralarında çok açık konuşurlar, ayıp, sıkılma denilen şeyleri bilmezlerdi. Örgülü uzun saçlarına milyonlarca bit yumurtası sıvanmıştı. Bitsiz baş ve çamaşırın olabileceğini akılları almazdı. Bu pisliği, geriliği, köyün öğretmenleriyle tartışıyoruz ve şu sonuca varıyoruz: Yürekler sızlatan halkın bu perişanlığının önüne geçmek, temizliğe alıştırmak hükümet kuvvetlerine dayanmadan zor kullanmadan, okulla, eğitimle önüne geçmeye çalışmak boş bir çabadır. Yalnız okul açmakla bu işin olup biteceğini, ileri adımların atılacağını sanmakla çok hata ediliyor. Bir nahiye merkezi olan şu büyücek köyde ilkokul yapılalı tam kırk sene olmuş. Okul çağında sekiz yaşındaki çocukların yarısının okulda okudukları farz edilirse, 48 yaşında ve daha aşağıda bulunan halkın yarısının ilkokulu bitirmiş olmaları, yani okuyup yazma bilmeleri lazım gelir. Her yıl okuldan 30-40 çocuk mezun oluyormuş. 500 kadar nüfusu olan köyün en az yarısının okuyup yazma bilmesi gerekmez mi? Oysa köylüler arasında asker mektubu yazabilecek ancak üç dört kişi vardı. Bunlar da vilayet merkezinde ortaokula gittiklerinden ilk bilgilerini unutmamış olanlardı. Bu efendilerde de gazete, kitap okuyup anlayacak kabiliyet yoktu. Sonuç: İlkokuldan çıkan çocuklar, sonraları ne bir gazete, dergi ve ne de bir kitap bulamadıklarından öğrendiklerini unutuyor, üç beş yıl sonra okula gidenle gitmeyen eşit bir duruma geliyordu.

PAYLAŞIM GRUBU
Eğitim öğretim teşkilatının köylerde ve küçük kasabalarda harcadığı birçok emek ve masrafların hasılası sıfıra yaklaşmış oluyordu. Bu suretle öğretmen beylere, varlıklarının faydasızlığını ve emeklerinin meyve vermediğini isbat etmiş oluyordum.

150 evlik koca bir nahiye merkezine, abone olduğum "Cumhuriyet" gazetesinden başka yazılı kâğıt girmiyordu. Benim gazeteyle yalnız öğretmenlerden biri ilgileniyordu. Gazete de düzenli gelmiyor, posta merkezlerinde açılıp okunuyor, bir hafta, on gün geçtikten sonra, bazen de eksik olarak elime geçiyordu. Valiye kadar şikâyeti yükselttimse de, bu gazete hırsızlığının önüne geçemedim.

Batı memleketlerinde, özellikle gençliğimin iki yılını geçirdiğim İngiltere'de milli sporlarla beraber kafa terbiyesine de büyük önem verilirdi. Köylerde ve büyük şehirlerin fakir işçi mahallerinde hükümet ve belediyelerin kurduğu her türlü kitap, gazete ve dergilerin sabahın yedisinden, gece yarılarına kadar her sınıf halktan, yanındakinin varlığından habersiz sessiz, yedisinden yetmişine kadar yüzlerce okuyucusu bulunan genel kütüphanelerden başka, semtin bakkal, fırıncı gibi zorunlu ihtiyaçlarını satan dükkânlar arasında; gazete, dergi satan, kirayla her çeşit kitap veren kitapçı dükkânları da vardı. Bu dükkâncılar geçimlerini çıkaracak kadar kitap ve gazete satışı yapıyorlar demekti.

Oturduğum pansiyona yakın köylerden gelen basit bir hizmetçi kızın günlük gazeteleri okuması, siyasi partiler, sömürgeler hakkında bir fikir sahibi olması, bizim için hayret edilecek, şaşılacak bir olaydı. Trenlerde, tramvaylarda okunup atılmış tomar tomar gazete toplanır, birinin okuduğu gazete başka bir tarafından alınıp okunmaz, bunun için gazete tirajları milyonları aşardı. Kadın erkek herkes kendi işleri kadar memleket meselelerini de takip eder. Halk arasında eğitimin, okumanın yayılması isteniyorsa –ki bunu istemeyenler de vardır, bunlar halkın cehaletinden faydalananlardır– halkın anlayabileceği bol yayınla her taraf boğulmalıdır.

Milyonlarca gazete, dergi küçük kitaplar her eve ve her ye-

PAYLAŞIM GRUBU
re girmelidir. Genel kütüphaneler, okuma salonlarının sayısı binleri aşmalıdır.

Çok çalışkan ve vatansever bir genç olan öğretmen Mustafa'nın anlattığına göre şimdilik böyle düşüncelerden önce en lüzumlu sayılan spor sahaları, oyun yerleri, stadyumlar yapılması için emirler geliyormuş. Hükümet merkezinde bile milyonlar sarf edilerek hipodromlar, stadyumlar yapıldığı halde, halkın gençlerin kolaylıkla bilgi edinebileceği kütüphane yapmaya sıra gelmemiştir. İnşallah ileride bu da meydana getirilir. Kafa terbiyesi ikinci plana terk edilerek şehir ve kasabalarda beden terbiyesi kurumlarına milyonlar harcandığını anlatan genç öğretmenin dediği gibi, şimdilik fil kollu, manda bacaklı gençlik yetiştirilmeye çalışılıyormuş. Bu köyde bulunduğum sırada şahit olduğum bu kutsal Anadolu'nun binbir derdinden birini, üç perdelik trajediyi kaydetmekten kendimi alamadım: Yakın köylerden gelerek oradaki bir çiftlikte hizmetkârlık eden ve vakit buldukça bizim işte de çalışan Ö. adında genç irisi, yakışıklı, terbiyeli, çalışkan bir amele vardı. Bu genç beşikte nişanlandıkları ve sevişerek büyüdükleri çok güzel bir kızla evlenerek hizmetçi bulunduğu ağanın çiftliğine gelmişti. Ağanın oğlu ve damadı yeni gelen bu dilber geline göz koyar, elde edebilmek için bin ürlü melanete başvururlar. Çevrilen bütün fırıldaklar boşa gider. Ö. sağ oldukça hayvani emellerinin gerçekleşemeyeceğini anlarlar. Kocayı ortadan kaldırmaya karar verirler. Karanlık bir gecede çiftlik içinde bir el mavzer patlar, zavallı koca cansız yere serilir.

Araştırmaya başlayan jandarma ağanın oğluyla damadını tutuklayarak il merkezine gönderir. Araştırmayı yürüten genç takım kumandanı, katilin damat olduğunu anlar. Fakat iş sorguya gelince köylüler, silah sesi geldiği zaman damadın odada yanlarında bulunduğuna dair ifade verirler.

Oğlu ve damadıyla il merkezine giden ağa köye döndükten sonra yanıma gelerek bir miktar para istedi, bir ay içinde un ve odun vererek ödemeyi vaat etti. Biraz da kendisinde varmış, kimseye bir şey söylememek şartıyla şu açıklamayı yaptı: Şehrin eşrafından olan parti mutemedi, çocukların kurtarılma-

sı için 1.000 lira istemiş; 400'ünü kendisi, 600'ünü parti müfettişine verecekmiş. Fakat ağır ceza hâkimi müfettişe falan boyun eğmeyen, çok dürüst ve sert bir adam olduğundan, muhakeme gününe kadar müfettiş bey, hâkimi başka bir yere naklettirecek, bu engel ortadan kalktıktan sonra, mahkemeyi müfettiş beyin tayin ettireceği hâkim yapacak, mahkeme ya beraatle veya az bir mahkûmiyetle sonuçlanacakmış.

Ben bunu bir hikâye olarak dinlemekle beraber, istediği parayı verdim.

Hukuk davalarında bu gibi haksızlıkların olacağını tecrübeyle biliyorsam da, il merkezinde cinayet işlerinde adaleti lekeleyecek bir hareketin olabileceğine pek inanmıyordum. Ağa il merkezinden geldikten sonra, çocuklarının kurtulacağına güveni tamdı. Ona kesin söz vermişlerdi. Aradan ancak üç ay kadar bir zaman geçmişti ki damatla mahdum beyin köy sokaklarından iki tarafı selamlayarak güler yüzle geçtikleri görüldü.

Adalet kavramının uğradığı bu korkunçluğun, çevrede uyandırdığı üzüntü ve isyan duygusu pek büyüktü. Özel konuşmalarda herkes katilin damat olduğunda birleşiyordu. Civar köylerde meydana gelen olaylarda, müfettiş beyin oynadığı rollerin birkaç örneğini daha verdiler.*

Asırlardan beri tahakküm ve zora boyun eğerek sonsuz bir sabırla yaşamaya mahkûm edilmiş ve buna alışmış olan halk, doğru şahitlikte bulunmaya cesaret edemediği için adalet ortadan kaybolmuştu. Bundan gene kendileri sorumlu oldukları için acı duymaları doğru değildi. Genç ve aydın bir jandarma teğmeniyle konuşken bu yalancı şahitleri de haklı bulmamak mümkün olmuyordu. Bu insanlar beşikten mezara kadar ağa-

* Bir kaç yıl sonra, bu müfettiş beyin, hükümet merkezinde şanlı, şöhretli, zengin, daima büyüklerle düşer kalkar, nüfuslu, meşhur zevat arasına girmiş olduğu görüldü. Ebediyete erişecekmiş gibi para hırsını yenemiyen bu kimse de, her fani gibi bir gün göçtü. Aynı gün ölen bir kumandanın cenazesi de o gün kaldırılıyormuş, subaylardan biri yüksek sesle "Bu cadde şerefli ölülerin geçmesi içindir, siz başka sokaktan götürünüz" demiş. Karun kadar zengin olan bu zatın cenazesinin ebedi istirahatgâhına gitmek için umumi caddeden geçememesinin, kaderin pek garip cilvelerinden olduğu söylenirdi.

PAYLAŞIM GRUBU
yı velinimet diye bilirlerdi. Ağaya karşı koyanlar için bu köylerde hayat hakkı yoktu.

Büyük Kurtarıcı! Kangren olmaya yüz tutmuş bu onulmaz yaralara kutlu, uğurlu elini sürmek zamanı gelmedi mi?

14 yıl önce Marsilya'da şahit olduğum, halkın hürriyet ve adalet aşkının şiddetini gösteren bir olayı hatırladım. Bir gün muhteşem ve muazzam rıhtımda dolaşırken, tekerlekli işportasıyla hurma satan ihtiyar bir kadınla bir polisin ağız dalaşı yaptıklarını gördüm, bunların başına halk da toplanmaya başladı. Polis kadını kolundan iter gibi bir hareket yaptı. İhtiyarcık yere düştü. Sen misin kadına dokunan? O yakınlarda ne kadar işçi, satıcı varsa toplandılar. Polis kaçarak yakasını kurtarmasaydı linç edeceklerdi. Topluluk arasından çıkanlar uzun uzun nutuklar çektiler, büyük ihtilalden, halkı zorbalardan kurtarmak için verilen binlerce kurbandan, halk hürriyetinden bir polisin hiç kimseye el uzatmaya hakkı olmadığından hararetle söz açtılar, alkışlandılar.

Burada işimizi bitirdik, kabul yapıldı. Poz, yani ray döşenmesi tamamlandı. Düzenli olarak trenlerin işleme zamanı yaklaştı. Ankara'ya eli boş döndük. Bir şey kazanamadıktan başka biraz da borç ederek işin içinden çıktık. İşçiye borçlu olmadan yüzümüzün akıyla köyden ayrıldık. Yörenin âdeti üzere köyden ayrılacağımızı ve ilişiği olanlar varsa gelmelerini tellâllarla ilan ettirdik. Halka duyurulması gereken hükümet emirleri ve saire, köy ve kasabalarda böyle ilan edilirdi: "Ey ahali! Duyduk duymadık demeyin, nahiye müdürünün emri budur ki..." ile başlarlardı.

Son olarak bir tecrübeyi daha belirtmek üzere, iş takip ederken gördüğüm ibret verici bir tilki hikâyesini daha yazmadan geçemeyeceğim: Bulunduğum otelde Kazan Tatarlarından "şaribül leyli vennehar" dedikleri çeşitten, her zaman sarhoş bir kimseyle karşılaştık. Bolşevik ihtilalinde Rusya'dan Japonya'ya iltica etmiş, uzun zaman orada kalmış, çocuklarını Japon olmaktan kurtarmak için Türkiye'ye gelmek istemiş, bir türlü vize alamıyormuş. O sırada Ankara'dan Tokyo Sefareti'ne mavi tilki yetiştirmek için bir uzman bulunup gönderilmesi

PAYLAŞIM GRUBU
yazılmış. Bu zat işin ustası olduğunu söyleyerek talip olmuş. Kolaylıkla vize verilmiş ve bir hayli de yol parası alarak Ankara'ya gelmiş. Ailesini İstanbul'da yerleştirdikten sonra Ziraat Vekâleti'nden bolca tahsisat almış. Memleket dahilinde seyahat ediyor, bol bol şarap içiyordu.

Elinde bulunan Kanada'da basılmış İngilizce bir kitabı okumaya ve bir anlam çıkarmaya çalışıp duruyordu. 400 sayfalık olan bu kitap mavi kürklü tilkiler hakkında bir sürü bilgi veriyordu. Pek nadir olarak Sibirya'da ele geçen bu hayvanların soyunu sürdürmek, kürkünden para kazanmak için şirketler Kanada ve Japonya'nın kuzey adalarında çiftlikler kurdurmuş. Hayvanların değerli kürkleri Avrupa'da yüksek fiyatlarla satılıyormuş. Buraya kadar normal, şahsi teşebbüs işidir.

Bizdeki bu işin tuhaflığı, bunu devlet parasıyla yapmaya kalkışmaktır. Ziraat Bakanlığı'nın yetkili bir müdürü, mavi tilkiye dair bir eser veya gazete okumuş, dünyada böyle bir yaratığın varlığını öğrenmiş, "Başkaları değerli tilki yetiştirir de biz neden yetiştirmeyelim? Onlardan neyimiz eksik?" demiş, Japonya ve Kanada'daki memurlarımıza, bir tilki uzmanı bulup göndermelerini emretmiş.

Sonunda bu zat gelerek, Uludağ, Kars, Ardahan bölgelerini aylarca inceliyor, en uygun yer olarak Göle ormanlarını seçiyor. Tilki yetiştirecek çiftliğin kurulmasına başlanıyor. Tilkiler günde kaç defa atlayacaklar? Her atlayışta kaç metre ileri düşecekler? Ona göre tel örgüleri ısmarlanmış, inler yapılmış, uzmanın maaş ve yol parasına, çiftliğin kurulmasına binlerce lira harcandıktan sonra hayırlı bir tesadüf eseri olarak o sırada bakan değişmiş, yeni gelen bakan da "Böyle saçma şey olmaz" demiş, böylece tilki çiftliğinin önüne geçilmiş.

Fakir halkın binbir zorlukla ödeyebildiği vergilerin nasıl har vurulup harman savurulduğunun yüzlerce örneğinden bir küçüğünü anlatmadan edemedim.

Durum iyice belli olduktan, Ankara'nın bütün kuvvet ve kudreti eline aldığı anlaşıldıktan sonra gelerek büyük mevki sahibi olmuş bazı okul arkadaşlarıma bu gibi gözlemlerimi, memleket dertlerini anlatır bir ferahlık duyardım. Sonraları

PAYLAŞIM GRUBU
mebusluğa, vekilliğe kadar yükselmiş bir arkadaşım bana bir gün şöyle dedi: "Yahu! Sen, ne menfi ruhlu insan olmuşsun, her şeyi kara görüyorsun." Ben de, "Siz de bu milletin içinden çıkmış, Anadolu'da memuriyetlerde dolaşmış olmanız dolayısıyla bu karanlıkları, halkın çoğunluğunun Ortaçağ hayatı yaşadığını, hatta taş devrini yaşayan insanlar bulunduğunu pekâlâ bilirsiniz. Bir vakitler geriliğimizi anlamaya başladığımız okul sıralarında içimiz yana yana dertleşirdik, şimdi apartmanlar kurarak biraz dünyalık yaptıktan sonra her tarafı gül pembe görmeye başlamışsınız" dediğimde cevabı şu olmuştu: "Adaaaam, aldırma, bu milletin işi böyle gelmiş böyle gider, beyhûde kendini yoruyorsun."

Son olarak, demiryolu inşaatında ikinci müteahhit olarak büyük bir iş aldık. Bu 28 kilometrelik önemli bir işti. Birinci müteahhitlerle anlaşmamız sağlamdı. Kısmın orta yerinde çadırlarımızı kurarak işe koyulduk. Yakın köylerden ağalar beyler ziyaretimize geldiler; daha önce ağzımız yandığı için bunlara yüz vermedik. Bu defa zorluklar başka türlü baş gösterdi. Kontrol memur ve mühendislerinin pek sıkıcı baskısından başka, yapılan işlerin parası düzenli ödenmiyor, ameleye para dağıtımı vaktinde yapılamıyordu. Bu yüzden sık sık olaylar çıkıyor, zor durumlarda kalıyorduk. Müteahhitler bağlı bulundukları bankadan para alıyorlarsa da bu para ihtiyacı karşılamıyordu. Müteahhitler inşaat reisinden, puvantör denilen yoklama memuruna kadar idare adamlarından hiçbir sempati görmüyorlardı. Bu antipatinin hissemize düşen kısmı, bizi son derece güç bir duruma sokuyordu. Bu "boykot" edilmiş durumun nedeni de şuydu: İnşaat Müdüriyeti bu önemli işi, eskiden sevgi beslediği ünlü ve zengin bir kimseye vermek istiyormuş. Eksiltme neticesi, işin büyüklüğüne göre az bir farkla bizim müteahhitlere vermek zorunda kalmışlar. 8-10 yılda 8-10 milyon lira kazandığı söylenen bu zat baştan sona kadar, bütün idare adamlarının sevgilerini nasıl kazanmış? Bizimkiler bu işi neden beceremiyorlarmış? Bunun sebebini bütün ayrıntısıyla gene kendilerinden dinliyoruz:

Tam anlamıyla işadamı olduğu anlaşılan, memleketin örf

PAYLAŞIM GRUBU
ve âdetlerine iyi nüfuz eden bu kalantor zat İstanbul'a her gittiğinde büyük küçük bütün memurlara hediyeler getiriyormuş. Bir defa, herkese birer Panama şapkası, başka bir defa, birer ipekli kıravat, bir gün, birer sandık Malatya kaysısı, vs.

İşin canı olan, ipin ucunu ellerinde tutanların hediyeleri de, tabii o zatın şerefiyle uyumlu, evladiyelik oluyormuş. Mesela, Galata'da bir mağaza, Tahtakale'de bir dükkân, Beyoğlu'nda bir fırın gibi. Bizimkiler öyle büyük, küçük hediyeler vermek şöyle dursun, işimizi sürekli kontrol eden bir fen memuruna, eşyasını taşıyacak bir kamyon bile veremiyorlardı. Kısmımızda E. Efendi adında kısım şefinin kayırmasıyla, ustalıktan yetişmiş bir fen memuru bulunuyordu. Beş kilometre uzaktaki ocaktan çıkarılan taşlardan seçilen "muellon" denilen yontma taş, birçok emek ve masraflarla köprünün üzerine çıkarılır. E. Efendi görmeden o taş yerine konmazdı. Haber verilir, E. Efendi bin nazla gelir, taşın altı cephesini, köşelerini sıkı bir kontrolden geçirir, taşın bir köşesinde taşçının bir kalem kaçırmasıyla meydana gelen küçük bir arıza görür ve hemen taşın aşağı atılmasını emreder, bu kötülüğü yapmaması için yaptığımız ricaları dinlemezdi. Belki 25 liraya mal olan bu taş, 10 metre derinlikteki dereye atılır, tabii parçalanırdı. Dostluğu bozmadan sigaralar kahveler ikram edilir, şu yaptığı hareketin günah olduğu, Allah'ın buna razı olmayacağı söylenirdi.

"Senin için bir maksadım yoktur, sen iyi adamsın, filan falandan" sonra baklayı ağzından çıkarırdı. Müteahhitlere çok kırgın olduğunu söyler, Kayseri'den ailesini getirmek için eşyalarını taşıyacak bir kamyon istemiş vermemişler, kira ile kamyon tutmuş, masrafa girmişmiş... Bu basit adamın bütün kininin sebebi buydu.

Fen memurunun bize karşı aldığı bu tavır âmirleri tarafından anlayışla karşılanıyor, belki de teşvik görüyordu. Böylece küçük bir memur müteahhide binlerce lira zarar verebiliyordu. E. Efendi önceki müteahhiti şöyle sevgiyle anlatırdı:

"Bak! Ben sana söyleyeyim, o muhterem müteahhit ne yapardı? Böyle bir araba ister istemez, peki efendim diyerek, derhal eşya için bir kamyon, çocuklar için bir de gezinti oto-

PAYLAŞIM GRUBU
mobili gönderir; şoföre bir de zarf vermiştir, zarfı açar bakarım, içinden bir de yüzlük kâğıt çıkardı, böyle adama can kurban" derdi.

Büyüğünden küçüğüne kadar böyle kolaylık gördükten, sevgi kazandıktan sonra bu zatın zahmetsizce milyonlar yapması çok şaşılacak bir mesele değildi.

Kontrol mühendisleriyle arada çıkan anlaşmazlıklardan biri, belki de en önemlisi yarmalardaki "klasifikasyon" meselesidir. Bu, yarmalardan çıkarılan toprak ve kaya miktarının belirlenmesi işidir. Fiyat farkı büyük olduğundan, kaya miktarı ne kadar yüksek tâyin edilirse devletten alınacak para da o oranda çok olur. Yüzde on ve yirmiden başlar, yüzde 90'a kadar çıkar. Basit bir misal: Toprak fiyatı 40, kaya 400 kuruştur. 20.000 metre küplük bir yarma kazısında yüzde 80 kaya farkı verilirse 16.000 metreküp kaya olarak 564.000; 4.000 metreküpü toprak olarak 1600 lira ki, bu yarmaya devlet 565.600 lira ödemiştir. Gerçekte bu yarmaya yüzde 15 bile kaya masrafı yapılmamış, birkaç sandık dinamitle bu iş görülmüştür.

Yüz binlerce metreküplük işlerde müteahhide kazandırılan paranın büyüklüğü akıllara durgunluk verirdi. Bina, köprü, istinat duvarları, servis yolları gibi her türlü işlerde kazanç yolları bol bol vardı. İlgili memurun küçük bir hoşgörüsü, kârgir inşaatta tonlarca çimento tasarruf edilebilirdi. Çakıl, kum yiv kamaları, lojman inşaatı gibi, fiyatları önceden belirlenen daha birçok işte, bu misaller geçerlidir.

Okuldan çıkarken diploma aldıkları zaman, memleket ve millete sadakatle hizmet edeceklerine dair yemini hatırlamayan, haddinden fazla verilen bu paraların müteahhidin gözaçıklığı, zekâsı eseri sayılıp, devletten çalma ve hırsızlığa alet olma demek olduğunu, fazladan verilen bu paralarla birkaç kilometre daha yol yapılabileceğini düşünmeyen, düşünmek işine gelmeyen bu beyler ki küçük yaştan beri fakir milletin parasıyla ücretsiz ve yatılı olarak okumuş, adam olmuş, bugün de ona, kazanç hırsından başka bir duygusu olmayan müteahhide itidal tavsiye etmek gibi önemli bir görev verilmiş, fakir Türk vergi mükelleflerinin paraları emanet edilmiş, bu emane-

PAYLAŞIM GRUBU
ti çalmamak ve çaldırmamakla görevlendirilmiş bulunuyorlardı. Sırası gelince halkın sefaletinden, pisliğinden, hastalıklarından, cehaletinden şikâyet yolunda bahseder dururuz. "Efendiler! Bu feci durumun sorumlusu sizlersiniz. Biz aydınlarız; idare edenlerdir" diyerek feryat etmemek mümkün değildi. "Besle kargayı, oysun gözünü" kabilinden sivil, asker, hemen her meslekte bu kargaların varlığı göze çarpar. Küçük yaştan beri millet alır bağrına basar, yedirir içirir, giydirir, zengin çocukları gibi refah içinde yetiştirir, bazılarını Avrupa'lara gönderir, tam memlekete hizmet edeceği işe yaradığı zaman karga kesilir, "velinimetinin" aleyhinde çalışmaya başlar. Bu gibi açgözlü aydınlardan memleketin gördüğü zarar çok büyüktür ve geriliğin sebeplerinden biri de bu ihtirastır. Pek nadir de olsa bunlardan bazıları yakalansa da başkalarına ibret olacak ceza görmezler. Oysa parasız yatılı öğrenim görmüş olanların cezalarının, adi hırsızlardan kat kat ağır olması gerekir.

Müteahhitlerle inşaat şubeleri arasında çıkan anlaşmazlıkları merkezden gelen heyetler hallederler, yapılmış olan işler yerinde görülür, müteahhidin istediği yüzdeler tayin ve tespit olunurdu. Bir gün bu heyetlerden birinin geldiğini, iki saat sonra öğle yemeğinde bizim şantiyede bulunacaklarını müteahhit telefonla haber verdi. Öyle dar bir zamanda hazırlanması kolay olan, piliç ve pilavdan başka ikram edeceğimiz bir şeyimiz yoktu. İnşaat müdüriyeti erkânından teşekkül eden heyet üyesi, açık havada dolaşmanın tesiriyle iştihaları fevkalade kabarmış olarak şantiyemizi şereflendirdiler. Aksi şeytan! Bizim piliç ve pilav bir türlü pişmek bilmiyordu. "Küçük dağları biz yarattık!" kabilinden pür azamet, hiddetli hiddetli, sabırsızlıkla aşağı yukarı dolaşıyorlar ve aralarında konuşuyorlardı: "Efendim nerede, nerede... Bunların müteahhitliğin M'sinden haberleri yok."

İşgüzar, becerikli, meşhur milyoner müteahhitten de sevgiyle söz ediyorlardı. Önceki kısımların bir geçici kabulü zamanında tam anlamıyla kuş uçmaz kervan geçmez bir dağ başında, ormanlar arasında verilen ziyafeti anlatıyorlardı. Bu meşhur zatı gıyabında takdir etmekten kendilerini alamıyor-

PAYLAŞIM GRUBU
lardı. Heyetin hangi gün ve saatte nerede bulunacağı, 15 gün önceden tayin edilir, müteahhit İstanbul'daki adamlarına talimat verir, Tokatlıyan lokantasıyla anlaşılır, yemekler, takımlar, garsonlar bu müessese tarafından hazırlanır, gidilecek yere kadar olan otomobil, kamyon ulaşımını da müteahhit temin edermiş. Muhterem heyet üyeleri yorgun argın geldikleri vakit her şey yerli yerinde, garsonlar tam kıyafetleriyle emre âmade, en güç beğenenleri bile memnun edecek nefis yemekler, herkesin özel arzu ve alışkanlığı gözönüne alınarak hazırlanan içkiler bulunur, keyif ve neşe içinde bu işgüzâr ve kabiliyetli müteahhit takdirlere mazhar olur, iltifatlara gark edilir ve doğal olarak, müteahhidin istediği "yüzde"ler itiraz görmeden, tartışılmadan fazlasıyla bol keseden ihsan edilirmiş. "Kazanmasını bilen yedirmesini de bilir, ben müteahhit diye böylesine derim" gibi adamı göklere çıkaran sözler boyuna söylenip duruyordu.

Para hırsı tatmin edildikten sonra siyasi hırs baş gösterdiğinden bu büyük müteahhit, yüksek mevki sahibi kimselerle temasa geçmeye başlamış kadın, poker partileri sırasında, nüfuzlu zevata veya hanımefendilerine 15-20.000 liralık "rest" ler çekerek kaybedermiş ve rüşvete, sanatında mahir bir terzi gibi meşruiyet elbisesi giydirirmiş. Paranın verdiği güç ve kudretle kendisine önemli bir mevki sağlayan bu kişi, mebus olduktan sonra memleket idaresinde paradan başka meziyetin olmadığına inananlar tarafından geleceğin bayındırlık bakanı, hatta başvekil adayları arasında görülüyordu. Bu arada, bu kimsenin hazineyi soymanın usullerini gayet iyi bildiği için, vekil olursa başkalarına hırsızlık yaptırmaz gibi, çok mantık yürütenler de vardı.

Şantiyelerden el arabası, kazma, kürek gibi araçların sık sık çalındığı görülüyor, yapılan araştırmalar bir sonuç vermiyordu. Bir gün yakın köylerden olan bir köylü bize geldi, "Falancanın samanlığında otların arasında araçlarınızı bulursunuz" dedi. Biz de sabahın erken saatlerinde, köylülerin tarlaya gitmesinden önce, jandarma çavuşunu alarak müteahhitle birlikte tarif edilen eve giderek zorlukla kapıyı açtırdık. Ta-

PAYLAŞIM GRUBU
rif ve tasavvur imkânı olmayan, öyle perişan ve sefil bir manzarayla karşılaştık ki eşya aramak düşüncesi kafamızdan derhal silindi. Bu bölgede frengi hastalığının önemli ölçüde tahribat yaptığını, fakirlik ve sefaleti biliyorduk ama, bu derecesi tahmin edilemezdi. Koku hislerini tahriş eden iğrenç pis bir koku, rengi belli olmayan bir örtü altında yatmakta olan hasta çocuklar, kadınlar, büyük küçük yanyana sıralanmış, yarı açık gözlerle bize bakıyorlardı. Son derece etkilenmiş olarak daha fazla görmeye sinirlerimiz katlanamadı. Eşya aramayı çoktan unutmuştuk, keşke gelmeseydik görmeseydik diyerek köyden ayrıldık. Jandarma çavuşu bu manzaralara alışık, hiç yadırgamıyor ve doğal buluyordu. Bu kaza dahilindeki köylerden hangilerinde frengi tahribatının fazla olduğu hakkında açıklama yapıyordu. Üç büyük nahiyesi, yüz bini aşkın nüfusu bulunan kazada değil doktor, bir sağlık memurundan başka bir kimse yoktu. Eczane de yalnız vilayet merkezinde bulunuyordu.

Asya ve Afrika'da sömürge sahibi Avrupa devletleri, tebaaları olan bu memleketler halkına herhalde bundan fazla ilgi gösterdiğinden, çalışacak kolların bu dereceye düşmesine meydan vermeyeceklerinden şüphe yoktu. Hükümet merkezinde maroken koltuklara gömülerek gülümseyen, memleketin, halkın dertlerinden bahsetmek isteyenlere "Menfi ruhlusun, her şeyi kara görüyorsun" diyenlerin ve daha başka damgalar vuranların böyle zevksiz, neşe kaçıran sözleri işitmek bile istemeyenlerin duygusuzluğuna karşı söylenecek söz bulamıyordum.

Yakın köylerden birinde oturmakta olan Ahmet Ağayla köylülerin içinde yüzmekte oldukları bu perişanlık, sefalet deryasını konuşuyoruz. 75'lik ihtiyar cahil olmakla beraber gün görmüş, fevkalade zeki, hoşsohbet ve nüktedan olan Ahmet Ağa, bu elem veren yaşayış tarzını benimsemiş ve gayet doğal buluyor, münasip hikâye ve fıkralar anlatarak gülüyor, bizi de güldürüyordu. "Vali, kaymakam gibi yetkili beyler gelip sizin bu halinizi görmezler mi?" diye soruyordum. Daima neşeli haliyle bir kahkaha atarak, dertleri zevk etmenin hüne-

PAYLAŞIM GRUBU
rini bilen ihtiyar anlatıyordu. "Gelirler oğul, gelirler, gelmez olurlar mı? Bulgur pilavımızı, tavuğumuzu, ayranımızı, bulurlarsa balımızı da yerler, içerler ve çok beğenirler. Sonra hepimizi köyün meydanına toplarlar, başlarlar kusurlarımızı sayıp dökmeye. Evlerin önündeki gübreleri, apteshanelerimizin yokluğunu, pisliklerimizi, hastalıklarımızı yüzümüze karşı sayar dökerler. Biz de 'Doğru efendim, yaparız efendim, peki efendimlerimizi basarız."

"Peki, siz hiç şikâyet etmez misiniz?"

"Niye ve kime şikâyet edelim? Herifler; bütün kabahatleri, kusurları bizde buluyor, kendileri melekler gibi tertemizmiş. İşleri –vazifeleri– biter giderler. Beyler köyden uzaklaştıktan sonra bizim taratora (tiyatro) başlar. Köy halkı gene meydana toplanır. İçimizden birisi, beyin çıktığı iskemle üzerine çıkar, herifin bir taklidini yapar, bir taklidini yapar ki güle güle kırılırız vallahi."

Bizim memur olmadığımızı bildikleri ve kendilerine biraz yakın saydıkları, bir zarar gelmeyeceğini bildikleri için, içlerini dökmekten, açık konuşmaktan çekinmezlerdi.

Ahmet Ağa içinden gelen bir öfkeyle, zekâ fışkıran gözlerini şiddetle bize çevirerek konuşmasına devam eder: "Hele köpek oğluna bak! Aç mısınız, açık mısınız, bacağınızda don var mı? Ağır salmalarınızı (vergilerinizi) nasıl veriyorsunuz? Hastalarınız var mı? Yardıma muhtaç yoksullarınız çok mu? Daha bin türlü dertlerimizi sormaz da, yok gübrelerimiz, yok apteshanelerimiz, yok okul yaptırmıyormuşuz. Karnım tok sırtım pek olacak ki, böyle işleri düşünmeye sıra gelsin. Kış ortasında ekmeksiz kalacağından korkan köylü başka şey yapmayı düşünür mü? Bize gelip boş nasihat vermek için maaş alıyorlarsa zehir zıkkım olsun o maaş onlara."

Geçenlerde Hasan Emmi'yi görmek için bir adam gelmiş. Hasan Emmi evde olduğu halde bir türlü dışarı çıkamıyor. Meğer donunu yıkatmış da kurumasını bekliyormuş, bir müddet sonra bir tek olan donu kurumuş, giymiş de Hasan Emmi dışarı çıkabilmiş.

Ahmet Ağa'ya, "Memleketin durumundan ne anlıyorsu-

PAYLAŞIM GRUBU
nuz? Bakınız birçok devrimler oluyor, memleket kurtuldu, köyünüzün yanından yakında trenler geçecek, kaza merkezine, vilayete kolayca gidip geleceksiniz, ürününüz para edecek, zengin olacaksınız. Milli eğitim müdürünün, kaymakamın istedikleri işleri yapacak bir duruma gireceksiniz" diyordum. Umutsuz bir tavırla başını iki tarafa sallayarak: "Evlât! Olan işlerden bizim haberimiz yoktur. Kendi kendinize bir şeyler yapıyorsunuz. Bizi de düşüneceklerine pek aklım kesmiyor. Bizi yalnız askerlik, vergi çıktıkça hatıra getirirler. Bundan sonra olacağını söylediğiniz işlere de inşallah diyelim. Başka elimizden ne gelir ki... Ha! Yalnız bir fark görüyorum, eskiden bize cahil Türk, eşek Türk! diye hakaret ederler ve:

Türke fırsat verme Mevlâm!
Ayağını çarık sıksın
Karnı ekmeğe doymasın...

gibi şiirler dizerlerdi. Köyümüze uğrayan büyüklerimiz, şimdi kendilerinin de Türk olduklarını söylüyorlar, doğrusu buna çok seviniyorum" diyordu.

Buradaki endişelerimizden biri de asayişsizlikti. Bu yüzden her zaman silahlı bekçiler bulundurmak, tetikte kalmak mecburiyetindeydik. Köylerde hasmını, rakibini öldüren, silahını aldığı gibi dağa çıkanlar, haydutluk yapanlar eksik değildi. Ay başlarında para dağıtımı zamanında kasamızda önemlice para bulunduğu için o günleri korkusuz geçiremezdik. Bununla beraber bu haydutların bize pek zararları olmazdı. Nedense, çevrenin yabancılarına dokunmak istemezlerdi.

Bir gün, amelenin öğle istirahati zamanında, şoseden nal şakırtılarıyla köprü şantiyesinin yanındaki çayırlığa göğüsleri çapraz fişeklikler, mavzerlerle donanmış, 20-25 kadar kaçakçı kafilesi karargâh kurdular. Birdenbire bir hayli korku geçirdik. Bu efendilerin maksat ve hedeflerinin ne olduğunu anlamak ve hoş geldiniz demek için iki çavuş gönderdik. Çavuşlar, bir kahvemizi içmek üzere barakamıza teşrif etmelerini rica etmişler! Bellerinde tabancaları göğüslerinde fişekleri, omuzlarında silahları, iriyarı, palabıyıklı üç kişi geldi, kahveler, çay-

PAYLAŞIM GRUBU
lar ikram ettik. Onlar da bize nefis tütünler, sigara kâğıdı hibe ettiler. Urfa'dan gelip Samsun'a gidiyorlarmış. İki yerde jandarmalarla çarpışmışlar, burada amele kalabalığını görmüşler de gelmişler. Eğer izin verirsek ameleye tütün, sigara kâğıdı satacaklarmış. Bu da kaçakçıbaşının bir nezaket gösterisiydi. İzin de ne demek, zaten gelir gelmez satışa başlamışlardı bile.

Çok eski olmayan bir aşinalık hatırasını uyandıran silahlardan birini alarak kontrol ediyorum. Menevişi bile bozulmamış, yepyeni bir muaddel mavzeri üzüntüyle okşuyorum. Bu silahlar Urfa ve Diyarbakır taraflarında kolayca tedarik edilebiliyormuş. Cephedeyken üstün nitelikli bu yeni silahların neden ortadan kaybolduklarını, tek mermi atan hantal martinlere veya mermisi kıt bulunan Rus tüfeklerine neden muhtaç kaldığımızı şimdi daha iyi anlıyordum.

Kaçakçılar ameleye, köylülere bir hayli satış yaptılar. Posta vazifesiyle köylere gönderilen jandarma erleri bile gittikleri köylerde satmak, kâr etmek için bunlardan tütün ve sigara kâğıdı alıyorlardı. Bu zavallı erlerin orada devleti temsil ettiklerinden ve belki de bu maddelerin satılmasının yasak olduğundan haberleri bile yoktu.

Kaçakçılarla komşuluk ettiğimiz günlerin birinde, kaza merkezinde kaymakam beye durumu gizlice anlattığım zaman hemen telaşa düşerek bana şu tavsiyede bulundu: "Yüzlerce amelen var, hemen heriflerin etrafını sardır, ellerini kollarını bağlat buraya getir, binlerce lira ikramiye alırsın" dedi. Bir memleket işi olarak hizmet edeyim derken, kaymakamın takındığı tavır ve hareket beni endişeye düşürdü, söylediğime pişman oldum. Tepeden tırnağa kadar silahlı, sınırdan bu tarafa birkaç vilayet geçmiş, başarılı çarpışmalar yapmış bir çeteye karşı amele ne yapabilirdi? Bir kaza kaymakamının öyle ham bir teklifte bulunacağını nasıl tahmin edebilirdim? Meseleyi jandarma yüzbaşısına haber vermiş, yüzbaşı beni buldurdu. "Yahu! Makûl zannettiğim senden böyle bir şey beklemezdim, biz bunların hepsini biliyoruz. Nereden, ne vakit geçtiklerinden haberimiz vardır. Eldeki kuvvetle harekete geçmeye imkân yoktur. 42 neferim var, 15'i nahiye karakollarında, beşi

PAYLAŞIM GRUBU
tebligat için sürekli köylerde, yollarda, ikisi telefonda, üçü izinli, geri kalan kuvvetle de bu eşkıyayla başa çıkılamaz. Şimdilik serbestçe at oynatsınlar. Haklarından gelmemiz herhalde uzak değildir. Aman siz başka kimseye bir şey söylemeyiniz, zararları size dokunur" diyerek ve jandarmanın aczini itiraf ederek, çok haklı ve yerinde bir tavsiyede bulundu.

Bizim müteahhitlerin mali durumları gün geçtikçe buhranlı bir aşamaya giriyor ve işin başından beri devam edip gelmekte olan para meselesi, son zamanlarda en güç bir döneme girmiş bulunuyordu. Bu yüzden, ameleyle müteahhitler ve kısımdaki müteahhit mümessili olan bizler arasında sık sık olaylar yaşanıyordu.

Bir ay yarım yevmiye verilmesinden zarara uğrayan amele, bizim muhasebeciye saldırdı, o da amelenin birini tabancayla yaraladı. Yapılan işlerin bedelleri zamanında ödenmiyor, bu konuda inşaat idaresi azami zorluk çıkarmaya devam ediyordu. Bankadan alınan avanslar da yetişmediği için, işin tümünü bankaya temlik zorunda kalınmıştı. Arasıra şantiyelerimize misafir ettiğimiz banka müdürlerine kendi durumumuzu anlatıyor, müteahhitlerle olan anlaşmaya uyacaklarına, emeklerimizin boşa gitmeyeceğine dair sözlerle bol bol teminat alıyorduk. Maliyeye verilmekte olan vergilerse ayrı bir mesele ve endişe kaynağı teşkil ediyordu. Gece gündüz sarhoş dolaşan malmüdürünün açıkça hiç sıkılmadan, para sayar gibi parmaklarını birbirine sürterek "Müteahhit beyler, anlayalım! Otomobillerle zırt zırt gelip geçiyorsunuz, biz bir şey anlamıyoruz" gibi sözlerle maksadını açıkladığını, bu adamın az bir şeyle tatmin edileceğini, aksi halde hayırlı neticeler doğurmayacağını anlatıyorsam da fayda etmiyor, müteahhitler boş veriyordu. Sonunda, tatmin edilmeyen mal müdürünün ve onu teşvik eden varidat kâtibinin ihtarlarına önem verilmemesinin kötü sonuçları kendini gösterdi.

Aylar önce tahmin ettiğim ve kimseye dinletemediğim büyük felaket geldi çattı. En az 42.000 lira olarak bana, öteki kısım şefleriyle müteahhitlere de benimkinden birkaç misli kazanç vergisi tahakkuk ettirildi.

PAYLAŞIM GRUBU
Maliye bakanlığı erkânından bu işlerle ilgili bir zatın –tabii ücretle– maliyenin muhtelif zamanlarda bu konuda çıkardığı tamimlere, kazanç kanununun maddelerine dayanarak yazdığı dilekçelerle itiraz, temyiz komisyonlarında, Danıştay'da yıllarca uğraşarak bir hayli üzüntü ve yorgunluk çekerek, tanıdık, tanımadık birçok ilgili kimseye yüzsuyu dökerek, uğradığım haksızlığı anlattıktan sonra bu servet gibi vergiyi kaldırmak mümkün olabildi. Öteki arkadaşlar bunu da başaramadıkları için iflas durumunda kaldılar ve perişan oldular. Bir delinin kuyuya attığı taşı bin akıllı çıkaramadı.

Bu işlerde zengin olanlara kesilen vergilerin çok elverişli olduğu görülüyordu. Aynı kazanç kanununun değişik biçimlerde uygulanmasının garip tecellileri!

Gidip gelirken, hakkımızın saklı olduğuna dair bize teminat veren banka müdürleri iş bittikten, kabuller yapıldıktan sonra bizi tanımadılar bile.

38 kilometrelik iki kısmın inşaatını idare eden bir kısım şefi arkadaşla, o sırada bakan olarak 'devlet ricali' mertebesine yükselen banka müdürüne müracaat ederek haksızlığa uğradığımızı anlatmak, iki sene gece gündüz pek çok zorluklar içinde çalışmamızın bedelini istemek sevdasına kapıldık. Müdür bey birçok merasimden sonra lütfen bizi kabul buyurdular, dilekçemizi takdim ettik. "Bizim müessesemiz karşısında, sizin hiçbir hukuki durumunuz yoktur. Banka size on para veremez" dedi. "Evet, bizim mukavelemiz müteahhitlerledir, ama sizin sermayenizi namuslu bir şekilde biz idare ettik, bankanız bu işten bir hayli kazanç sağladı. Bizim de emeğimiz karşılığı bir hakkımız olduğunu kabul buyurmanızı ve bu belgelenmiş hakkı tanımanızı rica eder, inşaat sırasındaki vaatlerinizi hatırlatırız" dedim. Ayağa kalkarak, bizimle fazla konuşmaktan rahatsız olduğunu anlattı, haşin bir edayla bizi makamından kovdu.

Yeni teşekkül etmeye başlayan şu küçük sermayenin ve sermayedarın, o sermayenin çoğalması için canla başla çalışanlara karşı gösterdiği acımasız hareket şekli bizi çok üzdü. Medeni milletlerde gün geçtikçe sayıları artan sosyalist, komünist,

PAYLAŞIM GRUBU
hatta anarşistlerin, mitingler, konferanslarla, sayısız yayınla sermaye ve sermayedara karşı niçin cephe aldıklarını, fiilen neden harekete geçtiklerinin anlamı şimdi daha açık olarak anlaşılıyordu. Demek oluyor ki sermayeden, sermayedardan insaf ve merhamet, çalışanların hakkı gibi insani duygular beklemek boş bir hayalden ibarettir.

Bize, hukuki bir durumunuz yoktur, dediği vakit: "Beyefendi hazretleri! Ankara'ya geldiğinizde ayağınızda çarpık bir iskarpin, kirli bir külot pantolon, başınızda yağlı bir kalpakla dolaşıyordunuz. Hacıdoğan Mahallesi'nin çamurlu bir sokağında Ermeni kadının pis bir odasında oturuyordunuz. Şimdi, Ankara ve İstanbul'da içinde 8-10 bahçıvan çalışan muazzam köşkleri, yaz aylarında gezdiğiniz yatları, uzak yakın hısım ve akrabalarınızın kısa zamanda edindiği büyük serveti hangi 'vaziyeti hukukiye' ile elde ettiniz" diye sormak pek yerinde olurdu ama, Ankara'da yeni teşekkül etmekte olan aristokrat sınıfın birinci kademelerinde bulunan güç sahibi olan bu zat, makamında hakarette bulunduğumdan beni mahkemeye sevk eder cezalandırırdı. Uygulanan kanunlar da bu gibi durumlara kalkışanlar için oldukça şiddetliydi.

Bu sonuçsuz tecrübelerden sonra, doğru dürüst ve namuslu bir şekilde çalışarak bir geçim yolu bulmanın imkân ve ihtimali olmadığına inandım. Karakterimin buna müsait olmadığını pek geç de olsa, anlamış oldum. Yalnız bu vesilelerle Orta Anadolu halkının sefalet ve perişanlığına biraz daha nüfuz ederek, bu yönden büyük kazançlar elde etmiş oldum. Bir de şu acı gerçeği öğrendim ki, gerek iş sahasında ve gerek mevki ve memuriyet nüfuzunu kullanarak servet sahibi olanlar, bu serveti devlet hazinesinden, yani vergi mükelleflerinin sırtından yapanlar açgözlü, doymak bilmez emellerinin tatmini için var güçleriyle memleketin zararına çalışmaktadırlar.

Memleket idaresinde önemli görevler üstlenen ya da üstlenmek isteyen bu gibi insanların sık sık tekrar ettikleri fazilet, ahlak, millet ve vatan sevgisi gibi kavramları bu türden ihtiraslarını maskelemek için kullandıklarına inandım.

Geceyi gündüze katarak, soğuk sıcak dinlemeyerek, değişik

PAYLAŞIM GRUBU
karakterlerde amele ve taşeronlarla kavgalar gürültüler ederek, birçok tehlikelere maruz kalarak çalışmamızın semeresi, bu işe tahsis ettiği sermayenin bir mislinden fazlasını bankaya kazandırmak oldu.

Ameleyi yaz günleri 10-11 saat çalıştırdığımız olurdu. Türk köylüsünün, hayret ve takdirle görülen bir çalışma gücü vardı. Sabahtan akşama kadar kazma, kürek, balyoz sallayan bu insanların aldığı gıda da, ekmek, soğan veya bir parça zeytinden ibaretti. Cephe ve iş hayatında gördüğüm sefalet ve fakirliğe karşı mevcut olan bu direnç ve gücün, başka hiçbir millette olmadığına, o milletlerin bu şartlar altında yaşayamayacaklarına, bu yaşama kuvvet ve kabiliyetinin ancak Türk ırkının kanında bulunduğuna, cephedeki açlık ve mahrumiyet çektiğimiz zamandan beri inanmış bulunuyorum. Bunun da sebebi, doğan çocukların en sağlamlarının yaşaması, zayıf ve cılız kısmının küçük yaşlarda ölmeleri olsa gerek.

Bu kadar yaşama kudret ve kabiliyetine sahip olan bu halk, neden hâlâ büyük çoğunlukla Ortaçağ hayatını yaşamaktan kurtulamıyor? Zekâsı, enerjisi, başka milletlerden hiç de aşağı olmadığı halde, neden medeni milletler seviyesine yükselemiyor? Bu perişanlık, sefalet neden devam edip gidiyor? Merhum hocamız Babanzade'nin derslerinde sık sık tekrar ettiği "Her millet layık olduğu hükümeti bulur" vecizesi doğru mudur? Şimdiye kadar bu millete layık hükümet neden bulunmamış? Bazı âlim geçinen insanların iddia ettiği gibi, acaba millet olarak devrini yaşayıp ihtiyarlamış mıdır?

Daha ziyade bu işlerle ilgili kişilerin düşüneceği, meşgul olacağı bu meseleler bende bir hastalık halinde gece gündüz, her olay ve gözlem karşısında zihnimi işgal edip dururken, hiçbir zaman hatır ve hayalime gelmeyen, hayatımın en önemli bir olayıyla karşılaştım. Anlatıp açıklayamayacağım bu durum karşısında korku, heyecan ve sevinç içinde şaşırdım kaldım. Bu karmakarışık duygularla, nasıl davranacağımı ve ne söyleyeceğimi bilemediğim bir anda, sevimli, mültefit bir yüzle, büyük Halâskar (Kurtarıcı) karşımda bastonuna dayanmış,

PAYLAŞIM GRUBU
sandalyede oturuyordu. "Ne düşünüyorsun, ne istiyorsun delikanlı, söyle bakalım!" sözlerine sevinçle muhatap oldum.

"Canımızdan aziz, sevgili vatanı tekrar bize iade eden Halâskar'dan daha ne isteyebiliriz?" diyebildim.

"Hayır, hayır memleket hakkında bir şeyler düşünüyorsun."

Ermişliğe, evliyalığa inansam, Gazi'yi bir veli ya da peygamber sayacağım.

"Terbiyesizlik addetmezseniz, biraz okumuş, dünya görmüş, tecrübeler geçirmiş, az çok memleketi tanımış âciz bir vatandaşın sözlerine bilmem tahammül gösterir misiniz?" dedim.

"Peki, peki, uzun etme de anlat bakalım!"

Korkuyu, çekinmeyi bir tarafa bırakarak başladım söylemeye:

"Pek muhterem ve sevgili, büyükler büyüğü Gazi! Hiç kimsenin, hatta yakınlarınızın bile umut ve tahayyül etmedikleri bir mucize yarattınız. Anayurdu düşmandan temizlediniz. 150 seneden beri milletin ilerleme hamlelerini köstekleyen, gelişme ve medeniyet düşmanı olan yobazlığı, din simsarlarını, hurafe ejderinin yuvalarını, zaviye ve tekkeleri, şeyhleri ve müritlerini imha ettiniz.

Ayaklarımızı sıkıştıran, bize adım attırmayan 'fetva' çemberini kırdınız, demir cendereden kurtardınız. Her biri yüzyılda meydana gelebilecek devrimleri, yenilikleri, başardınız, yükselme yollarını açtınız. Fakat bu devrimlerin önemli bir kitleyi ilgilendiren kısmına dokunmaktan çekiniyorsunuz. Bu devrim uzun vadeli olup derhal semeresi görülmeyecektir. Bu muazzam meyveli ağacın kökleri, bu ıslahat ve yeniliklerden layıkıyla nasibini alması için çok sebatlı ve devamlı çalışmaya ihtiyaç gösteriyor. Milletin yüzde 80'ini teşkil eden bu kökte, sayısız parazitler ve idare mekanizmasının tahribatı devam edip gidiyor. Deli Petro'lar, Büyük Frederik'ler, 89 devrimi, hepsinin bu kökten başlayarak başarılı olduğunu ve yükseldiğini hatırlatmak münasebetsizliktir biliyorum. Madem ki sabır ve tahammül göstermek lütfunu esirgemiyorsunuz, ben de devam ederek, derdimi dökeceğim."

PAYLAŞIM GRUBU
"Peki bu kökü temizlemek için ne düşünüyorsunuz?"

"Bu sorunuz bana büyük cesaret bahşetti. Çok basit Paşam! Esaslı, değişmez bir programla, önce köylüyü öküz ve eşekle arkadaşlık etmekten kurtarıp, her köylü ailesine bir çift at temin edilirse, ağır hareket eden öküzden, seri ve çalak olan ata ayağını uydurmak mecburiyetinde kalacak olan köylünün hareketinde ve ruhsal durumunda büyük değişim ve devrim olacaktır. Bu suretle, Eskişehir ve Polatlı muhacir köylülerinin yaptıkları ziraat seviyesine ulaştırmayı birinci hedef ve şaşmaz bir prensip olarak kabul etmek, 2.000 senelik hayatı olan kağnı ve karasapandan köylüyü kurtarmak gerekiyor. Pulluk ve atla yapacağı ziraat sayesinde, köylünün üretimi bollaşmış, senelerden beri devam edegelen, halkın biricik gıdası olan ekmek meselesi ortadan kalkmış olur.

İkincisi; devletin mali gücü dahilinde, her vilayette her sene, yeni şekilde on köyün kurulması, yani, İngiliz, Fransız köyleri gibi olmasa bile Rus köylerine benzer, insanların, hayvanların barınacağı, birbirinden ayrı binalar yapılmalı. Bol çeşmeli, kaldırımlı ağaçlı geniş sokakları, okulu, meydanı, okuma odası, her evin sebze ve meyve bahçeleri için ayrılmış toprağı bulunmalıdır. Bu yeni köyler ya namuslu eller vasıtasıyla emaneten ya da başka usullerle sağlam ve dayanıklı bir şekilde yapılmalıdır. Münakasa (eksiltme yoluyla ihale) sisteminin çok sakat bir usul olduğu artık iyice anlaşılmıştır. Zelzeleden sonra Yozgat civarındaki Sekili köyünün harabesi yanında, Sıhhiye Vekâleti'nin yaptırdığı, iki kişinin uzanıp yatamayacağı kümes gibi evler yapılmasına meydan verilmemelidir. İlgili makamların ciddi çalışma ve denetlemesiyle 10 senede 6-7.000 modern köy meydana gelir.

Anadolu'nun çehresi derhal değişmeye yüz tutar, gürbüz, neşeli köylüler ortaya çıkar. Bu suretle köklerin kazanacağı kuvvet sayesinde benliğini, milliyetini bilinçle kavrayan bu halk arasına hurafe bezirgânları nüfuz edemez. Yarattığınız devrimler sağlam ve güçlü temeller üzerine oturur ve sürekliliği olur. Maddi, manevi bütün hastalıklar şifa bulmaya yüz tutar, seneler geçtikçe, mazide çekilen ıstıraplardan eser kalmaz.

PAYLAŞIM GRUBU
Sağlıklı, kuvvetli ailelerden meydana gelecek millet, devlet de kudretli olur.

Kök temizlenerek iyiye doğru yol almaya başlarken, bir taraftan da gövde ve dallarda yerleşerek, bu kutsal ağacın gelişmesine engel olan parazitlerle mücadele edilmelidir. Bu temizleme işi birincisi kadar güç olmayacaktır. Yüzlerce haşerat bu dallara musallat olmuş, hiçbir iş yapmadan bol para alarak, bu tufeylilikten zerre kadar vicdan azabı hissetmeden, müreffeh bir hayat sürmek için, vazife, memuriyet icat ederek, unvanlar takınarak, daima yükselmek kaygısıyla çırpınan bu parazitlerin saltanatını devam ettirmek için, halk, varlığını feda edip durmaktadır."

"Bunların cahil ve ehliyetsiz olduklarını mı söylemek istiyorsunuz?"

"Hâşâ efendim! Böyle bir şey söylemedim. Bu muhterem zevatın çok okumuş, yüksekokul mezunu, birçokları Avrupa'da öğrenim görmüş, birkaç dil bilir, doktor unvanını kazanmış, eserler yazmış, dünya siyasi, iktisadi, ticari hareketleri hakkında geniş bilgileri olduğundan şüphe yoktur. Mesela Tasmanya, Patagonya milletleri arasında –o sırada bu da nereden aklıma geldi– ortaya çıkan herhangi, siyasi ve iktisadi bir mesele hakkında hakemlik edecek kadar kuvvetli zekâları ve bilgileri vardır. Yalnız bilgileri kıt ve habersiz oldukları bir memleket varsa o da Türkiye'dir. Bu da onların hatası olmayıp, bu memleket hakkında doğru ve ihtiyaca yönelik doğru bilgiler veren eserlerin bulunmamasından ileri gelmektedir. Bu sebeplerden, iktisaden ilerlemek, kalkınmak şöyle dursun, ya gerilemiş ya da yerinde saymıştır. Tanımadıkları bir memleketin iktisadi ve zirai durumu hakkında alacakları kararlar ve tedbirler daima ters sonuçlar doğurmaktadır."

Bunun için bu saygıdeğer beyler, önce memleketi uzun uzadıya etüt etmekle görevlendirilmelidir. Birkaç çeşit iklim, iktisadi, zirai şartları bulunan memleketin her tarafını iyice tetkik ettirdikten sonra alınacak önlemlerin sonucunun müspet olması ihtimali çoğalır."

Artık ok yaydan çıkmış, yüzlerce tesadüfün veya talihin

PAYLAŞIM GRUBU
yardımıyla devam edip giden, zaten bir kıymeti olmayan hayatım bahasına da olsa bu fırsatı kaçırmayarak, düşündüklerimi söylemekten kendimi alamayacağım.

"Pek sevgili Hâlâskar! İstila devrinden beri içte ve dıştaki düşmanlar üzerinde tam bir kudret ve hâkimiyet kurmuş, tarihte eşi bulunmayan, kahraman ıslahatçıdan memleketin ve milletin beklediği daha pek çok şey vardır. Memleket tam anlamıyla kurtulmuş sayılmaz. Günlerinizin, saatlerinizin değeri paha biçilmeyecek kadar büyüktür. Dilciliği, tarihçiliği uzmanına bırakarak var kuvvetinizle, bu kutsal kökün temizlenip ıslahına çalışmanızı bekliyoruz.

Şu küçük kaza merkezinde, İnhisar idaresi (Tekel idaresi) ayda binlerce liralık rakı satmakta, köy, düğün derneklerinde su gibi tüketilmekte olan rakıdan gelir sağladığı için hükümet memnun olmaktadır. Halkın sağlık ve ahlakını tahrip eden para hırsından ve meyhanecilik yapmak sevdasından hükümeti vazgeçirmenizi, lüks ve israfın önüne geçilmesini diliyor ve istirham ediyoruz. Basit ve ferâgatle yaşamanın, manevi bir zevk olduğu, iktisadi işlerin bütün meselelerin başında geldiği, büyük savaşların milyonlarca insanın, milyarlarca paranın boşa harcanmasının tek sebep ve amacı, milletlerin iktisadi üstünlüğü ve rekabeti neticesi olduğu bir hakikattir. Bu halkın iktisadi durumu yoluna girmedikçe, yaşama seviyesi yükselmedikçe, sarf edilen bütün emekler, dökülen kanların boşa gittiğini hatta okuyup yazmanın bile bundan sonra geldiğini, günlük ekmeğini düşünen bir insanın hatırına okul ve eğitim diye bir ihtiyacı getiremeyeceği âcizane..."

Sert, davudi bir ses gürledi: GEL!..

Korkunç gürültüler arasında, yürek çarpıntısı ve heyecanla kan ter içinde portatif karyolamdan sıçradım. Senelerden beri beynimi işgal eden meseleler hakkındaki arzuhalimin bir rüyadan ibaret olmasına çok üzüldüm!..

PAYLAŞIM GRUBU

Alay arkadaşım Eşref Bey.

Hendekli M. Asaf.

Ahmet Şükrü Bey.

Doktor Pertev Bey.

Emekli General Hulusi Atak.

Ankaralı Ahmet Nuri.

نومر ۸

Kazanda mänteqir şimal yağş gazeteri

شمال

یاغشی

برله شوده ـــ کوچ!

وفاتینه ـ ۵ ـ یل طولو مناسبتی بلن

مرحوم نوقای‌نڭ برنجی شاعرلك دوره‌ده حقوق وحریت دشمانلرینه

Kazan'da yayınlanan "Şimal Yağı" gazetesi.

نیت

Vetluga'da yayımladığımız "Niyet" gazetesinin başlığı.

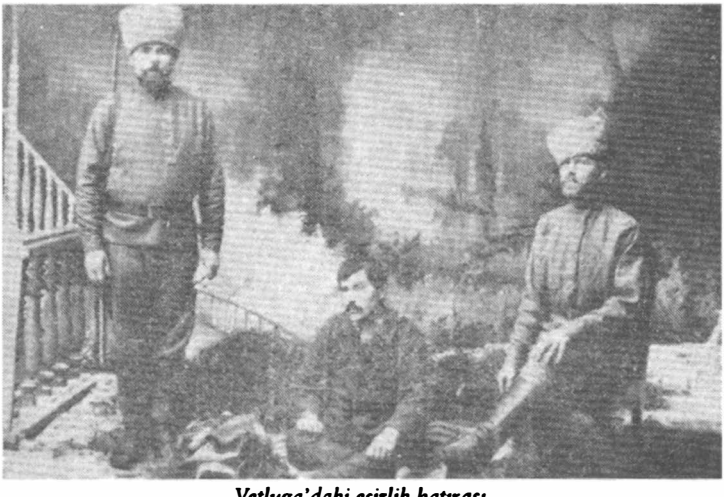
Kazan'da yayımlanan "Kurultay" gazetesinin başlığı.

Urfa'da yayımlanan "Altay" gazetesi.

Esirlikten kaçıştaki arkadaşlar.

Vetluga'daki esirlik hatırası.

PAYLAŞIM GRUBU

"Bu kitap vatanın savunmasıyla başlayan, hayat mücadelesiyle biten, her sınıf halk arasında çeşitli işlerde geçmiş bir ömrün panoramasıdır. Bu ömür okurlara küçük bir ders verebilirse kendimi bahtiyar sayacağım. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun küçük bir birliğinden söz açacağım. Bana öyle geliyor ki bu küçük birliğin çektiklerini, bu küçük birlikle bizim çektiklerimizi, bu hayatı yaşayanlar kadar kimse takdir edemez ve anlatamaz. Çok zor koşullar altında nasıl hayatta kalabildik ona şaşıyorum. Savaş ve esaret beni o kadar dayanıklı bir bale getirmişti ki, ilk günlerde geçirdiğim ateşli humma dışında biç bir hastalık görmedim. Erzurum dağlarında kışın çadır bile bulamayarak karların üzerinde yattık. Sefalet, açlık çektik. Nezle bile olduğumu hatırlamıyorum. Anı yazmanın kolay bir iş olmadığının farkındayım, ama ibretle okunacak dört yıllık siper ve esaret hayatım var. Bu hayat, kusurlu yazılmışsa bile bence okunmaya değer"

Faik Tonguç